

ΓΛΑΥΚΩΠΙΣ — Ο ΑΡΧΑΙΟΣ ΝΑΟΣ
Κ Α Ι
ΤΟ ΘΕΜΑ ΤΗΣ ΖΩΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΟΣ¹

Εἰς μνήμην τοῦ καθηγητοῦ Γεωργίου Οἰκονόμου

Ι. Γ Λ Α Υ Κ Ω Π Ι Σ

Τὸ ἐπίθετον βοῶπις, συνηθέστατον παρ' Ὀμήρω, συμφώνως πρὸς τὰ πορίσματα μελέτης ἀρχαιολογικῆς², δὲν σημαίνει ἔχουσα ὀφθαλμούς ἢ βλέμμα βοῶς ἢ μεγαλόφθαλμος ἢ ἔχουσα βλέμμα σταθερόν, ἤρεμον καὶ ἀτάραχον, ὡς πιστεύουσιν οἱ φιλόλογοι³, ἀλλὰ μᾶλλον προέκυψεν ἐκ λατρευτικοῦ ἀγάλματος τῆς Ἡρας, φερούσης πόλον μετὰ βοείων κεράτων, ἦτο δὲ ἀρχικῶς προσφώνησις εὐλαβῆς τοῦ ἀγάλματος τούτου καὶ συνεκδοκικῶς αὐτῆς τῆς θεᾶς.

Ἡ γνώμη αὕτη βασίζεται ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐπὶ τῆς ἐλλείψεως ἐπαρκῶν ἐνδείξεων ὅτι ὑπῆρξε πάλαι ποτὲ ζωολατρεία ἐν Ἑλλάδι⁴, ὡς ἡ φιλογολογικὴ ἐρμηνεῖα τοῦ ἐπιθέτου ὑπονοεῖ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπὶ τῆς ἀρχαίας ἀντιλήψεως ὅτι θεότης καὶ λατρευτικὸν ἄγαλμα αὐτῆς εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό, καθόσον ἐν τῷ ἀγάλματι εὐ-

1 Εἰς τὸν καθηγητὴν κ. Σπυρίδωνα Μαρινᾶτον ἐκφράζω βαθεῖαν εὐγνωμοσύνην διὰ τὸ στοργικὸν αὐτοῦ ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῆς μελέτης ταύτης, ὡς καὶ διὰ τὰς πολλὰς βιβλιογραφικὰς καὶ ἄλλας ὑποδείξεις ἐπὶ τοῦ δευτέρου μέρους αὐτῆς (Ὁ ἀρχαῖος ναός). Θερμοτάτας εὐχαριστίας ἐκφράζω ἔξ ἄλλου εἰς τοὺς καθηγητὰς Sir John Beazley καὶ κ. Bernard Ashmole διὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ πλείστου τμήματος τοῦ τρίτου μέρους (Τὸ θέμα τῆς ζωφόρου τοῦ Παρθενῶνος), τὰ συμπεράσματα ὅμως τούτου βαρύνουσιν ἀποκλειστικῶς ἐμέ.

Βαθεῖαν εὐγνωμοσύνην αἰσθάνομαι πρὸς τὸν καθηγητὴν κ. Ἀναστάσιον Ὁρλάνδον, Γενικὸν Γραμματέα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, διὰ τὴν ἄδειαν τῆς δημοσιεύσεως καὶ τὴν γενικὴν ἐπίβλεψιν τῆς ἐκτυπώσεως τῆς ὅλης ἐργασίας, ὁμοίως δὲ καὶ πρὸς τὸν καθηγητὴν κ. Νικόλαον Κοντολέοντα διὰ τὸ συνεχὲς ὑπὲρ τῆς μελέτης ταύτης ἐνδιαφέρον, διὰ τὴν ἀδιάλειπτον ἐποπτεῖαν τῆς δημοσιεύσεως καὶ διὰ τὰς ποικίλας εἰσηγήσεις καὶ βελτιώσεις.

Θερμαὶ εὐχαριστίαι ὀφείλονται εἰς τὴν δεσποινίδα Ἀρτεμισίαν Γιαννουλάτου, ἐπιμελήτριαν τῶν δημοσι-

ευμάτων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, διὰ τὴν ἀκάματον καὶ ἐνδελεχῆ διόρθωσιν τῶν τυπογραφικῶν δοκιμῶν καὶ τὴν ἐν πολλοῖς καλλιτέρευσιν τοῦ κειμένου αὐτῶν.

Εὐχαριστίας ἐκφράζω τέλος εἰς τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου διὰ τὴν ἄδειαν δημοσιεύσεως τῆς φωτογραφίας τοῦ πίνακος β καὶ εἰς τὴν δεσποινίδα Alison Franz διὰ τὴν ἄδειαν δημοσιεύσεως τῆς φωτογραφίας τοῦ πίνακος β .

2 AJA 64, 1960, 353.

3 EBELING, Lexicon Homericum ἐν λ. βοῶπις (βοῦς, ὦψ) *hominos oculos habens, «farrenäugig» denotat magnitudinem et majestatem oculorum*, βλ. ὡσαύτως: ΠΑΝΤΑΖΙΔΟΥ, Λεξικὸν Ὀμηρικόν (μετάφρασις ἐκ τοῦ γερμανικοῦ), ἔκδοσις Εὐαγγελίδου (1901) ἐν λ. βοῶπις: ἢ ἔχουσα ὀφθαλμούς βοός.

4 Κατὰ τῆς γνώμης περὶ ὑπάρξεως ζωολατρείας ἐν Ἑλλάδι βλ. κ. ΓΕΡΟΓΙΑΝΝΗΝ, Ἡ Ἑλληνικὴ Θρησκεία καὶ ἡ Ζωολατρεία, ἐν ΑΕ 1934, 5, 18-37, ὡς καὶ, Γοργῶ ἢ Μέδουσα, ἐν ΑΕ 1927-8, 149 (ἐνθα πᾶσα ἡ συναφῆς βιβλιογραφία).

ρίσκεται αυτή αυτή ή θεία δύναμις¹, ως και ἐπὶ ἀρχαίων τινῶν μνημείων, ἦτοι α) ἐπὶ σαμιακῆς ἐπιγραφῆς τοῦ 4^{ου} π. Χ. αἰῶνος², ἐφ' ἧς μεταξὺ τῶν ἀντικειμένων τῆς ἱερᾶς ἀμφιέσεως τῆς θεοῦ, τοῦ ἀρχαίου δηλαδὴ λατρευτικοῦ ἀγάλματος τῆς Σαμίας Ἦρας, μνημονεύεται *μίτρη πάραυλος*, ἦτοι πόλος (=μίτρη³) μετὰ κεράτων (=πάρ-αυλος⁴), καὶ β) ἐπὶ σαμιακῶν νομισμάτων τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς⁵, ἐφ' ὧν εἰκονίζεται ἡ θεὸς φέρουσα πόλον μετὰ κεράτων.

Ὁ πόλος μετὰ κεράτων εἶναι καταγωγῆς μὴ ἑλληνικῆς⁶. Ἀπαντᾷ οὗτος καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν Ἑγγὺς Ἀνατολὴν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, φέρει δὲ ἓν, δύο ἢ καὶ περισσότερα ζεύγη κεράτων ἀναλόγως τῆς σπουδαιότητος τῆς φερούσης αὐτὸν μορφῆς. Παραλλαγαὶ ὅμως αὐτοῦ, ὑποσημαίνουσαι πιθανῶς τὴν δύναμιν τῆς Μεγάλης Θεᾶς τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων ἐν τῇ πολεμικῇ ιδιότητι αὐτῆς, ἀνευρίσκονται ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν προϊστορικὴν ἐποχὴν, ὀφειλόμενα εἰς ἐπίδρασιν ἐκ τῆς Ἑγγὺς Ἀνατολῆς⁷. Κατὰ τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς χρόνους σποραδικῶς ἀπαντᾷ ὁ τύπος τοῦ πόλου μεθ' ἑνὸς ζεύγους κεράτων, εἶναι δὲ οὗτος, φαίνεται, ἐπιβίωσις ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τῶν πόλων τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς, μετὰ τινος δὲ ἐξελίξεως λόγῳ ἐπιδράσεων πιθανῶς ἐκ τῆς Βορείου Συρίας καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Μικρᾶς Ἀσίας⁸.

Πόλος μετὰ κεράτων δὲν ἀπαντᾷ ἀποκλειστικῶς μόνον ἐπὶ τῆς Ἦρας⁹. Οὕτω, δὲν ἀποκλείεται προομηρικῶς, πρὸ τῆς διαμορφώσεως δηλαδὴ τοῦ ἑλληνικοῦ πανθέου, τὸ ἐπίθετον βοῶπις νὰ ἀπεδίδετο λατρευτικῶς καὶ εἰς ἄλλας θεότητες, συναφεῖς πρὸς τὴν Ἦραν, παραφυάδας τῆς Μεγάλης Θεᾶς τοῦ Πολέμου καὶ τῆς Φύσεως. Εἴτε ὅμως διότι ἡ Ἦρα ἐπεσκίασε τὰς θεότητας ταύτας ὡς σύζυγος τοῦ πατρὸς τῶν ἀθανάτων εἴτε διότι ἡ ἀκτινοβολία τοῦ ἱεροῦ αὐτῆς ἐν Σάμῳ καὶ τοῦ ἐκεῖ λατρευτικοῦ ἀγάλματος αὐτῆς, ὅπερ ἔφερε πόλον μετὰ κεράτων, ἀπέβη ἐξόχως ἰσχυρὰ καθ' ὅλην τὴν Ἰωνίαν, ἢ προσωνομῖα βοῶπις φαίνεται περιορισθεῖσα εἰς μόνην τὴν Ἦραν, μετατραπεῖσα ἀκολούθως εἰς ἀπλοῦν κοσμητικὸν ἐπίθετον αὐτῆς. Τοῦτο ἐπεκταθὲν βραδύτερον καὶ εἰς ἐπιφανεῖς θνητὰς ἐδημιούργησε, φαίνεται, ἔκτοτε σύγχυσιν ὡς πρὸς τὴν ἀκριβῆ σημασίαν αὐτοῦ.

Ὁμοία περίπου ἐρμηνεῖα φαίνεται προσήκουσα καὶ εἰς τὸ ἐπίθετον γλαυκῶπις, συνηθέστατον παρ' Ὀμήρῳ ἐπὶ τῆς Ἀθηνᾶς, θεωρούμενον δὲ μέχρι τοῦδε ὑπὸ τῶν φιλολόγων ὡς σημαῖνον ἔχουσα λάμποντας ἢ γαλανοὺς ὀφθαλμούς¹⁰.

1 KONTOLEON, Τὸ Ἐρέχθειον ὡς οἰκοδόμημα χθονίας λατρείας, 28.

2 MICHEL, Recueil, ἀρ. 832. CURTIUS, Inschriften und Studien zur Geschichte von Samos, 10-11. OHLY ἐν AM 68, 1953, 46-8.

3 Βλ. EYP. Βάχαι 1115, ἔνθα ἡ λέξις *μίτρα* χρησιμοποιεῖται πρὸς δήλωσιν πόλου.

4 Πρβλ. αὐλ-ῶπις, βλ. δὲ πρὸς τοῦτο REICHEL, Homerische Waffen, 115-6. Ἐν AJA ἔ.ἀ. λόγος γίνεται περὶ κράνους μετὰ κεράτων· ἐφόσον ὅμως τὸ κράνος τοῦτο φέρεται ὑπὸ θεότητος, αὐτομάτως νοεῖται καὶ ὡς πόλος.

5 HEAD, MBC, Ionia ἀρ. 380. IMHOOF-BLÜMER, Kleinas. Münzen, πίν. 3, 36. LACROIX, Les reproductions

des statues sur les monnaies grecques, πίν. 17.

6 AJA ἔ.ἀ. 351.

7 Αὐτόθι 350-1.

8 Αὐτόθι 351 κ. ἔ. Βλ. AKURGAL, Remarques stylistiques sur les reliefs de Malatya, 21 κ. ἔ.

9 Π. χ. ὁ DESSENE (Le Sphinx, 201) ἀναγνωρίζει τοιοῦτον πόλον καὶ ἐπὶ Σφίγγος ἀγγείου τοῦ Διπύλου (αὐτόθι πίν. 37, 2).

10 EBELING, ἔ. ἀ. ἐν λ. *γλαυκῶπις* (γλαυκός - ὄψ) caesios sed splendidos oculos habens significatur acer vultus alacritatis et pugnocitatis documendum. Βλ. ὠσαύτως ΠΑΝΤΑΖΙΑΗΝ, ἔ.ἀ. ἐν λ. *γλαυκῶπις* καὶ BOISACQ, Dictionnaire étymologique de la langue grecque, ἐν λ. *γλαυκῶπις*, -ιδος: «aux yeux brillants ou pers».

Κατὰ τὴν Ἀττικὴν παράδοσιν τὸ πρῶτον λατρευτικὸν ἄγαλμα (ξόανον) τῆς Ἀθηνᾶς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ὅπερ ἀφιερώθη ὑπὸ τοῦ θετοῦ υἱοῦ αὐτῆς, τοῦ Ἀθηναίου γενάρχου, ἦτο τοῦ γηγενοῦς Ἐρεχθίδεως ἢ ἄλλως Ἐριχθονίου¹, ἦτο ἐκ ξύλου ἐλαίας². Ἡ ἐλαία χαρακτηρίζεται πολλαχοῦ τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας ὡς γλαυκῆ³, πιθανώτατα ἐξ αἰτίας τοῦ χρώματος τῶν φύλλων αὐτῆς⁴, κυανοπρασίνου κεραυννυμένου μετ' ἀργυρόχρου. Τὸ γλαυκῶπις, οὕτω, εἶναι δυνατὸν νὰ ἐδημιουργήθη ὡς ἐπίθετον τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς ἐκ τοῦ ἐπιθέτου ἀπλῶς τῆς ἐλαίας, ἐξ ἧς εἶχε τοῦτο κατασκευασθῆ, νὰ ἀπετέλει δὲ εὐλαβῆ προσφώνησιν αὐτοῦ ἀλλὰ καὶ συνεκδοχικῶς καὶ τῆς ἐνοικούσης ἐν αὐτῷ Ἀθηνᾶς, σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως νὰ ἡμβλύνθη ἢ θρησκευτικῆ σημασία⁵ αὐτοῦ. Μετατραπὲν ἀκολούθως εἰς ἀπλοῦν κοσμητικὸν ἐπίθετον τῆς θεᾶς καὶ ἐπεκταθὲν ἀργότερον καὶ εἰς ἐπιφανεῖς θνητάς⁶, τὸ ἐπίθετον τοῦτο φαίνεται ὅτι ἐδημιούργησεν ἕκτοτε τὴν αὐτὴν περίπτου καὶ τὸ βοῶπις σύγχυσιν ὡς πρὸς τὴν ἀκριβῆ σημασίαν αὐτοῦ.

Συνώνυμον ἐξ ἄλλου τοῦ γλαυκῶπις εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῆ τὸ γλαυκῆ, ἐπίθετον τῆς Ἀθηνᾶς, μνημονευόμενον ὑπὸ τοῦ ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ⁷. Τὸ γλαυκῆ ὅμως

1 ΑΠΟΛΛΟΔ. III 4, 6: ἐν δὲ τῷ τεμένει τραφεῖς Ἐριχθόνιος ὑπ' αὐτῆς Ἀθηνᾶς, ἐκβαλὼν Ἀμφικτίονα ἐβασίλευσεν Ἀθηνῶν καὶ τὸ ἐν Ἀκροπόλει ξόανον τῆς Ἀθηνᾶς ἰδρύσατο. Βλ. ὡσαύτως ΥΓΙΝΟΥ, Ἀστρονομικά II, 13, ἐνθα ὁ Ἐριχθόνιος φέρεται ὡς ἰδρυτῆς καὶ τοῦ πρώτου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως.

2 ΣΧΟΛ. Δημοσθ. 22, 13: τρία ἀγάλματα ἦν ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῆς Ἀθηνᾶς ἐν διαφόροις τόποις, ἐν μὲν ἐξ ἀρχῆς γενόμενον ἐξ ἐλαίας, δεύτερον δὲ τὸ ἀπὸ χαλκοῦ μόνον, ὅπερ ἐποίησαν(το) νικῆσαντες [οἱ] ἐν Μαραθῶνι ἐκαλεῖτο δὲ τοῦτο Προμάχου Ἀθηνᾶς τρίτον ἐποίησαντο ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος. ΑΘΗΝΑΓΟΡ., Πρεσβεία ὑπὲρ Χριστιανῶν: ... καὶ τὸ τῆς Ἀθηνᾶς (ἄγαλμα) ... οὕτω γὰρ ἀπὸ τῆς ἐλαίας τὸ παλαιόν... Τὸ παλαιὸν ἄγαλμα σημαίνει ἐνταῦθα ὅτι καὶ τὸ ἀρχαῖον ἄγαλμα (βλ. σ. 79-80), ἦτο τὸ ξόανον τῆς θεᾶς. Περὶ τοῦ ἐξ ἐλαίας ξόανου βλ. HERRINGTON, Athena Parthenos and Athena Polias, 69. ΡΑΤΟΝ, The Erechtheion, 433.

3 Παραδείγματα:

ΣΟΦ. Οἶδ. ἐπὶ Κολ. 695 κ.έ.:

γλαυκᾶς παιδοτρόφον φύλλον ἐλαίας.

ΕΥΡ. Τρωάδ. 798 κ.έ.:

... ἴν' ἐλαίας

πρῶτον ἔδειξε κλάδον γλαυκᾶς Ἀθήνα

οὐράνιον στέφανον λιπαροῖσι (τε) κόσμον Ἀθήνα

ΠΙΝΔ. Ὀλ. 3, 17 κ.έ.:

γλαυ-

κόχρσα κόσμον ἐλαίας.

Βλ. καὶ BOISACQ, ἔ.ἀ. ἐν λ. γλαυκός: «brillant; de couleur glauque, d'un vert pâle ou gris».

4 Τὸ αὐτὸ χρῶμα φαίνεται ὅτι ἔχει ἢ γλῶη καὶ ἢ ὀπώρα, αἵτινες μνημονεύονται ὑπὸ τοῦ ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ (Ἰκέτ. 258. Τρωάδ. 700). Τὸ ἀρσενικὸν τοῦ γλαυκῶπις, γλαυκῶψ (- ὦπος), λέγεται ἐπὶ ὄφως (ΠΙΝΔΑΡ. Πυθ. 4, 249), οὗ τὸ σῶμα—καὶ οὐχὶ οἱ ὀφθαλμοί—παρουσιάζει τὸ αὐτὸ ὡς ἄνω χρῶμα πιθανῶς. Ἡ γλαυξ, τὸ ἱερὸν

πηγνὸν τῆς Ἀθηνᾶς, ὀφείλει ἐξ ἄλλου τὴν ὀνομασίαν αὐτῆς ὡσαύτως εἰς τὸ χρῶμα τοῦ πιλώματος μάλλον ἢ εἰς τοὺς λάμποντας ὀφθαλμούς αὐτῆς.

5 Πρβλ. ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΙΝ ἐν λ. Ὀμηρος (Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία τόμος ΙΗ', 868): «Κοινὸν χαρακτηριστικὸν (τῶν Ὀμηρικῶν ἐπῶν) εἶναι, ὅτι περὶ τῶν σωμάτων τῶν ἡρώων καὶ ἡρώιδων δὲν δίδονται ἀκριβῆ, φωτογραφικά, οὕτως εἰπεῖν, χαρακτηριστικά (πρβλ. ὅτι καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ συμβαίνει τὸ αὐτὸ περὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν Ἀποστόλων), βοῶπις καὶ γλαυκῶπις εἶναι ἐπίθετα, τὰ ὅποια καὶ θρησκευτικῆν χροιάν ἔχουσι, λευκώλενος εἶναι κοινὸν ἐπίθετον ὄχι μόνον τῆς Ἥρας, τῆς Ἑλένης καὶ τῆς Ἀνδρομάχης ἀλλὰ καὶ ἀμφιπόλων καὶ δμῶν, γενικὸν λοιπὸν ἐπίθετον».

Δὲν εἶναι ἀπίθανον τὸ ἐπίθετον λευκώλενος νὰ ἐδημιουργήθη καὶ τοῦτο ἐκ λατρευτικῶν τιμῶν ἀγαλμάτων θεαινῶν ἢ ἐξ ἀγαλμάτων ἱερειῶν, ἀκαλύπτων τοὺς πήχεις καὶ ἴσως ἀκρολιθικῶν. Πιθανὸν ὅμως νὰ ἐδημιουργήθη τοῦτο καὶ ἐκ τῆς ἀμέσου θεᾶς γυναικῶν, ἀκαλύπτων τοὺς πήχεις. Τὸ ἐπίθετον ὅμως ἀργυρόπεξα, λεγόμενον ἐπὶ τῆς Θετιδος παρ' ΟΜΗΡΩ, καὶ τὸ ἐπίθετον φοινικόπεξα, λεγόμενον ἐπὶ τῆς Δήμητρος παρὰ ΠΙΝΔΑΡΩ, τὸ μὲν σημαῖνον ἢ ἔχουσα ἀργυροῦς, τὸ δὲ ἢ ἔχουσα πορφυροῦς πόδας, προέρχονται μᾶλλον ἐξ ἐπιθέτων ἀγαλμάτων, ἐχόντων ἐνθέτους ἄκρους πόδας ἐξ ἀργύρου ἢ ἐκ βεβαμμένης ὕλης (ἐνθετοὶ ἄκροι πόδες ὁμοιωμάτων θεαινῶν ἀπαντῶσιν ἤδη κατὰ τὴν πρωτογεωμετρικὴν ἐποχὴν, πρβλ.: JHS 57, 1937, 141, εἰκ. 1-2. BSA 38, 1937, πίν. 31. BCH 61, 1937, πίν. 39).

6 Ὁ ΙΒΥΚΟΣ καλεῖ οὕτω τὴν Κασσάνδραν (Ε. ΔΙΕΗΛ, Anthologia Lyrica, ἀπ. 57): γλαυκώπιδα Κασσάνδραν.

7 ΕΥΡ. Ἡρακλ. 754:

ιαχίσατε δ' οὐρανῷ

καὶ παρὰ θρόνον ἀρχέταν

γλαυκᾶς τε Ἀθήνας

είναι αυτό τοῦτο τὸ ἐπίθετον τῆς ἐλαίας, ἐξ οὗ εἶναι ἴσως καθ' αὐτὸ Ἀττικὴ λατρευτικὴ προσφώνησις τοῦ ξοάνου καὶ τῆς ἐν αὐτῷ Ἀθηνᾶς, ἐνῶ τὸ γλαυκῶπις εἶναι ἴσως ἐπικὴ τις μετατροπὴ. Γλαυκῶπις καὶ γλαυκὴ πάντως φαίνονται συνώνυμα ἐπίθετα ἐν τῇ πρωίμῳ λατρείᾳ τῆς Ἀθηνᾶς, ἀμφοτέρωθεν σχέσιν ἔχοντα πρὸς παλαιὸν λατρευτικὸν ἄγαλμα αὐτῆς, πιθανώτατα δὲ πρὸς τὸ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ξόανον, καθόσον: α) ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Ἀθήναις, ὡς καὶ ἡ ὅλη Ἀκρόπολις, ἐκαλεῖτο Γλαυκῶπιον¹, ὅπως φαίνεται ἐκ τοῦ ἐκεῖ ξοάνου τῆς Ἀθηνᾶς, τοῦ ἐκ γλαυκῆς ἐλαίας κατεσκευασμένου, καὶ τῆς προσωνομίας αὐτῆς ὡς γλαυκῶπιδος· β) ἡ ἐλαία, ἐξ ἧς τὸ ξόανον τοῦτο, ἦτο ἴδιον ἱερὸν δένδρον τῆς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως λατρείας². γ) τὰ ἐν Ἐπιδαύρῳ ξόανα τῆς Δαμίας καὶ τῆς Αὐξησίας, ὧν ἡ λατρεία συνεδέετο στενῶς πρὸς τὴν λατρείαν ταύτην, ἦσαν ἐξ ἡμέρου ἐλαίας τῆς Ἀττικῆς, ἐνθα μόνον ἐφύοντο, καθ' ἃ λέγεται, ἡμεροὶ ἐλαῖαι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους³. δ) ἀναθήματα ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἦσαν ἀφιερωμένα εἰς τὴν γλαυκῶπιδα κόρην, καὶ ἀγῶνες εἶχον ἰδρυθῆ πρὸς τιμὴν αὐτῆς, πρὸς τιμὴν δηλαδὴ τοῦ ἐκεῖ ξοάνου αὐτῆς⁴.

2. Ο ΑΡΧΑΙΟΣ ΝΑΟΣ⁵

Τὸ ξόανον τοῦτο τῆς Ἀθηνᾶς ἀπετέλει ἐν τῇ συνειδήσει τῶν Ἀθηναίων λατρευτικὴν οὕτως εἰπεῖν ἐνσωμάτωσιν τῆς θεᾶς ἐξ οὗ πηγὴ θείας εὐεργεσίας, χάριτος καὶ δυνάμεως διεχέετο ἐπὶ τῆς πόλεως, εὐρίσκετο δὲ ἀνεκάθεν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ἐπὶ θέσεως ὅμως μὴ διαπιστωθείσης εἰσέτι διὰ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρεῦνης.

Ὁ ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ⁶ δέχεται μὲν, ὡς καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν συγχρόνων ἐρευνητῶν⁷, ὅτι τὸ Ἐρέχθειον καὶ οὐχὶ ὁ «ναὸς τοῦ Doerpfeld»⁸ ἀποτελεῖ τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος, ἥτοι τὸν ναὸν τοῦ ξοάνου τούτου, ἀποκλείει δὲ τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ ἐντὸς τοῦ δυτικῆς ἡμίσεος αὐτοῦ, ἐξ ἄλλου ὑποστηρίζει, ὅτι δὲν ὑπάρχει ρητὴ μαρτυρία ἐκ τῶν κλασσικῶν χρόνων περὶ τῆς ὑπάρξεως ἐντὸς τοῦ ἡμίσεος τούτου τοῦ τάφου τοῦ Ἀθηναίου ἥρωος καὶ μυθικοῦ γενάρχου, υἱοῦ τῆς Ἀθηνᾶς, τοῦ

1 Βλ. JUDEICH, ὅστις ταυτίζει τὴν Ἀκρόπολιν πρὸς τὸ Γλαυκῶπιον (Topographie², 43 σημ. 2, ἐνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία).

2 Βλ. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝΤΑ, ἔ. ἀ. 37 κ. ἐ.

3 ΗΡΟΔΟΤ. V 82: ἡ δὲ Πυθίη σφέας (τοὺς Ἐπιδαυρίους) ἐκέλευε Δαμίας τε καὶ Αὐξησίας ἀγάλματα ἰδρύσασθαι καὶ σφι ἰδρυσάμενοι ἀμεινον συνοίεσθαι. Ἐπειρώτερον ὧν οἱ Ἐπιδαυριοὶ κότερα χαλκοῦ ποίεωνται τὰ ἀγάλματα ἢ λίθου ἢ δὲ Πυθίη σδδετέρα τούτων ἔα, ἀλλὰ ξύλου ἡμέρης ἐλαίης. Ἐδέοντο ὧν οἱ Ἐπιδαυριοὶ Ἀθηναίων ἐλαίην σφι δοῦναι ταμέσθαι, ἰρωτάτας δὲ κείνας νομίζοντες εἶναι λέγεται δὲ καὶ ὡς αἱ ἐλαῖαι ἦσαν ἄλλοθι γῆς οὐδαμοῦ κατὰ χρόνον κείνον ἢ ἐν Ἀθήνῃσι. Οἱ δὲ ἐπὶ τοιαῖδε δώσεων ἔφασαν ἐπ' ᾧ ἀπάξουσι ἔτεος ἐκάστον τῇ (τε) Ἀθηναίῃ [τε] τῇ Πολιάδι ἰρὰ καὶ τῷ Ἐρέχθει.

4 Βλ. RAUBITSCHER καὶ JEFFERY, Dedications from the Athenian Acropolis, 350, ἀρ. 326, 354, ἀρ. 327.

5 Ἡ μελέτη αὕτη ἀποτελεῖ ὑπὸ τινα ἔποψιν συνέχισιν τῶν συζητήσεων τῶν σοβαρῶν προβλημάτων τῆς τοπογραφίας τῆς Ἀκροπόλεως, τῶν τεθέντων καὶ ἀντιμετωπισθέντων ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Ν. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝΤΟΣ ἐν τῇ διδακτορικῇ αὐτοῦ διατριβῇ: Τὸ Ἐρέχθειον ὡς οἰκοδόμημα χθονίας λατρείας. Ἄνευ τῆς διατριβῆς ταύτης ἡ παροῦσα μελέτη δὲν θὰ ὑπῆρχεν οὔτε ὡς πρόθεσις κἄν.

6 Τὸ Ἐρέχθειον ὡς οἰκοδόμημα χθονίας λατρείας, 7.

7 Περὶ τῆς ταυτίσεως τοῦ ἀνατολικῆς τμήματος τοῦ Ἐρεχθείου πρὸς τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος βλ. KOLBE ἐν Phil. Wochenschrift 1931, 17 κ. ἐ. Ἐπίσης RATON καὶ ἄλλους, The Erechtheion, 433 κ. ἐ.

8 Ὅτι ὁ ναὸς τοῦ ξοάνου εἶναι ὁ «ναὸς τοῦ Doerpfeld» οὐδεὶς σήμερον δέχεται. Ἐκ τῶν παλαιότερων ἐπίστευον τοῦτο ὁ DOERPFELD καὶ ὁ JUDEICH, Topographie², 267 κ. ἐ. (βλ. καὶ Hermes 1929, 391 κ. ἐ.).

γηγενοῦς δηλαδὴ Ἐρεχθέως ἢ ἄλλως Ἐριχθονίου¹. Συνάγεται ὁμως κατὰ τὴν γνώμην τοῦ ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ ἐξ ἀρχαίων πληροφοριῶν, ὅτι τὸ ξόανον τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ὁ τάφος τοῦ Ἐρεχθέως-Ἐριχθονίου ἀποτελοῦσι τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ πρωιμοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀκροπόλεως². Αἱ ἀρχαῖαι μαρτυρίαι, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ ΟΜΗΡΟΥ καὶ ἐξῆς, συμφωνοῦσιν, ὅτι Ἀθηνᾶ καὶ Ἐριχθόνιος-Ἐρεχθεὺς λατρεύονται ἀπὸ κοινοῦ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, τὸ δὲ ἱερὸν αὐτῶν περιέχει ἀφ' ἑνὸς τὸ ξόανον τῆς θεᾶς καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸν τάφον τοῦ γηγενοῦς τούτου ἥρωος καὶ γενάρχου. Οὕτω, συμφώνως πρὸς τὴν γνώμην τοῦ ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ, κατὰ τοὺς προκλασικούς χρόνους τὸ ξόανον τῆς Ἀθηνᾶς εὐρίσκειτο ἐντὸς κοινοῦ ἱεροῦ³ (ἐντὸς τοῦ πυκνιοῦ δόμου τοῦ Ἐρεχθέως, ὡς φαίνεται κατ' ἀρχήν, καὶ ἐντὸς τοῦ πίνος νηοῦ ἀργότερον). Ναὸς ὁμως προκλασικῶν χρόνων δὲν ἔχει εἰσέτι ἀναγνωρισθῆ μετά τινος βεβαιότητος ὑπὸ τὸ Ἐρέχθειον. Ἐπὶ τοῦ χώρου ἐξ ἄλλου τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου καὶ τοῦ «ναοῦ τοῦ Doerpfeld» τοποθετεῖται γεωμετρικὸν ἱερὸν, τὰ ἴγνη τοίχων ὁμως, ἅτινα ἔχουσι συνδεθῆ πρὸς αὐτό, εἶναι πτωχὰ καὶ ἀβέβαια καὶ δὲν ὑφίσταται ἔνδειξις, συμφώνως πρὸς τὴν γνώμην τοῦ HOLLAND⁴, ὅτι ναὸς διεδέχθη ποτὲ τὸ ἀνάκτορον ὡς ἄμεσος συνέχεια αὐτοῦ. Ἡ ὕπαρξις τοῦ ἱεροῦ τούτου κατὰ τὴν γνώμην τοῦ DINSMOOR⁵ εἶναι ἀναγκαία ἀλλ' ὑποθετικὴ. Ὁ «ναὸς» ἐξ ἄλλου «τοῦ Doerpfeld» ἀμφισβητεῖται ὑπὸ τοῦ HOLLAND⁶ ὡς ναὸς καὶ θεωρεῖται ὑπ' αὐτοῦ δημόσιον οἰκοδόμημα⁷.

Ἐπιτρέπεται συνεπῶς κατόπιν τούτου ἢ εἰκασία, ὅτι τὸ ξόανον τῆς Ἀθηνᾶς, ὡς καὶ ὁ τάφος τοῦ μυθικοῦ Ἀθηναίου γενάρχου, υἱοῦ αὐτῆς, εὐρίσκοντο ἐπὶ ἄλλης τινὸς θέσεως τῆς Ἀκροπόλεως κατὰ τοὺς προκλασικούς⁸, τοὺς κλασικούς καὶ τοὺς μετακλασικούς χρόνους.

Ἡ ἄλλη ὁμως αὕτη θέσις, ἐφ' ἧς τὸ κοινὸν αὐτῶν ἱερὸν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι εἰμὴ ὁ ἕτερος τῶν δύο ἄλλων ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἱερῶν χώρων τῆς Ἀθηνᾶς Οὗτοι δὲ εἶναι:

- 1) Ὁ χώρος τοῦ Παρθενῶνος.
- 2) Ὁ χώρος τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης.

Ἄλλ' ὁ χώρος τοῦ Παρθενῶνος ἀποκλείεται ὡς θέσις τοῦ ξοάνου καὶ τοῦ τάφου τοῦ γενάρχου, καθόσον:

α) Ἡ ὕπαρξις τοῦ χρυσελεφαντίνου, μὴ λατρευτικοῦ, ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου, καὶ δὴ ἐπὶ τῆς πλέον ἐπισήμου καὶ τιμητικῆς θέσεως, ἀποκλείει τὴν ὕπαρξιν ἐπὶ ἐτέρας, δευτερευούσης, θέσεως τοῦ ξοάνου τῆς Ἀθηνᾶς, ὅπερ δὲν

1 ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ, ἔ.ἀ. 27 κ.έ.

2 Αὐτόθι σ. 6: «Περὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἐρεχθέως δὲν ὑπάρχει ῥητὴ μαρτυρία τῶν κλασικῶν χρόνων».

3 Αὐτόθι 3 κ.έ.

4 AJA 43, 1939, 297-8.

5 AJA 51, 1947, 109-10.

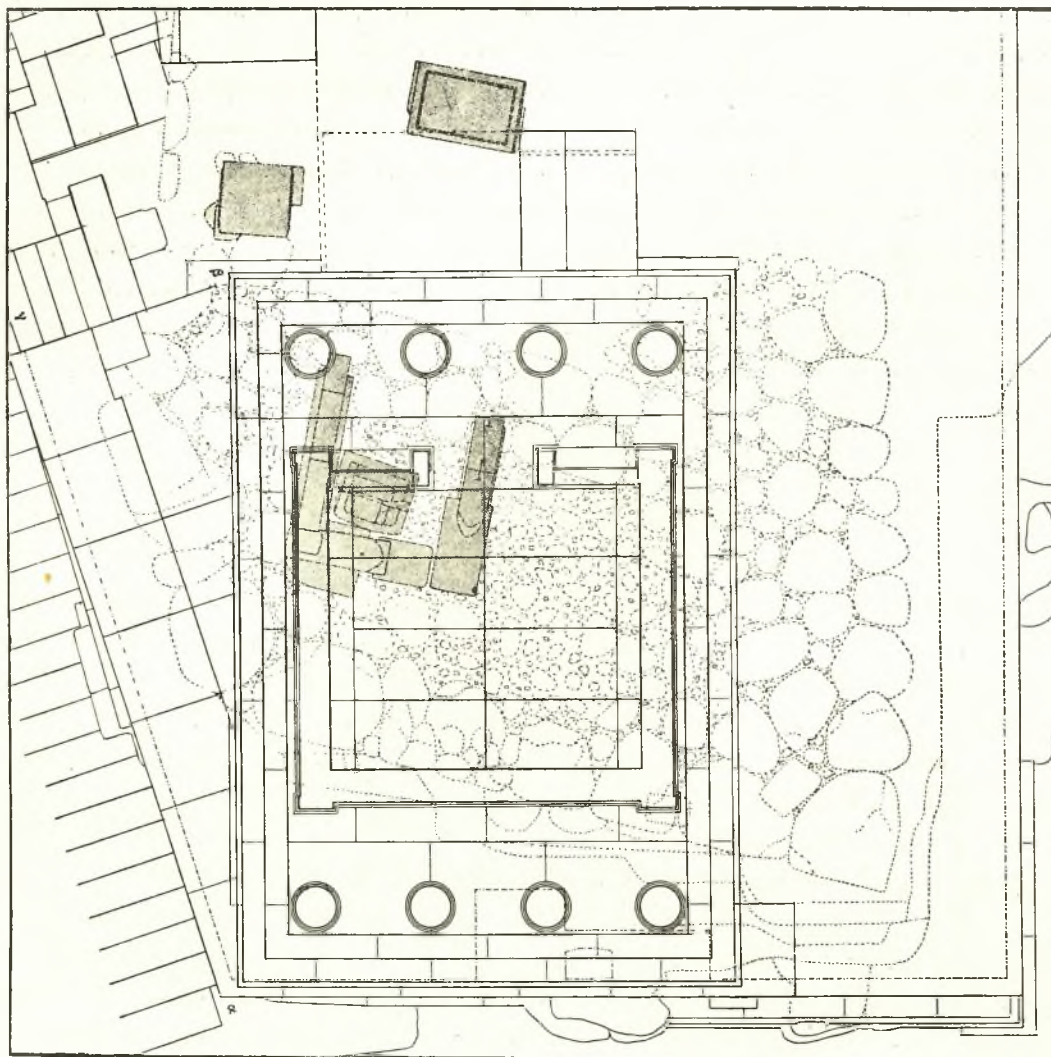
6 Ἐ.ἀ. 289-98.

7 Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ DINSMOOR (The Architecture of Ancient Greece, 1950, 358) ὁ «ναὸς τοῦ Doerpfeld» κτίζεται τὸ 529-20 π. Χ. ὡς περίπτερος ναός,

τὸ δὲ 570-60 π. Χ. κτίζεται κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ Παρθενῶνος ὁ πρόγονος αὐτοῦ ἢ ἄλλως Ἐκατόμπεδον. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ PLOMMER (JHS 80, 1960, 146, 159) ὁ «ναὸς τοῦ Doerpfeld» κτίζεται τὸν 6^{ον} π.Χ. αἰῶνα ὡς περίπτερος ναός, ἐπανακτιζόμενος τὸ 525 π.Χ. ἐπὶ τῶν αὐτῶν βάσεων, δὲν ὑπάρχει δὲ πρόγονος τοῦ Παρθενῶνος.

8 Περὶ τῆς ὑπὸ τῶν ὀμηρικῶν ἐπῶν σχητικῆς παραδόσεως βλ. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝΤΑ, ἔ.ἀ. 3.

διεκρίνετο σχεδόν αὐτῆς ταύτης τῆς θεᾶς¹. Χαρακτηριστικὴ ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ἡ περίπτωσις τοῦ ξοάνου τῆς Ἥρας ἐν Σάμῳ, ἀποτελοῦντος ὡσαύτως ὁμοίωμα τῆς θεᾶς, ἀλλὰ καὶ ταυτιζομένου πρὸς τὴν θεάν. Τοῦτο μέχρι τῆς ὑστάτης ἀρχαιότητος κατεῖχε τὴν κυρίαν θέσιν ἐντὸς τοῦ μεγάλου ναοῦ τῆς Σάμου, καίτοι εἶχε μεταφερθῆ εἰς αὐτὸν ἐκ τοῦ παλαιότερου ἱεροῦ αὐτοῦ. Τὸ ξοάνον τοῦτο, ἡ θεὸς²

Εἰκ. 1. Οἱ ναοὶ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης (τοῦ 6ου καὶ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, σχέδιον Μπαλάνου).

κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Ἡραίου, εὐρίσκετο ἔμπροσθεν νεωτέρου ἀγάλματος τῆς Ἥρας, μὴ λατρευτικοῦ, τῆς ὀπισθε θεοῦ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐπιγραφὴν.

β) Οὐδὲν στοιχεῖον ἐξ ἄλλου ὑπάρχει ἐν τῷ χώρῳ τοῦ Παρθενῶνος, ἐνέχον ἐνδειξιν ἀσκήσεως λατρείας χθονίας ἅμα καὶ ἡρωικῆς, οἷα ἦτο ἡ λατρεία τοῦ ξοάνου τῆς Ἀθηνᾶς

¹ Βλ. ΑΜ 1930, 1 κ.έ., ἐπίσης ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΑ, ἔ.ἀ. 74: «Ἀλλὰ τὸ ξοάνον τῆς Ἥρας ἀνήκεν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν εἰκόνων ἐκείνων τοῦ θεοῦ, ἐν αἷς εἶναι δύ-

σκολος ἢ διάκρισις, εἰάν πρόκειται περὶ ὁμοιώματος τοῦ θεοῦ ἢ αὐτοῦ τούτου τοῦ θεοῦ».

² Βλ. σ. 62 σημ. 2.

Οὕτω ὑπολείπεται ὡς θέσις τοῦ ξοάνου τούτου τῆς Ἀθηνᾶς ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, περὶ τῆς λατρείας δὲ τῆς Ἀθηνᾶς ἐν τῷ χώρῳ τοῦ ναοῦ τούτου, καὶ ἐν τῷ χώρῳ ἐν γένει ὄλου τοῦ πύργου, δὲν ὑπάρχει σήμερον ἱκανοποιητικὴ ἐξήγησις καὶ ἄγνωστος ἔχει παραμείνει ὁ λόγος τῆς προσωνομίας «Νίκη».

Οἱ πρῶτοι ἐρευνηταὶ συνέδεσαν, ὡς γνωστόν, τὴν λατρείαν ταύτην τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης πρὸς τοὺς Μηδικοὺς πολέμους, θεωρήσαντες καὶ τὴν προσωνομίαν «Νίκη» ἀναγομένην εἰς τὰς κατ' αὐτοὺς νίκας. Ἡ κατὰ τὸ 1934 ὄμως, διαρκούσης τῆς ἀναστηλώσεως τοῦ πύργου καὶ τοῦ ἐπ' αὐτοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, ἀποκάλυψις ὑπὸ τοῦ ΜΠΑΛΑΝΟΥ¹ ὑπὸ τὸν κλασσικὸν ναὸν αὐτῆς ἑτέρου ναοῦ (εἰκ. 1-3), τοῦ 6^{ου} αἰῶνος π. Χ., καὶ μάλιστα μετ' ἐσχάρας καὶ βωμοῦ, μνημονευομένου καὶ ἐν εὐρεθείῃ ἐπιγραφῇ, κατέδειξεν ἐσφαλμένην τὴν γνώμην ταύτην, ἐτέθη δὲ κατόπιν τούτου ὄξυ τὸ πρόβλημα περὶ τῆς ἐν τῷ χώρῳ τοῦ πύργου λατρευομένης θεᾶς καὶ τῆς προσωνομίας αὐτῆς ὡς «Νίκης».

Ὁ WELTER² ἀκολούθως συνέδεσε τὴν λατρείαν ταύτην πρὸς τὴν ἴδρυσιν τῶν Μεγάλων Παναθηναίων τὸ 566 π.Χ., ἐθεώρησε δὲ οὗτος τὴν προσωνομίαν «Νίκη» συναφῆ πρὸς τὰς ἀθλητικὰς νίκας τῆς ἑορτῆς ταύτης. Ἡ γνώμη ὄμως αὕτη παρουσιάζει ἀσθενῆ σημεῖα. Βάσιμοι ἀντιρρήσεις εἶναι δυνατὸν νὰ διατυπωθῶσι κατ' αὐτῆς:

Εἰκ. 3. Ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης τοῦ 6^{ου} αἰῶνος ἐπικαλυφθεὶς ὑπὸ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης τοῦ 5^{ου} αἰῶνος.

6^{ου} π.Χ. αἰῶνος, οἷα ἦσαν ἄλλωστε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ ἀρχαῖα ξόανα, καὶ ἐνεφάνιζε προϊστορικὰς ἐπιβιώσεις (βλ. κατωτέρω). Ἡ ὑπαρξίς τοῦ ξοάνου τούτου

1 Ν. ΜΠΑΛΑΝΟΥ, Ἡ νέα ἀναστήλωσις τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης ἐν ΑΕ 1937, 776-80. Περὶ τῆς ἀναστηλώσεως τοῦ ναοῦ βλ. ἄρθρον ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Α. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, Nouvelles observations sur la construction du Temple d'Athéna Niké ἐν BCH 1947-48, 1-38, ἐπίσης Zum Tempel der Athena Nike ἐν

AM 1915, 27-41.

2 AA 1939, 12 κ.έ. βλ. ἐπίσης RAUBITSCHKEK καὶ JEFFERY, Dedications from the Athenian Acropolis, 359.

3 Γ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ, Ἡ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως λατρεία τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης ἐν ΑΕ 1939-41, 97-110.

υποδεικνύει, ότι ή όλη λατρεία έν τῷ χώρῳ τοῦ πύργου ἦτο πολὺ προγενεστέρα τοῦ 6^{ου} αἰῶνος π. Χ., ὅπερ ἤδη ἐπιβεβαιοῖ σήμερον καὶ ή ἔρευνα τοῦ ΙΑΚΩΒΙΔΟΥ¹. Συνεπῶς ή προσωυμία «Νίκη» εἶναι ἄσχετος μᾶλλον πρὸς τὰς ἀθλητικὰς νίκας τῶν Μεγάλων Παναθηναίων, ἐφόσον μάλιστα τὸ ξόανον τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης οὐδὲν σύμβολον ἔφερε τῶν νικῶν τούτων ή τῶν ἀγώνων τῆς ἑορτῆς ταύτης ή τῶν ἀθλητικῶν ἀγώνων ἐν γένει, ἀλλ' ἀπλῶς ἐκράτει ῥόαν καὶ κράνος (βλ. κατωτέρω). Καὶ ἦσαν ἐξ ἄλλου τὰ Παναθήνια, τὰ Μεγάλα, ἀλλὰ καὶ τὰ παλαιότερα τούτων, τὰ Μικρά, ἀφιερωμένα εἰς τὴν λατρείαν τοῦ ἐκ τοῦ βάθους τῶν αἰῶνων προερχομένου ξοάνου τῆς μιᾶς καὶ μόνης πολιούχου θεᾶς. Ἡ ἀφιέρωσις συνεπῶς ξοάνου δευτέρου, ὑπὸ νέαν προσωυμίαν, ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἑορτῆς ἀγομένης πρὸς τιμὴν τοῦ ἤδη ὑπάρχοντος ξοάνου τῆς αὐτῆς θεᾶς, ἦτο ἀσφαλῶς περιττὴ καὶ ἀνεπίτρεπτος.

Αἱ ἀρχαῖαι πληροφορίαι συμφωνοῦσιν, ὅτι ἐν καὶ μόνον ξοάνον τῆς Ἀθηνᾶς ὑπῆρχεν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως (βλ. κατωτέρω), τοῦτο δὲ φαίνεται ὅτι ἦτο γνωστὸν καὶ ὡς Νίκη. Ἡ ἐν τῷ χώρῳ ἄρα τοῦ πύργου λατρεία, ὑπάρχουσα ἤδη ἐκεῖ ἀπὸ τῶν ὑπομυκηναϊκῶν τοῦλάχιστον χρόνων, ὡς ἀποδεικνύει σήμερον ή ἀρχαιολογική ἔρευνα (βλ. κατωτέρω), ἐλαμπρύνθη ἀπλῶς κατὰ τὸν 6^{ον} αἰῶνα, ὅτε ἰδρύθησαν καὶ τὰ Μεγάλα Παναθήνια, κατηρτίσθη δὲ καὶ πρόγραμμα ἐξωραϊσμοῦ τοῦ ὄλου βράχου. Ἡ γνώμη αὕτη ἐνισχύεται ἐκ τῶν ἀκολουθῶν στοιχείων :

1. Ἐκ τοῦ τύπου τοῦ ξοάνου τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, γνωστοῦ ἐκ περιγραφῆς τοῦ ΗΛΙΟΔΩΡΟΥ² κυρίως. Ὁ τύπος αὐτοῦ εἶναι πανάρχαιος καὶ συγκεντρώνει ἀμφοτέρως τὰς περὶ τοῦ ξοάνου τῆς πολιούχου Ἀθηνᾶς παραδόσεις (ὅτι τοῦτο ἦτο διυπετὲς³ ή ἀφιερῶθη ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου γενάρχου⁴), ἀνταποκρίνεται δ' ἐξ ἄλλου εἰς τὴν μορφήν τῆς θεᾶς ὡς πολιούχου: Τὸ ξόανον τοῦτο, τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, συμφῶνως πρὸς τὰς πληροφορίας τοῦ ΗΛΙΟΔΩΡΟΥ, ἐκράτει ῥόαν διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς καὶ κράνος διὰ τῆς ἐτέρας. Κατὰ τὸν καθηγητὴν ΟΙΚΟΝΟΜΟΝ⁵ ή ῥόα δηλοῖ χθονίαν καταγωγὴν καὶ συνέχειαν τῆς λατρείας τῆς θηλείας θεότητος τῶν προϊστορικῶν χρόνων. Ἡ χθονία αὕτη καταγωγὴ εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῆ καὶ ἐκ τῆς σχέσεως τοῦ ξοάνου τούτου πρὸς τὴν ἠρωικὴν λατρείαν. Ἀλλὰ καὶ τὸ κράνος δηλοῖ συνάφειαν πρὸς τὴν λατρείαν τῆς θηλείας θεότητος τῶν προϊστορικῶν χρόνων, καὶ δὴ τῶν μυκηναϊκῶν. Ἀναγνωρίζεται σήμερον, ὅτι ή Μεγάλῃ Θεᾷ τῶν χρόνων τούτων, λατρευομένη κατὰ τόπους ὑπὸ διάφορα ὀνόματα ἴσως, προϊστατο συγχρόνως τῆς Φύσεως καὶ τοῦ Πολέμου, ἀποτελοῦσα πιθανῶς σύστοιχον μορφήν τῆς θηλείας θεότητος τῆς χετταϊκῆς τριάδος⁶. Ὁ τύπος ἐπομένως τοῦ ξοάνου τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης καὶ λόγῳ τῆς ῥόας καὶ λόγῳ τοῦ κράνου φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ ἄμεσον ἐπιβίωσιν τοῦ τύπου τῆς μυκηναϊκῆς ταύτης θεᾶς, ἐν τῇ διττῇ δὲ ιδιότητι αὐ-

1 Ἡ Μυκηναϊκὴ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν, 186 κ.έ.

2 Βλ. ΑΡΠΟΚΡΑΤΙΩΝΑ ἐν λ. Νίκη Ἀθηνᾶ: *Λυκοῦρος ἐν τῷ περὶ τῆς ἱερείας· ὅτι δὲ Νίκης ξοάνον ἀπειρον ἔχον ἐν μὲν τῇ δεξιᾷ ῥόαν ἐν δὲ τῇ εὐωνύμῳ κράνος, ἐτιμᾶτο παρ' Ἀθηναίοις, δεδήλωκεν Ἡλιόδωρος περιηγητῆς ἐν α'. περὶ Ἀκροπόλεως. Περὶ τῶν πληροφοριῶν τούτων βλ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΝ, ἔ. ἀ. 97.*

3 Βλ. ΠΑΥΣΑΝ. I 26,6: *φήμη δὲ ἐς αὐτὸ ἔχει πεσεῖν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ.*

4 Βλ. σ. 121, σημ. 1, IV.

5 Ἐ. ἀ. 102 κ.έ.

6 DUSSAUD, *Religions des Hittites* (1949), 356· βλ. ἐπίσης ΑΛΕΞΙΟΥ, Ἡ Μινωικὴ Θεὰ μεθ' ἑφημένων χειρῶν, 266 (ἐν Κρητικὰ Χρονικὰ 12, 1958).

τῆς: α) κυρίας τῆς Φύσεως (ῥόα), χορηγοῦ καὶ ρυθμιστρίας τῆς ζωῆς, ἡμέρου καὶ ἀγρίας, ἐμψύχου καὶ ἀψύχου· καὶ β) κυρίας τοῦ Πολέμου, καὶ δὴ ἐν ὄρα ἀνάγκης (κράνος), ἀπροσμάχητου ἤτοι δυνάμεως κατὰ ἐχθροῦ εἰσβάλλοντος εἰς τὴν περιοχὴν, ἐν ἧ λατρεύεται αὕτη. Ὑπὸ τοιαύτην ἔννοιαν εἶναι δυνατὸν ἴσως νὰ νοηθῆ καὶ ὁ ἐκ κράνου προερχόμενος πόλος τοῦ ξοάνου τῆς Μεγάλης Θεᾶς τῆς Σάμου, τῆς ἼΗρας¹. Τὸ ξοάνον τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης ἐπομένως δὲν προϋποθέτει, ὡς ἄλλωστε ἀπέδειξεν ὁ ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ², ἀφομοίωσιν τοῦ αὐτοτελοῦς πολεμικοῦ τύπου τῆς Ἀθηνᾶς πρὸς προϋπάρχοντα εἰρηνικὸν τύπον αὐτῆς ἢ συνένωσιν τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τῆς Νίκης ἢ συσχέτισιν τῆς Ἀθηνᾶς μετὰ τῆς αὐτοτελοῦς Νίκης, μᾶλλον ἐπαναλαμβάνει τὸν τύπον τῆς μυκηναϊκῆς θεᾶς, ἐξ οὗ καὶ ἀποσπᾶται ἐν καιρῷ — κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους — ὁ αὐτοτελής πολεμικὸς τύπος τῆς Ἀθηνᾶς, ὅστις καὶ καθίσταται γνωστὸς ἐν Ἀθήναις κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν. Ὁ αὐτοτελής ὅμως οὗτος πολεμικὸς τύπος τῆς Ἀθηνᾶς οὐδέποτε ἀποβαίνει ἐν Ἀθήναις λατρευτικός. Ὁ σύνθετος ἐξ ἄλλου τύπος αὐτῆς, ὁ εἰρηνικὸς καὶ συγχρόνως πολεμικὸς, ἀνταποκρίνεται καὶ πρὸς τὸν τύπον τῆς ὀμηρικῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦτο διότι ἐν τῇ Ἰλιάδι³ ἔργα εἰρηνικῆς φύσεως ἀποδίδονται εἰς τὴν Παλλάδα, δηλαδὴ τὴν Ἀθηνᾶν γνωστὴν καὶ ὡς θεὰν τοῦ πολέμου (πβλ. παλλάδιον = τὸ ξοάνον αὐτῆς ὡς ἐχέγγυον τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς πόλεως, ἐν ἧ λατρεύεται αὕτη). Ἐξ ἄλλου ἡ παρουσία τῶν δύο συμβόλων, τῆς ῥόας καὶ τοῦ κράνου, φερομένων διὰ τῶν χειρῶν τοῦ ξοάνου τούτου τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, σχετίζει αὐτὸ πρὸς τὸν τύπον τῶν χετταϊκῶν λατρευτικῶν ἀγαλμάτων, τῶν φερόντων διὰ τῆς μιᾶς ἢ δι' ἑκατέρας τῶν χειρῶν αὐτῶν σύμβολον ἢ σύμβολα τῆς λατρείας αὐτῶν⁴, ἐπιβεβαιοῖ δὲ οὕτω πως καὶ τὴν ὑπάρχουσαν πληροφορίαν, ὅτι ὁ Ἀθηναῖος γενάρχης μετεκάλεσε καὶ Φρύγιον⁵ τεχνίτην εἰς τὰς Ἀθήνας. Ὁ τύπος τοῦ ξοάνου τούτου εἶναι ἐπομένως κατὰ πολὺ ἀρχαιότερος τῶν δύο τύπων, οἵτινες ἔχουσι προταθῆ κατὰ καιροὺς ὡς ἐκπροσωποῦντες τὸ ξοάνον τῆς πολιούχου θεᾶς. Ὡς εἶναι γνωστὸν, δὲν ὑπάρχει ὁμοφωνία ὡς πρὸς τὸν τύπον τοῦ ξοάνου τούτου καὶ συνήθως προτείνεται: α) ὁ τύπος τῆς ὀρθίας καὶ πολεμικῆν ἐξάρτυσιν φερούσης Ἀθηνᾶς καὶ β) ὁ τύπος τῆς καθημένης Ἀθηνᾶς, διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς κρατούσης φιάλην. Ἀμφότεροι⁶ ὅμως οὗτοι οἱ ἀθηναϊκοὶ τύποι, ἐξ ὧν ὁ πρῶτος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συνδέεται πρὸς τὴν λατρείαν τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου, εἶναι τοῦ 6^{ου} καὶ τοῦ 5^{ου} ἀντιστοίχως π. Χ. αἰῶνος, κατὰ πολὺ συνεπῶς νεώτεροι τοῦ μυκηναϊκῆς καταγωγῆς — καὶ μετὰ τινων ἴσως προσμείξεων χετταϊκῶν πιθανῶς — ξοάνου τῆς θεᾶς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης καὶ δὲν ἀνταποκρίνονται καὶ εἰς τὴν ὑπάρχου-

1 Βλ. σ. 61 - 2 καὶ σ. 62 σημ. 4.

2 Ἔ. ἀ. 105.

3 Ε 60: ... χερσὶν ἐπίστατο δαίδαλα πάντα (ὁ τεχνίτης) τεύχειν, ἔξοχα γὰρ μιν ἐφίλατο Παλλὰς Ἀθήνη.

4 C. G. BRANDESTEIN, Hethitische Götter nach Bildbeschreibungen in Keilschrifttexten (Mitteilungen der vorderasiatisch-ägyptischen Gesellschaft 46, ἀρ. 2: Hethitische Texte in Umschrift mit Übersetzung und

Erläuterungen (Λειψία 1943, Κριτικὴ ὑπὸ GÜTTERBOCK ἐν *Orientalia* 15, 1946, 482-96). Πρβλ. ἐξ ἄλλου καὶ τὸ ἀνάγλυφον ἐκ Carchemish, ἐφ' οὗ παρίσταται θεὰ φέρουσα διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς ῥόαν καὶ στάχυν διὰ τῆς ἑτέρας (Carchemish III, πίν. Β 37).

5 RE VI ἐν λ. Ἐριχθόνιος. Βλ. ἐπίσης JACOBY, *Das Marmor parium*, 6, 19.

6 Βιβλιογραφίαν βλ. ἐν RATON, ἔ. ἀ. 433.

σαν παράδοσιν περὶ τῆς ἀρχαιότητος τοῦ ξοάνου τῆς πολιούχου θεᾶς τῶν Ἀθηναίων. Ἀμφότεροι οἱ προταθέντες οὗτοι τύποι ἐξ ἄλλου ἐπαναλαμβάνονται ἐπὶ ἔργων τῆς μικροτεχνίας, ἐνῶ ὁ τύπος τοῦ ξοάνου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης δὲν ἐπαναλαμβάνεται κατὰ πιστόν τινα τοῦλάχιστον τρόπον¹. Ἡ ἔλλειψις τοιαύτης ἐπαναλήψεως ἀποτελεῖ ἴσως ἐνδειξὴν τῆς ἱερότητος, δι' ἧς περιεβάλλετο τὸ ξοάνον τῆς πολιούχου θεᾶς ἐν Ἀθήναις.

2. Ἐκ τῆς ἐλλείψεως ἀρχαίων πληροφοριῶν περὶ τῆς ὑπάρξεως δύο ξοάνων τῆς Ἀθηνᾶς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως. Τοιαύτη ὑπαρξίς ἄλλωστε ἀποκλείεται, καθόσον προϋποθέτει ὑπαρξίαν δύο αὐτοτελῶν λατρειῶν αὐτῆς, αὗται δὲ ἰσοδυναμοῦσι πρὸς τὴν ὑπαρξίαν σχεδὸν δύο αὐτοτελῶν θεοτήτων. Ἐφ' ὅσον δὲ ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης ἐστέγαζε ξοάνον τῆς θεᾶς ἀρχαῖον, ἔπρεπε, κατ' ἀναλογίαν καὶ συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς ἑλληνικῆς λατρείας, νὰ ὑπάρχη καὶ ἕτερος ναὸς, αὐτοτελής, πρὸς στέγασιν ἐτέρου τυχόν ἀρχαίου ξοάνου αὐτῆς, οὐδαμῶς ἐπιτρεπομένην ἐντὸς ἄλλου τινὸς κτίσματος εἰμὴ μόνον ἐντὸς ναοῦ. Τοιοῦτος ὅμως ναὸς δὲν ὑπῆρχεν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως κατὰ τοὺς κλασσικοὺς καὶ τοὺς μετακλασσικοὺς χρόνους.

3. Ἐκ τῆς συνυπάρξεως ἐσχάρας καὶ ξοάνου ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ναοῦ, τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, ἀμφοτέρων χαρακτηριστικῶν στοιχείων τῆς πρωίμου λατρείας τοῦ ξοάνου τῆς πολιούχου Ἀθηνᾶς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως.

Ἡ ἐσχάρα αὕτη ἰδρύθη κατὰ τὴν γνώμην τοῦ ΙΑΚΩΒΙΔΟΥ² ἀρχομένων τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ἐν αὐτῇ δὲ εὐρέθησαν εἰδώλια, ἀναγνωρισθέντα ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ³ ὡς ὑπομυκηναϊκά. Τὰ εἰδώλια ταῦτα, συμφώνως πρὸς τὴν γνώμην τοῦ ΙΑΚΩΒΙΔΟΥ⁴, μετεφέρθησαν εἰς τὴν ἐσχάραν ταύτην ἐκ παλαιότερου χώρου λατρείας, ἴσως ἐκ τοῦ ὑπὸ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ πύργου ἱεροῦ. Ἡ γνώμη αὕτη εἶναι πιθανή ὡς καθορίζουσα ἀκριβέστερον τὴν λογικὴν γνώμην τοῦ ΜΠΑΛΑΝΟΥ⁵, ὅτι ταῦτα μετεφέρθησαν ἐκεῖ ἐκ τινος ἄλλου ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως προϋπάρχοντος ἱεροῦ. Πιθανὴ ὅμως φαίνεται ὡσαύτως καὶ παραλλαγὴ τῆς γνώμης ταύτης: Ἡ ἐσχάρα αὕτη, συνιστώσα ἀρχικῶς ὑπαίθριον ἱερὸν ἐπὶ τοῦ πύργου, ὡς διαπιστώνει ὁ ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ⁶, ἀπετέλει ἴσως διάδοχον κατάστασιν προγενεστέρου ὁμοίου ἱεροῦ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, συνισταμένου ἐξ ὑπαιθρίου ἐπίσης ἐσχάρας, μυκηναϊκῆς, ἐκ τῆς μυκηναϊκῆς δὲ ταύτης ἐσχάρας, τελοῦσης ἐν χρήσει μέχρι καὶ τῆς ὑπομυκηναϊκῆς ἐποχῆς, ἐλήφθησαν εἰδώλια καὶ ἀπετέθησαν ἐπὶ νέας ἐσχάρας, τῆς τοῦ πύργου, πρὸς καθιέρωσιν αὐτῆς καὶ συνέχισιν τῆς λατρείας ἐν αὐτῇ. Καὶ ναὶ μὲν ἡ ὑπαρξίς μυκηναϊκῆς ἐσχάρας ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως δὲν ἔχει πιστοποιηθῆ ἀνασκαφικῶς, οὐδὲν ὅμως στοιχεῖον ἐμποδίζει τὴν γνώμην, ὅτι ὑπῆρχεν ἤδη τοιαύτη ἐσχάρα ἐπὶ τοῦ πύργου — ἡ ὑπάρχουσα ἐσχάρα ἰδρύθη μετὰ τὴν ἐρείπωσιν τοῦ ἀνωτάτου μέρους αὐτοῦ —, εἰκάζεται δὲ μᾶλλον ἡ ὑπαρξίς αὐτῆς εὐλόγως εἴτε ἐγγὺς εἴτε μακρὰν αὐτοῦ, διότι ἀφ' ἐνὸς ἐλάχιστα ἴχνη ἔχουσι διασωθῆ ἐκ τοῦ ὄλου συμπλέγματος τοῦ ἀνακτόρου,

1 Περὶ παραστάσεων σχετιζομένων πρὸς τὸν τύπον τοῦτον τῆς Ἀθηνᾶς βλ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΝ, ἔ.ἀ. καὶ 109 κ.έ.

2 *Ε. ἀ. 186 κ. έ.

3 Αὐτόθι 186 σημ. 361.

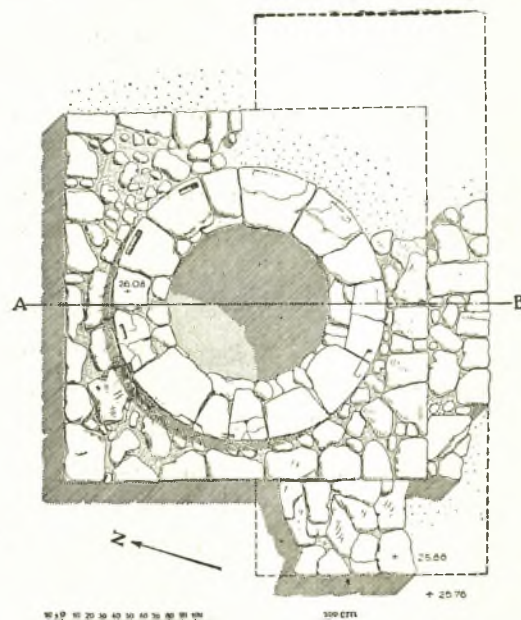
4 Αὐτόθι 186 - 7.

5 *Ε. ἀ. σ. 795.

6 *Ε. ἀ. 186.

ἐν ᾧ θὰ ὑπῆρχεν ἴσως τοιαύτη ἐσχάρα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπαίθριος μυκηναϊκὴ ἐσχάρα πιστοποιεῖται ἐν Τίρυνθι¹ καὶ ἐν Μυκῆναις². ἐν Τίρυνθι μὲν ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ αὐλῇ τοῦ ἀνακτόρου, ἐν Μυκῆναις δὲ ὑπεράνω τοῦ τετάρτου καθέτου βασιλικοῦ τάφου τοῦ περιβόλου τοῦ Schliemann, παρὰ τὴν εἴσοδον τῆς ἀκροπόλεως· εἶναι δὲ ἡ μυκηναϊκὴ ἐσχάρα τῆς Τίρυνθος (εἰκ. 4), ὡς καὶ ἡ μυκηναϊκὴ ἐσχάρα τῶν Μυκηνῶν, κυκλικοῦ σχήματος, ἢ τῆς Τίρυνθος ὅμως παρουσιάζει μεταγενεστέραν, ἐκ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, μετασκευὴν ἐκ τετραγώνου τοιχίσεως καὶ εἶναι οὕτω κατὰ τὸ δεύτερον τοῦτο σχῆμα αὐτῆς περίπου ὡς ἡ τῶν Ἀθηνῶν, τετραγώνος δηλαδὴ ἐξωτερικῶς, κοίλη ἐσωτερικῶς.

Ἡ ἐσχάρα αὕτη ἀπετέλει, φαίνεται, ὑπαίθριον ἱερόν τῆς Ἀκροπόλεως, καθ' ὃν χρόνον τὸ ξοάνον τῆς θεᾶς εὐρίσκετο ἐντὸς τοῦ πυκινοῦ δόμου τοῦ Ἐρεχθέως, ἥτοι ἐντὸς τοῦ πρώτου γνωστοῦ ναοῦ αὐτοῦ. Ὁ πρώτος οὗτος ναός δὲν πιστοποιεῖται ἀνασκαφικῶς ἐπὶ ἡ ἐγγὺς τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου τῆς Ἀκροπόλεως³. Συμβαίνει οὕτω καὶ ἐδῶ, ὅτι συμβαίνει καὶ ἐπὶ πλείστων μυκηναϊκῶν ἐρειπίων, ὡς ἔχει ἤδη παρατηρήσει περίπου καὶ ὁ DESBOROUGH⁴: συνήθως ὑπάρχει μὲν συνέχεια τῆς λατρείας ἐπὶ τῶν μυκηναϊκῶν ἐρειπίων, ἀλλὰ μεσολαβεῖ διάστημα αἰώνων ἐνίοτε, μέχρις οὗ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τούτων κτισθῶσιν ἱερά. Παραμένει συνεπῶς ὀξὺ εἰσέτι τὸ πρόβλημα τῆς θέσεως τοῦ ξοάνου τῆς θεᾶς κατὰ τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς χρόνους, ἢ λύσις δὲ αὐτοῦ ἐξαρτᾶται μᾶλλον ἐκ τῆς συντόνου ἐρεῦνης περὶ τῶν πολιτικῶν καὶ πολιτικῶν ἀφ' ἐνός καὶ τῶν θρησκευτικῶν καὶ λατρευτικῶν ἀφ' ἑτέρου ἀλλοιώσεων καὶ μετατροπῶν, ἃς ἐπέφερεν ἢ κατὰ τὸ τέλος τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ μετανάστευσις τῶν νέων, ἐπηλύδων, φύλων, τῶν ταυτιζομένων πρὸς τοὺς «Λαοὺς τῆς Θαλάσσης» (βλ. σ. 92 κ.έ.), χρῆζει δὲ ἡ ἔρευνα αὕτη ἰδιαίτερας μελέτης⁵. Κατὰ τὸν 6^{ον} π.Χ. αἰῶνα πάντως περὶ τὴν ἐσχάραν τοῦ πύργου ἐκτίσθη ναός, εἰς τὸν ναὸν δὲ τοῦτον μετεφέρθη ἐκ τοῦ πρώτου ναοῦ αὐτοῦ, ἥτοι ἐκ τοῦ πυκινοῦ δόμου, τὸ ξοάνον τῆς θεᾶς. Τοιαύτη μεταφορὰ ξοάνου δὲν εἶναι μοναδικὸν παράδειγμα: Βεβαιοῦται ὁμοίᾳ περίπου καὶ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Σάμου (βλ. ἀνωτέρω). Πρὸ τοῦ νέου ναοῦ τούτου τῆς Ἀκροπόλεως, ἐν ᾧ φαίνεται ὅτι εὐρίσκοντο ὁμοῦ πλέον ξοάνον καὶ ἐσχάρα,

Εἰκ. 4. Ὑπαίθριος ἐσχάρα Τίρυνθος.

1 Tiryns III, 134 κ.έ. εἰκ. 64-65.

2 c. SCHUCHARDT, Schliemann's Ausgrabungen, 181, εἰκ. 142. Τὴν ἐσχάραν ταύτην ὅμως ὁ ΜΥΛΩΝΑΣ θεωρεῖ ὡς μὴ ἐν χρήσει κατὰ τὴν ΥΕ III ἐποχὴν ('Ἐπετηρὶς Φιλολ. Σχολ. Παν. Ἀθ. 1961-2, 310).

3 Βλ. σ. 65, σημ. 4 καὶ 5.

4 CAH (1962) II, κεφ. 36, 14.

5 Συμφώνως πρὸς τὴν μελέτην ταύτην, μὴ περατωθεῖσαν εἰσέτι, ὁ πρώτος ναός τοῦ ξοάνου ἦτο τὸ ὑπὸ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ πύργου ἱερόν.

ἐκτίσθη τότε βωμός. Ὁ ναὸς οὗτος παρουσιάζεται μικρῶν διαστάσεων πρὸς στέγασιν ξοάνου καὶ ἐσχάρας, ἢ ἐντὸς αὐτοῦ ὁμοῦς ὑπαρξίς τῆς μὲν ἐσχάρας βεβαιούται ἀνασκαφικῶς, τοῦ δὲ ξοάνου ἐκ τῶν ἀρχαίων πηγῶν. Ἦτο ἄλλωστε τὸ ξοάνον τοῦτο μικρῶν μᾶλλον διαστάσεων (βλ. κατωτέρω). Ὁ ναὸς οὗτος τῆς Ἀκροπόλεως εἶναι δυνατὸν οὕτω νὰ ταυτισθῆ πρὸς τὸν *πίονα νηὸν* τῶν στίχων τῆς Ἰλιάδος¹, κληθέντα οὕτω ἴσως λόγῳ τῶν πλουσίων ἀναθημάτων αὐτοῦ, ὁ πρὸ τοῦ ναοῦ δὲ τούτου βωμός πρὸς τὸν βωμόν, ἐφ' οὗ ἐτελεῖτο ἡ παναθηναϊκὴ θυσία² τῶν Πεισιστρατειῶν χρόνων (παρέμβλημα τῶν χρόνων τούτων θεωροῦνται οἱ στίχοι οὗτοι³). Ὁ συνδυασμὸς οὗτος τῆς ἐντὸς τοῦ ναοῦ τούτου λατρείας, καὶ δὴ ἡ ἀπὸ κοινοῦ στέγασις τοῦ ξοάνου τῆς πολιούχου θεᾶς μετὰ τῆς μέχρι τότε ὑπαίθριου ἐσχάρας, μᾶλλον δὲ ἡ περὶ τὴν ἐσχάραν ταύτην ἴδρυσις ναοῦ τοῦ ξοάνου τῆς θεᾶς καὶ ἡ ἐκ τοῦ *πυκνιοῦ δόμου* τοῦ Ἐρεχθέως μεταφορὰ καὶ παρὰ τὴν ἐσχάραν ἀπόθεσις αὐτοῦ ἀποτελεῖ, ὡς φαίνεται, βασικὸν σταθμὸν ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς Ἀθηναϊκῆς λατρείας. Δὲν εἶναι ἀπίθανον ἢ ἐξέλιξις αὕτη νὰ προῆλθεν ἐκ τῆς σταθεροποιήσεως τῆς κατὰ τοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους ἀναπτυχθείσης ἀντιλήψεως, ὅτι ἡ ἐσχάρα, ἐν ἧ παλαιόθεν ἴσως ἠσκαῖτο καὶ ἡ λατρεία μυθικῶν προγόνων, κυρίως ἡ τοῦ μυθικοῦ γενάρχου, υἱοῦ τῆς πολιούχου θεᾶς, τοῦ Ἐρεχθέως-Ἐριχθονίου, ἦτο αὐτὸς οὗτος ὁ τάφος αὐτοῦ⁴, ὅς καὶ ἔχρηξε προστασίας. Ἐπαληθεύεται οὕτω ἡ γνώμη τοῦ καθηγητοῦ ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ⁵, καθ' ἣν ἡ παράδοσις περὶ τοῦ τάφου τοῦ γενάρχου τούτου δὲν ἦτο δημιούργημα τῶν προϊστορικῶν, ἀλλὰ τῶν ιστορικῶν χρόνων, ὅπερ ἄλλωστε φαίνεται πιστοποιοῦσα καὶ ἀρχαία πληροφορία, καθ' ἣν ὁ Ἀθηναῖος γενάρχης ἐτάφη ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ τεμένει τῆς θεᾶς, μητρὸς αὐτοῦ, ἐξ οὗ καὶ ἀπετέλει, ὡς φαίνεται, τοῦτο κοινὸν αὐτῶν ἱερὸν (τοῦ γενάρχου καὶ τῆς θεᾶς), περιέχον ὑπαίθριον μέχρι τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος ἐσχάραν, στεγασθεῖσαν τότε ἐντὸς ναοῦ. Ὁ ναὸς οὗτος εἶναι δυνατὸν ἐξ ἄλλου νὰ ταυτισθῆ καὶ πρὸς τὸν *νηὸν τοῦ γηγενέος Ἐρεχθέως*, ὃν μνημονεύει ὁ ΗΡΟΔΟΤΟΣ⁶. Περὶ τοῦ τάφου τοῦ ἥρωος τούτου καὶ γενάρχου ὑπάρχουσιν οὕτω δύο τύποι πληροφοριῶν, ἐξ ὧν ὁ εἷς μὲν ἀναφέρει τὸν τάφον αὐτοῦ εὐρισκόμενον ἐντὸς τοῦ τεμένους ἀπλῶς τῆς θεᾶς καὶ μᾶλλον ὑπαίθριον, ὁ ἕτερος δὲ ὑπαινίσσεται αὐτὸν ὡς εὐρισκόμενον ἐντὸς ναοῦ. Ἀμφότεροι οἱ τύποι οὗτοι πληροφοριῶν ἀνταποκρίνονται εἰς τὴν πραγματικότητα, καθὼς πιστοποιεῖ σήμερον ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα.

Ὑπὸ τοῦ ΗΡΟΔΟΤΟΥ ἐντὸς τοῦ ναοῦ τούτου, τοῦ Ἐρεχθέως-Ἐριχθονίου, μνημονεύεται *θάλασσα*, αὕτη δὲ ταυτίζεται ὑπὸ τοῦ ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ⁷ πρὸς φρέαρ. Τὸ φρέαρ τοῦτο ταυτίζεται πιθανῶς πρὸς τὴν ἐσχάραν, ἐνθα ἐλατρεύετο ὡς τεθαμμένος ὁ μυθικὸς γενάρχης, καθόσον ἡ ἐσχάρα αὕτη, πρὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ ναοῦ τούτου εὐρίσκετο ἐν ὑπαίθρῳ, ὡς ἐλέχθη, καὶ ἐκδηλὸς συνεπῶς θὰ ἦτο ἡ ὁμοιότης αὐτῆς πρὸς

1 B 549: *καὶ δ' ἐν Ἀθῆναις εἶσιν ἐφ' ἐνὶ πίονι νηῷ.*

2 B 550 κ.ε.: *ταύροισι καὶ ἀρνεοῖς ἰλάονται κοῦροι Ἀθηναίων περιτελλομένων ἐνιαυτῶν.*

3 Βλ. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΑ, ἔ.ἀ. 3.

4 Βλ. σ. 96-97.

5 Βλ. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΑ, ἔ. ἀ. 9, σημ. 1.

6 ΗΡΟΔΟΤ. VIII 55: *Ἔστι ἐν τῇ ἀκροπόλει ταύτη Ἐρεχθέως τοῦ γηγενέος λεγομένου εἶναι νηός, ἐν τῷ ἐ-*

λαίη τε καὶ θάλασσα ἐνι, τὰ λόγος παρὰ Ἀθηναίων Ποσειδέωνά τε καὶ Ἀθηναίην ἐρίσαντας περὶ τῆς χώρας μαρτύρια θέσθαι. Ταύτην ὡν τὴν ἐλαίην ἅμα τῷ ἄλλῳ ἰρῶ κατέλαβε ἐμπροσηθῆναι ὑπὸ τῶν βαρβάρων· δευτέρῃ δὲ ἡμέρῃ ἀπὸ τῆς ἐμπροσθίως Ἀθηναίων οἱ θύειν ὑπὸ βασιλέος κλευνόμενοι ὡς ἀνέβησαν ἐς τὸ ἱερόν, ὧρων βλαστὸν ἐκ τοῦ στελέχους ὅσον τε πηχυαῖον ἀναδεραμνικότα.

7 ἔ.ἀ. 34-5

φρέαρ. Παρὰ τὸ φρέαρ τοῦτο ἐξ ἄλλου μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ ΗΡΟΔΟΤΟΥ ἐλαίη, φουομένη πιθανῶς ἐντὸς ἢ καὶ ἐκτός, ἐγγύτατα δὲ τοῦ ναοῦ τούτου. Ἡ ὑπαρξίς δένδρου παρὰ τὴν ἐσχάραν ταύτην ἀφ' ἑνὸς ἐξηγεῖ ἴσως διατὶ ὁ περὶ αὐτὴν ἰδρυθεὶς τὸν 6^{ον} π. Χ. αἰῶνα ναὸς παρουσιάζει ἰσχυρὰν πρὸς αὐτὴν σύγκλισιν τοῦ βορείου τοίχου αὐτοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑποδηλοῖ, ὅτι αὕτη ἦτο ὑπαίθριος ἀρχικῶς, ὡς πιστοποιεῖ δηλαδὴ καὶ ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα, καὶ δὲν ἐνδείκνυται ἐπομένως νὰ παρασιωπηθῇ συσχέτισις τῆς ἀρχικῶς ὑπαιθρίου ταύτης ἐσχάρας μετὰ τοῦ παρ' αὐτὴν φουομένου ἱεροῦ δένδρου—ιδίου τῆς ἠρωικῆς λατρείας, ὡς ἀποδεικνύει ὁ ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ¹— πρὸς μυκηναϊκοὺς τινὰς σφραγιδολίθους, εἰκονίζοντας ὑπαίθριον βωμὸν ἢ θριγκὸν λίθων καὶ δένδρον ἱερόν, ἐνίοτε ἐντὸς τεμένων².

Μετὰ τὴν μεταφορὰν τοῦ ξοάνου τῆς Ἀθηνᾶς ἐκ τοῦ *πυκινῶ* δόμου τοῦ Ἐρεχθέως, ἔνθα εἰκάζεται, ὅτι θὰ ὑπῆρχεν εἶδος βωμοῦ, ἐφ' οὗ καὶ θὰ ἐτελεῖτο ἔμπυρος θυσία πρὸς τιμὴν τοῦ ξοάνου τούτου, εἰς τὸν μετὰ βωμοῦ *πίονα νηὸν* τοῦ γενάρχου, ὅπου ἀπλῶς θὰ συνεστεγάζετο τοῦ λοιποῦ τοῦτο μετὰ τῆς ἄλλοτε ὑπαιθρίου φρεατοειδοῦς σχήματος ἐσχάρας³— ἔνθα ἀνέκαθεν ἐτελοῦντο αἱ ἄμπυροι θυσίαι⁴ πρὸς τιμὴν τοῦ γενάρχου, ἐνῶ αἱ ἔμπυροι θὰ ἐτελοῦντο ἐφεξῆς ἐπὶ τοῦ πρὸ τοῦ ναοῦ βωμοῦ—ἀπεφασίσθη, φαίνεται, ἡ ἴδρυσις κτίσματος πρὸς κοινὴν τέλεσιν τῆς λατρείας αὐτῶν, πλουτισθείσης ἰδίᾳ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, μέχρι τότε οἰκιακῆς μὲν τῆς τῆς Ἀθηνᾶς, ὑπαιθρίου δὲ τῆς τοῦ Ἐρεχθέως. Οὕτω ἐκτίσθη τὸ «πρῶτον» Ἐρέχθειον ἴσως, εἰς ὃ ἀνήκουσι τὰ ὑπὸ τὸ νῦν, «δεύτερον», Ἐρέχθειον εὐρεθέντα τοιχάρια. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους ἀπεφασίσθη καὶ ἡ ἐγγύς τοῦ αὐτοῦ χώρου, καὶ δὴ ἐπὶ τοῦ ἄλλοτε μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου— πρώτης ἔδρας τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας— ἴδρυσις οἰκοδομήματος, ἀξίου τῆς αἴγλης τῶν χρόνων τῆς τυραννίδος, ἐκτίσθη δὲ οὕτω ὁ «ναὸς τοῦ Doerpfeld». Ὁ ναὸς οὗτος, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ συμπέρασμα τῆς ἐρεῦνης τοῦ ΡΛΟΜΜΕΡ⁵, ὅτι οὐδέποτε ὑπῆρχεν ὑπὸ τὸν Παρθενῶνα πρόγονος αὐτοῦ, δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐστεγάσε καὶ τὴν τότε τὸ πρῶτον ἐπισημοποιηθεῖσαν λατείαν τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου, καθὼς καὶ δημοσίας ὑπηρεσίας τῆς πόλεως, ὡς ἔδειξεν ἤδη ἀπὸ πολλοῦ ὁ HOLLAND⁶. Ἐὰν ἐξ ἄλλου γίνῃ δεκτὸν τὸ συμπέρασμα τῆς ἐρεῦνης τοῦ DINSMOOR⁷, ὅτι τότε ἐκτίσθη ὑπὸ τὸν Παρθενῶνα ὁ πρόγονος αὐτοῦ, ἡ λατεία τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου θὰ ἐστεγάσθη τὸ πρῶτον ἐντὸς αὐτοῦ. Σημειωτέον, ὅτι οἱ δύο ναοὶ οὗτοι («ναὸς τοῦ Doerpfeld» καὶ Παρθενῶν) χαρακτηρίζονται ὑπὸ κοινοῦ ρυθμοῦ (Δωρικῶ).

Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Ἀκροπόλεως ὑπὸ τῶν Περσῶν τὸ 480 π. Χ. ἡ ἐπὶ τοῦ πύργου λατεία φαίνεται ὑποστᾶσα νέαν τινὰ διαμόρφωσιν. Ὅταν μετὰ τὰ Μηδικὰ ἐπρογραμματίσθη ἡ ἀνοικοδόμησις τῶν κατεστραμμένων ἐπὶ τῆς Ἀκρο-

¹ Ἀρχαῖαι παραδόσεις περὶ δένδρων εὐρισκομένων ἐπὶ τάφου ἢ σήματος ἢ τύμβου ἢ θριγκοῦ λίθων ἢ ἠρώφου βλ. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝΤΑ, ἔ.ἀ. 37-8, 57.

² ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ (καὶ ΗΙΡΜΕΡ), Κρήτη καὶ Μυκηναϊκὴ Ἑλλάς, 206 (δευτέρα καὶ τρίτη σειρᾶ).

³ Ὑπαρξίς ἐσχάρας παρὰ τὴν βάσιν λατρευτικοῦ ἀγάλματος ἐπιστοποιήθη ἐσχάτως καὶ ἐν Μεσσήνῃ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Α. ΟΡΛΑΝΔΟΥ (Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1962, 124 κ.έ., εἰκ. 149).

⁴ Περὶ τῶν ἀπύρων τούτων θυσιῶν πρὸς τιμὴν τῶν νεκρῶν βλ. Γ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, De profusionum receptaculis sepulcralibus.

⁵ Βλ. σ. 65, σημ. 7.

⁶ AJA 43, 1939, 289 κ.έ.

⁷ Βλ. σ. 65, σημ. 7.

πόλεως ἱερῶν, ὃ ἐπὶ τοῦ πύργου ναὸς τοῦ γενάρχου καὶ τῆς θεᾶς δὲν ἐκρίθη σκόπιμον, φαίνεται, νὰ ἐπανακτισθῆ ὡς εἶχε πρὸ τῶν Μηδικῶν, ἀλλὰ κατὰ διάφορον διάρθρωσιν, ὑπαγορευθεῖσαν πιθανῶς ὑπὸ τῆς πείρας τῶν Μηδικῶν. Κατ' ἀρχὴν μὲν, καθ' ἃ προκύπτει ἐκ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρεῦνης, ἐλήφθησαν μέτρα πρὸς συντήρησιν, ἀκριβεστάτην κατὰ τὸ δυνατόν, τῶν ἐν τῷ χώρῳ τοῦ πύργου ἐναπομεινάντων λειψάνων τῆς περσικῆς καταστροφῆς, ἵνα ταῦτα διαφυλαχθῶσιν ὡς κειμήλια, ἀπεφασίσθη δέ, ὅπως ἀποκρυβῆ πλέον ἢ ἐσχάρα.

Ἡ φρεατοειδῆς αὕτη ἐσχάρα, τάφος τοῦ Ἀθηναίου γενάρχου θεωρηθεῖσα, ἀπετέλει μετὰ τοῦ οἴκουροῦ ὄφρεως — κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ταυτιζομένου πρὸς τὸν γενάρχην τοῦτον καὶ ἐν πολλοῖς ὑποκαθιστῶντος τὴν πολιοῦχον θεάν, συμφῶνως καὶ πρὸς τὴν γνώμην τοῦ ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ¹ — ὡς καὶ μετὰ τοῦ ξοάνου τῆς θεᾶς, μητρὸς αὐτοῦ, μόνιμον πηγὴν εὐλογίας πρὸς τὴν πόλιν, τηροῦσαν τοὺς Ἀθηναίους τῶν χρόνων τούτων ἀρρήκτως συνδεδεμένους πρὸς τὴν πολιοῦχον θεάν. Ἐν καιρῷ δὲ πολέμου συνίστων ταῦτα πάντα τὴν σωτηρίαν αὐτῆς. Ἐὰν παρουσιάζετο κίνδυνος ἀλώσεως τῆς πόλεως ὑπ' ἐχθροῦ, τὸ ξοάνον τῆς θεᾶς, κινήτῳ καὶ εὐμετακόμιστον², καθὼς διαστάσεων μικροτέρων τοῦ φυσικοῦ πιθανῶς, — ὡς ἄλλωστε καὶ πολλὰ τῶν ἀρχαίων ξοάνων³ — ἦτο δυνατόν, μεταφερόμενον, καὶ οὕτω μὴ βεβηλούμενον ὑπὸ τῶν εἰσβολῶν, νὰ παρέχῃ τὴν εὐλογίαν αὐτοῦ συνεχῶς πρὸς τοὺς Ἀθηναίους. Ὁ οἴκουρὸς ὄφρις ἐξ ἄλλου ἦτο δυνατόν ἐπίσης, ἀπομακρυνόμενος, νὰ παρέχῃ τὴν εὐλογίαν αὐτοῦ πρὸς τὴν πόλιν, ἐκ νέου τινὸς ἐνδικοιότητος αὐτοῦ. Ἡ ἐσχάρα⁴ ὁμοῦ

1 Ἐ.ἀ. 19^ο πβλ. ΗΡΟΔΟΤ. VIII 41: *Λέγουσι Ἀθηναῖοι, ὅτι μὲγαν φύλακα τῆς ἀκροπόλιος ἐνδικοιόσθαι ἐν τῷ ἱερῷ. λεγουσὶ τε ταῦτα καὶ δὴ καὶ ὡς ἐόντι ἐπιμήνια ἐπιτελέουσι προτιθέντες τὰ δ' ἐπιμήνια μελιτόεσσα ἔστι. Αὕτη δ' ἡ μελιτόεσσα ἐν τῷ πρόσθε αἰεὶ χρόνῳ ἀναισιμουμένη τότε ἦν ἀφανιστος. Σημηνάσης δὲ ταῦτα τῆς ἱερείης μᾶλλον τι οἱ Ἀθηναῖοι καὶ προθυμότερον ἐξέλιπον τὴν πόλιν, ὡς καὶ τῆς θεοῦ ἀπολείπειν τὴν ἀκρόπολιν* καὶ ΗΣΥΧ. ἐν λ. οἴκουρὸς ὄφρις. Ὁ ὄφρις οὗτος, σωτὴρ τῆς πόλεως κατὰ τὸν ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΑ (ἔ. ἀ. 19), ὑποκαθιστᾷ ἐνίοτε (αὐτόθι) τὴν θεάν τοῦ ξοάνου ἐν τῇ ιδιότητι αὐτῆς ὡς σωτήρας τῆς πόλεως, ὡς Νίκης δηλαδὴ (βλ. αὐτόθι 30). Ἡ ὑπαρξὶς συνεπῶς ἐν τῷ χώρῳ τοῦ πύργου ναοῦ στεγάζοντος ξοάνον καὶ ἐσχάραν ἐπαληθεύει τὴν ὑπὸ τοῦ ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ γενομένην παρατήρησιν περὶ τῆς ἀμέσου σχέσεως τῆς λατρείας χθονίας θεότητος, οἷα ἡ τοῦ ξοάνου, καὶ τινος τάφου (αὐτόθι 18): «Ὡστε ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῶν ἱστορικῶν χρόνων κατὰ τοῦτον ἢ τὸν ἕτερον τρόπον ὡς χθόνια ἐμφανιζόμενα θεότητες, τὰς ὁποίας ὁ μῦθος συνάπτει πρὸς τινὰ τάφον κατ' ἐπιβίωσιν μυκηναϊκοῦ ἤδη ἐθίμου, εἶναι φυσικὸν νὰ τυγχάνωσι νεκρικῆς λατρείας καὶ εἶναι φυσικὸν ἐκεῖ, ἐνθα ἐμφανίζεται λατεία περὶ μυθολογούμενον τάφον, νὰ ἀναμένωμεν τοὺς χαρακτῆρας χθονίας λατρείας».

2 Πβλ. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ Θεμιστ. 10: *τοῦ Θεμιστοκλέους λόγον διδόντος, ὡς ἀπολείπει τὴν πόλιν ἢ θεός, ὑφηγουμένη πρὸς τὴν θάλασσαν αὐτοῖς... καταβαινόντων γὰρ εἰς Πειραιᾶ τῶν Ἀθηναίων (Κλειδήμος) φησὶν ἀπολέσθαι τὸ γοργόνειον ἀπὸ τῆς θεοῦ τοῦ ἀγάλματος· τὸν*

οὖν Θεμιστοκλέα προσποιούμενον ζητεῖν καὶ διερευνῶντα ἅπαντα χρημάτων ἀνευρίσκειν πλῆθος ἐν ταῖς ἀποσκευαῖς κεκρυμμένον. Πβλ. καὶ ΙΣΟΚΡ. 18, 57: *Φιλοδογος, ὃ τὸ γοργόνειον ὑφελόμενος.* ΚΛΕΙΔΗΜΟΣ, Fr. Gr. Hist. III, B, ἀρ. 323, 21: *οὐκ ὄντων δὲ δημοσίων χρημάτων τοῖς Ἀθηναίοις, Ἀριστοτέλης μὲν φησὶ τὴν ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλήν πορίσασαν ὀκτὼ δραχμὰς ἐκάστῳ τῶν στρατευομένων αἰτιωτάτην γενέσθαι τοῦ πληρωθῆναι τὰς τριήρεις, Κλειδήμος δὲ καὶ τοῦτο τοῦ Θεμιστοκλέους ποιεῖται στρατήγημα, καταβαινόντων γὰρ ἐς Πειραιᾶ τῶν Ἀθηναίων, φησὶν ἀπολέσθαι τὸ γοργόνειον ἀπὸ τῆς θεοῦ τοῦ ἀγάλματος· τὸν οὖν Θεμιστοκλέα προσποιούμενον ζητεῖν καὶ διερευνῶμενον ἅπαντα χρημάτων ἀνευρίσκειν πλῆθος ἐν ταῖς ἀποσκευαῖς ἀποκεκρυμμένον, ὧν εἰς μέσον κομισθέντων εὑπορῆσαι τοὺς ἐμβαίνοντας εἰς τὰς ναῦς ἐφοδίων.*

3 Πβλ. μικροῦ μεγέθους ξοάνα ἐν: ARV 412, 8 (Παρίσιον). JHS 70, 1950, 36, εἰκ. 2 (Βιέννη), 38, εἰκ. 4 (Λένινγκραντ). JdI 37, 1937, 53, εἰκ. 12 (Νεάπολις). ARV 875, 1. (Φερράρα). Βλ. ἐπίσης ἐσχάτως Καθηγ. ΟΡΛΑΝΔΟΝ ἐν Ἐργῷ Ἀρχαιολ. Ἐταιρείας 1962, 129 εἰκ. 155 (τὸ ἄνω μέρος ἀγάλματος ἱερείας κρατούσης βρέτας).

4 Πβλ. PFISTER, Reliquienkult, ὡς καὶ παρατήρησιν ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ (ἔ. ἀ. 29): «Συμβαίνει δηλαδὴ σχετικῶς πρὸς τὰ λείψανα τῶν ἡρώων ὅτι καὶ πρὸς τὰ θεωρούμενα διπετῆ ξοάνα. Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις ἡ ὑπερτέρα δύναμις εἶναι στενῶς συνδεδεμένη πρὸς τὸ λείψανον ἢ τὸ ξοάνον». Ἐπίσης (αὐτόθι 29): «Ἡ δύναμις τοῦ ἡρώος ἐκπορεύεται ἐξ αὐτοῦ τοῦ λειψάνου».

ἦτοί ὁ τάφος τοῦ μυθικοῦ γενάρχου, μὴ δεκτικὴ μετακινήσεως, ἦτο ἐκτεθειμένη εἰς τοὺς εἰσβολεῖς καὶ διέτρεχε κίνδυνον βεβηλώσεως ὑπ' αὐτῶν, μόνον δ' ἐπιμελῆς ἀπόκρυψις παρεῖχε ποιᾶν τινα ἐξασφάλισιν τοῦ ἀδιαταράκτου αὐτῆς, ἄρα καὶ τῆς καθ' ὅλα συνεχοῦς πρὸς τὴν πόλιν χορηγήσεως τῆς εὐλογίας¹ ὑπὸ τοῦ μυθικοῦ γενάρχου². Ἀνάγκη τοιαύτης ἀποκρύψεως μέχρι τῶν Μηδικῶν δὲν εἶχεν ὑπάρξει ἴσως καὶ οὕτω ἡ ἐσχάρα παρέμενε μέχρι τότε προσιτὴ καὶ ἐν κοινῇ λατρευτικῇ χρήσει. Μετὰ τὴν καταστροφὴν ὁμως τῆς Ἀκροπόλεως ὑπὸ τῶν Περσῶν, καίτοι δὲν φαίνεται αὕτη διαταραχθεῖσα, ἐκρίθη, σκόπιμον ἴσως, ὅπως ἀποκρυβῆ³. Καὶ οὕτω ἐγένετο ἡ ὑπὸ τοῦ νέου, τοῦ κλασσικοῦ, ναοῦ ἐπικάλυψις αὐτῆς. Ἡ τοιαύτη ἀπόκρυψις ἐξηγεῖ ἴσως καὶ τὴν ἔλλειψιν ρητῆς μαρτυρίας ἐκ τῶν κλασσικῶν χρόνων, ὅτι ὁ τάφος τοῦ μυθικοῦ γενάρχου εὐρίσκετο ἐντὸς τοῦ Ἐρεχθεῖου (βλ. σ. 64 - 5). Ἐφόσον ἐξ ἄλλου, συμφώνως πρὸς τὴν παράδοσιν τοῦ 5^{ου} π. Χ. αἰῶνος, τὸ ξόανον τῆς Ἀθη-

1 Ἀξία μνείας εἶναι ἡ ἐν Πάτραις ὑπαρξίς ἀρχαίου φρέατος, σχετιζομένου πρὸς χθονίαν λατρείαν, τῆς Δήμητρος (ΠΑΥΣΑΝ. VII 21) καὶ ἡ μετὰ ταῦτα ἀφιέρωσις αὐτοῦ εἰς τὴν λατρείαν τοῦ πολιούχου Ἁγίου. Ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου τῆς κρύπτῃς, ἐν ἣ εὐρίσκεται τὸ φρέαρ τοῦτο, ὁ ἐπισκέπτης βλέπει σήμερον τὴν ἀκόλουθον ἐπιγραφήν: *Νημερτὲς τόδ' ὕδωρ | Δημήτερος ἦν ποτε νοῦσις | ἔνθα παγίς ξύλω Ἀνδρέας | Πάτρας ἀμφιβέβηκεν*. Σαφῆς εἶναι ἐπομένως ὁ ὑπαινιγμὸς περὶ τῆς πίστεως τῆς ἐκεῖ θανατώσεως καὶ τοῦ τάφου τοῦ πολιούχου Ἁγίου.

2 Ἡ πίστις αὕτη ἐξηκολούθησε καὶ κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἐποχὴν, συνήθως δὲ ἡ ὅλη ζωὴ χριστιανικῆς τινος πόλεως ἐξητητήθη ἐκ τῆς εὐλογίας τοῦ πολιούχου ἁγίου αὐτῆς. Ἐσχάτως οἱ Ἕλληνες τοῦ Προκοπίου τῆς Μ. Ἀσίας, διωκόμενοι κατὰ τὴν μικρασιατικὴν καταστροφὴν καὶ ἐγκαταλείποντες τὰ πάντα, μετέφερον ὡς μόνον πολῦτιμον κειμήλιον εἰς τὴν νέαν πατρίδα αὐτῶν, τὸ Νέον Προκόπιον (Ἀχμέτ Ἀγᾶ Εὐβοίας), τὸ σκῆνωμα τοῦ ἐφεστίου Ὄσιου αὐτῶν, τοῦ Ὄσιου Ἰωάννου τοῦ Ρώσου († 1730 μ.Χ.), ἐκεῖ δὲ φυλάσσεται τοῦτο σήμερον.

3 Περὶ τῆς ἀποκρύψεως τῶν τάφων τῶν ἡρώων καὶ τῆς σιγῆς καὶ μυστικότητος περὶ τῶν τάφων αὐτῶν πβλ. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΑ, ἔ. ἀ 78: «Ὁ ΣΒΟΡΩΝΟΣ προκειμένου περὶ τῆς Ἐπιδαύρου ἐρμηνεύει τὴν σιγὴν ταύτην διὰ τῆς συχνάκις ἀπαντήσεως ἀντιλήψεως ὅτι ὁ τόπος τῶν τάφων τῶν ἡρώων, πρὸς τοὺς ὁποίους εἶναι ἀρρηκτως συνδεδεμένη ἡ τύχη τῆς πόλεως, εἶναι ἀνάγκη νὰ παραμένῃ ἄγνωστος. Τὰ χωρία, τὰ ὁποῖα ἀναφέρει, εἶναι χαρακτηριστικά. Ὁ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, Περὶ τοῦ μὴ χρᾶν τὴν Πυθίαν, 27 λέγει: *ἡρώων ἀπόρητοι θῆκαι καὶ δυσεξεύρετοι*. Ὁμοίως ὁ ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ II 2, 2: *Νηλέως μὲν γὰρ οὐδὲ Νέστορι ἐπιδειχθῆναι τὸ μνήμα ὑπὸ Σισύφου... χρῆναι γὰρ ἄγνωστον τοῖς πᾶσιν εἶναι...* Ἐπίσης II 29, 8: *ὡς δὲ καὶ μνήμα οὗτος ὁ βωμὸς εἶη Αἰακοῦ, λεγόμενον εἶναι ἐν ἀπορητῶν* αὐτ. II 32,1: *οὐδὲ τὸν τάφον ἀποφαίνουσιν εἰδότες* (τ. ἔ. τοῦ Ἱππολύτου). Γνωστὴ εἶναι ἡ ἱστορία τῶν ὁσίων τοῦ Θησέως: *ἡγνούουν ὅπου κείται, Σκυρίων οὐχ ὁμολογούντων οὐδ' ἐόντων*

ἀναζητεῖν (ΠΛΟΥΤ. Κίμ. 9). Ὁ τάφος τῆς Δίρκης ἐν Θήβαις ἦτο γνωστὸς μόνον εἰς τοὺς ἱππαρχικούς, ΠΛΟΥΤ. Δαιμ. Σωκρ. 5: *ὁ γὰρ ἀπαλλατιόμενος* (τ. ἔ. Ἱππαρχος) *τὸν παραλαμβάνοντα τὴν ἀρχὴν μόνος ἀγνοούμενον ἔδειξε νύκτωρ, καὶ τινὰς ἐπ' αὐτῷ δρόσαντας ἀπύρους ἱερουργίας, ὧν τὰ σημεῖα συγγέουσι καὶ ἀφανίζουσιν ὑπὸ σκότος ἀπέρχονται χωρισθέντες*. Ἀλλὰ, ἐνῶ πάντα ταῦτα τὰ χωρία τὰ ἀναφερόμενα ὑπὸ τοῦ ΣΒΟΡΩΝΟΥ εἶναι ἐκ μεταγενεστέρων χρόνων, ὑπάρχει σαφῆς καὶ σύγχρονος μαρτυρία. Ὁ Οἰδίπους μέλλον νὰ ἐξαφανισθῆ λέγει πρὸς τὸν Θησέα (ΣΟΦΟΚΛ. Οἰδ. Κολ. 1520 κ.ἔ.):

*Χῶρον μὲν αὐτὸς αὐτίκ' ἐξηγήσομαι
ἀθικτὸς ἡγήτηρος, οὐ με χρὴ θανεῖν.
τοῦτον δὲ φράζε μή ποτ' ἀνθρώπων τινί,
μηθ' οὐ κέκευθε μήτ' ἐν οἷς κείται τόποις
ὡς σοι πρὸ πολλῶν ἀσπίδων ἀλκὴν ὄδε
δορὸς τ' ἐπακτοῦ γειτόνων αἰεὶ τιθῶ*
(Πβλ. καὶ στ. 1762)

Ὁ Θησεὺς μόνος θὰ γνωρίζῃ τὸν ἀκριβῆ τόπον τῆς ἐξαφανίσεως τοῦ Οἰδίποδος καὶ τὸν τάφον αὐτοῦ, ὅτι ἀνδρὸς θὰ πλησιάζῃ νὰ ἀποθάνῃ καὶ ὁ Θησεὺς, ὁ Οἰδίπους παραγγέλλει εἰς αὐτόν:

*... τῷ προσφερόντι γόνω
σήμην', ὁ δ' αἰεὶ τῶπιόντι δεικνύτω*
(αὐτ. στ. 1531 κ.ἔ.).

Κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς ὁ Οἰδίπους διακόψας πᾶσαν σχέσιν πρὸς τὸν ἐπίγειον βίον ἀποδιώκει καὶ τὰς θυγατέρας αὐτοῦ:

*... πλὴν ὁ κύριος
Θησεὺς παρέστω μανθάνων τὰ δρώμενα.* (στ. 1643).

Βεβαίως ἐν τῷ δράματι τοῦ Σοφοκλέους ἡ μυστικότης αὕτη τηρεῖται κατ' ἐπιταγὴν τοῦ Ἀπόλλωνος (στ. 643 κ. ἔ.). Τὴν μυστικότητα ταύτην ἐξήγουν τινὲς ἐκ τῆς ἐχθρότητος τῶν Θηβαίων, ἐθειῆσαι γὰρ καὶ νεκρὸν αἰκίσασθαι (ΣΧΟΛ. Ὀδυσσ. λ. 271). Ἀλλ' ὅτι ἡ μυστικότης αὕτη ἔχει θερησκευτικὸν χαρακτήρα, δεικνύει ὁ στ. 1764 καὶ ταῦτα (ἦτοι ἐάν πρὸς τοῖς ἄλλοις τηρηθῆ ἡ μυστικότης) *μ' ἔφη πρόσοντα...*

νάς, ὁ τάφος τοῦ γενάρχου καὶ ὁ οἰκουρὸς ὄφρις συνυπάρχουσι πρὸ τῶν Μηδικῶν ἐν κοινῷ ἱερῷ, ὁ οἰκουρὸς ὄφρις θὰ παρέμεινε συνεπῶς πλησίον τοῦ τάφου τοῦ γενάρχου καὶ μετὰ τὰ Μηδικά, παρὰ τὴν φαινομενικὴν ἐπικάλυψιν τῆς ἐσχάρας, θὰ παρέμεινε δηλαδὴ ἐγγὺς καὶ τοῦ ξοάνου τῆς θεᾶς ἀλλὰ καὶ τῆς ἐσχάρας τοῦ ἥρωος.

Οὕτω ἀπεφασίσθη, φαίνεται, ἡ ἴδρυσις ναοῦ πρὸς στέγασιν μόνου τοῦ ξοάνου τῆς Ἀθηνᾶς καὶ πρὸς ἀπόκρυψιν ὑπ' αὐτὸν τῆς ἐσχάρας—τάφου τοῦ γενάρχου¹ υἱοῦ αὐτῆς, τῆς καὶ κατοικίας τοῦ οἰκουροῦ ὄφρεως (κλασσικὸς ναὸς Ἀθηνᾶς Νίκης²), καὶ ἐτέρου «ναοῦ» πρὸς κοινὴν τέλεσιν τῆς λατρείας τοῦ ξοάνου καὶ τοῦ ἥρωος (νῦν, «δεύτερον», Ἐρέχθειον³), ἀλλὰ καὶ ἐν μέρει φαινομενικὴν ἀντικατάστασιν τοῦ ἐπικαλυφθέντος ἱεροῦ χώρου τῆς ἐσχάρας. Ἀπεφασίσθη δηλαδὴ ὁ κλασσικὸς ναὸς τοῦ ξοάνου νὰ κτισθῆ ἐν τῷ τεμένει τοῦ πύργου, ἐπὶ τοῦ ναοῦ τοῦ 6^{ου} αἰῶνος, ἔνθα ὑπῆρχεν ἤδη ἡ ἐσχάρα-τάφος τοῦ μυθικοῦ γενάρχου καὶ τὸ ξοάνον τῆς θεᾶς, μητρὸς αὐτοῦ, πρὸς συνέχισιν τῆς λατρείας· ὁ δὲ ἕτερος «ναός», ὁ πρὸς τέλεσιν τῆς χθονίας τούτων λατρείας, τοῦ ξοάνου καὶ τοῦ γενάρχου, ἀπεφασίσθη ὅπως κτισθῆ ἀλλαχοῦ τῆς Ἀκροπόλεως, καὶ δὴ ἐπὶ τοῦ κτίσματος τοῦ 6^{ου} αἰῶνος («πρῶτον» Ἐρέχθειον), ἐν ᾧ ἤδη ἐτελεῖτο ἡ λατρεία αὕτη (βλ. ἀνωτέρω), ἐν ᾧ δὲ χώρῳ ἐξ ἄλλου ἐλατρεύοντο ἀπὸ μακροῦ ἴσως ἥρωικαί τινες μορφαὶ τῆς πόλεως, τῆς δυναστείας ἰδίᾳ, ἣν εἶχεν ἰδρύσει, συμφώνως πρὸς τὴν παράδοσιν, αὐτὸς οὗτος ὁ μυθικὸς γενάρχης. Ἡ φαινομενικὴ ἔλλειψις συνεχείας τῆς λατρείας εὐρίσκει κατόπιν τούτου ἱκανοποιητικὴν δικαιολογίαν: Διότι ὑπάρχει α) ναὸς κλασσικὸς (τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης), ἔχων προκλασσικὴν ἐσχάραν ὑπ' αὐτόν, φαινομενικῶς μὴ τελοῦσαν πλέον ἐν χρήσει, καὶ β) ἕτερος ναὸς κλασσικὸς (νῦν Ἐρέχθειον), ἔχων βωμοὺς ἐντὸς αὐτοῦ, ἦτοι ἐσχάρας, ἄνευ τινὸς προγόνου αὐτῶν ὑπ' αὐτόν, ἢ ἐντὸς αὐτοῦ, μίαν δὲ ἐσχάραν μετὰ προστομιαίου, δίκην φρέατος ἴσως. Τὸ φρέαρ τοῦτο ἦ ἡ θάλασσα αὕτη, κτισθὲν εἰς ἀντικατάστασιν τῆς ὑπὸ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης ἐπικαλυφθείσης φρεατοειδοῦς ἐσχάρας (θαλάσσης) τοῦ ναοῦ τοῦ γενάρχου, ἐχρησίμευε πρὸς τέλεσιν τῶν ἀναιμάκτων χθονίων θυσιῶν πρὸς τὸν ἥρωα γενάρχη, ἐχρησίμευε δὲ ἴσως καὶ διὰ νὰ δέχεται τὰ ἐκ τῶν διαφόρων τελετουργικῶν καθάρσεων τῆς χθονίας λατρείας λύματα, ἦτοι τὰ ἀπονίμματα. Τὴν θάλασσαν ταύτην ὁ ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ⁴ ἔχει παραβάλλει πρὸς τὰ φρέατα τῶν εἰς τὰς χθονίας λατρείας ἀφιερωμένων ἱερῶν. Ὁ ΠΑΛΛΑΣ⁵, παρατηρῶν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅτι ἐντὸς τοῦ Ἐρεχθείου «ὑπῆρχε μὲν φρέαρ ἀλλ' ὄχι καὶ ὕδωρ, ὑπῆρχεν εἶδος ξηροῦ φρέατος», παραβάλλει αὐτὴν πρὸς φρεατοειδῆ ὀρύγματα πλείστων χριστια-

1 Ἀλλαγαὶ εἰς τὴν καθιερωμένην τάξιν καὶ τὸ τυπικὸν τῆς λατρείας δὲν ἦσαν ἀσυνήθεις ἐν Ἀθήναις, συναδεύοντο ὅμως συνήθως ὑπὸ ἀρεστηρίου, ὡς φαίνεται, εἰς τὴν θεότητα θυσίας (βλ. M. JAMESON ἐν *Hesperia* 29, 1960, 218-9).

2 Ὁ ναὸς οὗτος εἶναι ἀμφιπρόστυλος ἰωνικὸς, ἀποτελούμενος ἐκ μικροῦ σηκοῦ, καταλλήλου πρὸς στεγασιν μικρῶν διαστάσεων ξοάνου (βλ. ἀνωτέρω σ. 74 καὶ σημ. 2 καὶ 3). Ὁ σηκὸς οὗτος, ἀνοιγόμενος πρὸς Ἀνατολάς, φέρει δύο λεπτοὺς πεσσούς, μεταξὺ τῶν δύο παραστάδων, ὥστε νὰ δημιουργῶνται τρία θυρώματα, κλειόμενα κατὰ βούλησιν διὰ κιγκλιδωμάτων, ἐπιτρέποντα ὁμοίως

ἀνέτως εἰς πάντα λατρευτὴν τὴν θεάν τοῦ ξοάνου καὶ τὴν εἰς αὐτὸ ἀπ' εὐθείας δέησιν.

3 Τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ Ἐρεχθείου, ἀνοιγόμενον πρὸς Ἀνατολάς ὡς πρόστυλος ἰωνικὸς ναὸς, φέρει κεντρικὴν θύραν, ἀποκλείουσαν κατὰ βούλησιν τὴν ἐν αὐτῷ θεάν, ἐπιτρέπουσαν δὲ οὕτω τὴν ἐκεῖ τέλεσιν ἀπορρήτων ἱεροτελεστιῶν, οἵαι ἦσαν πλείσται συναφεῖς πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ ξοάνου ἱερουργαίᾳ (πβλ. π.χ. τὰ *σθρα* τῶν Πλυνητρίων).

4 Ἐ. ἀ. 35-7.

5 Ἡ θάλασσα τῶν Ἐκκλησιῶν, 151.

νικῶν ναῶν ὑπὸ τὴν Ἀγίαν Τράπεζαν, τὴν περιέχουσαν τάφον ἢ καὶ ἀπλῶς λείψανα μάρτυρος. Τὰ φρεατοειδῆ ταῦτα ὀρύγματα προωρίζοντο ὅπως δέχωνται τὰ ὕδατα τῶν τελετουργικῶν καθάρσεων μετὰ τὴν τέλεσιν τῆς ἀναιμάκτου ἐπὶ τῆς Ἀγίας Τραπέζης θυσίας. Παραβάλλει ἐξ ἄλλου ὁ ΠΑΛΛΑΣ¹ τὴν θάλασσαν ταύτην καὶ πρὸς τὴν θάλασσαν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ βωμοῦ ἐπὶ τοῦ ὄρους Καρμῆλου, ὁ δὲ ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ² ἔχει συνδυάσει αὐτὴν πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Ἐρεχθέως - Ποσειδῶνος (περὶ τῆς ταυτίσεως ταύτης βλ. κατωτέρω), θεωρῶν δικαίως, ὅτι ὁ μῦθος περὶ τῆς ἐλαίας καὶ τῆς θαλάσσης ἐπλάσθη ἐκ τῶν ὑστέρων, πρὸς ἐξήγησιν δηλαδὴ τῶν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἀσκουμένων ἤδη παλαιῶν λατρειῶν, τοῦ ὑπαιθρίου βωμοῦ, ὡς φαίνεται, καὶ τῆς παρ' αὐτὸν ἐλαίας. Τὸ ἐπὶ τοῦ πύργου τῆς Ἀκροπόλεως ὑπαίθριον ἀρχικῶς φρέαρ - θάλασσα εἶναι δεκτικὸν οὕτω προσφορωτέρας ἔτι συγκρίσεως πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους Καρμῆλου θάλασσαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης.

Παρὰ τὴν φαινομενικὴν συνεπῶς ἀπόκρισιν τῆς ἐσχάρου μετὰ τὴν ἴδρυσιν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, ἐξηκολούθησεν ὁ γενάρχης καὶ κατὰ τὴν κλασσικὴν καὶ τὴν μετακλασσικὴν ἐποχὴν νὰ εἶναι σύνναος τῆς θεᾶς, ἀπεικονίσθη δὲ καὶ (ὅπισθεν τοῦ ξοάνου) ὡς Πάρεδρος³ αὐτῆς.

Ἀφιερῶθη ἐξ ἄλλου τὸ μὲν ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ νῦν Ἐρεχθείου εἰς τὴν θεὰν τοῦ ξοάνου, λατρευομένην μετὰ τοῦ μυθικοῦ γενάρχου, ὥστε νὰ ἀποτελέσῃ σύστοιχον «ναὸν» τοῦ ἐπὶ τοῦ πύργου κυρίως ναοῦ αὐτῆς, τὸ δὲ δυτικὸν τμήμα αὐτοῦ εἰς τὴν λατρείαν τοῦ μυθικοῦ γενάρχου κυρίως, ὥστε νὰ ἀποτελέσῃ ἀφ' ἑνὸς σύστοιχον χῶρον τοῦ ὑπὸ τὸν κλασσικὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης ἱεροῦ χώρου τῆς ἐσχάρου καὶ ἄλλοτε ναοῦ τοῦ γηγενοῦς Ἐρεχθέως καὶ ἀφ' ἑτέρου τελεστήριον τῆς λατρείας αὐτοῦ. Περιέλαβεν ὁμοίως τὸ τμήμα τοῦτο καὶ τὴν λατρείαν ἄλλων τινῶν χθονίων μορφῶν τῆς πόλεως, ἐκ τῆς δυναστείας τοῦ μυθικοῦ τούτου γενάρχου ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὧν τινες, ὡς ἐλέχθη, ἐλατρεύοντο ἐκεῖ παλαιόθεν πιθανῶς, ὑπαίθριως δὲ ἴσως, προσέλαβε δὲ ἀρχιτεκτονικὰς τινὰς ἰδιορρυθμίας, ὑπαγορευθείσας ὑπὸ τῆς ἤδη ἐκεῖ ὑπαρχούσης διαρθρώσεως τοῦ χώρου καὶ κατανομῆς αὐτοῦ εἰς διάφορα ἱερά. Οὕτω ἀπετέλεσε τὸ (νῦν) Ἐρέχθειον ἑσμὸν, οὕτως εἰπεῖν, ἱερῶν, ἐνσωματωθέντων εἰς κοινὸν κτήριο, πρὸς κοινὴν τέλεσιν τῆς χθονίας λατρείας τῆς πόλεως, κατ' ἐξοχὴν τοῦ ξοάνου καὶ τοῦ μετ' αὐτοῦ λατρευομένου γενάρχου, ἀλλὰ καὶ ἐνίων ἄλλων χθονίων μορφῶν, διὸ καὶ τελικῶς ὠνομάσθη τοῦτο οἶκημα καλούμενον Ἐρέχθειον ἢ καὶ ἀπλῶς Ἐρέχθειον, ἦτο δὲ τοῦτο, τρόπον τινά, εἶδος τελεστήριου, ἀπαραιτήτου πρὸς τέλεσιν πάσης χθονίας λατρείας, συμφώνως ἄλλωστε καὶ πρὸς τὰ πορίσματα τῆς ἐρεύνης τοῦ ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ.

4. Ἐκ πληροφορίας τοῦ ΣΤΡΑΒΩΝΟΣ⁴. Οὗτος μνημονεύει δύο μόνον ναοὺς τῆς Ἀθηνᾶς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως: α) τὸν Παρθενῶνα καὶ β) τὸν ἀρχαῖον ναόν, τὸν τῆς Πολιάδος, δηλαδὴ τὸν ναὸν τοῦ ἐνὸς καὶ μόνου ξοάνου τῆς θεᾶς· καὶ

1 Ἡ θάλασσα τῶν Ἐκκλησιῶν, 74, 148.

2 Ἐ. ἀ. 34 κ. ε., βλ. καὶ σ. 27 καὶ 31.

3 Βλ. MICHAELIS, *Arch Athenagum* 627, 28: ΣΧΟΛ. Ἀριστ. ΠΙ, 62D: *πάρεδρον δὲ τῆς «θεοῦ» τὸν Ἐρεχθέα φησὶν, ἐπειδὴ ἐν τῇ Ἀκροπόλει ὀπίσω τῆς θεοῦ ὁ Ἐρε-*

χθὲς γέγραπται ἄρμα ἐλαύνων· πρῶτος γὰρ οὗτος ἄρμα τέλειον, ὃ ἐστὶ τέθριππον, ἔξενξε· σὺν τῇ θεῷ δὲ εἶπεν, ὅτι αὐτῆς Ἀθηνᾶς τὴν κατασκευὴν ὑποβαλλούσης αὐτῷ.

4 IX C.396.

οὐχὶ τρεῖς, ὅσοι θὰ ἦσαν, ἐὰν ὑπῆρχον δύο ξόανα τῆς θεᾶς, ἦτοι ξόانون τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος καὶ ξόانون τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, καὶ ὅσοι ἐμφανίζονται ἐξ ἄλλου σήμερον: α) ὁ Παρθενῶν, β) τὸ Ἐρέχθειον (= ἀνατολικὸν τμήμα αὐτοῦ) ἢ ὁ «ναὸς τοῦ Doerpfeld», ὡς ἐπιστεύετο παλαιότερον, γ) ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης. Ἐφόσον ὁμοῦ οὔτε ὁ «ναὸς τοῦ Doerpfeld» οὔτε τὸ Ἐρέχθειον I ἢ II ἔφεραν ἀρχικῶς τὸ μόνον ὑπάρχον ξόانون τῆς πολιούχου θεᾶς, ὑπάρχουσι δύο μόνον κυριολεκτικῶς ναοὶ τῆς Ἀθηνᾶς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν κλασσικῶν καὶ τῶν μετακλασσικῶν χρόνων: α) ὁ Παρθενῶν, ὁ στεγάζων τὴν χρυσελεφαντίνην Ἀθηνᾶν, καὶ β) ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης-Πολιάδος, ὡς εἶναι δυνατὸν νὰ κληθῆ οὗτος σήμερον, ὁ στεγάζων τότε τὸ μόνον ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ξόانون τῆς θεᾶς.

5. Ἐξ ἀρχαίων πληροφοριῶν¹ περὶ τῆς ὑπάρξεως τριῶν ἐν συνόλῳ κυρίων ἀγάλματων τῆς Ἀθηνᾶς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως: α) τοῦ ἐξ ἐλαίας ξοάνου, β) τοῦ ἀγάλματος τῆς Προμάχου, γ) τοῦ ἀγάλματος τῆς Παρθένου, οὐχὶ δὲ τεσσάρων, ὅσα θὰ ἦσαν τὰ κύρια ἀγάλματα αὐτῆς, ἐὰν ὑπῆρχον δύο ξόανα αὐτῆς, ἀμφοτέρωθεν δὲ ἐκ τοῦ ἀπωτέρου παρελθόντος τῆς πόλεως (βλ. σ. 68). Ἐφόσον ἐξ ἄλλου τὸ ἄγαλμα τῆς Προμάχου εὐρίσκετο ἐν ὑπαίθρῳ, οἱ δύο ὑπάρχοντες ναοὶ τῆς Ἀθηνᾶς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ἦτοι ὁ Παρθενῶν καὶ ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, ἀνταποκρίνονται ἀντιστοιχῶς: α) εἰς τὰ δύο ἕτερα ὑπὸ τῶν πληροφοριῶν τούτων μνημονευόμενα ἀγάλματα τῆς θεᾶς, ἦτοι: I) εἰς τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου καὶ II) εἰς τὸ ἐν καὶ μόνον ξόانون τῆς Ἀθηνᾶς (Νίκης-Πολιάδος), ὡς καὶ β) εἰς τοὺς δύο ὑπὸ τοῦ ΣΤΡΑΒΩΝΟΣ (βλ. ἀνωτέρω) μνημονευομένους ναοὺς τῆς Ἀθηνᾶς: I) εἰς τὸν Παρθενῶνα καὶ II) εἰς τὸν ἀρχαῖον ναόν, τῆς Πολιάδος.

Ὁ ναὸς οὗτος τοῦ μόνου ξοάνου τῆς Ἀθηνᾶς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἐκαλεῖτο διὰ πλειόνων ὀνομασιῶν, ὡς φαίνεται:

I) *Ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης*: ἀπὸ τῆς προϊστορικῆς ἡδη ἐποχῆς ὑπερμάχου θεᾶς τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς ἀκεραιότητος τῆς πόλεως (βλ. κατωτέρω περὶ τῆς ζωφόρου αὐτοῦ).

II) *Ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος ἢ Πολιούχου*²: ἀνέκαθεν προστάτιδος θεᾶς τῆς πόλεως οὐ μόνον ἐν πολέμῳ ἀλλὰ καὶ ἐν εἰρήνῃ (βλ. κατωτέρω ὁμοίως).

III) *Ὁ ἀρχαῖος ναὸς*³: ὁ ὄρος οὗτος ἀπαντιᾶ κατὰ τοὺς προκλασσικούς, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς κλασσικούς χρόνους. Σημειωτέον ὅτι κατὰ τὴν προκλασσικὴν ἐποχὴν ἀπαντιᾶ οὗτος κυρίως ἐπὶ ψηφίσματος ἀναφερομένου εἰς τὰ γεγονότα τοῦ 506 π. Χ.⁴ καὶ ἐπὶ ἐπιγραφῆς τῶν περὶ τὸ 460 π. Χ. χρόνων, ἀναφερομένης εἰς τὰ δικαιώματα τῶν Πραξιεργιδῶν ἐπὶ τῆς λατρείας τῆς Ἀθηνᾶς⁵. Ἀφορᾷ ὁ ὄρος οὗτος προφανῶς

¹ Βλ. σ. 63, σημ. 2. Ἐπίσης, JAHN καὶ MICHAELIS, *Arch Athenarum*, 76.

² Βλ. σ. 80 σημ. 2. Ὁ HERINGTON (*Athena Polias and Athena Parthenos*, 13) παρατηρεῖ, ὅτι ὁ ὄρος Πολιάς εἶναι σχετικῶς μεταγενέστερος ἢ Ἀθηνᾶ μεταγενέστερος μόνον καλεῖται οὕτω, ἐπὶ ἐπιγραφῶν δὲ τοῦ 6^{ου} καὶ τοῦ 5^{ου} π. Χ. αἰῶνος καλεῖται Πολιούχος. Πβλ. καὶ RAUBITSCHKE καὶ JEFFERY, *Dedications from the Athenian Acropolis* ἀρ. 353 καὶ 233.

³ PATON, ἔ. ἀ. 434 καὶ 464 κ.ε.

⁴ Αὐτόθι 434. (Βλ. ΣΧΟΛ. Ἀριστοφ. *Λυσ.* 273: *Ἐὼν μετὰ Κλεομένους Ἐλευσίνα κατασχόντων Ἀθηναῖοι τὰς οἰκίας κατέσκαψαν καὶ τὰς οὐσίας ἐδήμυσαν, αὐτῶν δὲ θάνατον ἐψηφίσαντο καὶ ἀναγράφαντες ἐς στήλην χαλκῆν ἔστησαν ἐν πόλει παρὰ τὸν ἀρχαῖον νεών.*)

⁵ PATON, ἔ. ἀ. 449: IG I 93 καὶ I² 80. Χρονολόγησις τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης 30 ἔτη βραδύτερον (PATON, ἔ. ἀ. 449, σημ. 4) δὲν ἐπιφέρει ἀλλαγὴν εἰς τὰ συμπεράσματα τῆς παρουσίας ἐρεῦνης.

εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης-Πολιάδος τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος, διακρινόμενον οὕτω νεωτέρου τινὸς αὐτοῦ ναοῦ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, τοῦ πρὸς τιμὴν τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου πιθανῶς κατὰ τὴν κλασικὴν ἔξ ἄλλου καὶ τὴν μετακλασικὴν ἐποχὴν ἀπαντᾷ ὁ ὄρος οὗτος κυρίως ἐπὶ ψηφίσματος τοῦ 4^{ου} π. Χ. αἰῶνος¹, ἀναφερομένου εἰς θέματα θυσίας, καὶ ἐπὶ ἐπιγραφῆς τῆς ἐποχῆς τοῦ Πτολεμαίου τοῦ 6^{ου} (181-145 π. Χ)², ἀφορᾷ δὲ ὁ ὄρος οὗτος εἰς τὸν κλασσικὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης-Πολιάδος, τὸν κτισθέντα ἐπὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης-Πολιάδος τοῦ 6^{ου} αἰῶνος καὶ δικαίως οὕτω κληρονομήσαντα τὴν ὀνομασίαν αὐτοῦ³. Συναφῶς πρὸς τὸν ὄρον τοῦτον καὶ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Ἐρεχθείου⁴ τοῦ 409/8 π.Χ. παρατηρητέα τὰ ἀκόλουθα: Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη δὲν ἀναφέρει τὸ Ἐρέχθειον ὡς ἀρχαῖον ναόν, ἀλλ' ὡς ναόν, ἐν ᾧ τὸ ἀρχαῖον ἄγαλμα, ὅπερ εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ ξόανον τῆς θεᾶς. Ἐπιβεβαιοῦται συνεπῶς διὰ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης, ὅτι τὸ Ἐρέχθειον δὲν ἦτο αὐτὸς οὗτος ὁ κυρίως ναὸς τοῦ ξοάνου, ὁ ναὸς τῆς Πολιάδος, ἀλλ' ὅτι ἀπετέλει σύστοιχον μᾶλλον ναὸν χρησιμεύοντα ὡς τελεστήριον τῆς λατρείας τοῦ ξοάνου, μεταφερομένου αὐτοῦ ἐκεῖ κατὰ τακτὰς ἐποχάς, ὑπαγορευόμενας ὑπὸ τοῦ τυπικοῦ τῆς λατρείας ταύτης, ἢ καὶ ὡς ἑτέρα κατοικία αὐτοῦ, εἰς ἣν καὶ μετεφέρετο τοῦτο κατ' ἐκτάκτους περιστάσεις, ὑπαγορευόμενας ὑπὸ τινων ἄλλων ἀναγκῶν.

IV) Παλαιὸς ναός⁵: ὁ ὄρος οὗτος, ἀναφερόμενος ὑπὸ τοῦ ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ, εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῆ ταυτόσημος τοῦ ὄρου ἀρχαῖος ναός, ὡς ὁ ὄρος τὸ ἀρχαῖον ἄγαλμα (= ξόανον, βλ. κατωτέρω) εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῆ ταυτόσημος τοῦ ὄρου τὸ παλαιὸν ἄγαλμα ἢ βρέτας ἢ ἔδος (βλ. ἐπίσης κατωτέρω). Ἡ ὑπὸ τοῦ ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ συνεπῶς ἀναφερομένη πυρκαϊὰ τοῦ παλαιοῦ ναοῦ τὸ 406 π. Χ. δυνατὸν νὰ μὴ ἀποδοθῆ εἰς πυρκαϊάν τοῦ Ἐρεχθείου ἀλλὰ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, μεθ' ἣν τὸ ξόανον τῆς θεᾶς μετεφέρθη ἴσως προσκαίρως, καθ' ὃν χρόνον δηλαδὴ ἐπεσκευάζετο ὁ ναός οὗτος, εἰς τὸ Ἐρέχθειον πιθανῶς⁶.

V. Γλαυκῶπιον⁷. Ὁ ὄρος οὗτος ἀφορᾷ εἰς τὸν στεγάσαντα ἀρχικῶς τὸ ξόανον τῆς θεᾶς ναόν, εἰς τὸν πυκινὸν δόμον, τὸν ναὸν δηλαδὴ τῶν πρώιμων ἱστορικῶν χρόνων (βλ. σ. 71), ἀκολούθως δὲ εἰς τὸν πίονα νηόν, τὸν ναὸν δηλαδὴ τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος καὶ μετὰ ταῦτα εἰς τὸν κλασσικὸν ναὸν—ἐν οἷς καὶ διαδοχικῶς ὑπῆρχε τὸ ἐκ γλαυκῆς ἐλαίας ξόανον τῆς θεᾶς—, κατ' ἐπέκτασιν δὲ καὶ εἰς πᾶσαν τὴν Ἀκρόπολιν.

Ἐξ ἄλλου καὶ τὸ ξόανον τῆς Ἀθηνᾶς ἔφερεν ἀντιστοιχῶς πλείστας ὀνομασίας καὶ ἔκαλεῖτο, ὡς ἔχει ἤδη ἐκτεθῆ ὑπὸ τῶν JAHN καὶ MICHAELIS, διὰ τῶν ἀκολούθων προσωνυμιῶν⁸: τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος, τὸ ἄγαλμα τῆς θεοῦ, τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς, τὸ ἄγαλμα τὸ ἀρχαῖον καὶ διυπετές, τὸ ἄγαλμα τὸ ἐξ ἀρχῆς γενόμενον ἐξ ἐλαίας, τὸ ἔδος, τὸ ἔδος τῆς θεοῦ, τὸ ἔδος τῆς Ἀθηνᾶς, τὸ ἔδος

1 PATON, ἔ. ἀ. 466, σημ. 2,1: IG II² 834 (=II 163).

2 PATON, ἔ. ἀ. 466, σημ. 2,2: IG II² 983 (=II 464).

3 Περί ἐπιγραφῶν τινων, ἐφ' ὧν ἀναφέρεται ὁ ὄρος ἀρχαῖος ναός καὶ δὲν εἶναι βέβαιον ἂν πρόκειται περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς, βλ. PATON, ἔ. ἀ. 466, σημ. 2.

4 Αὐτόθι 286 κ. ἔ.

5 ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ Ἑλληνικά I 6, 1: τῷ δ' ἐπιόντι ἔτει, ᾧ ἢ τε σελήνη ἐξέλιπεν ἑσπέρας καὶ ὁ παλαιὸς τῆς Ἀθη-

νᾶς ναός ἐν Ἀθήναις ἐνεπρόήσθη. Ἡ παράγραφος αὕτη θεωρεῖται ὑπὸ τινων ὡς παρέμβλημα (BELOCH, Gr Geschichte II², 2, 243 κ. ἔ.).

6 Περί τῆς διακρίσεως μεταξὺ ἀρχαίου καὶ παλαιοῦ ναοῦ βλ. PATON, ἔ. ἀ. 460 σημ. 3.

7 Βλ. σ. 62-4.

8 Βλ. ἀνωτέρω JAHN-MICHAELIS, Arg Athenarum, 68, σημ. 36.

τὸ ἀρχαῖον τῆς Ἀθηνᾶς, τὸ εἶδωλον τὸ ἀπὸ τῆς ἐλαίας τὸ παλαιόν, τὸ ξόανον, τὸ βρέτας (τῆς Ἀθηνᾶς), τὸ βρέτας τῆς θεᾶς, παλαιὸν βρέτας, ἅγιον βρέτας, Παλλάδος σεμνὸν βρέτας, ἢ θεός, ἢ Ἀθηνᾶ ἢ ἐν πόλει, ἢ Ἀθηνᾶ ἢ ἐν ἀκροπόλει, Ἀθηνᾶ Πολιάς, Πολιοῦχος, Πρόμαχος Παλλὰς Κεκροπίης, Παλλὰς, τὸ Παλλάδιον. Ἐκαλεῖτο ὁμως, ὡς φαίνεται, τὸ ξόανον τοῦτο καὶ δι' ἄλλων προσωνυμιῶν¹: ἀρχαῖον ἄγαλμα, Παλλὰς ἐγρεμάχη, γλαυκῶπις, γλαυκῶπις κόρη, Παλλὰς Τριτογένεια, ἀγνή Τριτογένεια (Τριτογένεια ἴσως οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ συνώνυμον τῆς προσωνυμίας τὸ παλαιὸν ἢ τὸ ἀρχαῖον ἄγαλμα ἢ τὸ βρέτας ἢ τὸ εἶδωλον τὸ ἀπὸ ἀρχῆς γενόμενον), ἐπίσκοπος ὀβριμοπάτρη, Παλλὰς Ἀθηναίη, Πολιοῦχος Παλλὰς, Παλλὰς Ἐρεχθειδῶν Ἀρχηγέτις, Σώτειρα Παλλὰς Ἀθηναίη, Ἀθηναίη ἢ Νίκη, Νίκη τ' Ἀθῆνα Πολιάς, Πότνια Νίκη, Δέσποινα Νίκη. Τινὲς τῶν προσωνυμιῶν τοῦ ξοάνου τούτου τῆς Ἀθηνᾶς, ἰδίᾳ αἱ τελευταῖαι, ἀφορῶσιν, ὡς φαίνεται, εἰς τὴν θεὰν τοῦ ξοάνου ὡς ὑπέρμαχον τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς ἀκεραιότητος τῆς πόλεως κατὰ πάσης ἐχθρικῆς ἐπιβουλῆς. Τὸ ὑπὸ τοῦ ΗΛΙΟΔΩΡΟΥ (βλ. ἀνωτέρω) περιγραφόμενον ξόανον τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης ἀφορᾷ συνεπῶς μᾶλλον εἰς τὴν θεὰν ὡς Πολιάδα², ἦτοι οὐ μόνον ὡς Νίκην καὶ Σώτειραν.

Ἦδη καὶ παρ' ΟΜΗΡΟΥ παρουσιάζεται ἡ Ἀθηνᾶ ὡς προστάτις τῶν πόλεων, καὶ ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν πολέμῳ. Ἔργον αὐτῆς ἐν εἰρήνῃ εἶναι ἡ τάξις καὶ ἡ εὐδαιμονία τῆς ὑπ' αὐτῆς προστατευομένης πόλεως ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν, τοῦτο δὲ φαίνεται ἐκπροσωποῦσα ἡ ῥόα, ἣν ἐκράτει διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς τὸ ἐν Ἀθῆναις ξόανον αὐτῆς. Αὕτη ἐξ ἄλλου διδάσκει καὶ τὰς τέχνας εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ἔργον ἐπίσης αὐτῆς εἶναι ἡ ἐν πολέμῳ προστασία τῆς πόλεως, ἐν ἣ ἑλατρεύεται αὕτη, διὰ τοῦτο καὶ καλεῖται ἐρυσίπτολις καὶ ἀλαλκομενίς, διὸ καὶ πολλαὶ ἀκροπόλεις — καὶ τῆς τῶν ἐχθρῶν αὐτῆς Τρώων συμπεριλαμβανομένης — καὶ τὰ τεῖχη εἶναι ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῆς. Ἐντεῦθεν ἀποβαίνει αὕτη θεὰ τοῦ πολέμου (καὶ καλεῖται ληϊτις, ἀγελείη, ἐγρεμάχη, σθενιάς, φοβεσιστράτη, ἀρεία, ἀλκίμη, τροπαία, ἀδάμαστος, ἀτροτώνη, δεινή) πάντοτε εἰς νίκην τελευτῶντος, διότι ἀσκεῖται οὗτος μετὰ φρονήσεως καὶ ἐν δικαίῳ, ἐφόσον διακυβεύεται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἡ ὑπαρξίς ἢ ἡ ἀκεραιότης τῆς πόλεως. ἐν ἣ λατρεύεται ἡ θεὰ αὕτη καὶ παρέχει αὕτη δικαίως τὴν προστασίαν αὐτῆς. Τὴν προστασίαν ταύτην ἐκπροσωπεῖ τὸ κράνος, ὅπερ ἐκράτει διὰ τῆς ἐτέρας χειρὸς τὸ ἐν Ἀθῆναις ξόανον αὐτῆς. Ἡ θέσις συνεπῶς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης - Πολιάδος παρὰ τὸν πύργον καὶ τὰ τεῖχη τῆς Ἀκροπόλεως, ἦτοι ἐπὶ τοῦ πλέον καιρίου σημείου ἀμύνης αὐτῆς, εἶναι ἴσως δυνατὸν νὰ νοηθῇ καὶ λόγῳ τῆς ἐκεῖ παρουσίας τῆς ἐσχάρας, ἀμέσως συνδεομένης πρὸς τὴν ἥρωικὴν λατρείαν, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῆς ιδιότητος τῆς ὀμηρικῆς θεᾶς ὡς προστάτιδος τῶν ἀκροπόλεων καὶ τῶν τει-

¹ PATER, ἔ.ἀ. 286, 433 (ἀρχαῖον ἄγαλμα). RAUBITSCHER καὶ JEFFERY, ἔ. ἀ. 166, 306 (Παλλὰς ἐγρεμάχη), αὐτόθι ἀρ. 327 (γλαυκῶπις), 5, 326 (γλαυκῶπις κόρη), 428, 430 (Παλλὰς Τριτογένεια), 429 (ἀγνή Τριτογένεια). ΣΟΛΩΝ, βλ. BERGK, Anthol. Lyrica 12,4 (ἐπίσκοπος ὀβριμοπάτρη Παλλὰς Ἀθηναίη). ΑΡΙΣΤΟΦ. Ἰππ. 581 (πολιοῦχος Παλλὰς). IG II² 3474, στ. 1 (Παλλὰς Ἐρεχθειδῶν Ἀρχηγέτις). KERN, Orphicorum fragmenta, 229, 210 (Σώτειρα Παλλὰς Ἀθηναίη). RAUBITSCHER καὶ

JEFFERY, ἔ.ἀ. 329, 359 (ἡ Ἀθηναία ἢ Νίκη). ΣΟΦΟΚΛ. Φιλοκλ. 134 (Νίκη τ' Ἀθῆνα Πολιάς). ΗΡΟΔ. VIII 77 (Πότνια Νίκη). ΑΡΙΣΤΟΦ. Λυσιστρ. 319 (Δέσποινα Νίκη).

² Ο ΗERRINGTON (ἔ. ἀ. 43 κ. ἐ.) θεωρεῖ τὴν μὲν Ἀθηνᾶν Πολιάδα ἐκπροσωποῦσαν τὴν εἰρηρικὴν φύσιν τῆς Ἀθηνᾶς, τὴν δὲ Ἀθηνᾶν Παρθένον ἐκπροσωποῦσαν τὴν πολεμικὴν φύσιν αὐτῆς. Οὐδὲν ὁμως ἀναφέρει οὗτος περὶ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης καὶ τῆς φύσεως τῆς λατρείας αὐτῆς.

χῶν. Καθὼς παρατηρεῖ ἄλλωστε καὶ ὁ WILAMOWITZ¹, ἡ 'Αθηνᾶ ἀρχικῶς ἦτο προστάτις τῶν ἀκροπόλεων καὶ οὐχὶ τῶν ἀνακτόρων. Ἐκαλεῖτο τέλος τὸ ἐπὶ τῆς 'Ακροπόλεως ξόανον τῆς 'Αθηνᾶς καὶ ἡ 'Αθηνῶν μεδέουσα².

Εἶναι δὲ ἡ προσωνομία «Νίκη» ἀπλῶς συνώνυμος τῆς προσωνομίας Σώτειρα,

Εἰκ. 5. Ὁστέϊνον πλακίδιον ἐκ Σπάρτης. Χαλκίεικος 'Αθηνᾶ.

ἣν φέρει ἡ θεὰ 'Αθηνᾶ ἐν τῇ 'Αρκαδικῇ 'Ασέᾳ (εἰκ. 6), λατρευομένη καὶ ἐκεῖ ὡς πολιούχος, φέρουσα δ' ἐπίσης ῥόαν καὶ αἰγίδα. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ καθηγητοῦ ΡΩΜΑΙΟΥ³, Σώτειρα οὐδὲν ἄλλο εἶναι πιθανῶς ἢ ἄλλη ἔκδοσις τῆς προσωνομίας «Νίκη». Ρόαν ἐξ ἄλλου ἔφερε, συμφώνως πρὸς τὴν γνώμην τοῦ καθηγητοῦ ΡΩΜΑΙΟΥ⁴, καὶ ἡ Χαλκίεικος 'Αθηνᾶ τῆς ἀκροπόλεως τῆς Σπάρτης (εἰκ. 5), ἐπέχουσα καὶ ἐκεῖ ὡσαύτως θέσιν Πολιάδος ἔφερε δέ, ὡς καὶ τὸ ἐν 'Αθήναις ξόανον⁵, καὶ αἰγίδα, σύμβολον προστασίας καὶ ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν πολέμῳ.

Ἡ γνώμη αὕτη, καθ' ἣν ὁ ναός τῆς 'Αθηνᾶς Νίκης εἶναι ὁ ἀρχαῖος ναός ἢ ὁ ναός

Εἰκ. 6. Ἐλασμα ἐκ τῆς 'Αρκαδικῆς 'Ασέας. 'Αθηνᾶ Σώτειρα.

1 WILAMOWITZ, Athena (Klein. Schr. 5, 2), 40.

2 Βλ. ἐπιγραφὴν Τροιζῆνος Μ. JAMESON ἐν Hesperia 29, 1960, 198 κ.έ., στ. 4-5. Ὁ JAMESON, αὐτόθι 209-10, ὀρθῶς παρατηρεῖ, ὅτι τὸ ἐπίθετον τοῦτο: is the most emphatically national of her epithets — others may have an Athena Polias but only Athenians have an 'Αθηνᾶ 'Αθηνῶν μεδέουσα — and it is this quality that accounts for its use here (ἐπὶ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Τροιζῆνος) and by the Athenian cleruchy in Samos (horoi of her land, between 439 and 404 B.C.: CIG II, 2246; SEG, I 375 and 376 = AM 44, 1919, 3, 1, 2; perhaps also PATON and HICKS, Inscriptions of Cos, 148). It is used also in an Athenian decree of the early fourth century which thanks the Eteokarpathians for the gift of a cypress tree for the temple of 'Athen's Athena. (DITTENBERGER, Sylloge³, 129; IG XII, I, 977; TOD, Gr. Hist. Inscr., II, 110). The title is alluded by ARISTOPHANES (Equites, 584-585): ὑπερφερούσης μεδέουσα χώρας, and (ibid., 763-764): τῇ μὲν δεσποίνῃ 'Αθηναίᾳ, τῇ τῆς πόλεως μεδεούσῃ εὐχομαι, probably in reference to its application to her in times of national crisis (cf. ibid.,

line 594: εἶπερ ποτὲ καὶ νῦν) and perhaps specifically to this decree. Βλ. ἐπίσης JAMESON, ἔ. ἀ. σημ. 35: So F. VON DUHN, AM 46, 1921, 70-75, who regards the decree as the source of its later use by the Athenians and believes that the decree was set up after the Persian Wars near the old temple of Athena on the acropolis. The restoration of the title in IG I², 14, line 5, is to be eliminated (c. f. also Athenian Tribute lists II, 68, D 15, line 14). For μεδέων, μεδέουσα with a place name elsewhere cf. DITTENBERGER, Sylloge³, 210 (Apatouron, Aphrodite) and 1044, lines 7-8 (Telemenos, Apollo).

3 ΡΩΜΑΙΟΥ, Ἱερὸν 'Αθηνᾶς Σωτείρας καὶ Ποσειδῶνος κατὰ τὴν 'Αρκαδικὴν 'Ασέαν ἐν ΑΕ 1957 (1960) 150 κ.έ.

4 Αὐτόθι 152.

5 Περί τῆς αἰγίδος ταύτης τῆς πολιούχου 'Αθηνᾶς βλ. καὶ ΚΕΡΕΝΥΙ, Jungfrau und Mutter in der griech. Religion, 58 κ.έ. Πιθανῶς ἡ αἰγίς αὕτη ἐφέρετο διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς ἀρχικῶς, τὸ δὲ κρᾶνος ἐφέρετο ἐπὶ τῆς κεφαλῆς (περὶ αὐτῆς βλ. καὶ ΣΟΥΔΑ ἐν λ.). Περί τῆς αἰγίδος ταύτης βλ. καὶ σ. 74, σημ. 2 (γοργόνειον).

τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος καὶ τὸ ἐντὸς αὐτοῦ ξόανον τῆς Ἀθηνᾶς εἶναι τὸ μόνον ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ὑπάρχον ξόανον τῆς πολιούχου θεᾶς, ἐνισχύεται περαιτέρω:

Α) Ὑπὸ τοῦ κοινοῦ ρυθμοῦ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης (εἰκ. 7) ἀφ' ἐνὸς καὶ τοῦ Ἐρεχθείου (εἰκ. 8) ἀφ' ἐτέρου, ὄντος ἀμιγοῦς ἰωνικοῦ. Κατ' ἀφήγησιν τοῦ ΗΡΟΔΟΤΟΥ¹, ὅτε ὁ Κλεομένης ἀνῆλθεν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ προσεπάθησε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς, ἢ ἰέρεια αὐτῆς, πρὶν ἢ οὗτος πλησιάσῃ τὰς θύρας τοῦ ναοῦ, διέταξεν αὐτὸν νὰ ἀπομακρυνθῇ τοῦ ἱεροῦ. Ὡς παρατηρεῖ ὁ ΚΟΝ-

Εἰκ. 7. Ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης (ἀνατολικὴ πλευρά).

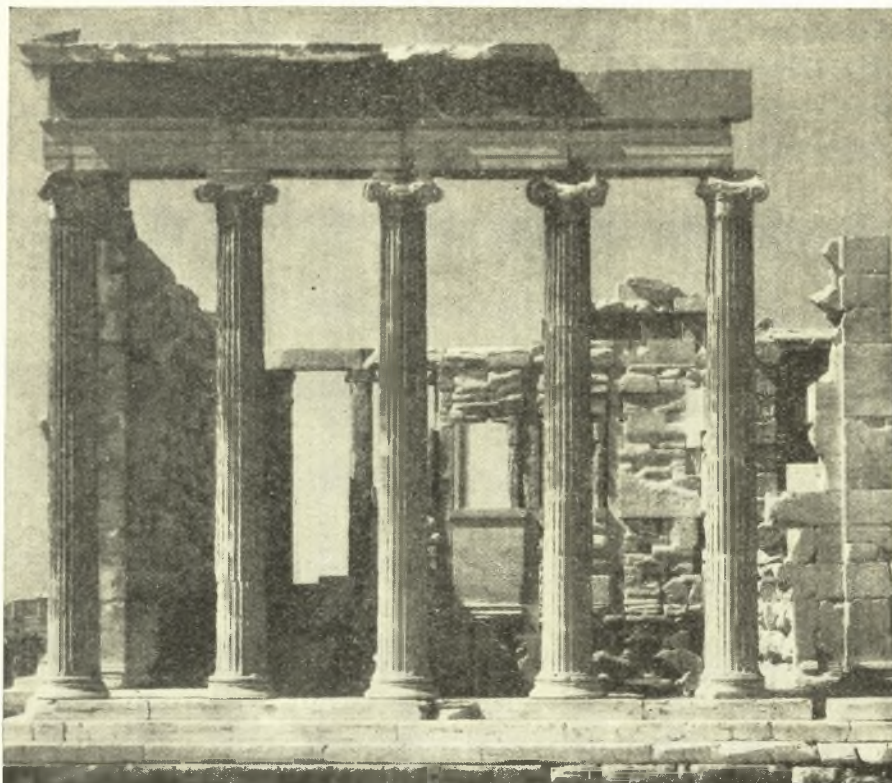
ΤΟΛΕΩΝ², ἢ ἰέρεια τῆς Ἀθηνᾶς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπέκλεισε τὸν Κλεομένην ὡς Δωριεῖα, συμφώνως πρὸς τὸ ἔθος, διότι ἡ εὐλογία τῆς θεᾶς, δηλαδή τοῦ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ξόανου αὐτῆς καὶ τοῦ μετ' αὐτοῦ λατρευομένου Ἀθηναίου γενάρχου, περιορίζετο πιθανῶς εἰς τοὺς Ἀθηναίους, τοὺς Ἴωνας καὶ τοὺς Ἀχαιοὺς καὶ δὲν ἐξετείνετο εἰς τοὺς Δωριεῖς. Συνεπῶς ἡ ἀνυπαρξία Δωρικοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ στοιχείου ἐπὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης καὶ τοῦ Ἐρεχθείου, διαδόχων ἀμφοτέρων τῶν ἱερῶν χώρων τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος, τοῦ ξόανου καὶ τοῦ γενάρχου,

¹ ΗΡΟΔ. V 72: Ἐπετελέετο δὲ τῷ Κλεομένει ἡ φήμη. ὡς γὰρ ἀνέβη εἰς τὴν ἀκρόπολιν μέλλων δὴ αὐτὴν κατασχῆσαι, ἦκε εἰς τὸ ἄδυτον τῆς θεοῦ ὡς προσερέων ἢ δὲ ἱερεῖα ἐξαναστῆσα ἐκ τοῦ θρόνου, πρὶν ἢ τὰς θύρας αὐτὸν ἀμει-

ψαι εἶπε· «ὦ ξεῖνε Λακεδαιμόνιε, πάλιν χάρις μηδὲ ἔσιθι εἰς τὸ ἱερόν· οὐ γὰρ θεμιτὸν Δωριεῦσι παριέναι ἐνταῦθα»· ὁ δὲ εἶπε· «ὦ γύναι, ἀλλ' οὐ Δωριεὺς εἰμι ἀλλ' Ἀχαιός».

² Ε. ἀ. 47 κ.έ.

τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης ἰδίᾳ διαδόχου τοῦ ναοῦ αὐτῶν τοῦ 6^{ου} αἰῶνος, ἔνθα ἡ ἱέρεια τῆς Ἀθηνᾶς ἀπηγόρευσε τὴν εἴσοδον εἰς τὸν Δωριέα Κλεομένην, δὲν εἶναι ἴσως ἄνευ σχέσεως πρὸς τὴν δοξασίαν ταύτην περὶ τῆς χορηγήσεως τῆς εὐλογίας τοῦ ξοάνου εἰς τοὺς Ἀθηναίους, τοὺς Ἀχαιοὺς καὶ τοὺς Ἴωνας μόνον. Ἡ πληροφορία αὕτη τοῦ ΗΡΟΔΟΤΟΥ ἀποτελεῖ ἐξ ἄλλου σημαντικὸν στοιχεῖον κατὰ τῆς γνώμης, ὅτι ὁ «ναὸς τοῦ Doerpfeld» ἐστέγαζε τὸ ξοάνον τῆς θεᾶς,

Εἰκ. 8. Τὸ Ἐρέχθειον (ἀνατολικὴ πλευρά).

διότι ὁ «ναός» οὗτος εἶναι Δωρικῶν ρυθμοῦ, ἡ δὲ λατρεία τοῦ ξοάνου τῆς θεᾶς ἦτο ἐκ παραδόσεως μὴ Δωρική.

Β) Ὑπὸ τῆς διαρθρώσεως τῆς εἰσόδου τῆς Ἀκροπόλεως. Αὕτη παρουσιάζεται παλαιόθεν ἐν συναρτήσει πρὸς τὸν ἱερὸν χῶρον τοῦ πύργου: Ἡ μυκηναϊκὴ πρόσβασις, ἐν χρήσει καὶ κατὰ τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς αἰῶνας, ἦγε πρὸς τὸν πύργον¹. Κατὰ τὸν 6^{ον} π. Χ. αἰῶνα ἡ πρόσβασις, βαίνουσα παραλλήλως πρὸς τὸν ἐπὶ τοῦτο κτισθέντα τότε πολυγωνικὸν τοῖχον, ἦγεν εἰς τὸ ἐπὶ τοῦ πύργου τέμενος², ἦτοι εἰς τὸν ἀρχαῖκὸν ἀρχαῖον ναόν, τὸν στεγάζοντα τὴν ἐσχάραν τοῦ γενάρχου καὶ τὸ ξοάνον τῆς θεᾶς, τὸν ἔχοντα δὲ πρὸ αὐτοῦ βωμὸν πρὸς θυσίας. Τὰ πρῶτα Προπύλαια, τὰ λεγόμενα Μικρά, ἐκτίσθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν περίπου καὶ ἡ ἀρχαῖκὴ αὕτη πρόσβασις προσανατολισμὸν, ἦγον δὲ ὡσαύτως εἰς τὸν χῶρον τοῦ τε-

¹ ΤΡΑΥΛΟΣ, ἔ. ἀ. 44.

² ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ, ἔ. ἀ. 187.

μένους τούτου¹. Τὰ μετὰ τὴν καταστροφὴν ἐξ ἄλλου τῶν πρώτων Προπυλαίων ἀνεγερθέντα Προπύλαια, τὰ λεγόμενα Μεγάλα ἢ τοῦ Μνησικλέους², ἀπετέλουν κατὰ τοὺς κλασσικούς καὶ τοὺς μετακλασσικούς χρόνους τὸ πλαίσιον, δι' οὗ διήρχετο ἡ πομπὴ τῆς θυσίας ἐν τῇ ἑορτῇ τῶν Παναθηναίων. Καὶ ἐτελεῖτο τότε ἡ μὲν κυρία θυσία ἐπὶ τοῦ μεγάλου βωμοῦ τῆς Ἀθηνᾶς, ἡ δὲ προεισαγωγικὴ³ πρὸς τιμὴν τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ἐτέρας θεότητας, τῆς Γῆς, ὡς φαίνεται, ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ κλασσικοῦ ἀρχαίου ναοῦ, ἦτοι ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ ἐπὶ τοῦ πύργου κλασσικοῦ ναοῦ (βλ. σ. 67), Ἐχουσι μάλιστα τὰ Μεγάλα Προπύλαια τὴν νότιον πτέρυγα αὐτῶν μικροτέραν τῆς βορείου, ἀποτελοῦσαν ἴδιον πρόπυλον τοῦ ἐπὶ τοῦ πύργου ναοῦ τούτου. Ἡ τοιαύτη ἰδιορρυθμία τῶν Μεγάλων Προπυλαίων εἶναι δυνατὸν νὰ δικαιολογηθῇ μόνον ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι εἰς τὸν ναὸν τοῦτον, ἐπὶ τοῦ πύργου, ἐν ᾧ εὑρίσκειτο τὸ ξόανον τῆς θεᾶς, κατέληγε μέσῳ τοῦ προπύλου τούτου πιθανῶς τὸ τμήμα ἐκεῖνο τῆς παναθηναϊκῆς πομπῆς, ὅπερ ἔφερε τὸν πέπλον τῆς θεᾶς.

Γ) Ὑπὸ τοῦ θέματος τῆς ζωφόρου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης: Τοῦτο ἐρμηνεύεται συνήθως ὡς ἐξῆς⁴: τοῦ μὲν τμήματος αὐτῆς τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ ὡς συνέλευσις τῶν θεῶν, τοῦ δὲ τμήματος αὐτῆς ἐπὶ τῶν λοιπῶν τριῶν πλευρῶν τοῦ ναοῦ ὡς μάχαι Ἑλλήνων πρὸς Ἑλληνας καὶ Ἑλλήνων πρὸς Πέρσας. Ἡ τοιαύτη ἐρμηνεία ὅμως, προερχομένη κυρίως ἐκ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ὁ ναὸς οὗτος ἐθεωρεῖτο ἰδρυθεὶς τὸ πρῶτον μετὰ τὰς κατὰ τοὺς Μηδικοὺς πολέμους νίκας (βλ. σ. 67), παρουσιάζεται ἀσυμβίβαστος ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς διακοσμήσεως ἑλληνικοῦ ναοῦ ἐν γένει, ἔτι δὲ μᾶλλον πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις ἑλληνικοῦ ναοῦ ἔχοντος ἐντὸς αὐτοῦ τὸ ξόανον τῆς θεᾶς.

Τὸ θέμα τῆς ζωφόρου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ τούτου ἐμφανίζεται οὕτως ὅλως ἄσχετον πρὸς τὰ ἐπὶ τῶν λοιπῶν πλευρῶν τοῦ ναοῦ θέματα, ὅπερ ἤδη ἀποτελεῖ σοβαρὰν ἀδυναμίαν τῆς κρατούσης ἐρμηνείας. Ἐξ ἄλλου ἐπὶ μὲν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς εἰκονίζονται θεῖαι μορφαί, ὅπερ καθ' ἑαυτὸ δὲν εἶναι ἀνεπίτρεπτον ἐν τῇ προκειμένῃ διακοσμήσει, ἐπὶ τῶν τριῶν ὅμως ἄλλων πλευρῶν εἰκονίζονται κοινοὶ θνητοὶ ἀφηρωιζόμενοι κατὰ παράβασιν τῶν ἀρχῶν τῆς ἑλληνικῆς θεοσεβείας, τινὲς δὲ τούτων, οἱ ἐναντίον ὁμοφύλων μαχόμενοι, καὶ δυσφημοῦντες καιρίως τὸ γόητρον τῶν Ἀθηναίων ὡς προμάχων τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων, τοῦτο δὲ ἀποτελεῖ ἀδυναμίαν τῆς κρατούσης ἐρμηνείας μᾶλλον ἀνοικονόμητον.

Τὸ θέμα τῆς ζωφόρου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης δέον νὰ ἐρμηνευθῇ μᾶλλον ὡς ἐξῆς:

Τὸ ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ θέμα τῆς ζωφόρου δέον νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς ἡ ἐπινίκιος ἀπότισις τιμῆς εἰς τὴν Ἀθηνᾶν μετὰ τὸν ἀγῶνα αὐτῆς πρὸς τὸν Ποσειδῶνα (εἰκ. 9) περὶ τῆς κυριαρχίας τῆς Ἀττικῆς καὶ δὴ τῆς Ἀκροπόλεως: τὸν κύριον ἄξονα, περὶ ὃν ἡ κεντρικὴ ὁμάς τῶν εἰκονιζομένων μορφῶν, καταλαμβάνει

¹ ΤΡΑΥΛΟΣ, ἔ. ἀ. 43 - 44.

² Αὐτόθι (μετὰ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας) 60. Βλ. κυρίως: B. SCHWEITZER, Mnesikles und die perikleische Planung des Westaufganges zur Akropolis ἐν *Aus Antike und Orient*, Festschrift W. Schu-

bart 116 κ.έ. καὶ *Zur Kunst der Antike* II, 85, κ.έ.

³ Βλ. σ. 140, σημ. 1.

⁴ C. BLÜMEL, *Der Fries des Tempels der Athena Nike* (1923), ὡς καὶ Phidiasische Reliefs und Parthenonfries (1957).

τρόπαιον—ἢ τρόπαιον καὶ Νίκη κατὰ τινὰ γνώμην—καὶ ἀριστερᾶ μὲν τοῦ τροπαίου τούτου εἰκονίζεται ὀρθία καὶ ἐν πλήρει πολεμικῇ ἐξαρτύσει ἡ Ἀθηνᾶ καὶ παρ' αὐτὴν ὁ Ποσειδῶν, καθήμενος ἐπὶ λοφοειδοῦς προεξοχῆς, δεξιᾶ δὲ τοῦ τροπαίου, καθήμενος ἐπὶ μεγαλοπρεποῦς θρόνου, ὁ Ζεὺς. Ἡ ἐμφάνισις τοῦ Ποσειδῶνος ἐπὶ λοφοειδοῦς προεξοχῆς δὲν εἶναι ἀσχετος πιθανῶς πρὸς τὴν ἐπὶ λόφου τινὸς τῶν Ἀθηνῶν λατρείαν αὐτοῦ (τοῦ Κολωνοῦ;), ἴσως ὅμως οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ δηλωτικὴ ἀπλῶς τοῦ χθονίου χαρακτῆρος τῆς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως λατρείας αὐτοῦ (Ποσειδῶν - Ἐρεχθεύς, βλ. καὶ σ. 94). Ἡ ἀπὸ κοινοῦ ἐξ ἄλλου ἐμφάνισις τοῦ Διός, τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ποσειδῶνος ἐπὶ τοῦ τμήματος τούτου τῆς ζωφόρου, τοῦ πλέον καιρίου, εἶναι ἴσως δηλωτικὴ τοῦ ἰδιαίτερου σεβασμοῦ, ὃν ἔτρεφον καὶ ἐξεδήλουν οἱ Ἀθηναῖοι τῶν κλασσικῶν χρόνων πρὸς τὴν τριάδα ταύ-

Εἰκ. 9. Ἐκ τῆς ζωφόρου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης. Ἐπινίκιος ἀπότισις τιμῆς εἰς τὴν Ἀθηνᾶν.

την, πρὶν ἢ ἀποδυθῶσιν εἰς ἱερόν τινα ὑπὲρ τοῦ πατρίου ἐδάφους αὐτῶν ἀγῶνα¹.

Τὸ ἐπὶ τῶν τριῶν ἄλλων πλευρῶν τοῦ ναοῦ θέμα τῆς ζωφόρου δέον νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς *μυθικαὶ μάχαι* τῶν Ἀθηναίων πρὸς ἄλλους Ἕλληνας, ἀφ' ἑνός, καὶ πρὸς βαρβάρους, ἀφ' ἑτέρου (εἰκ. 10-13, πίν. 4·5). Βάρβαροι ἀντίπαλοι τῶν Ἀθηναίων εἶναι αἱ μορφαὶ πολεμιστῶν, αἱ φέρουσαι ἀμφίεσιν καὶ ἐξάρτυσιν μὴ ἑλληνικὴν—ἦτοι ἀλωπεκίδα, καλύπτουσαν καὶ τὰ ὦτα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, μακρὸν χιτῶνα, προστατεύοντα καὶ τοὺς μηρούς, χειριδωτὸν δέ, ἀναξυρίδας, πέλτην, ἐνίοτε καὶ φαρέτραν—, ἐν οἷς καὶ πολλοὶ ἔφιπποι. Ἀθηναῖοι ἐν γένει εἶναι αἱ γυμναὶ μορφαὶ πολεμιστῶν, ἐνίοτε μετὰ γλαμύδος, αἱ φέρουσαι ἐξάρτυσιν ἑλληνικὴν—ἦτοι κράνος, μεγάλην στρογγύλην ἀσπίδα, οὐχὶ ὅμως καὶ θώρακα, εἰσέτι δὲ ξίφος ἢ δόρυ, χαλκοῦν πιθανῶς—, ἐν οἷς οὐδεὶς ἔφιππος. Βαρβαρίζοντες Ἕλληνες κατ' Ἀθηναίων μαχόμενοι εἶναι αἱ μορφαὶ πολεμιστῶν, αἱ φέρουσαι ἀμφίεσιν

¹ JAMESON, ἔ. ἀ. στ. 38-40.

καὶ ἐξάρτυσιν, ἥτις ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀμφιέσεως καὶ τῆς ἐξαρτύσεως τῶν Ἀθηναίων πολεμιστῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν βαρβάρων ἀφ' ἑτέρου, εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῇ μειξελληνική: χιτῶνα, προστατεύοντα καὶ τοὺς μηροὺς ἀλλὰ καὶ χλαμύδα, ἐνίοτε κράνος, ἐν μιᾷ δὲ περιπτώσει κράνος περιέργου, πρωίμου τύπου (:), στοργγύλην ἀσπίδα καὶ θώρακα, πρωίμου τύπου (:), ἐπίσης (πίν. 4)¹.

Αἱ μυθικαὶ αὗται μάχαι εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορισθῶσι περαιτέρω ὡς μάχαι Ἀθηναίων ἀφ' ἑνός, ὧν ἡγεῖται ὁ Ἐρεχθίδης, ὁ Ἀθηναῖος βασιλεὺς, ὁ πατὴρ τῆς Κρεούσης, πολεμαρχοῦντος τοῦ υἱοῦ αὐτῆς Ἴωνος, καὶ τῶν Ἐλευσινίων καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν Θρακῶν ἀφ' ἑτέρου, ὧν ἡγεῖται ὁ Εὐμόλπος, ὁ Θραξ βασιλεὺς, ὁ υἱὸς τοῦ Ποσειδῶνος². Αἱ μάχαι αὗται, συναφεῖς πρὸς τοὺς ἀγῶνας

Εἰκ. 10. Ἐκ τῆς ζωφόρου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης.
Ἀθηναῖο - θρακικὸς πόλεμος.

Ἀθηνᾶς - Ποσειδῶνος, εὐρίσκονται ἐν ἀμέσῳ σχέσει πρὸς τὸ θέμα τῆς ἀνατολικῆς

1 Ἐνδειξιν πρὸς τοῦτο παρέχει ἡ ἔλλειψις πτυχῶν ἐπὶ τοῦ ἄνω μέρους τοῦ σώματος τοῦ πολεμιστοῦ τούτου καὶ ἡ τοξοειδῆς ἐπέκτασις τοῦ ἀπτυχάτου τούτου μέρους ἐπὶ τοῦ κάτω μέρους τοῦ σώματος. Ὁ θώραξ οὗτος εἶναι δυνατὸν νὰ παραβληθῇ πρὸς θώρακα ἐκ Θράκης (BCH 85, 1961, 501-26) καὶ πρὸς τὸν γεωμετρικὸν θώρακα τοῦ Ἄργου (BCH 81, 1957, 341, εἰκ. 20-22). Τὸ κράνος δὲ τὸ φερόμενον ὑπὸ τῆς μορφῆς τῆς φερούσης τὸν θώρακα τοῦτον, εἶναι δυνατὸν ἐξ ἄλλου νὰ παραβληθῇ πρὸς πρῶιμα κράνη τῆς Ὀλυμπίας (αὐτόθι 361, εἰκ. 46 καὶ 47).

2 Βλ. :

α') ΘΟΥΚΥΔ. II 15: Ἐννεβεβήκει δὲ ἀπὸ τοῦ πάνυ ἀρχαίου ἐτέρων μᾶλλον Ἀθηναίους τοῦτο. Ἐπὶ γὰρ Κέρροπος καὶ τῶν πρώτων βασιλέων ἡ Ἀττικὴ ἐς Θησεία ἀεὶ κατὰ πόλεις ᾤκειτο, πρυτανεῖά τε ἐχοῦσας καὶ ἄρχοντας· καὶ ὁπότε μὴ τι δεῖσιαν, οὐ ξυνήσαν βουλευσόμενοι ὡς τὸν

βασιλέα, ἀλλ' αὐτοὶ ἕκαστοι ἐπολιτεύοντο καὶ ἐβουλεύοντο. καὶ τινες καὶ ἐπολέμησάν ποτε αὐτῶν, ὡς περὶ καὶ Ἐλευσίνιοι μετ' Εὐμόλπου πρὸς Ἐρεχθίδα.

β') ΠΛΑΤΩΝ Μενέξ. 239, b: Εὐμόλπου μὲν οὖν καὶ Ἀμαζόνων ἐπιστρατευσάντων ἐπὶ τὴν χώραν καὶ τῶν ἐπιπροτέρων, ὡς ἡμῖν ἄντο...

γ') ΛΥΚΟΥΡΓ. 38: φασὶ γὰρ Εὐμόλπον τὸν Ποσειδῶνος καὶ Χιόνης μετὰ Θρακῶν ἐλθεῖν τῆς χώρας ταύτης ἀμφισβητοῦντα.

δ') ΔΗΜΟΣΘ. Ἐπιτάφιος 7-8: Οἱ γὰρ τῆς κατὰ τὸν παρόντα χρόνον γενεᾶς πρόγονοι καὶ πατέρες καὶ τοῦτων ἐπάνω τὰς προσηγορίας ἔχοντες, αἷς ὑπὸ τῶν ἐν γένει γνωρίζονται, ἠδίκησαν μὲν οὐδένα πόποι' οὐθ' Ἕλληνας οὔτε βάρβαρον, ἀλλ' ἐπήρξαν αὐτοῖς πρὸς ἅσασιν τοῖς ἄλλοις καλοῖς κἀγαθοῖς καὶ δικαιοτάτοις εἶναι, ἀμνόμενοι δὲ πολλὰ καὶ λαμπρὰ διεπράξαντο· καὶ γὰρ τὸν Ἀμαζόνων στρατὸν εἰθόντ' ἐκράτησαν οὕτως, ὥστ' ἔξω

πλευρᾶς τῆς ζωφόρου τοῦ ναοῦ, ὡς καὶ πρὸς τὸ θέμα τοῦ θωρακίου τούτου, ὅπερ εἶναι Νῆαι, πρόσπολοι τῆς πολιούχου θεᾶς, σπεύδουσαι πρὸς ἴδρυσιν βαρβαρικῶν κυρίως τροπαίων (εἰκ. 14) ἢ ὀδηγοῦσαι σφάγια πρὸς εὐχαριστήριον θυσίαν διὰ τὴν νίκην τῶν Ἀθηναίων κατὰ τῶν βαρβάρων Θρακῶν εἰσβολέων καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν Ἐλευσινίων¹.

Ἡ ταύτισις τῶν βαρβάρων μαχητῶν τῆς ζωφόρου πρὸς Θρακᾶς οὐδεμίαν παρουσιάζει δυσχέρειαν, καθόσον οὗτοι ἔφερον τὸ αὐτὸ καὶ αἱ Ἀμαζόνες θρακο-

Φάσιδος ἐκβαλεῖν, καὶ τὸν Εὐμόλπου καὶ (Θρακῶν καὶ) πολλῶν ἄλλων στόλον οὐ μόνον ἐκ τῆς οἰκίας, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς τῶν ἄλλων Ἑλλήνων χώρας ἐξήλασαν...

ε') ΣΧΟΛ. Δημοσθ. 19, 303: Λέγουσι δέ, ὅτι πολέμου συμβάντος παρ' Ἀθηναίους, ὅτε Εὐμόλπος ἐστράτευσε κατ' Ἐρεχθίδεως, καὶ μηχανομένου τοῦ πολέμου τούτου, ἔχρησεν ὁ Ἀπόλλων ἀπαλλαγῆσθαι, εἴαν τις ἀνέλη ἐαυτὸν ὑπὲρ τῆς πόλεως...

ς') ΙΣΟΚΡΑΤ. Πανηγυρικός, 68: ἔτι γὰρ ταπεινῆς οὐσῆς τῆς Ἑλλάδος ἦλθον εἰς τὴν χώραν ἡμῶν Θρακᾶς μὲν μετ' Εὐμόλπου τοῦ Ποσειδῶνος...

ζ') ΙΣΟΚΡΑΤ. αὐτόθι 70: ... περὶ δὲ Θρακῶν (λέγεται), ὅτι τὸν ἄλλον χρόνον ὁμοροὶ προσοικοῦντες ἡμῖν τοσοῦτον διὰ τὴν τότε στρατείαν διέλιπον, ὥστ' ἐν τῷ μεταξὺ τῆς χώρας ἔθνη πολλὰ καὶ γένη παντοδαπὰ καὶ πόλεις μεγάλας κατοικισθῆναι.

η') ΙΣΟΚΡΑΤ. Παναθηναϊκός 193: Θρακᾶς μὲν γὰρ μετ' Εὐμόλπου τοῦ Ποσειδῶνος εἰσέβαλον εἰς τὴν χώραν ἡμῶν, ὅς ἡμφισβήτησεν Ἐρεχθίδι τῆς πόλεως, φάσκων Ποσειδῶ πρότερον Ἀθηνᾶς καταλαβεῖν αὐτήν.

θ') ΕΥΡΙΠ. Ἐρεχθεύς, ἀπ. 363, 46 (βλ. ΛΥΚ. Λεωκ. 100): οὐδ' ἂντ' ἐλάας χρυσέας τε ροργόνος τρίαιναν ὀρθὴν στήσαν ἐν πόλεως βᾶθροις Εὐμόλπος οὐδὲ Θρακᾶς ἀναστῆναι λέως στεφάνοισι, Παλλὰς δ' οὐδαμῶ τιμήσεται.

ι') ΠΑΥΣΑΝ. I 38, 2: ... τὸν Εὐμόλπον ἀφικέσθαι λέγουσιν ἐκ Θράκης Ποσειδῶνος παῖδα ὄντα καὶ Χιόνης· τὴν δὲ Χιόνην Βορέου θυγατέρα τοῦ ἀνέμου καὶ Ὠρειθυίας φασὶν εἶναι.

ια') ΠΑΥΣΑΝ. VII 1, 2-4: Χρόνῳ δὲ ὕστερον, ἀποθανόντος Ἑλληνος, Ξοῦθον οἱ λοιποὶ τοῦ Ἑλληνος παῖδες διώκουσιν ἐκ Θεσσαλίας, ἐπενεγκόντες αἰτίαν ὡς ἰδίᾳ χρήματα ὑφελόμενος ἔχοι τῶν πατρῶων. Ὁ δὲ ἐς Ἀθήνας φυγῶν θυγατέρα Ἐρεχθίδεως ἤξιόθη λαβεῖν, καὶ παῖδας Ἀχαιὸν καὶ Ἴωνα ἔσχεν ἐξ αὐτῆς· ἀποθανόντος δὲ Ἐρεχθίδεως τοῖς παισὶν αὐτοῦ δικαστῆς Ξοῦθος ἐγένετο ὑπὲρ τῆς ἀρχῆς, καὶ ἔγνω γὰρ τὸν προεσβύτατον Κέκροπα βασιλεῖα εἶναι, οἱ λοιποὶ τοῦ Ἐρεχθίδεως παῖδες ἐξελαύνουσι ἐκ τῆς χώρας αὐτόν· ἀφικόμενῳ δὲ ἐς τὸν Αἰγαλὸν καὶ οἰκῆσαντι, αὐτῷ μὲν ἐγένετο ἐνταῦθα ἡ τελευτή, τῶν δὲ οἱ παίδων Ἀχαιὸς μὲν ἐκ τοῦ Αἰγαλοῦ παραλαβὼν καὶ ἐξ Ἀθηναίων ἐπικούρους κατήλθεν ἐς Θεσσαλίαν καὶ ἔσχε τὴν πατρῶσαν ἀρχήν, Ἴωνι δὲ ἐπὶ τοὺς Αἰγαλεῖς στρατιῶν καὶ ἐπὶ Σελινοῦντα τὸν βασιλεῖα αὐτῶν ἀθροίζοντι ἀγγέλους ἔπεμπεν ὁ Σελινοῦς, τὴν θυγατέρα Ἐλίκην, ἡ μὲν παῖς ἦν, γυναῖκα αὐτῷ διδοῦς, καὶ αὐτὸν Ἴωνα ἐπὶ τῇ ἀρχῇ παῖδα ποιούμενος καὶ πῶς ταῦτα τῷ Ἴωνι ἐγένετο οὐκ ἄπο

γνώμης, καὶ τῶν Αἰγαλεῶν τὴν ἀρχήν Ἴων ἔσχεν ἀποθανόντος Σελινοῦτος, καὶ Ἐλίκην τε ἀπὸ τῆς γυναίκος ἔκτισεν ἐν τῷ Αἰγαλῷ πόλιν, καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἐκάλεσεν Ἴωνας ἀφ' ἑαυτοῦ...

Αὐτόθι 5: ... τότε δὲ ἐπὶ τῆς Ἴωνος βασιλείας πολέμοισι τῶν Ἀθηναίων Ἐλευσινίων, καὶ Ἀθηναίων Ἴωνα ἐπαναγομένων ἐπὶ ἡγεμονίᾳ τοῦ πολέμου...

ιβ') ΑΠΟΛΛΟΔ. III 15, 4: Ἐρεχθίδι δὲ ὑπὲρ Ἀθηναίων νίκης χρωμένῳ ἔχρησεν ὁ θεὸς κατορθώσασθαι τὸν πόλεμον, εἴαν μίαν τῶν θυγατέρων σφάξῃ· καὶ σφάζαντος αὐτοῦ τὴν νεωτάτην καὶ αἰλοῖται ἑαυτὰς κατέσφαξαν· ἐπεποίητο γὰρ, ὡς ἔφασάν τινες, συνωμοσίαν ἀλλήλαις συναπολέσθαι γενομένης δὲ μετὰ (τὴν) σφαγὴν τῆς μάχης Ἐρεχθίδεως μὲν ἀνείλεν Εὐμόλπον, Ποσειδῶνος δὲ καὶ τὸν Ἐρεχθίδα καὶ τὴν οἰκίαν αὐτοῦ καταλύσαντος, Κέκροπος ὁ προεσβύτατος τῶν Ἐρεχθίδεως παίδων ἐβασίλευσεν, ὃς γήμας Μητιάδουσαν τὴν Εὐπαλάμου παῖδα ἐτέκνωσε Πανδία.

ιγ') ΠΑΥΣΑΝ. I 5, 2: Ἐρεχθεύς τε ἐστὶν ἐν τοῖς ἐπωνύμοις, ὃς ἐνίκησεν Ἐλευσινίους μάχῃ καὶ τὸν ἡγούμενον ἀπέκτεινεν Ἰμμάραδον τὸν Εὐμόλπου.

ιδ') ΑΠΟΛΛΟΔ. III 15, 4: καὶ πολέμου ἐνστάτος πρὸς Ἀθηναίους τοῖς Ἐλευσινίοις, (Εὐμόλπος) ἐπικληθεὶς ὑπὸ Ἐλευσινίων, μετὰ πολλῆς συνεμάχει Θρακῶν δυνάμεως.

Ἐτέρας πηγὰς περὶ τοῦ πολέμου τούτου βλ. ἐν τῇ μεταφράσει τοῦ ΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΥ ὑπὸ FRAZER (Loeb) III 4-5.

Εἶναι δέ, ὡς φαίνεται, ὁ Εὐμόλπος οὗτος διάφορος τοῦ Εὐμόλπου, τοῦ ἴδρυτοῦ τῶν ἐν Ἀθήναις Εὐμολπίδων, περὶ οὗ βλ. ΣΧΟΛ. Σοφ. Οἰδ. Κολ. 1053: Ζητεῖται τί δήποτε Εὐμολπίδαι τῶν τελειῶν ἐξάρχουσι ξένοι ὄντες: εἶποι δ' ἂν τις, ὅτι ἀξιοῦσιν ἔνοι προῶτων Εὐμολπον ποιῆσαι, τὸν Ληϊόπης τῆς Τριπολέμου, τὰ ἐν Ἐλευσίνι μυστήρια καὶ οὐ τὸν Θρακᾶ.

Βλ. καὶ ΦΩΤ. ἐν λ. Εὐμολπίδαι· οὕτως οἱ ἀπ' Εὐμόλπου ἐκαλοῦντο τοῦ πρώτου ἱεροφαντήσαντος· πολλοὶ δὲ γεγονάσι δμώνυμοι Εὐμολποὶ. ΦΩΤ. ἐν λ. Εὐμολπίδαι· πατριὰ Ἀθήνησιν ἀπ' Εὐμόλπου ἐγένοντο δὲ τρεῖς· ὁ μὲν ἐκ Θράκης ἐπιστρατεύσας, ὃν οὐ προσποιονταὶ οἱ Εὐμολπίδαι· ὁ δὲ Ἀπολλωνίου καὶ Ἀστυκόμης· ὁ δὲ Μουσαίου καὶ Ληϊόπης.

1 Βλ. DINSMOOR ἐν AJA 34, 1930, 281 κ. ἑ. καὶ CARPENTER, The Sculpture of the Nike Temple Parapet (1929).

φρυγιάκον ἔνδυμα, ὡς καὶ τὴν αὐτὴν πολεμικὴν ἐξάρτυσιν: ἀλωπεκίδα, μακρὸν χιτῶνα καλύπτοντα καὶ τοὺς μηρούς, ἀναξυρίδας, πέλιτην, τόξα, φαρέτραν. Ἡ ἐμ-

Εἰκ. 11. Ἐκ τῆς ζωφόρου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης. Ἀθηναίο-θηρακικὸς πόλεμος.

φάνισις δὲ αὐτῶν ὡς ἰπέων ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς πεζοὺς Ἀθηναίους ἐξηγεῖται ἐκ τῆς παραδόσεως, καθ' ἣν οἱ Θηρακῆς ἐθεωροῦντο ἀνέκαθεν, ὡς καὶ αἱ Ἀμα-

Εἰκ. 12. Ἐκ τῆς ζωφόρου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης. Ἀθηναίο-θηρακικὸς πόλεμος.

ζόνες, δεινότατοι περὶ τοὺς ἵππους. Ἐξ ἄλλου ὅμως ἡ παρουσία πολεμιστῶν βαρβάρων ἰπέων ὑποδηλοῖ ἴσως καὶ τὴν ἄκραν σοβαρότητα τῆς μυθικῆς ἐκείνης μάχης, καθ' ἣν οἱ Ἀθηναῖοι, συμφώνως πρὸς παράδοσιν, ἄγνωστον μέχρι τοῦδε, τοῦ

5^{ον} π. Χ. αἰῶνος, τὸ πρῶτον ἴσως ἀντιμετώπισαν τότε πολεμιστὰς ἱππεῖς¹. Ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ ἡμίσεος τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς ζωφόρου τρεῖς ἵπποι εἰκονίζονται ἄνευ ἀναβάτου καὶ ὁ μὲν εἰς τούτων εἰκονίζεται χαμαὶ καὶ ἀσπαίρων, οἱ δὲ ἕτεροι δύο εἰκονίζονται ἐγκαταλείποντες ἐν καλπασμῶ τὸ πεδίον (εἰκ. 13). Ἡ σκηνὴ αὕτη ὑποδηλοῖ ἴσως τὴν ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων ἔκβασιν τῆς μάχης καὶ τὴν ἦτταν τῶν βαρβάρων Θρακῶν ἱππέων, ὡς καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν Ἐλευσινίων.

Ἡ περαιτέρω ταύτισις τῶν πολεμιστῶν τούτων (Θρακῶν καὶ Ἐλευσινίων ἀφ' ἑνός, καὶ Ἀθηναίων καὶ Ἰώνων ἀφ' ἑτέρου) πρὸς συγκεκριμένα πρόσωπα εἶναι λίαν δυσχερής. Ἀξία ἰδιαιτέρας προσοχῆς πάντως εἶναι ὁμάς τῆς νοτίου πλευρᾶς τῆς ζωφόρου (εἰκ. 10), συγκεκριμένη ἐκ τριῶν μορφῶν. Ἡ ὁμάς αὕτη ἐμφανίζει

Εἰκ. 13. Ἐκ τῆς ζωφόρου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης. Ἀθηναιο-θρακικὸς πόλεμος.

βάρβαρον ἰκετεύοντα Ἕλληνα ὅπως φεισθῆ τῆς ζωῆς αὐτοῦ, πληττόμενον δὲ παραδόξως ὑπὸ ἄλλου βαρβάρου. Ἡ σύνθεσις αὕτη πιθανῶς εἰκονίζει Θρακὰ πληττόμενον ὑπὸ τινος Ἀθηναίου, ὡς καὶ ὑπὸ τινος μὴ Ἀθηναίου, συμμάχου τῶν Ἀθηναίων, εἰκονίζει δηλαδὴ ἴσως Ἀθηναῖον καὶ Ἴωνα πλήττοντα Θρακὰ. Ὡς γνωστόν, κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον οἱ μὲν ἐπήλυδες Θρακῆς συνεμάχουν μετ' ἐντοπίων, τῶν Ἐλευσινίων, οἱ δὲ ἐντόπιοι Ἀθηναῖοι ἐξ ἄλλου μετ' ἐπηλύδων ἐπίσης, τῶν Ἰώνων, ἀμφοτέρωθεν δὲ οὗτοι, Ἀθηναῖοι καὶ Ἴωνες, ἐτέλουν ὑπὸ δυνάδα ἀρχηγῶν: ὑπὸ τὸν ἐντόπιον Μυκηναῖον Ἀθηναῖον Ἐρεχθέα, ὡς βασιλέα, καὶ τὸν ἡμιέπληλυν Ἴωνα, υἱὸν τοῦ ἐπήλυδος Ἴωνος Ξούθου καὶ τῆς Ἀθηναίας βασιλόπαιδος, ἧτοι τῆς θυγατρὸς τοῦ Ἐρεχθέως, Κρεούσης, ὡς πολέμαρχον. Ἡ σύνθεσις τῶν τριῶν πλευρῶν τῆς ζωφόρου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης δὲν φαί-

1 Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ SCHACHERMEYER, ἡ ἱππεύσις καθίσταται γνωστὴ ἐν Ἑλλάδι περὶ τὸ 1000 π. Χ. καὶ οἱ Θρακῆς εἶναι ἐν πολλοῖς οἱ καλλιεργήσαντες αὐτήν, ὑπάρχει ὁμως καὶ ἡ γνώμη, ὅτι ἱππεῖς ἐμφανί-

ζονται ἤδη κατὰ τὴν ὑπομυκηναϊκὴν ἐποχὴν ἐν Ἑλλάδι (βλ. Poseidon und die Entstehung des griech. Götterlautens, 1950, 58-60).

νεται άνευ επίδράσεως επί τῆς ἀγγειογραφίας. Οὕτω ἐπὶ ἐρυθρομόρφου κρατῆρος (εἰκ. 15 - 16) τῆς Γενεύης¹, εἰκονίζοντος Ἀμαζονομαχίαν, μόνον μία ἐκ τῶν μορφῶν τῆς ὅλης παραστάσεως ταύτης τοῦ κρατῆρος τούτου εἶναι δυνατόν νὰ

Εἰκ. 14. Ἐκ τοῦ θωρακίου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης. Τρόπαιον.

θέματος τῶν μετοπῶν τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Παρθενῶνος. Αἱ μετόπαι αὗται

1 Βλ. D. VON BÖTTMÉR, *Amazons in Greek Art*, 161, ἀρ. 3 (Γενεύη MF 238: FR 2, 314, εἰκ. 105. ARV 430, ἀρ. 1).

χαρκτηρισθῆ μετὰ τινος βεβαιότητος ὡς γυναικεία. Ἐξ ἄλλου μία τῶν συνθέσεων αὐτῆς (εἰκ. 15) συνίσταται ἐκ δύο πολεμιστῶν ἀντιμετώπων καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐχθρῶν, τούτων δὲ ὁ μὲν εἰς φέρει ἑλληνικὴν ἀμφίεσιν καὶ ἐξάρτυσιν, ὁ δὲ ἕτερος ἑλληνικὴν ἀμφίεσιν, ἐν μέρει ὅμως βαρβαρικὴν ἐξάρτυσιν (πέλιτην καὶ πέλεκυν). Οἱ δύο πολεμισταὶ οὗτοι εἶναι δυνατόν νὰ ἐρμηνευθῶσιν ὡς Ἀθηναῖος ἐναντίον βαρβαρίζοντος ὁμοφύλου αὐτοῦ. Ἡ ὅλη παράστασις τοῦ κρατῆρος τούτου εἶναι δυνατόν συνεπῶς νὰ ἐρμηνευθῆ ὡς ἐπηρεασμένη ἐκ τῶν μαχῶν τῶν Ἀθηναίων ἐναντίον τῶν Ἐλευσινίων καὶ τῶν Θρακῶν. Ἀξία προσοχῆς ἐπίσης εἶναι ἑτέρα ὁμάς τῆς αὐτῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου, συγκειμένη ἐκ δύο ἐπιβλητικῶν μορφῶν (εἰκ. 11), ὧν ἡ πρώτη, ἡ τοῦ βαρβάρου, δέχεται κείριον πλῆγμα ὑπὸ τῆς ἑτέρας, τοῦ Ἑλλήνος, κατόπιν μονομαχίας. Ἐνδείκνυται ἴσως ἐπομένως ἡ εἰκασία, ὅτι πρόκειται περὶ δυάδος μυθικῶν μαχητῶν, τοῦ Ἐρεχθέως καὶ τοῦ Εὐμόλπου ἢ τοῦ Ἐρεχθέως καὶ τοῦ υἱοῦ τούτου Ἴμμαράδου πιθανῶς, ὧν τὰ ἀγάλματα, ἐκ χαλκοῦ, εὐρίσκοντο ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως εἰκονίζον δὲ αὐτοὺς μονομαχοῦντας².

Ἡ τοιαύτη ἐρμηνεία τοῦ θέματος τῆς ζωφόρου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης προσφέρει καὶ τὴν κλεῖδα πρὸς ἰκανοποιητικωτέραν ἐρμηνείαν ἴσως τοῦ

2 ΠΑΥΣΑΝ. I 27, 4: ἔστι δὲ ἀγάλματα μεγάλα χαλκοῦ, διεστῶτες ἄνδρες ἐς μάχην· καὶ τὸν μὲν Ἐρεχθέα καλοῦσι, τὸν δὲ Εὐμόλπον· καίτοι λέληθέ γε οὐδὲ Ἀθη-

θεωροῦνται ὑπὸ τῆς κρατούσης θεωρίας ὡς εἰκονίζουσαι Ἀμαζονομαχίαν. Αἱ ἐν αὐταῖς ὁμοῦς ὡς Ἀμαζόνες εἰκονιζόμεναι μορφαὶ δὲν φαίνονται νὰ εἶναι γυναικεῖαι, ὡς παρατηρήθη ἤδη πρὸ πολλοῦ ὑπὸ τοῦ Α. Η. SMITH¹. Μᾶλλον ἰκανοποιητικὴ ἄρα ἐρμηνεία τοῦ θέματος τῶν μετοπῶν τούτων εἶναι ἡ ἐξῆς: μάχαι τῶν Ἀθηναίων, ὑπὸ τὸν βασιλέα Ἐρεχθέα καὶ ὑπὸ πολέμαρχον τὸν Ἴωνα, πρὸς τοὺς ὑπὸ τὸν βασιλέα Εὐμόλπον, βαρβάρους Θρακὰς εἰσβολεῖς. Συνδέονται οὕτω αἱ μετόπαι αὗται

Εἰκ. 15. Ἐρυθρόμορφος κρατὴρ Γενεῆς. Ἀμαζονομαχία.

πρὸς τὸ δυτικὸν ἀέτωμα τοῦ Παρθενῶνος, τὸ ὑπεράνω αὐτῶν, τὸ εἰκονίζον τὸν συναφῆ πρὸς τὰς μάχας αὐτάς ἀγῶνα τῆς Ἀθηναῖς καὶ τοῦ Ποσειδῶνος.

Εἰκ. 16 Ἐρυθρόμορφος κρατὴρ Γενεῆς. Ἀμαζονομαχία.

Ὁ ἀγὼν οὗτος καὶ αἱ μάχαι αὗται ἀποτελοῦσι πιθανῶς μυθικὴν ἔκφρασιν πραγματικοῦ πολέμου τῶν Ἀθηναίων τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς. Ἡ παρουσίασις

ναίων, ὅσοι τὰ ἀρχαῖα ἴσασιν, Ἰμμάραδον εἶναι, παῖδα Εὐμόλπου, τοῦτον τὸν ἀποθανόντα ὑπὸ Ἐρεχθέως (βλ. σ. 86-7 σημ. 2, γ). Ὁ ΜΥΛΩΝΑΣ (The Hymn to Demeter and Persephone, 14, σημ. 22) συμφωνεῖ μετὰ τοῦ FRAZER ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ Εὐμόλπου Ἰμμάραδος καὶ οὐχὶ ὁ Εὐμόλπος ἐφονεύθη κατὰ τὸν Ἀθηναῖο θρακικὸν πόλεμον, ὀρθῶς δὲ τοποθετεῖ τὴν ὑπαρξίν τοῦ Εὐμόλπου τούτου εἰς τὸν 13ον π. Χ. αἰῶνα· συνάπτων ὁμοῦς ἐσχάτως (Eleusis and the Eleusinian Mysteries, 27 κ.έ.) τὴν ἐσπευσμένην ἐγκατάλειψιν τῶν πρὸ τῆς βορείου πύλης τῆς Ἀκροπόλεως μυκηναϊκῶν κατοικιῶν πρὸς τὰς μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Ἐλευσινίων μυθικὰς ἐχθροπραξίας, διαβλέπει, μετὰ δισταγμῶν πάντως, τρεῖς πολέμους Ἀθηναίων καὶ Ἐλευσινίων κατὰ τὴν προϊστορικὴν ἐποχὴν, ἧτοι: α') πόλεμον ἐπὶ Ἐρεχθέως, κατ' Εὐμόλπου· β') πόλεμον, ὅτε οἱ Θρακῆς, τῇ προσκλήσει τῶν Ἐλευσινίων, ἐπολέμησαν ὡς σύμμαχοι αὐτῶν κατὰ τῶν Ἀθηναίων· γ') πόλεμον ἐπὶ Ἴωνος. Αἱ ἀρχαῖαι μαρτυρίαι ὁμοῦς (βλ. σ. 86, σημ. 2) εἶναι σαφεῖς ὡς πρὸς

τὰ ἀκόλουθα—ἐξ ὧν καὶ προκύπτει, ὅτι πρόκειται περὶ ἐνὸς ἀπλῶς πολέμου— ὅτι: 1) Οἱ Θρακῆς ἐμφανίζονται ὑπὸ βασιλέα τὸν υἱὸν τοῦ Ποσειδῶνος Εὐμόλπον παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Ἐλευσινίων, πολεμοῦντες κατὰ τῶν Ἀθηναίων. 2) Ὁ πόλεμος οὗτος Θρακῶν καὶ Ἐλευσινίων ὑπὸ τὸν Εὐμόλπον κατ' Ἀθηναίων ὑπὸ τὸν Ἐρεχθέα εἶναι μακρᾶς διαρκείας, ἐξ οὗ καὶ ἀναγκάζονται πιθανῶς οἱ Ἀθηναῖοι νὰ συμμαχήσωσι πρὸς τοὺς Ἴωνας. 3) Ὁ Ἴων ἐμφανίζεται καὶ ἀνακηρύσσεται πολέμαρχος τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ βασιλείᾳ Ἐρεχθέως ἢ ἐπὶ τῶν ἀνικάνων υἱῶν τούτου, πολεμεῖ δὲ κατὰ τῶν Θρακῶν τοῦ Εὐμόλπου. 4) Ὑπάρχουσι δύο τοῦλάχιστον Εὐμόλποι, ζήσαντες κατὰ διαφόρους ἐποχάς, συγχεόμενοι δὲ ἐνίοτε τούτων ὁ εἷς, ὁ μυθικὸς ἱεροφάντης, προηγῆθη, φαίνεται, τοῦ δευτέρου, τοῦ μυθικοῦ στρατηλάτου σ. 87, 92-3 σημ. 6).

1 Α. Η. SMITH, Sculptures of the Parthenon, 44. Πβλ. καὶ CORBETT, The Sculpture of the Parthenon, 34, σημ. 6.

πολεμικής δράσεως ἐν τῇ Ἀττικῇ Θρακῶν ὑπὸ τὸν υἱὸν τοῦ Ποσειδῶνος, θεοῦ τῆς θαλάσσης, προστάτου αὐτῶν, καὶ ὁ ἀγὼν τούτου πρὸς τὴν Ἀθηναῖαν, προστάτιδα τῶν Ἀθηναίων, περὶ τῆς κυριαρχίας τῆς Ἀκροπόλεως, οὐδὲν ἄλλο ἴσως ὑποδηλοῖ ἢ ὅτι πράγματι λαὸς θαλάσσιος, λατρεύων θαλασσίαν θεότητα, ἀπεβιβάσθη ποτὲ διὰ στόλου εἰς τὴν Ἀττικὴν, μέρος δὲ αὐτοῦ ἐπέδραμεν ἀκολούθως καὶ μέχρι τῶν πυλῶν τῆς Ἀκροπόλεως καί, ὡς ἐκθέτει ὁ καθηγητὴς ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, συμφώνως πρὸς τὴν παράδοσιν ὠρισμένοι ἐξ αὐτῶν ἐφονεύθησαν τότε καὶ ἐτάφησαν ὑπ' αὐτὴν (βλ. κατωτέρω). Ἡ διὰ στόλου ἐμφάνισις τοῦ φύλου τούτου μαρτυρεῖται ἐξ ἄλλου καὶ ἐξ ἀρχαίας πηγῆς¹. Αἱ ἐξ Ἐλευσίνος ἐπομένως ἐπιδρομαὶ τῶν Θρακῶν τούτων εἶναι δυνατὸν νὰ ταυτισθῶσι πρὸς μικρὰν τινα φάσιν τῶν ἀναταραχῶν, ἃς ἐδημιούργησαν τὸν 13^{ον} π. Χ. αἰῶνα ἐν γένει τὰ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Μεσογείῳ δράσαντα φύλα, τὰ γνωστὰ ἐκ τῆς αἰγυπτιακῆς ἱστορίας ὡς «Λαοὶ τῆς θαλάσσης»². Τὰ φύλα ταῦτα ἐπεχείρησαν περαιτέρω ἐκστρατεῖαν καὶ κατὰ τῆς Αἰγύπτου ἐπὶ Μενεφθᾶ, τὴν δεκαετίαν 1230 – 1220 π. Χ., ὡς καὶ ἐπὶ Ραμσῆ τοῦ 3^{ου}, ὀλίγον μετὰ τὸ 1200 π. Χ., ὅτε συμφώνως πρὸς τὴν ἀφήγησιν τῶν ἀναγλύφων τοῦ Medinet-Habu, κατεποντίσθησαν κυριολεκτικῶς ἐν ναυμαχίᾳ³.

Σοβαρὸν κίνδυνον, φαίνεται, διέτρεξαν τότε περίπου ἐκ μικροῦ τινος κλάδου τῶν φύλων τούτων καὶ οἱ Ἀθηναῖοι. Ἡγέτης συμβολικὸς τῶν ἐπιδρομῶν τούτων κατὰ τῶν Ἀθηναίων φέρεται ὁ Ποσειδῶν, θεὸς χθόνιος, κατ' ἀρχήν, ὡς καὶ ἡ ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ὑποδηλοῖ⁴, κύριος δὲ ἴσως θεωρηθεὶς οὐ μόνον τῆς θαλάσσης ἀλλὰ καὶ τῶν ἵππων⁵ ἐκ τῆς ἐπιδόσεως τῶν ἐπιδρομῶν τούτων εἰς τοὺς ἵππους καὶ εἰς τὴν θάλασσαν. Ἡγέτις συμβολικὴ ἐξ ἄλλου τῶν Ἀθηναίων ἐν τῷ ἀγῶνι κατ' αὐτῶν παρουσιάζεται ἡ Ἀθηναῖα, ἡ Μεγάλῃ μυκηναϊκῇ Θεᾷ τῶν Ἀθηναίων, προστάτις (ἐπίσκοπος) τῆς πόλεως οὐ μόνον ἐν εἰρήνῃ ἀλλὰ καὶ ἐν πολέμῳ. Κατὰ τὸν Ἀθηναῖο - θρακικὸν τοῦτον πόλεμον εὐρίσκονται ἀντιμέτωποι: Ἀθηναῖοι (μετ' Ἰώνων) καὶ Θραῖκες (μετ' Ἐλευσινίων), Ἐρεχθεὺς καὶ Εὐμόλπος, Ἀθηναῖα καὶ Ποσειδῶν, ἡ ἔκβασις δὲ αὐτοῦ φέρει τοὺς Ἀθηναίους λυτρωθέντας ἐκ τοῦ κινδύνου τῆς ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἀλώσεως, τὸν βασιλέα τῶν Θρακῶν Εὐμόλπον ἢ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἰμμάραδον νεκρὸν, θανόντα κατὰ τὴν μονομαχίαν αὐτοῦ πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Ἀθηναίων Ἐρεχθέα, ἀλλὰ καὶ τοῦτον ἐπίσης νεκρὸν, φονευθέντα ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος ἢ τοῦ Διὸς κατὰ παράκλησιν τοῦ Ποσειδῶνος, καὶ τὴν Ἀθηναῖαν ἐκ νέου θεὰν πολιούχον τῶν Ἀθηναίων, κυρίαρχον καὶ πάλιν τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τροπαιοῦχον⁶. Ἡ μυθικὴ αὕτη νίκη καὶ ἡ δι' αὐτῆς ἐξασφάλισις

1 Βλ. σ 86-7, σημ. 2,δ.

2 Βιβλιογραφίαν περὶ τῶν «Λαῶν τῆς θαλάσσης» βλ. ἐν ΣΑΗ II κεφ. XII, σ. 275 κ. ἐ. ὑπὸ HALL. Περὶ τῶν «Λαῶν τῆς θαλάσσης» βλ. ὡσαύτως ΜΥΛΩΝΑ, Οἱ χρόνοι τῆς Ἀλώσεως τῆς Τροίας, ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τῆς Φίλοσ. Σχολ. τοῦ Παν. Ἀθηναίων 1959 – 60, 408 κ. ἐ.

3 Εἰς τὴν ἐξάπτωσιν τῶν «Λαῶν τῆς θαλάσσης» ὀφείλεται ἴσως καὶ ἡ ἐξαφάνισις τοῦ Χετταϊκοῦ βασιλείου (βλ. BENGTSOΝ, Griechische Geschichte² (1960), 53).

4 KRETSCHMER ἐν Glotta I, 1909, 27 κ. ἐ. καὶ KERN, Die Religion der Griechen, 94.

5 Καὶ ἡ Ἀθηναῖα θεωρεῖται κυρία τῶν ἵππων, συναπτομένη πρὸς τὴν δημιουργίαν αὐτῶν ἰδίας, καὶ τὴν ὑπὸ τὸ ἡνίον ζεῦξιν αὐτῶν. Ὁ Ἀθηναῖος γενάρχης καὶ υἱὸς αὐτῆς ἐξ ἄλλου ὁ Ἐρεχθόνιος – Ἐρεχθεὺς, συνδέεται πρὸς τὴν εἰς τὸ ἄρμα ζεῦξιν αὐτῶν (βλ. σ. 77 καὶ 150).

6 Ὁ ἀγὼν Ἀθηναῖα καὶ Ποσειδῶνος προηγήθη κατὰ τὴν παράδοσιν (βλ. FRAZER, ΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΣ (ἐκδοσις Loeb), XIV 1) τοῦ Ἀθηναῖο-θρακικοῦ πολέμου: ἐγένετο δὲ ἐπὶ Κέκροπος, ὅτε ἀπεφάσισαν οἱ θεοὶ πόλεις καταλαβεσθαι, ἐν αἷς ἐμείλλον ἔχειν τιμὰς ἰδίας ἕκαστος. Ἡ παρά-

τῆς τότε ἀνεξαρτησίας τῶν Ἀθηνῶν φαίνεται ὅτι ἀπετέλεσε τὴν ἀπαρχὴν τῆς μεγαλαυχίας τῶν Ἀθηναίων περὶ τοῦ αὐτοχθονισμοῦ¹ αὐτῶν, ἔδωκε δὲ καὶ τὴν προσωνυμίαν «Νίκη» εἰς τὸ ξόανον τῆς προστάτιδος αὐτῶν θεᾶς.

Καὶ διέφυγον, φαίνεται, αἱ Ἀθῆναι τότε τὴν δι' ἀλώσεως κατάληψιν αὐτῶν ὑπὸ τῶν εἰσβολέων, ἐπῆλθε δὲ διαρκοῦντος τοῦ πολέμου τούτου ἢ ἀμέσως μετ' αὐτὸν ἢ δευτέρᾳ ἔνωσις τῆς Ἀττικῆς, καὶ δὴ ἡ συγχώνευσις τῶν ἐντοπίων Ἀθηναίων, λατρευόντων τὴν Ἀθηνᾶν, καὶ τῶν ἐπηλύδων Ἰώνων², λατρευόντων τὸν

δοσις αὕτη περὶ διανομῆς τῶν πόλεων μεταξὺ τῶν θεῶν ἐπὶ Κέκροπος εἶναι: ἢ α) μεταγενεστέρᾳ—ὁ ΗΡΟΔΟΤΟΣ (VIII 55) ἀπλῶς λέγει: Ποσειδέωνά τε καὶ Ἀθηναίην, ἐρίσαντας περὶ τῆς χώρας—καὶ πρῶτος ὁ ἸΣΟΚΡΑΤΗΣ (Παναθην. 193) μᾶλλον ἀναφέρει ὅτι ὁ Ποσειδῶν ἐφθάσε πρὸ τῆς Ἀθηνᾶς εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ μετὰ τοῦτον ἡ Ἀθηνᾶ, φυτεύσασα ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἐλαίαν. Ἡ ἐλαία αὕτη, ὡς ἀποδεικνύει ὁ ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ (βλ. σ. 77 σημ. 2), εἶναι ἰδίᾳ τοῦ Ἀθηναίου ἥρωος μᾶλλον ἢ τῆς θεᾶς, ἐξ οὗ ἴσως ἐκ πρώτης ὄψεως ἐπιτεταί, ὅτι ἡ ὡς ἄνω παράδοσις, ἣν ἐγκαινιάζει ὁ ἸΣΟΚΡΑΤΗΣ, ἀποτελεῖ αἰτιολογικὸν ἀπλῶς μῦθον, ὅστις καὶ ἐξηγεῖ τὴν ἐπέμβασιν τῶν ὀπαδῶν τοῦ Θρακῆος στρατηλάτου Εὐμόλπου κατὰ τῶν Ἀθηναίων παρὰ τὸ πλευρόν τῶν Ἐλευσινίων ἢ β) δὲν εἶναι μεταγενεστέρᾳ καὶ ὁ ἸΣΟΚΡΑΤΗΣ ἀρύεται τὴν πληροφορίαν ἐκ τινος παλαιότερας αὐτοῦ πηγῆς, ἀπηχούσης ἱστορικὴν τινα πραγματικότητα, καθ' ἣν οἱ πρῶτοι λατρευτοὶ τοῦ Ποσειδῶνος ἐνεφανίσθησαν εἰς τὴν Ἀττικὴν πολὺ πρὸ τῆς ἐλεύσεως τῶν Θρακῶν τοῦ στρατηλάτου Εὐμόλπου, ὑπῆρξαν γείτονες (ὄμοροι) τῶν Ἀθηναίων (βλ. σ. 86-7, σημ. 2, ζ') ἀπέτυχον ὅμως νὰ γίνωσι κύριοι τοῦ πεδίου τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ περιορισθῶσι μακρὰν πῶς τῆς πόλεως ταύτης, οἱ ἀπόγονοι δὲ αὐτῶν, συμπράξαντες μετὰ νέων ἐπηλύδων ἐκ Θράκης, τῶν Θρακῶν τοῦ στρατηλάτου Εὐμόλπου, ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων, ἀπέτυχον ὡσαύτως. Ἡ δευτέρα αὕτη ἐκδοχὴ, προϋποθέτουσα δύο ἀπὸ θαλάσσης ἐποικισμούς (ἕνα ἐπὶ βασιλείᾳ τῶν Ἀθηνῶν Κέκροπος καὶ ἕτερον ἐπὶ βασιλείᾳ αὐτῶν Ἐρεχθίδος), ἐξηγεῖ τὴν ἐν Ἐλευσίνοι ὑπαρξίν τοῦ Θρακῆος ἱεροφάντου Εὐμόλπου πολὺ πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ὁμωνύμου αὐτοῦ στρατηλάτου Θρακῆος.

Ἡ ἄποψις αὕτη ἐξηγεῖ ἐξ ἄλλου καὶ τὴν ποιάν τινα ἐθνικὴν ὁμοιογένειαν μεταξὺ τῶν παλαιότερων καὶ τῶν νεωτέρων οἰκιστῶν τῆς Ἑλλάδος (βλ. καὶ παρατήρησιν τοῦ WACE ἐν σ. 105 σημ. 1: the Dorians were Greeks and found Greeks already thoroughly established in Hellas), λαμβανομένης ἰδίᾳ ὑπ' ὄψιν τῆς γνώμης τοῦ NILSSON καὶ ἄλλων περὶ τῆς εἰς Ἑλλάδα ἀφίξεως τῶν πρώτων Ἑλλήνων κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Ὑστερας Ἑλλαδικῆς ἐποχῆς (περὶ τῆς ἀφίξεως ταύτης γενικῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην βλ. PALMER, Mycenaean and Minoans, 247), εἰς ἣν καὶ εἶναι δυνατόν νὰ συνέβη ὁ πρῶτος γνωστός εἰς Ἐλευσίνα καὶ Ἀθήνας ἐποικισμὸς ἐπηλύδων «Ἑλλήνων» (βλ. σ. 90-1, σημ. 2,4). Περὶ τῶν Ἐλευσινίων ὡς ὀπαδῶν τοῦ Ποσειδῶνος βλ. PICARD ἐν RHist 1931, 23-42.

1 Πβλ. ΗΡΟΔΟΤ. VII 161: Ὡ βασιλεῦ Συρηκοσίων, οὐκ

ἡγεμόνος δεομένη ἡ Ἑλλάς ἀπέπεμψε ἡμέας πρὸς σέ, ἀλλὰ στραυῆς... μάτην γὰρ ἂν ὦδε πάραλον Ἑλλήνων στρατὸν πλεῖστον εἴημεν ἐκτιμένοι, εἰ Συρηκοσίοις ἐόντες Ἀθηναῖοι συγχωρήσομεν τῆς ἡγεμονίης, ἀρχαιότατον μὲν ἔθνος παρεχόμενοι, μόνοι δὲ ἐόντες οὐ μετανάσται Ἑλλήνων. ΘΟΥΚΥΔ. I 2: Φαίνεται γὰρ ἡ νῦν Ἑλλάς καλουμένη οὐ πάλα βεβαίως οἰκουμένη, ἀλλὰ μεταστάσεις τε οἴσαι τὰ πρότερα καὶ θάδιως ἕκαστοι τὴν ἐαυτῶν ἀπολείποντες βιαζόμενοι ὑπὸ τινων ἀεὶ πλειόνων. Μάλιστα δὲ τῆς γῆς ἡ ἀρίστη ἀεὶ τὰς μεταβολὰς τῶν οἰκητόρων εἶχεν... Τὴν γοῦν Ἀττικὴν ἐκ τοῦ ἐπὶ πλεῖστον διὰ τὸ λεπτότερον ἀστασίαστον οὖσαν ἀνθρώποι φκουν οἱ αὐτοὶ ἀεὶ.

ἸΣΟΚΡ. Παναθηναϊκῶν 24: ...οὕτω καλῶς καὶ γνησίως γεγόναμεν, ὥστ' ἐξ ἧσπερ ἔφρυμεν, ταύτην ἔχοντες ἅπαντα τὸν χρόνον διατελοῦμεν, αὐτὸ χθόνες ὄντες καὶ τῶν ὀνομάτων τοῖς αὐτοῖς, οἷσπερ τοὺς οἰκειοτάτους τὴν πόλιν ἔχοντες προσεπειν' μόνους γὰρ ἡμῖν τῶν Ἑλλήνων τὴν αὐτὴν τροφὸν καὶ πατρίδα καὶ μητέρα καλεῖσαι προσήκει.

Πβλ. ἐπίσης ΔΗΜΟΣΘ. Περὶ Παραπροσβείας: μόνου γὰρ πάντων αὐτόχθονες ἡμεῖς ἐστε κάκεινοι. ΠΛΑΤ. Μενέξ. 237: ...ἦδε ἔτεκεν ἡ γῆ τοὺς τῶνδ' ἐτε καὶ ἡμετέρους προγόνους.

2 Ἡ ἀντιπάθεια ἐνίστε τῶν Ἀθηναίων τῶν ἱστορικῶν χρόνων νὰ ὀνομάζωνται Ἴωνες βάσιν ἴσως ἔχει τὴν ἐπιμονὴν αὐτῶν νὰ θεωρῶσιν ἑαυτοὺς αὐτόχθονες, κατ' εὐθεῖαν ἀπογόνους τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν ἐπηλύδων τοῦ Ἴωνος. Ὁ ΗΡΟΔΟΤΟΣ οὕτω παρουσιάζει τοὺς Ἀθηναίους αἰσχυνομένους ἐπὶ τῇ προσαγορεύσει αὐτῶν ὡς Ἴωνας (I 143: οἱ μὲν νῦν ἄλλοι Ἴωνες, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἐφυγον τοῦνομα, οὐ βουλόμενοι Ἴωνες κεκληθῆναι, ἀλλὰ καὶ νῦν φαίνονται μοι οἱ πολλοὶ αὐτέων ἐπαισχύνεσθαι τῷ ὀνόματι), χαρακτηριστικὴ δὲ εἶναι ὡσαύτως ἡ ὑβριστικὴ προσαγόρευσις Ἀθηναίου ὡς Ἴωνος ὑπὸ τοῦ ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΟΥΣ (Ἀχαρν. 164).

Ἡ Ἀθηναϊκὴ παράδοσις ἐμφανίζει τοιοῦτοτρόπως τοὺς Ἀθηναίους ὡς Ἴωνας, αἰσχυνομένους ὅμως ἐνίστε διὰ τοῦτο καὶ διαστέλλοντας πρὸς τοῦτο μέχρι καὶ τῶν κλασσικῶν χρόνων τὸ ἐντόπιον στοιχεῖον ἀπὸ τοῦ ἐπήλυδος ἰωνικοῦ. Χαρακτηριστικὰ εἶναι ὅσα σχετικῶς παρατηρεῖ ὁ ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους (Ἐκδοσις ὑπὸ Καρολίδου), 221 κ.ε.): «ὑπῆρχεν ἀνταγωνισμὸς τις τοπικὸς τῆς ἰδιαιτέρας Ἀθηναϊκῆς φυλῆς πρὸς τὴν γενικωτέραν Ἴωνικὴν... Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ ἐν τῷ Ἀθηναϊκῷ ἐγωισμῷ οὕτω περιφρονοῦντες τοὺς Ἴωνας καὶ τὸ

Ἀπόλλωνα καὶ τὴν Ἄρτεμιν. Δὲν διέφυγον ὁμοῦ αὐταὶ τελικῶς καὶ τὸν ἐκ τῆς εἰσβολῆς τῶν Θρακῶν ἀντίκτυπον. Οὕτω ἐπέρχεται ἀργότερον, φαίνεται, συμφιλίωσις Ἀθηναῖς καὶ Ποσειδῶνος καὶ παραδοχὴ αὐτοῦ ὡς θεοῦ τιμωμένου ἐν τῇ κοινῇ Ἀθηναϊκῇ λατρείᾳ, δευτερευόντως ὁμοῦ, συμβολιζομένης διὰ τοῦ τρόπου τούτου τῆς μετὰ τὸν πόλεμον τοῦτον ἐγκαταστάσεως ἐν τῇ Ἀττικῇ τῶν ἄλλοτε εἰσβολέων, ὡς καὶ τῆς ἐπισυμβάσεως ἐπιμειξίας καὶ ἀφομοιώσεως αὐτῶν ὑπὸ τῶν αὐτοχθόνων Ἀθηναίων καὶ τῶν μετ' αὐτῶν ἤδη συμβιούντων Ἰώνων. Λίαν ἐνωρὶς οὕτω αἱ Ἀθηναὶ ἐμφανίζονται ὡς ἄσυλον προσφύγων, οὐχὶ ὁμοῦ καὶ ὡς λεία εἰσβολέων, κατ' ὄνομα δὲ μόνον ἔκτοτε οἱ Ἀθηναῖοι διατηροῦσι τὸν αὐτοχθονισμὸν αὐτῶν, παρὰ τὰς ἐπανειλημμένας περὶ τοῦ ἀντιθέτου ἰσχυρισμοὺς αὐτῶν καθ' ἅπασαν τὴν ἱστορικὴν ἐποχὴν.

Ἡ παραδοχὴ αὕτη τοῦ Ποσειδῶνος ὡς θεοῦ τιμωμένου ἐν τῇ κοινῇ λατρείᾳ τῆς πόλεως, καὶ δὴ μετὰ τὴν Ἀθηναῖν, φέρει αὐτὸν μοιραίως ἀντιμέτωπον πρὸς τὸν Ἀθηναῖον γενάρχη, υἱὸν τῆς πολιούχου θεᾶς, δεύτερον μέχρι τότε ἐν τῇ λατρείᾳ τῶν ἐντοπίων Ἀθηναίων ἐρχόμενον¹. Πρὸς ἀποφυγὴν ὑποβιβασμοῦ τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἑτέρου τούτων ἐπέρχεται, φαίνεται, τελικῶς ταύτισις τοῦ ἐνὸς πρὸς τὸν ἄλλον (Ποσειδῶν - Ἐρεχθεύς), ὡς σαφῶς διέκρινεν ὁ ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ², ὅτι δηλαδὴ ἡ Ἀθηναϊκὴ λατρεία κατ' ἀρχὴν μὲν παρουσιάζει ἀντιμέτωπον τὴν Ἀθηναῖν πρὸς τὸν Ποσειδῶνα, ἐκ τῶν ὑστέρων δὲ τὸν Ἀθηναῖον γενάρχη πρὸς τὸν Ποσειδῶνα.

Μετὰ τὴν ἀφομοίωσιν τῶν ἐπηλύδων Θρακῶν ὑπὸ τῶν αὐτοχθόνων Ἀθηναίων, καὶ τινῶν ἴσως ἄλλων στοιχείων, ἐπέρχεται ἡ τρίτη ἔνωσις τῆς Ἀττικῆς ἐπὶ Θησέως — ἡ πρώτη ἔνωσις αὐτῆς τελεῖται κατὰ τὴν παράδοσιν ἐπὶ Κέκροπος (βλ. σ. 121), μυθικοῦ βασιλέως καὶ ἱερέως ἅμα τῆς Ἀθηναῖς, ἡ δευτέρα ἐπὶ Ἐρεχθέως (βλ. σ. 93, 102-4), μυθικοῦ βασιλέως ὡσαύτως, πατρὸς τῆς Κρεούσης, καὶ ἐπὶ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς, τοῦ Ἰωνος, ἡ τρίτη ἐπὶ Θησέως—. Ὁ Θησεὺς καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Αἰγεὺς³ ἀνήκουσιν εἰς τὴν αὐτὴν καὶ ὁ βασιλεὺς Ἐρεχθεύς δυναστείαν, τὴν ἰδρυθεῖσαν ὑπὸ τοῦ μυθικοῦ γενάρχου, τοῦ Ἐρεχθέως - Ἐριχθονίου, συνδέονται ὁμοῦ σαφῶς πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Ποσειδῶνος, μάλιστα δὲ ὁ Θησεὺς, ὅστις ἐκ μητρὸς εἶναι καὶ Πελοπίδης⁴ (ὁ προμήτωρ αὐτοῦ Πιτθεὺς εἶναι υἱὸς τοῦ Πέλοπος), λατρεύει τὸν Ποσειδῶνα ὡς ἴδιον θεόν. Αἰγεὺς καὶ Θησεὺς ἀντιπροσωπεύουσιν οὕτω τὰς γενεάς, αἵτινες διεμορφώθησαν ἀμέσως μετὰ τὸν

¹ Ἰωνικόν, ἐν τῇ συνειδήσει τῆς γεωγραφικῆς καὶ πρὸ πάντων τῆς πολιτικῆς καὶ ἐντεθθεν ἐθνικῆς καθισταμένης ἀντιθέσεως πρὸς τὴν Δωρικὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν Δωρικὴν Σπάρτην, ἠσθάνοντο τὴν ἀνάγκην νὰ ὄσιν Ἰωνες καὶ νὰ ἀνήκωσιν εἰς τὴν εὐρύτεραν ὁμοφυλίαν τῶν Ἰώνων ἄλλ' ὑπὸ τὴν ἔννοιαν μόνον αὐτὴν, ὅτι αἱ Ἀθηναὶ εἶναι μητρόπολις τῶν Ἰώνων, ὅτι αἱ Ἀθηναὶ εἰσὶν ἡ *προσβυτάτη γαῖα Ἰαονίας*, ὡς ὠνόμασεν αὐτὴν ὁ μέγας Σόλων (ἐν ἀποσπασματι μνημονευομένῳ ἐν ΑΡΙΣΤΟΤ. Ἀθην. Πολιτεία 5). Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν δὲ αὐτὴν παρεστάθη καὶ τὸ Πρυτανεῖον τῶν Ἀθηναίων ὡς ὀρμητήριον τῶν «γενναϊοτάτων Ἰωνικῶν φύλων» (ΗΡΟΔ. I 146) καὶ οἱ ἐκ Πελοποννήσου (Αἰγιαλοῦ)

Ἰωνες δι' Ἀθηναίων καὶ ἐξ Ἀθηναίων ἐξεπέμφθησαν εἰς Ἀσίαν».

² Ἡ διαδοχὴ συνεπῶς τῆς λατρείας ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως εἶναι: Ἀθηναῖ μετ' Ἐρεχθέως - Ἐριχθονίου (καὶ Ἡφαίστου, βλ. σ. 119 κέ.) ἀκολούθως Ἀπόλλωνος καὶ Ἄρτεμιδος, μετὰ ταῦτα δὲ Ποσειδῶνος (Ποσειδῶνος - Ἐρεχθέως).

³ Τὸ Ἐρεχθειον ἔ. ἀ., 26.

⁴ Ὁ RADERMACHER (Mythos und Sage, 240) θεωρεῖ ὅτι ὁ Ποσειδῶν ἐκαλεῖτο κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους Αἰγεὺς.

⁵ Περὶ τῆς μὴ Ἀττικῆς μόνον προελεύσεως τοῦ Θησέως βλ. WILL, Korinthiaka, 193.

Ἰωνο-θηρακικὸν πόλεμον ἐκ τῆς εἰρηνικῆς μάλλον συμβιώσεως ἀφ' ἑνὸς τῶν ἐντοπίων Ἀθηναίων, ὀπαδῶν τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ τῶν μετ' αὐτῶν ἤδη συνοικισθέντων Ἰώνων, ὀπαδῶν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀρτέμιδος, καὶ ἀφ' ἑτέρου τῶν ἐπηλύδων Θρακῶν, ὀπαδῶν τοῦ Ποσειδῶνος. Τὸν πόλεμον τοῦτον μεταξὺ Ἀθηναίων (καὶ Ἰώνων) καὶ Ἐλευσινίων (καὶ Θρακῶν) ὁ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ μνημονεύει¹ ὡς ἱστορικὸν γεγονός, τοῦτο δὲ δυνατὸν νὰ ἀποτελῇ τὸ πρῶτον γνωστὸν ἱστορικὸν γεγονός τῶν Ἀθηναίων. Προσδιοριζομένης ἄρα τῆς χρονολογίας τοῦ γεγονότος τούτου δυνατὸν εἶναι, κατὰ τινα τρόπον, νὰ προσδιορισθῇ καὶ ἡ ἐνωρίτερον ἔναρξις τῶν ἱστορικῶν χρόνων τῆς πόλεως ταύτης.

Σαφῆ ἐνδείξιν τοῦ πολέμου τούτου ἢ μάλλον τοῦ κινδύνου, ὃν διέτρεξαν αἱ τότε Ἀθῆναι κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον, ἀποτελοῦσι, φαίνεται, τὰ ὄχυρα μακρὰ ἔργα τῆς Ἀκροπόλεως². Τὰ ἔργα ταῦτα χρονολογοῦνται εἰς τὴν Ὑστέραν Μυκηναϊκὴν III B³ ἐποχὴν, καθ' ἣν καὶ συνήθως τοποθετεῖται ἡ δρᾶσις τῶν «Λαῶν τῆς θαλάσσης», εἶναι δέ: ἡ κατασκευὴ τῆς Βορείου Κρήνης ἐν χάσματι τοῦ βράχου τῆς βορείου πλευρᾶς καὶ ἡ ἐν γένει κατασκευὴ τοῦ ὄλου τείχους μετὰ τοῦ δυτικοῦ πύργου. Συμφώνως πρὸς τὰς ἀνασκαφικὰς ἐνδείξεις τῶν ἔργων τούτων αἱ Ἀθῆναι ἠτοιμάσθησαν πρὸς πόλεμον κατὰ τὸ γ' τέταρτον τοῦ 13^{ου} π.Χ. αἰῶνος, ἀκολούθως δὲ ἡ ἀντιμετώπισαν τοῦτον ἐπιτυχῶς ἢ καὶ ἀπέφυγον τελικῶς αὐτόν, λήγοντος ὁμως τοῦ 13^{ου} π.Χ. αἰῶνος μέρος τῶν ἔργων τούτων, καὶ δὴ ἡ Βόρειος Κρήνη, κατέρρευσε, οὐκ ἔκ τινος πολεμικῆς αἰτίας, ὡς σημειοῖ καὶ ὁ ἀνασκάψας αὐτὴν BRONEER, τὰ δὲ κάτω κλιμακοστάσια αὐτῆς ἀπετέλεσαν ἔκτοτε ἐρειπιῶνα.

Ἡ κρήνη αὕτη εἶχε κατασκευασθῆ ὡς τμῆμα τῆς ὄχυρώσεως τῆς Ἀκροπόλεως ἐπὶ φυσικῆς ρωγμῆς (χάσματος) τοῦ βράχου τῆς βορείου πλευρᾶς, ὡς ἐλέχθη, περιελάμβανε δὲ κλιμακοστάσια ἐπὶ τῶν παρειῶν τῆς ρωγμῆς καὶ εἶδος φρέατος ἐπὶ τοῦ πυθμένος. Μετὰ τὴν κατάρρευσιν κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ 13^{ου} π.Χ. αἰῶνος, ὡς φαίνεται, τὸ μὲν κατώτερον τμῆμα τῆς κρήνης ταύτης ἠχρηστεύθη, τὸ ἀνώτερον ὁμως τμῆμα αὐτῆς παρέμενε χρησιμοποιούμενον κατὰ τὴν ἱστορικὴν δὲ ἐποχὴν ἀπετέλει δίοδον συνδέουσαν τὸ πλάτωμα τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τὴν βόρειον πλευράν.

Ἡ κατασκευὴ τῆς Κρήνης ταύτης, συνεχομένη πρὸς τὴν ἐν γένει ὄχυρωσιν τῆς Ἀκροπόλεως μετὰ τὰ μέσα τοῦ 13^{ου} π.Χ. αἰῶνος, σχετίζεται ἴσως πρὸς τὸν ὡς ἄνω κίνδυνον, ὃν διέτρεξαν αἱ τότε Ἀθῆναι ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Θρακῶν ὑπὸ τὸν Εὐμόλον, υἱὸν τοῦ Ποσειδῶνος, ὡς πιστεύει ὁ καθηγητὴς

1 Βλ. σ. 86 σημ. 2,α

2 BRONEER ἐν *Hesperia* 2, 1933, 380 κ. ἐ. καὶ 4, 1935, 109 κ. ἐ. *Antiquity* 30, 1956, 9 κ. ἐ. Πβλ. καὶ ΙΑΚΩΒΙΔΗΝ, ἔ.δ. 206, ἔνθα τὰ ἔργα ταῦτα τοποθετοῦνται εἰς τὸ γ' τέταρτον τοῦ 13^{ου} π.Χ. αἰῶνος.

3 Περὶ τῶν χρονικῶν ὁρίων τῆς ἐποχῆς ταύτης βλ. ΜΥΛΩΝΑΝ ἐν ΑΕ 1958 (1961), 207:

Ἄρχὴ περιόδου: Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ FURUMARK: 1300 π.Χ. Συμφωνοῦσι πρὸς τὴν γνώμην ταύτην πάντες πλὴν τοῦ WACE, ὅστις τοποθετεῖ αὐτὴν εἰς τὸ 1340 π.Χ.

Τέλος περιόδου: Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ FURUMARK: 1230 π.Χ. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ WACE: 1210 π.Χ. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ DANIEL: 1180 π.Χ. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ ΜΥΛΩΝΑ: 1200 ἢ 1190 π.Χ.

Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ STUBBINGS (CAH I, κεφ. 6, 75) τὸ τέλος τῆς YM III B περιόδου δὲν πρέπει νὰ τοποθετηθῇ πρὸ τοῦ 1180 π.Χ.

Περὶ τῆς περιόδου ταύτης βλ. παρατηρήσεις τοῦ MATZ ἐν AA 76, 1961, 74-79.

ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ (βλ. κατωτέρω λεπτομερώς). Ὡς ἐλέχθη, ὁ κίνδυνος οὗτος φαίνεται ἀποφευχθεὶς τελικῶς, πιθανῶς διότι οἱ τότε Ἀθηναῖοι συνεμάχησαν μετὰ τῶν ἐπηλύδων Ἰώνων τοῦ Ξούθου (βλ. σ. 103 κ. ἐ.). κατὰ δὲ τὴν μονομαχίαν τῶν βασιλέων τῶν δύο ἐχθρικών παρατάξεων, τοῦ Εὐμόλπου δηλαδὴ καὶ τοῦ Ἐρεχθέως, ἐφονεύθη ὁ Εὐμόλπος ἢ ὁ υἱὸς τούτου Ἰμμάραδος κατὰ τινὰ παράδοσιν. Ἀκολούθως ὁμοίως ὁ Ποσειδῶν, ἐκδικούμενος τὸν φόνον τοῦ Εὐμόλπου, υἱοῦ αὐτοῦ, ἐφόνευσεν τὸν Ἐρεχθέα καὶ κατέστρεψε καὶ τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, ὡς θέλει ἀρχαία παράδοσις¹, ἢ παρεκάλεσε τὸν Δία, κατ' ἄλλην μεταγενεστέραν ἴσως παράδοσιν, ὅπως φονεύσῃ αὐτόν. Τὰ μυθολογικὰ ταῦτα καὶ τοπογραφικὰ δεδομένα στηρίζουσιν ἴσως τὴν πιθανότητα ταυτίσεως τοῦ κατ' ΕΥΡΥΠΠΛΗΝ² χάσματος - τάφου τοῦ βασιλέως Ἐρεχθέως πρὸς τὴν ρωγμὴν τοῦ ἐρειπιῶνος τῆς Βορείου Κρήνης ἴσως, ἰδίᾳ τῶν κάτω κλιμακοστασιῶν αὐτῆς, ἢ πρὸς τὸν ὑπερκείμενον αὐτῆς χώρον, ἔνθα τὸ μυκηναϊκὸν ἀνάκτορον — κατοικία τοῦ βασιλέως τούτου. Συναφῶς εἶναι δυνατόν νὰ διατυπωθῶσιν αἱ ἀκόλουθοι εἰκασίαι πρὸς ἐρμηνείαν τῆς μυθολογικῆς ταύτης παραδόσεως κατὰ προσαρμογὴν εἰς τὰς τοπογραφικὰς καὶ τὰς ἀνασκαφικὰς ἐνδείξεις: Α) Ἡ κατάρρευσις τῆς Βορείου Κρήνης μετὰ τὴν παρέλευσιν τοῦ κινδύνου, τοῦ ἀπειλήσαντος τὰς Ἀθήνας ἐξ αἰτίας τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Θρακῶν, φύλου τινὸς ἴσως τῶν «Λαῶν τῆς θαλάσσης», ὡς ἤδη ἐλέχθη, μὴ ἀποδιδόμενη εἰς πολεμικὰ αἷτια ὑπὸ τοῦ BRONNER³, ὀφείλεται, πιστεύομεν, πιθανῶς εἰς σεισμόν, ἐξυπακούει δὲ ἴσως κατάρρευσιν καὶ τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου, ἥτοι τῆς οἰκίας τοῦ Ἐρεχθέως, ὡς μαρτυρεῖται καὶ ὑπὸ τῆς φιλολογικῆς παραδόσεως (βλ. ἀνωτέρω), ἢ ἀπλῶς τμήματος αὐτοῦ. Ὁ σεισμὸς οὗτος ἀπεδόθη ἐνδεχομένως ὑπὸ τῶν τότε Ἀθηναίων εἰς θεομηνίαν, προερχομένην ἐκ τῆς ὀργῆς τοῦ ἐνοσιγαίου θεοῦ, πατρὸς τοῦ βασιλέως τῶν Θρακῶν Εὐμόλπου, τοῦ φονευθέντος ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Ἀθηναίων Ἐρεχθέως, θύματος ἀκολούθως πιθανῶς τοῦ σειμοῦ τούτου. Β) Ἡ δοξασία, ὅτι ὁ ἐρειπιῶν τῆς κρήνης ἢ ὁ ἐρειπιῶν τοῦ ἀνακτόρου ἢ τμήματος αὐτοῦ ἦτο τὸ χάσμα⁴, ἔνθα ἐπλήγη ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος ἢ τοῦ Διὸς ὁ βασιλεὺς Ἐρεχθεὺς, ἐδημιουργήθη ἴσως σὺν τῷ χρόνῳ καὶ κατὰ συνδρομὴν: ἀφ' ἑνὸς μὲν τῆς ἀναμνήσεως α) πολέμου τῶν Ἀθηναίων ἐναντίον λαοῦ λατρεύοντος θεὸν οὐ μόνον τῆς θαλάσσης καὶ τῶν ἵππων ἀλλὰ καὶ ἐνοσιγαίου, καὶ β) θεομηνίας, ἐπιγενομένης τοῦ πολέμου τούτου, ἐξ ἧς ἐπῆλθεν ἢ κατάρρευσις τῆς κρήνης καὶ ἴσως τοῦ ἀνακτόρου ἢ τμήματος αὐτοῦ καὶ προεκλήθησαν πιθανῶς καὶ θύματα, ταφέντα ὑπὸ τὰ ἐκ τῆς καταρρεύσεως ταύτης ἐρείπια, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκ τῆς ἀσκήσεως μεταγενεστέρως λατρείας ἥρωικῆς φύσεως, ἥτοι χθονίας, ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τούτων, εἰσέτι δὲ καὶ ἐκ τῆς διαχύτου πίστεως, ὅτι ρωγμαὶ τοῦ ἐδάφους ἐμφανεῖς ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶσι τάφοι ἡρώων, ὡς πιστεύει ὁ ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ. Ἡ δευτέρα εἰκασία φαίνεται συμπίπτουσα καὶ πρὸς τὴν γνώμην τοῦ καθηγητοῦ ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ⁵, ὅτι ἡ πα-

1 Βλ. σ. 87, σημ. ιβ'.

2 Ἴων 281-2:

Ἴων: Πατέρα δ' ἀληθῶς χάσμα σὸν κρύπτει χθονός;
Κρέουσα: Πληγαὶ τριάντης ποντίου σφ' ἀπόλεσαν.

3 Βλ. Athens in the Late Bronze Age ἐν Antiquity

30, 1956, 9-10, ἔνθα καὶ πᾶσα ἡ συναφὴς βιβλιογραφία

4 Περὶ τοῦ χάσματος τούτου πρβλ. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝΤΑ¹
Τὸ Ἐρεχθειον, ἔ. ἀ.: 8. Βιβλιογραφίαν περὶ τῶν γνω-

μῶν ὡς πρὸς τὸν τάφον τοῦτον βλ. αὐτόθι 7.

5 Βλ. σ. 72, σημ. 5.

ράδοσις περὶ τῶν τάφων τῶν Ἀθηναίων βασιλέων ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως εἶναι γέννημα τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ὅτε ἐγράφη ὁ Ἴων τοῦ ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ, ἢ ἐπὶ τοῦ πύργου ἐσχάρα τοῦ γενάρχου εἶχεν ἤδη ἐπικαλυφθῆ, ἢ δὲ λατρεία αὐτοῦ καὶ τοῦ ὁμωνύμου αὐτοῦ βασιλέως Ἐρεχθέως ἐπισήμως ἐτελεῖτο πλέον ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ βωμοῦ τοῦ Ἐρεχθείου. Ὁ βωμὸς οὗτος, δι' οὗ διήρχοντο αἱ χοαὶ καὶ κατηνθύνοντο εἰς τὴν κατοικίαν τῶν χθονίων τούτων δυνάμεων, ἐθεωρήθη πιθανῶς ὡς περιβάλλον τὸ σημεῖον, ἐφ' οὗ εἶχε πληγῇ ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος ὁ Ἀθηναῖος βασιλεύς¹, ἐγγὺς οὕτω τῆς καταστραφείσης κατοικίας αὐτοῦ.

Ὁ BRONNER συνδέει τὰ ὀχυρωματικὰ ταῦτα ἔργα τῆς Ἀκροπόλεως πρὸς τὴν κάθοδον τῶν Δωριέων, δέχεται ὁμως, ὅτι ἡ σύνδεσις αὕτη προσκρούει ἐπὶ τῆς σοβαρᾶς διαφορᾶς μεταξὺ τῆς χρονολογήσεως τῶν ἔργων τούτων ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρεῦνης ἀφ' ἑνὸς καὶ ἐπὶ τῆς χρονολογήσεως τοῦ Τρωικοῦ πολέμου, ὡς καὶ τῆς καθόδου τῶν Δωριέων, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐπικρατεστέρως ἀρχαίας παραδόσεως, τοῦ ΕΡΑΤΟΣΘΕΝΟΥΣ², ἀφ' ἑτέρου, προτείνει δὲ πρὸς ἄρσιν τῆς ἐκ τούτου δυσχερείας: α) ὑψωσιν τῆς χρονολογίας τῆς καθόδου ταύτης, β) σύμπτωσιν αὐτῆς πρὸς τὰς κινήσεις τῶν «Λαῶν τῆς θαλάσσης»: τονίζει ἐπὶ πλέον τὴν ὑφισταμένην ἀντινομίαν μεταξὺ τῶν χρονολογικῶν ἐνδείξεων τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρεῦνης, καθ' ἃς τὰ μυκηναϊκὰ κέντρα εἴτε καταστρέφονται εἴτε παρουσιάζουσι γενικὴν παρακμὴν συνεπεῖα ἐξωτερικῆς τινος, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀπειλῆς πρὸ τοῦ 1200 π. Χ., καὶ τῆς ἐπικρατεστέρως ἀρχαίας παραδόσεως, καθ' ἣν ὁ Τρωικὸς πόλεμος διεξήχθη τὰ ἔτη 1192 - 1183 π. Χ., θεωρεῖ δ' ἐπὶ πλέον ἐξ ἄλλου ὅτι ἡ γενικὴ αὕτη παρακμὴ τῶν μυκηναϊκῶν κέντρων ὑπῆρξε βαθμιαία καὶ οὕτω καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι, ἐὰν ὁ ΟΜΗΡΟΣ καὶ ἡ ἀρχαία παράδοσις

¹ Βλ. καὶ ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΑ, Μέγαρον, ἐν Mélanges Merlier, 1956, 306 κ. ἐ.

² Κατὰ τὴν ἐπικρατεστέρων ἀρχαίαν παράδοσιν, τοῦ ΕΡΑΤΟΣΘΕΝΟΥΣ (JACOBY, Fr. Gr. Hist. 241 F 1a, καὶ Apollodorus Chronik, 77), ὁ Τρωικὸς πόλεμος συμβαίνει τὰ ἔτη 1192-1183. Τὴν χρονολόγησιν ταύτην τοῦ πολέμου τούτου δέχεται ὡς ὀρθὴν ὁ ΜΥΛΩΝΑΣ (Οἱ χρόνοι τῆς Ἀλώσεως τῆς Τροίας, ἐν τῇ Ἐπετηρ. Φίλοσ. Σχολ. Παν. Ἀθηνῶν 1959-60, 408 κ. ἐ.) καὶ δι' ἄλλους λόγους, ἀλλὰ καὶ διότι θεωρεῖ ὅτι ἡ μεγάλη φήμη τοῦ ΕΡΑΤΟΣΘΕΝΟΥΣ ἐπέβαλε τελικῶς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ὀρισθεῖσαν χρονολογίαν, ταύτην δὲ ἠκολούθησαν καὶ οἱ σοβαροὶ μεταγενέστεροι ἱστορικοὶ (αὐτόθι 419).

Ὁ ΒΛΕΓΕΝ ἐξ ἄλλου (Troy IV, I, 8 κ. ἐ.) ὡς ὀρθοτέρων χρονολογήσιν τοῦ Τρωικοῦ πολέμου δέχεται τὴν χρονολόγησιν, ἣν παρέχει ὁ ΗΡΟΔΟΤΟΣ (II 154, 4), ταυτίζει δὲ οὗτος ὡς ὀμηρικὴν τὴν πόλιν VIIa τῆς Τροίας. Τὴν πόλιν ταύτην ὁ ΒΛΕΓΕΝ θεωρεῖ βίαιως καταστραφείσαν περὶ τὸ 1230 π. Χ., καθ' ὃν χρόνον δηλαδὴ, ὡς πιστεύει, ὁ Ὑστερος Μυκηναϊκὸς ρυθμὸς IIIB δὲν εἶχεν εἰσέτι ἀντικατασταθῆ ὑπὸ τοῦ Ὑστεροῦ Μυκηναϊκοῦ ρυθμοῦ IIIΓ. Αἱ ἐν Τροίᾳ ὁμως ἀνασκαφικαὶ ἐνδείξεις δὲν φαίνεται νὰ παρέχουσιν ἀπόλυτον χρονολόγησιν τῆς πόλεως VIIa αὐτῆς. Καὶ τοῦτο ἀφ' ἑνὸς διότι, ὡς παρατηρεῖ ἡδη

ὁ ΜΥΛΩΝΑΣ (ἐ. ἀ. 444), τὰ χρονικὰ ὄρια μεταξὺ YM IIIB καὶ YM IIIΓ εἶναι ἀκαθόριστα καὶ «οἱ εἰδικοί συμφωνοῦν ὡς πρὸς τὰς γενικὰς γραμμὰς τῶν δύο ρυθμῶν ἀλλὰ διαφωνοῦν εἰς τὰς λεπτομερείας, ἀγγεῖα δὲ καὶ ὄστρακα, τὰ ὁποῖα ὁ εἰς ἀνάγει εἰς τὴν YE IIIB ὑποδιαίρει, ὁ ἕτερος θέτει εἰς τὴν YE IIIΓ ὁμάδα καὶ τὰνάπαλιν» ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι οἱ εἰδικοί δὲν φαίνεται συμφωνοῦντες ὡς πρὸς τὰ χρονικὰ ὄρια τοῦ Ὑστεροῦ Μυκηναϊκοῦ IIIB ρυθμοῦ καὶ ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὸ τέλος αὐτοῦ (βλ. σ. 95 σημ. 3). Ὑψηλοτέρων ἔτι χρονολογήσιν τοῦ Τρωικοῦ πολέμου, ἥτοι τῆς χρονολογήσεως ἣν παρέχει ὁ ΒΛΕΓΕΝ, προτείνει: α) ὁ SCHACHERMEYR (Poseidon und die Entstehung des griechischen Götterlaubens, 190 κ. ἐ.) καὶ β) ὁ BERARD (Recherches sur la chronologie de l'époque mycénienne, 44). Ὁ SCHACHERMEYR πιστεύει, ὅτι ἡ πόλις VI h τῆς Τροίας εἶναι ἡ ὀμηρικὴ καὶ ὅτι κατεστράφη τῇ βοήθειᾳ τοῦ Ποσειδῶνος διὰ σεισμοῦ (Δούρειος Ἴππος) κατὰ τῆς γνώμης τοῦ SCHACHERMEYR βλ. ΜΥΛΩΝΑΣ, ἐ. ἀ. 441' κατὰ τῆς γνώμης τοῦ BERARD βλ. αὐτόθι. Περὶ τῶν χρόνων τῆς Τρωικῆς ἐστρατείας βλ. ἐπίσης: HUXLEY ἐν Rivista di Studi Antichi 54, 1957, 209 κ. ἐ. MATZ ἐν Atti VII Congr. Intern. di Archeol. Class. I, 1961, 197 κ. ἐ., ὡς καὶ ἐν Gnomon 33, 1961, 269

περὶ τοῦ Τρωικοῦ πολέμου δὲν ἀγνοηθῶσι, πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ λύσις τοῦ προβλήματος τούτου, ὅπερ καὶ καλεῖ «ἀρχαιολογικὸν δίλημμα».

Ἡ ὀρθότης τῶν παρατηρήσεων τοῦ BRONNER ἔχει γίνει ὑπὸ τινων δεκτῆ, ἔχουσιν ὅμως ἐγερθῆ καὶ ἀντιρρήσεις. Οὕτω ὁ ΜΥΛΩΝΑΣ ἀρνεῖται, δικαίως, νὰ δεχθῇ ὑψωσιν τῆς χρονολογίας τῆς καθόδου τῶν Δωριέων, παρατηρῶν ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὰ ἑξῆς: «Τὰ μέγρο! τοῦδε γνωστὰ δεδομένα τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρεῦνης δὲν δικαιολογοῦν τὴν μετάρθεσιν τῆς καθόδου εἰς τὸ τέλος τῆς ὑστεροελλαδικῆς ΠΙΒ ἐποχῆς, ἀλλὰ συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ὑπὸ τῆς παραδόσεως ὑποδεικνυομένης χρονολογίας», εἰς τὸ 1100 π. Χ. περίπου δηλαδὴ. Τονίζει ἐπιπλέον ὁ ΜΥΛΩΝΑΣ¹, ὅτι «ἡ παράδοσις πηγάζει ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα» καὶ «ἐὰν παραβλέσωμεν τὴν παράδοσιν εἰς τὰ πολλὰ, δὲν θὰ πρέπει νὰ τὴν χρησιμοποιήσωμεν καὶ εἰς τὰ ὀλίγα». Ἐπεταί ἄρα ὅτι ὅλη ἡ παράδοσις πρέπει νὰ τύχη σεβασμοῦ καὶ μᾶλλον τὰ πορίσματα τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρεῦνης πρέπει νὰ ἐναρμονισθῶσι πρὸς αὐτήν, οὐχὶ δὲ ἀντιστρόφως. Τοῦτο σήμερον φαίνεται ἐφικτὸν μάλιστα κατόπιν τῶν παρατηρήσεων τοῦ καθηγητοῦ ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ, ὅστις ἐσχάτως συνάπτει τὰ ὀχυρωματικὰ ἔργα τῆς Ἀκροπόλεως πρὸς γνωστὸν κίνδυνον, ὃν διέτρεξαν αἱ μυθικαὶ Ἀθηναὶ πολὺ πρὸ τῆς καθόδου τῶν Δωριέων. Αἱ παρατηρήσεις τοῦ καθηγητοῦ ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ² ἔχουσιν ὡς ἀκολούθως: «τὰ μέτρα (ὀχυρώσεως τῆς Ἀκροπόλεως) ταῦτα ἦσαν ἀποτέλεσμα ἐπερχομένου κινδύνου, ἀλλ' οὐχὶ τῶν «Δωριέων» κατὰ τὴν πίστιν, ἣτις πάντοτε κρατεῖ γενικῶς. Ἐπρόκειτο περὶ λαῶν, οἱ ὅποιοι εἶχον φέρει ἀναστάτῳσιν εἰς ὀλόκληρον τὴν ΝΑ. Εὐρώπην. Ὡς ἰλλυρικὰ ἢ θρακικὰ φύλα ἀφῆκαν τὰ ἴχνη των εἰς τὴν Ἑλλάδα. Εἰδικώτερον προκειμένου περὶ τῶν Ἀθηναίων οἱ Θραῖκες διετηρήθησαν εἰς τὴν παράδοσιν ὡς σύμμαχοι τῶν Ἐλευσινίων καὶ ὑπάρχουν λόγοι νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ἐπολιόρκησαν τὴν Ἀκρόπολιν». Τοὺς μυθικοὺς τούτους Θραῖκας συνάπτει, ἐσχάτως, ἐπίσης ὁ καθηγητῆς ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ³ πρὸς τοὺς «Λαοὺς τῆς Θαλάσσης». Αἱ σχετικαὶ παρατηρήσεις αὐτοῦ ἔχουσιν ὡς ἀκολούθως: «Κατὰ τὴν ἐκπνοὴν τῆς μεγάλης αὐτῆς κινήσεως (τῶν Θρακῶν) ὡς «Λαοὶ τῆς Θαλάσσης» (οἱ Θραῖκες) φθάνουν καὶ μέχρις Αἰγύπτου. Σημειωτέον δέ, ὅτι φαίνεται καὶ οἱ Μυκηναῖοι νὰ ἐφοβοῦντο τὸν ἀπὸ θαλάσσης κίνδυνον καὶ νὰ ἔλαβον μέτρα (πινακίδες ο-κα Πύλου), κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς τῶν ἀνακτόρων. Τοιαῦται μεταναστεύσεις εἶναι δυνατὸν νὰ διαρκέσουν ἐπὶ αἰῶνα καὶ πλέον». Συναφῶς δὲ πρὸς τὸ ἀρχαιολογικὸν δίλημμα ὁ καθηγητῆς ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ⁴ παρατηρεῖ, ὅτι «οἱ Δωριεῖς ἐμφανίζονται δύο γενεὰς μετὰ τὰ Τρωικὰ καὶ δὲν εἶναι συνεπῶς δυνατὸν νὰ κατέστρεψαν οὗτοι τὰ ἀνάκτορα — ἅτινα χαρακτηρίζει ἡ χρῆσις τῆς γραφῆς —, διότι τὰ ἀνάκτορα ταῦτα κατεστράφησαν δύο γενεὰς πρὸ τῶν Τρωικῶν».

Τὰ πορίσματα οὕτω τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρεῦνης ὑποδεικνύουσιν, ὅτι τὸ β' ἡμισυ κυρίως ἀλλὰ καὶ τὸ ὅλον τοῦ 13^{ου} π. Χ. αἰῶνος ἴσως χαρακτηρίζεται ὑπὸ σοβαρᾶς κρίσεως, ἣν διέρχονται τὰ μυκηναϊκὰ κέντρα συνεπεῖα μετακινήσεων καὶ

¹ Ἐπετηρὶς Φιλοσ. Σχολ. Παν. Ἀθην. 1959, 459-60.

² ΙΑΚΩΒΙΔΟΥ, ἔ. ἀ. 15 (Πρόλογος ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ).

³ Αὐτόθι.

⁴ Anz. der phil.-hist. Kl. d. Österr. Ak. d. Wiss. 25, 1961, 235 κ.έ.).

ἐπιδρομῶν διαφόρων φύλων. Τὰ φύλα ταῦτα, πιθανῶς συνδεόμενα ἄλλοτε ἀμέσως καὶ ἄλλοτε ἐμμέσως πρὸς τοὺς «Λαοὺς τῆς θαλάσσης», μετακινούμενα δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διὰ θαλάσσης καθίστανται, φαίνεται, τελικῶς κύρια πλείστων μυκηναϊκῶν κέντρων, τῆς Πελοποννήσου ἰδίᾳ, τὸ μὲν δι' ἐχθροπραξιῶν τὸ δὲ δι' ἐπιμειξιῶν πρὸς τοὺς ἐντοπίους Μυκηναίους. Ὅτι τὰ μυκηναϊκὰ ταῦτα κέντρα ὑφίστανται καταστροφᾶς πολὺ πρὸ τῶν Δωριέων, καὶ δὴ ὑπὸ τῶν «Λαῶν τῆς θαλάσσης», ἔχει ἤδη ἀπὸ μακροῦ προτείνει καὶ ὁ SCHACHERMEYR¹. Οἱ ἀπόγονοι συνεπῶς τῶν ἐπηλύδων καὶ τῶν ἐντοπίων Μυκηναίων ἀναλαμβάνουσι, ὡς φαίνεται, μετὰ τινα χρόνον τὴν ὑπερπόντιον ἐκστρατείαν κατὰ τῆς Τροίας, ὡς θέλει δὲ ἀρχαία παράδοσις, εἰς ἀντίποινα καὶ τῶν μέχρι τότε ἐκ τῆς Ἀσίας ἐπιδρομῶν².

Ἡ γνώμη αὕτη, καθ' ἣν οἱ ἐπιχειρήσαντες τὴν Τρωικὴν ἐκστρατείαν δὲν εἶναι ἀμιγοῦς μυκηναϊκῆς προελεύσεως, ἐνισχύεται ἐκ τῶν ἀκολουθῶν στοιχείων:

Συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν, δύο γενεᾶς περίπου πρὸ τοῦ Τρωικοῦ πολέμου, ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν Μυκηναίων καὶ τινῶν ἄλλων κέντρων τῆς Πελοποννήσου ἐμφανίζονται νέαι δυναστεῖαι: Ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν Μυκηναίων καὶ τῆς Σπάρτης ἐμφανίζονται οἱ Πελοπίδαι, ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Πύλου οἱ Νηλεῖδαι, οἱ ἰδρυταὶ δὲ τῶν δυναστειῶν τούτων δὲν εἶναι ἐντόπιοι Μυκηναῖοι ἀλλ' ἐπήλυδες.

Ὁ προπάτωρ τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τοῦ Μενελάου Πέλοψ, λατρεύων ὡς ἐφέστιον θεὸν αὐτοῦ τὸν Ποσειδῶνα, εἰς ὃν καὶ προσεύχεται πρὸ τῆς ἐξ Ὀλυμπίας εἰς Ἴσθμίαν μυθικῆς ἀρματοδρομίας αὐτοῦ, προέρχεται ἐξ Ἀσίας, καὶ δὴ ἐκ Λυδίας, ἐκτεινομένης τότε ἴσως μέχρι καὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντιου, ἢ ἐκ Φρυγίας, συγγερόμενης ἐνίοτε καὶ μετὰ τῆς τότε Θράκης. Εἶναι πάντως οὗτος ἔπηλυς, καὶ δὴ Ἀσιάτης, οὐχὶ αὐτόχθων Μυκηναῖος. Ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Πέλοπος εἶναι δυνατόν νὰ ἔχη συμπυκνωθῇ ἡ ἱστορία ἀνωνύμου τινὸς πλήθους, ὡς συμβαίνει ἐνίοτε εἰς τὴν ἱστορίαν πολλῶν ἡρώων. Ἡ ἱστορία τοῦ Πέλοπος δηλαδὴ εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ ἱστορία τῶν μετ' αὐτοῦ ἀποβιβασθέντων εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐκεῖ ἐγκατασταθέντων κατόπιν ἐγκαταλείψεως τῆς ἀσιατικῆς πατρίδος αὐτῶν, συνεπεία ἴσως ἐκδιώξεως ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Τροίας Ἴλου, ὡς θέλει ἀρχαία παράδοσις. Ὁ Πέλοψ ἐγκαθίσταται προφανῶς μετὰ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ Ἀχαιῶν ἐπὶ τμήματος τῆς βορειοδυτικῆς Πελοποννήσου, καθιστάμενος δὲ μετ' ὀλίγον βασιλεὺς περιοχῆς τῆς Ἥλιδος καὶ ὀρμώμενος ἐξ αὐτῆς, γίνεται σὺν τῷ χρόνῳ κύριος τοῦ πλείστου τῆς μεγαλονήσου καὶ ἀποβαίνει οὕτω ἐπώνυμος ἡρως αὐτῆς. Δραῖ δὲ οὗτος πιθανῶς περὶ τὰ μέσα τοῦ 13^{ου} π. Χ. αἰῶνος καὶ τοῦτο διότι, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ ἐπικρατεστέρα ἀρχαία παράδοσις περὶ τῶν χρόνων τῆς Τρωικῆς ἐκστρατείας, ἢ τοῦ ΕΡΑΤΟΣΘΕΝΟΥΣ, καὶ εἰς τὸ ἔτος τῆς κατ' αὐτὴν ἐνάοξεως τοῦ Τρωικοῦ πολέμου, εἰς τὸ 1192 π. Χ. δηλαδή, προστεθῶσι δύο γενεαὶ (ἡμίσεια γενεά, ὅση ἢ ζωὴ τοῦ Ἀγαμέμνονος μέχρι τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἀναλήψεως τῆς Τρωικῆς ἐκστρατείας, μία γενεά, ὅση ἢ ζωὴ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Ἀτρέως, καὶ ἡμίσεια γενεά, ὅση ἢ ζωὴ τοῦ πατρὸς τούτου Πέλοπος ἀπὸ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ εἰς

1 Βλ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΝ, Anz. d. phil. - hist. Kl. d. Ost. Ak. d. Wiss. 8. 245. 2 Βλ. σ. 112, σημ. 2 β, γ.

Πελοπόννησον), ή εμφάνισις τῶν Ἀχαιῶν τοῦ Πέλοπος εἰς τὸ προσκήνιον τῆς ἱστορίας εἶναι δυνατὸν νὰ τοποθετηθῇ ἐγγὺς τῶν μέσων τοῦ 13^{ου} π. Χ. αἰῶνος, εἰς οὓς χρόνους δηλαδὴ καὶ ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα θεωρεῖ ὅτι κατεσκευάσθησαν τὰ ὄχυρωματικὰ ἔργα πολλῶν μεγάλων μυκηναϊκῶν ἀκροπόλεων καὶ τῆς Ἰσθμίας¹. Δὲν εἶναι ἴσως ἀπίθανον τὰ ὄχυρωματικὰ ἔργα τῆς Ἰσθμίας (εἰκ. 17), ἀφοῦ ἐπὶ τι διάστημα ἀπέτρεψαν ἢ καὶ ἀνέσχον ἴσως εἰσβολὴν ἢ ἐπιδρομὴν καὶ ἠμπόδισαν τὴν προέλασιν τῶν ἐπηλύδων, πρὸς τὴν Ἀργολίδα κυρίως, νὰ ἐξουδετερώθησαν ἀκολούθως ὑπὸ τούτων, τότε δὲ ἡ Ἰσθμία νὰ περιῆλθεν εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν, λατρευτῶν τοῦ Ποσειδῶνος, δεσπόζοντος ἔκτοτε αὐτῆς, ἐνῶ ἡ πλησίον αὐ-

Εἰκ. 17. Μυκηναϊκὸν τείχος Ἰσθμίας (μέγιστον σφoζόμενον τμήμα).

τῆς Κόρινθος καὶ ὁ ὑπεράνω αὐτῆς Ἀκροκόρινθος νὰ κατελήφθησαν ὑπὸ ἐτέρων ἐπηλύδων, λατρευτῶν τοῦ Ἥλιου-Ἀπόλλωνος. Τὰ τείχη ταῦτα ὁμοῦς εἶναι ἡμιτελῆ κατὰ τὴν γνώμην τοῦ καθηγητοῦ ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ². Δὲν εἶναι ἀπίθανον συνεπῶς νὰ ἐσχεδιάσθησαν μὲν ταῦτα πρὸς ἀποτροπὴν εἰσβολῆς ἐπηλύδων ἀπὸ Β. ἢ ΒΑ. νὰ ἀπέβησαν δὲ κατὰ τὸ διάστημα τῆς κατασκευῆς αὐτῶν περιττά, μετὰ τινα ἔλιγμον ἴσως τῶν ἐπηλύδων τούτων ἢ κλάδου ἀπλῶς αὐτῶν, ἦτοι μετὰ τὴν ἐπισυμβῆσαν ἐγκατάστασιν αὐτῶν εἰς τινα ἄλλην περιοχὴν τῆς Πελοποννήσου (Ἀχαιοί-

¹ Βλ. *Antiquity* 30, 1956, 15 κ.ε., ἐνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία τῶν ἀνασκαφῶν. Βλ. ὡσαύτως *Klio* 30, 1961, 254. Ἐπίσης *Attii VII Congr. Intern. di Archeol. Class. I*, 243 κ.ε. Περὶ τῆς χρονολογίας τῶν τειχῶν ἐν γένει, τῶν συγχρόνων τῆς Ἰσθμίας βλ. παρατήρησιν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ (ΙΑΚΩΒΙΔΟΥ, ἔ.ἀ. 15, Πρόλογος): «Τῶν κυκλωπειῶν τειχῶν ἡ χρονολογία ἡ ἀκριβεστέρα δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ βεβαία. Χρειαζέται μία συστηματικὴ μελέτη περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν κυ-

κλωπειῶν τειχῶν καὶ τῆς διευθύνσεως, καθ' ἣν εἰσέδυσαν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὅπως ἔχουν τὰ πράγματα σήμερον (τὰ παλαιότερα καὶ καλύτερα τείχη εἰς τὴν Ἀργολίδα) φαίνεται δικαιουμένη ἡ παράδοσις. Ἐκ Πελοποννήσου εἶτα ἐξηπλώθη πρὸς βορρᾶν τὸ νέον ὄχυρωματικὸν σύστημα, ἐπομένως τὰ τείχη τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἄρνης πρέπει νὰ εἶναι μεταγενέστερα. Πιθανῶς ὁμοῦς ἡ χρονικὴ διαφορὰ νὰ εἶναι μικρά».

² ΙΑΚΩΒΙΔΟΥ, ἔ. ἀ. 16.

Πέλοψ;), ἐξ ἧς καὶ νὰ προωθήθησαν οὗτοι διὰ ξηρᾶς τελικῶς πρὸς τὴν Ἀργολίδα καὶ τὴν Ἴσθμίαν.

Ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα συνεπῶς καὶ ἡ ἀρχαία παράδοσις δὲν δίστανται ἀλλήλων, ἀλλὰ μᾶλλον φαίνονται συμπληροῦσαι ἢ μία τὴν ἄλλην καὶ οὕτω τὸ «ἀρχαιολογικὸν δίλημμα», ὅπερ πρὸ τινος διετύπωσεν ὁ BRONNER, ἐμφανίζεται δεκτικὸν ποιᾶς τινος λύσεως. Κατόπιν τούτου ὅμως οἱ ὑπὸ τῶν χετταϊκῶν κειμένων τοῦ 14^{ου} π.Χ. αἰῶνος μνημονεύμενοι Ahhijana¹ εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ταυτισθῶσι πρὸς τοὺς ἐν Ἑλλάδι Μυκηναίους, συγχρόνους τῶν κειμένων τούτων, ἢ ἑτέρους Μυκηναίους τῶν νήσων ἢ ἄλλους Μυκηναίους ἐγκατεστημένους τότε ἐν Μ. Ἀσίᾳ, ἀλλὰ νὰ ἀναζητηθῶσι μᾶλλον μεταξὺ τῶν τότε Ἀσιατῶν γειτόνων τῶν Χετταίων, νὰ ἀποτελῶσι δηλαδὴ τοὺς πρωτο-Ἀχαιοὺς, τοὺς Ἀσιάτας δηλαδὴ προγόνους τῶν Ἀχαιῶν τῆς Τρωικῆς ἐκστρατείας, τῆς χώρας αὐτῶν ἐξικνουμένης ἴσως καὶ μέχρι τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἐφ' ὅσον μάλιστα ἐκ τῶν χετταϊκῶν κειμένων ἢ οὐσιαστικὴ δύ-

1 Περὶ τῶν χετταϊκῶν κειμένων, ἅτινα μνημονεύουσι τοὺς Ahhijana, βλ. SCHACHERMEYER, Hethiter und Achäer ἐν Mitteilungen der altorientalischen Gesellschaft 9, 1935. SOMMER, Die Ahhijana-Urkunden ἐν Abh. Bayer. Ak. phil.-hist. Kl. N. F. 6, 1932. Ahhijanafrage und Sprachwissenschaft, αὐτόθι 9, 1934. Ahhijana und kein Ende? ἐν Indog. Forschungen 55, 1937, 169 κ.έ. ANDREWS ἐν Revue hittite-asiatique 13, 1955 (1956), 1 κ.έ.

Περὶ τῶν διαφόρων προσπαθειῶν πρὸς ταύτισιν τῆς χώρας τῶν Ahhijana βλ. SCHACHERMEYER, Zur Frage der Lokalisierung von Achiawa ἐν Minoica (Festschrift zum 80 Geburtstag von Johannes Sundwall, 1958), 365 κ.έ., ἔνθα πᾶσα ἡ βιβλιογραφία περὶ τῶν μέχρι τοῦδε προσπαθειῶν πρὸς ταύτισιν τῆς χώρας αὐτῶν, καὶ δὴ ἐν: Μυκήναις, Κρήτη, Ρόδω, Κύπρω (Alasia), Μ. Ἀσίᾳ (Παμφυλία, Κιλικία, περιοχῇ Μιλήτου), εἰς ταύτας δὲ προστίθεται σήμερον καὶ ἡ τοῦ PAGE, ἐν: Ρόδω (βλ. History and the Homeric Iliad). Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ SCHACHERMEYER, τὸ πρόβλημα τῆς ταύτισεως τῆς ἔδρας τοῦ κράτους τῶν Ahhijana παραμένει εἰσέτι ὄξυ (ἔ.ά. 380): So bleiben wir nach wie vor im Ungewissen. Bei dem Raschen Fortschreiten der Ausgrabungen besteht aber die Hoffnung dass in Absehbarer Zeit das Achiawa-Problem einer endgültigen Lösung zugeführt werden kann. Πληρεστέραν βιβλιογραφίαν βλ. ἐν BENGTON, Griechische Geschichte² (1960), 47, σημ. 1.

Πβλ. ὡσαύτως CHADWICK, Documents of Mycenaean Greek, 138: Though the tablets record local kings and chieftains, there is no surviving evidence for the organization and foreign relations of «Achaea» as a centralized power (which the Hittite references to Ahhijana lead one to expect), beyond the spelling a-ka-wi-ja-de on Knossos 78=C 914: this may conceivably represent Akhaiwande, but even so it may be the name of a town rather than of a state.

² Ἀχαιοὶ (καλούμενοι ὑπὸ τῶν αἰγυπτιακῶν κειμένων

Ekwesh) ἐμφανίζονται κατὰ τὴν πρώτην ἀπόπειραν τῶν «Λαῶν τῆς θαλάσσης» ἐναντίον τῆς Αἰγύπτου, ἐπὶ Μενεφθά, περὶ τὸ 1225 π.Χ., δὲν ἐμφανίζονται ὅμως περὶ τὸ 1195 π.Χ. ἐπὶ Ραμσή τοῦ 3^{ου} (5^{ον} ἔτος βασιλείας αὐτοῦ), κατὰ τὴν δευτέραν ἀπόπειραν τῶν «Λαῶν» τούτων ἐναντίον τῆς Αἰγύπτου ἐμφανίζονται ὅμως τότε οἱ Denyen (ἢ Danauna), οἵτινες δὲν ἀναφέρονται ἐπὶ Μενεφθά, ταυτίζονται δὲ συνήθως πρὸς τοὺς Δαναοὺς. Δυνάμεθα συνεπῶς νὰ συμπεράνωμεν ἢ ὅτι οἱ Ekwesh τῆς ἐποχῆς τοῦ Μενεφθά ἦσαν συγγενεῖς τῶν ἐν Ἑλλάδι τότε ἐπίσης ἐν δράσει Ἀχαιῶν, κλάδος τις ἄλλος ἴσως αὐτῶν, προωθηθεὶς νοτιώτερον, νὰ δεχθῶμεν δὲ τότε καὶ τὸ συμπέρασμα τοῦ ΜΥΛΩΝΑ (Οἱ χρόνοι τῆς Ἀλώσεως τῆς Τροίας, 454), καθ' ὃ ἐπὶ Ραμσή τοῦ 3^{ου} «δὲν ἔλαβον μέρος εἰς τὴν κατὰ τῆς Αἰγύπτου ἐκστρατείαν (οἱ Ekwesh), διότι ἐπολέμου εἰς τὴν Τρωάδα ὡς Ἀχαιοί» ἢ ὅτι μετὰ τὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐγκατάστασιν αὐτῶν καὶ δὴ τὴν κατάληψιν τῆς ἐν Μυκήναις ἐξουσίας ὡς καὶ τὴν ποιᾶν τινα ἀφομοίωσιν αὐτῶν μετὰ τοῦ ἐκεῖ ὑπάρχοντος ἤδη στοιχείου τῶν Δαναῶν οἱ Ἀχαιοὶ ἐκλήθησαν καὶ Δαναοί. Γνωστὸν εἶναι ὅτι τὸ τελευταῖον χετταϊκὸν ἔγγραφο, ἐν ᾧ μνημονεύονται οἱ Ahhijana, ἀνήκει εἰς τοὺς χρόνους τοῦ βασιλέως Arnavandas τοῦ 3^{ου} (1220-1190 π.Χ.), κατὰ τοὺς χρόνους συνεπῶς τῆς ἐναντίον τῆς Αἰγύπτου ἐκστρατείας ἐπὶ Ραμσή τοῦ 3^{ου} (1200-1195 π.Χ.) δὲν ὑπῆρχεν ἴσως πλέον οὐσιαστικῶς τὸ μικρασιατικὸν κράτος τῶν Ahhijana, ἐξ ὅσων ἴσως καὶ δὲν ἀναφέρονται ἐπὶ Ραμσή τοῦ 3^{ου} οἱ Ekwesh. Τὸ πρωιμώτερον ἐξ ἄλλου μέχρι τοῦδε γνωστὸν χετταϊκὸν ἔγγραφο, ἐν ᾧ μνημονεύονται οἱ Ahhijana, ἀνήκει εἰς τὰ μέσα τοῦ 14^{ου} π.Χ. αἰῶνος (καὶ δὴ εἰς τοὺς χρόνους τῆς βασιλείας τοῦ Suppiluliuma τοῦ 1^{ου}, 1380-1340 π.Χ.), τὴν ἐποχὴν ταύτην ὅμως, γνωστὸν εἶναι, οἱ βασιλεῖς τῶν Μυκητῶν δὲν ἐκαλοῦντο Ἀχαιοὶ (HUXLEY, Achaeans, and Hittites. 36 καὶ οἱ Ahhijana τῶν μέσων τοῦ 14^{ου} π.Χ. αἰῶνος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι οἱ τότε Μυκηναῖοι τῶν Μυκητῶν.

ναμεις του κράτους των Ahiyana εμφανίζεται εν Μ. Ἀσία, ἡ δὲ σφαιρα τῆς ἐπιρροῆς αὐτῶν παρουσιάζεται καὶ ἐπὶ μεγάλου μέρους τῆς ἐνδοχώρας αὐτῆς. Δὲν ἀποκλείεται μολαταῦτα ὑπαρξίς προκεχωρημένων σταθμῶν τῶν Ahiyana καὶ ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς μυκηναϊκῆς Ἑλλάδος πρὸ τῆς ἐλεύσεως τῶν Ἀχαιῶν τοῦ Πέλοπος, οἱ σταθμοὶ δὲ οὗτοι εἶναι δυνατὸν νὰ ταυτισθῶσιν ἐνδεχομένως ὡς Ἀχαιίδες καὶ ὡς μία τούτων εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ἡ Akaiwiande τῆς πινακίδος 78 (= 914) τῆς Κνωσοῦ¹.

Ὁ Νηλεὺς ἐξ ἄλλου, υἱὸς τοῦ Ποσειδῶνος κατὰ μίαν παράδοσιν, προέρχεται ἐκ Θεσσαλίας, σταθμοῦ τινος ἴσως προίμου ἀποβάσεως κλάδου ἐπηλύδων. Οὗτος ἰδρύει ἐν Πύλῳ τὴν δυναστείαν τῶν Νηλειδῶν περὶ τὰ μέσα τοῦ 13^{ου} π.Χ. αἰῶνος καὶ τοῦτο διότι, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ ἐπικρατεστέρα παράδοσις ἐπίσης περὶ τῶν χρόνων τοῦ Τρωικοῦ πολέμου (βλ. ἀνωτέρω) καὶ εἰς τὸ ἔτος τῆς κατ' αὐτὴν ἐνάρξεως αὐτοῦ, εἰς τὸ 1192 π. Χ. δηλαδή, προστεθῶσι δύο ὡσαύτως γενεαὶ (ἡμίσεια γενεά, ὄση ἡ ζωὴ τοῦ Ἀντιλόχου μέχρι τῆς ἀναχωρήσεως αὐτοῦ εἰς Τροίαν, μία γενεά, ὄση ἡ ζωὴ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Νέστορος, καὶ ἡμίσεια γενεά, ὄση ἡ ζωὴ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Νηλέως ἀπὸ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ εἰς Πύλον), ἡ ἐμφάνισις τοῦ Νηλέως εἰς τὴν δυτικὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν Τριφυλλιακὴν Πύλον εἶναι δυνατὸν νὰ τοποθετηθῇ ἐπίσης περὶ τὰ μέσα τοῦ 13^{ου} π. Χ. αἰῶνος, εἰς οὓς χρόνους δηλαδή περιῖπου εἶναι δυνατὸν νὰ τοποθετηθῇ καὶ ἡ ἐμφάνισις τοῦ Πέλοπος. Τὰ σχετικὰ ἀνασκαφικὰ ὅμως δεδομένα τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Ἐγκλιανοῦ (BLEGEN), ἧτοι τῆς Μεσσηνιακῆς Πύλου, δέον οὕτω πρὸς τὸ παρὸν νὰ ἀντιμετωπισθῶσι μετ' ἐπιφυλάξεως², τοσοῦτῳ μᾶλλον καθόσον ἡ Μεσσηνιακὴ Πύλος παρουσιάζει σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ πολιτειακὸν σύστημα ὁμοιον περιῖπου πρὸς τὸ τῶν τότε Ἀθηνῶν³, ἧτοι καὶ βασιλείαν καὶ πολεμαρχίαν, ὑπαγορευθὲν πιθανῶς κατόπιν ἀποφάσεως πρὸς ἀντιμετώπισιν ἀπὸ θαλάσσης κινδύνου, καθὼς μαρτυροῦσιν ἄλλωστε καὶ αἱ πινακίδες ο-κα, ας ὁ καθηγητῆς ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ⁴ συνάπτει πρὸς τὸν κίνδυνον τοῦτον.

1 Ἡ ἀκριβὴς πὼς χρονολόγησις τῆς πινακίδος ταύτης (βλ. σ. 101 σημ. 1) εἶναι ἄγνωστος (HUXLEY, Crete and the Luwians, 39).

2 Περὶ τῆς ταυτίσεως τοῦ ἀνακτόρου τούτου βλ. καθηγ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΝ ἐν Δελτ. 16, 1960, 116: «Ἡ συζήτησις περὶ τὸ θέμα τῆς Πύλου τοῦ Νέστορος παραμένει πάντοτε προβληματικὴ, τοῦ σχετικοῦ ἄρθρου τοῦ Ε. ΜΕΥΕΡ ἐν RE ὑποστηρίζοντος ἐντόνως τὴν ἄποψιν τοῦ ΣΤΡΑΒΩΝΟΣ καὶ τοῦ ΔΟΕΡΡΦΕΛΔ περὶ Τριφυλλιακῆς Πύλου». Σημειωτέον ὅτι ὁ καθηγητῆς ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ ἀνεκάλυψε 25 χιλίωμ. πρὸς Β. τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Ἐγκλιανοῦ πόλισμα περιλαμβάνον μεγαροειδῆς οἰκοδόμημα καὶ ἐγγὺς αὐτοῦ βασιλικὸν τάφον τῆς ΥΜ ΠΙΒ - Γ ἐποχῆς (αὐτόθι 116 κ.ε.).

3 Ὅμοιον πολιτειακὸν σύστημα, δηλαδή δυαδικῆς ἀνωτάτης ἐξουσίας, ἧτοι βασιλείας ἀφ' ἐνὸς καὶ πολεμαρχίας ἀφ' ἑτέρου, ἐμφανίζει κατὰ τοὺς αὐτοὺς περιῖπου χρόνους καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ ΒΛΕΓΕΝ ἀνασκαφὲν ἀνάκτορον τῆς Μεσσηνιακῆς Πύλου. Συμφώνως πρὸς τὰ πορίσματα

τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρεῦνης, καὶ δὴ τῆς ἀναγνώσεως τῆς γραμμικῆς γραφῆς Β (βλ. CHADWICK, Γραμμικὴ Β [Μετάφρασις Τζωρτζίδη], 123, 145, 164) ὑπάρχει ἐν τῇ Πύλῳ ταύτῃ ἀνωτάτη δυαδικὴ ἀρχή, ἣν συνιστοῦσιν ὁ «Φάναξ», ἧτοι ὁ βασιλεὺς, καὶ ὁ «ΔαΦαγέτας» (δωρικ. λαγέτας κατὰ τὴν γνώμην τοῦ PALMER), δηλαδή ὁ ἀρχιστράτηγος (λαοῦ ἡγέτης). Δὲν εἶναι ἀπίθανον ἡ σύστασις τοῦ θεσμοῦ τοῦ «ΔαΦαγέτου» νὰ ἐγένετο καὶ ἐν τῇ Μεσσηνιακῇ Πύλῳ, ὡς καὶ ἐν Ἀθήναις, διὰ τοῦ περιορισμοῦ ἀντιστοίχως τῶν ἐξουσιῶν τῆς πατρίου ἐντοπίου κληρονομικῆς μοναρχίας, τοῦ «Φάνακτος», νὰ ὑποδηλοῖ δὲ καὶ αὕτη ἐπιμειξίαν ἢ ἐπὶ ἴσοις σχεδὸν ὄροις συνύπαρξιν ἐντοπίου τινὸς Μυκηναϊκοῦ φύλου καὶ ἑτέρου ἐπήλυδος, ὑπερτεροῦντος στρατιωτικῶς, πρὸς ἀντιμετώπισιν ἑτέρου ἐπήλυδος φύλου. «Φάναξ» καὶ «ΔαΦαγέτας» εἶναι οἱ μόνοι ἔχοντες ἐν Πύλῳ τέμενος δηλαδή ἰδιοκτητοῦς ἐκτάσεις.

4 ΙΑΚΩΒΙΔΟΥ, ἔ. ἀ. 15.

Ἐμφανίζονται δὲ οἱ ἐν Πύλῳ ἀπόγονοι τοῦ Νηλέως, οἱ Νηλεῖδαι, συγγενεῖς οὐ μόνον τῶν ὁμωνύμων αὐτῶν ἐπηλύδων τῆς Ἀττικῆς, τῶν Νηλεῖδων ἢ Μεδοντιδῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν πρὸ αὐτῶν ἐκεῖ Ἰώνων τοῦ Ξούθου. Οἱ Ἴωνες οὗτοι τοῦ Ξούθου καὶ τοῦ Ἴωνος, ἐπήλυδες τῆς Ἀττικῆς ὅσον καὶ οἱ Θραῖκες τοῦ Εὐμόλπου, εἶναι οἱ ὑπεύθυνοι τῆς ἐκεῖ εἰσαγωγῆς τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀρτέμιδος. Ἡ παρουσία αὐτῶν παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Ἀθηναίων προκαλεῖ τότε πιθανῶς, ὡς ἤδη ἐλέχθη, καὶ τὴν πρώτην γνωστὴν τροποποίησιν τοῦ Ἀθηναϊκοῦ πολιτεύματος, τοῦ Ἴωνος τότε ἀνακηρυχθέντος πρώτου πολεμάρχου τῆς πόλεως. Ἡ σύστασις τοῦ ἀξιώματος τούτου τῆς πολεμαρχίας καὶ ἡ ἀνάθεσις αὐτοῦ εἰς τὸν υἱὸν ἐπήλυδος, διαρκοῦντος τοῦ Ἀθηναίο - θρακικοῦ πολέμου, ὑποδηλοῖ πιθανῶς, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εὐρέθησαν τότε πρὸ σοβαροῦ κινδύνου καὶ ἀνεγνώρισαν ἐπισήμως τότε τὴν στρατιωτικὴν ὑπεροχὴν τῶν ἐπηλύδων Ἰώνων. Ἡ ὑπὸ τοῦ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ¹ συνεπῶς παρεχομένη ἐξήγησις περὶ τῶν αἰτίων τῆς δημιουργίας τοῦ ἀξιώματος τούτου ἀποδίδει πιθανῶς Ἀθηναϊκὴν παράδοσιν περὶ τῶν ὄρων, ὑφ' οὓς ἰδρῦθη τὸ ἀξίωμα τοῦτο, διαμορφωθείσαν, ὡς φαίνεται, ὑπὸ τῆς πατριωτικῆς φιλοτιμίας τῶν μετέπειτα Ἀθηναίων. Δὲν ἀποκλείεται δηλαδὴ ἡ ἀνεπάρκεια τῆς τότε πολεμικῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ὑπὸ τὸν Εὐμόλπον ἐπηλύδων εἰσβολῶν, τῶν Θρακῶν, νὰ ὑπηγόρευσε τὴν μετακλήσιν ἐτέρων ἐπηλύδων, τῶν Ἰώνων. Εἰς τούτους ὡς συμπολεμιστὰς παρεσχέθη τότε, ὡς φαίνεται, ὑπόσχεσις ἰσοπολιτείας, κυρωθεῖσα διὰ τῆς ἀναθέσεως εἰς τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν Ἴωνα τῆς πολεμαρχίας², καὶ μάλιστα κατὰ μείωσιν ἀντιστοιχῶς τῶν ἐξουσιῶν τῆς βασιλείας, ἣτις διετηρήθη ὑπὸ τοῦ ἐντοπίου ἀρχηγοῦ τῶν Ἀθηναίων. Τὴν ἀνάγκην ταύτην ὅμως τῆς μετακλήσεως τῶν Ἰώνων ἢ πατριωτικὴ φιλοτιμία τῶν ἔπειτα γενεῶν ἐπροτίμησε, φαίνεται, νὰ ἐρμηνεύσῃ ὡς ἀνάγκην μετακλήσεως τοῦ ἀρχηγοῦ ἀπλῶς αὐτῶν, λόγῳ ἀνεπαρκείας οὐχὶ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ λαοῦ ὡς συνόλου, ἀλλὰ μόνον τῶν βασιλέων αὐτοῦ. Οὐδὲν δ' ἐμειώθη ἐξ αὐτοῦ τὸ γόητρον τοῦ Ἀθηναίου βασιλέως Ἐρεχθέως ἐκ τῆς ἐρμηνείας ταύτης, ἐφόσον ἰσχυρὰ παράδοσις ἔφερε αὐτὸν φονευθέντα ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος ἢ τοῦ Διός, τὴν δὲ σύζυγον αὐτοῦ καὶ βασιλίσσαν τῶν Ἀθηναίων Ἄγγραυλον πεσοῦσαν ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως πρὸς σωτηρίαν τῆς πόλεως, κατ' ἄλλην δὲ καὶ τὰς θυγατέρας αὐτοῦ. Δὲν ἀποκλείεται, ἐξ ἄλλου, ἡ πρόσκλησις τοῦ Ἴωνος καὶ τοῦ Ξούθου νὰ ἐγένετο μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐρεχθέως, ἐπὶ τῶν ἀνικάνων διαδόχων αὐτοῦ, ὡς θέλει καὶ ὁ ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ³. Τῆς συμμαχίας ὅμως ταύτης τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Ἰώνων καὶ τῆς

1 Ἀθηναίων Πολιτεία III 2: Μέγισται δὲ καὶ πρώται τῶν ἀρχῶν ἦσαν βασιλεὺς καὶ πολεμαρχος καὶ ἀρχων. τούτων δὲ πρώτη μὲν ἡ τοῦ βασιλέως— αὕτη γὰρ ἦν πάτριος—, δευτέρα δ' ἐπικρατέστη πολεμαρχία διὰ τὸ γενέσθαι τινὰς τῶν βασιλέων τὰ πολέμια μαλακοῦς· ὅθεν καὶ τὸν Ἴωνα μετεπέμψαντο, χρείας καταλαβοῦσης. Τελευταία δ' ἡ τοῦ ἀρχοντος.

2 Ὅτι ἐπὶ Ἴωνος ἐγένετο καὶ ποιὰ τις κατανομὴ ἐκ νέου τῆς γῆς ἐν Ἀθῆναις φαίνεται καὶ ἐκ τῶν ἐξῆς ἀρχαίων χωρίων: ΑΡΙΣΤΟΤ. Πολιτεία Ἀθην. 41. 2: πρώτη μὲν γὰρ ἐγένετο μετὰστασις τῶν ἐξ ἀρχῆς Ἴωνος

καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ συνοικισάντων· τότε γὰρ πρώτων εἰς τὰς τέσσαρας συννεμηθήσαν φυλάς· καὶ ΗΡΟΔ. V 66, καθ' ὃν ὁ Ἴων ἐγένετο ὁ πατὴρ τῶν τεσσάρων ἐπωνύμων ἡρώων τῆς Ἀττικῆς ΣΧΟΛ. Πλάτ. Ἀξιοχ. 371A: Ἀριστοτέλης φησὶ τοῦ ὅλου πλήθους διηρημένου Ἀθῆναισιν... φυλάς αὐτῶν εἶναι τέσσαρας· ὡς καὶ ΗΡΟΔ. VIII 44: ...στρατάρχου γενομένου (τοῦ Ἴωνος) Ἀθηναίοισιν ἐκλήθησαν ἀπὸ τούτου Ἴωνες.

3 VII 1, 2: ἀποθανόντος δὲ Ἐρεχθέως τοῖς παισὶν αὐτοῦ δικαστὴς Ξοῦθος ἐγένετο ὑπὲρ τῆς ἀρχῆς.

ἀκολούθου ἐνώσεως¹ αὐτῶν προηγήθη διάστασις πιθανῶς μεταξὺ αὐτῶν. Δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον τὰ ὀχυρωματικὰ ἔργα τῆς Ἀκροπόλεως νὰ κατεσκευάσθησαν καὶ ἐν ὄψει ἐπιθέσεως τῶν Ἰώνων, πρὸ τῆς ἐμφανίσεως δηλαδὴ τῶν Θρακῶν τοῦ Εὐμόλπου. Καὶ τοῦτο διότι ἐν Ἀχαΐα ἐλέγετο², ὅτι ὁ Εὐθύθης ἔφθασεν ἐκεῖ μετὰ τῶν υἱῶν αὐτοῦ Ἴωνος καὶ Ἀχαιοῦ, ἐκδιωχθεὶς ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Ἀθηναίων Ἐρεχθέως, νυμφευθεὶς δὲ τὴν θυγατέρα τοῦ βασιλέως Αἰγιαλοῦ Ἐλίκην, ἐβασίλευσεν ἐπὶ τῆς ὁμωνύμου αὐτῆς πόλεως καὶ τῆς περὶ αὐτὴν περιοχῆς, ἐκ ταύτης δὲ ἐξεστράτευσεν ἀκολούθως εἰς τὴν Ἀττικὴν, κληθεὶς πρὸς τοῦτο ὑπὸ τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ κινδυνεύοντος Ἐρεχθέως. Ἡ παράδοσις αὕτη ἐμφανίζει τὸν βασιλέα Ἐρεχθέα εὐρισκόμενον ἀρχικῶς εἰς πόλεμον μετὰ τῶν ἐπηλύδων Ἰώνων τῆς Ἀττικῆς, ἐγκατεστημένων τότε ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν παραλίων αὐτῆς, πιθανῶς πρὶν ἢ ἐμφανισθῶσιν οἱ Θρακῆς ἐπὶ τῶν ἐτέρων αὐτῆς παραλίων, τοῦ Σαρωνικοῦ. Ἡ παράδοσις αὕτη ἐμφανίζει τὸν βασιλέα Ἐρεχθέα ἐπιτυχόντα ἀρχικῶς τὴν ἐκδίωξιν τῶν ἐπηλύδων Ἰώνων, καλέσαντα ὁμῶς πάλιν αὐτούς, ἅμα τῇ ἐμφανίσει τῶν Θρακῶν, θεωρεῖ δ' ἐξ ἄλλου τὸν Ἴωνα καὶ τὸν Ἀχαιὸν ἀδελφούς, ὑποδηλοῦσα πιθανῶς, ὅτι Ἴωνες καὶ Ἀχαιοὶ ἦσαν συγγενῆ φύλα καὶ αἱ κινήσεις αὐτῶν ὑπῆρξαν μᾶλλον σύγχρονοι. Ἐτέρα παρῶδοσις³, καὶ δὴ Ἀθηναϊκὴ, θεωρεῖ ἀδελφούς τὸν Ἴωνα, τὸν Ἀχαιὸν καὶ τὸν Δῶρον, ὑποδηλοῦσα πιθανῶς ὅτι Ἴωνες καὶ Ἀχαιοὶ ἀλλὰ καὶ Δωριεῖς ἦσαν συγγενῆ φύλα καὶ αἱ κινήσεις καὶ τῶν τριῶν αὐτῶν ὑπῆρξαν σύγχρονοι. Ἡ μὴ συναρίθμησις τοῦ Δῶρου εἰς τὴν πρώτην, τὴν Πελοποννησιακὴν, παράδοσιν καὶ ἡ συναρίθμησις αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀθηναϊκὴν ὡς ἀδελφοῦ τοῦ Ἀχαιοῦ καὶ τοῦ

1 Ὁ μῦθος τῆς μετακλήσεως τοῦ Ἴωνος καὶ τῆς ἀναγνωρίσεως αὐτοῦ ὡς τοῦ πρώτου πολεμάρχου τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων περιελάμβανε καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυσιν τῆς ἑορτῆς τῶν Βοηδρομιῶν μετὰ τὴν νικηφόρον ἔκβασιν τοῦ Ἀθηναίῳ-θρακικοῦ πολέμου. Ἡ ἑορτὴ αὕτη, συμφῶνως πρὸς τὴν Ἀθηναϊκὴν παράδοσιν τοῦ 5^{ου} π. Χ. αἰῶνος, ἰδρύθη πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀπόλλωνος ὑπὸ τοῦ Ἴωνος — υἱοῦ αὐτοῦ κατὰ μίαν παράδοσιν καὶ τῆς Ἀθηναίας βασιλοπαιδὸς Κρεοῦσης — εἰς ἀνάμνησιν βοῆς, μεθ' ἧς δραμόντες οἱ τότε ὑπὸ τὸν Ἴωνα ἐντόπιοι Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Ἴωνες ἐπήλυδες, οἱ ἐγκατεστημένοι πιθανῶς ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ἀκτῆς τῆς Ἀττικῆς, ἐνίκησαν τοὺς Ἐλευσινίους καὶ τοὺς Θρακῆς τοῦ Εὐμόλπου. Τὰ καθέκαστα τῆς ἑορτῆς ταύτης δὲν εἶναι ἐξηκριβωμένα. Βέβαιον πάντως εἶναι, ὅτι ἐτελεῖτο ἕκτοτε θυσία πρὸς τὸν Βοηδρομιῶν Ἀπόλλωνα, πολυμικρὸν θεὸν τῶν Ἰωνικῶν φύλων, ὅστις καὶ ἦτο ἡ δευτέρα, μετὰ τὴν Ἀθηναῖαν, χορηγὸς θεότης τῆς νίκης ταύτης. (Περὶ τῆς ἀντιλήψεως τοῦ Ἀπόλλωνος ὡς προστατηρίου ἀρχικῶς βλ. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΑ ἐν ΑΕ 1952 μετὰ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας). Ἦτο δὲ ἡ θυσία αὕτη τῶν Βοηδρομιῶν ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ κύριον τῆς ἑορτῆς, μετεῖχε δὲ τῶν κατὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην τιμῶν καὶ ἡ Ἀργοτέρα Ἀρτεμις, ἡ ἐτέρα κυρία θεότης τῶν Ἰωνικῶν φύλων, ἧς ἡ ἑορτὴ ἐν Ἀργαῖς ἐτελεῖτο τὴν αὐτὴν ἡμέραν. Ἡ ἰδρυσις τῶν Βοηδρομιῶν μετὰ τὸν Ἀθηναίῳ-θρακικὸν πόλεμον ὑπο-

δηλοῖ, ὅτι ἀποτέλεσμα τοῦ πολέμου τούτου δὲν ὑπῆρξε μόνον ἡ ἀλλαγὴ τοῦ μέχρι τότε πολιτεύματος τῶν Ἀθηναίων διὰ τῆς συστάσεως τοῦ θεσμοῦ τῆς πολεμαρχίας, ἀλλὰ καὶ τῆς θρησκείας αὐτῶν διὰ τῆς παραδοχῆς τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀρτέμιδος, θεοτήτων λατρευομένων ὑπὸ τῶν ἐπηλύδων Ἰωνικῶν φύλων βλ. σ. 94 σημ. 1. Μετὰ τὰ Μηδικὰ ἡ ἑορτὴ τῶν Βοηδρομιῶν ἀπέβη καὶ ἀναμνηστικὴ τῶν νικῶν τούτων, διότι οἱ Ἀθηναῖοι, ἐπελθόντες τὸ 490 π. Χ. μετὰ βοῆς δρομαῖοι κατὰ τῶν Περσῶν, ἐνίκησαν αὐτούς, ἐτέλεσαν δὲ ἀκολούθως μεγαλοπρεπῆ πρὸς τοῦτο εὐχαριστήριον θυσίαν εἰς τὸν Βοηδρομιῶν Ἀπόλλωνα καὶ τὴν Ἀργοτέρα Ἀρτεμιν.

2 ΠΑΥΣΑΝ. VII 1, 2.

3 Βλ. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΑ, ἔ.δ. 47: «Ὁ F. PFISTER (Reliquenkult, 72 κ.έ.) ἀποκαθιστᾷ ὡς πρὸς τὸν Ἴωνα δύο παραδόσεις, Ἀττικὴν καὶ Ἀχαϊκὴν. Κατὰ τὴν ἐν τῷ Ἴωνι τοῦ Εὐριπίδου παράδοσιν κατ' εὐθείαν ἀπόγονος τοῦ Ἐρεχθέως εἶναι ὁ Ἴων, γεννηθεὶς ἐκ τῆς Κρεοῦσης καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐνῶ ὁ Δῶρος καὶ ὁ Ἀχαιὸς εἶναι τέκνα τῆς Κρεοῦσης ἐκ τοῦ Εὐθύθου. Ὁ Ἀχαιὸς συνάπτεται ἐπομένως πρὸς τὸν Δῶρον περισσότερο ἢ πρὸς τὸν Ἴωνα. Ἀλλὰ κατὰ τὴν Ἀχαϊκὴν παράδοσιν (ΠΑΥΣΑΝ. VII 1, 2) ὁ Ἀχαιὸς καὶ ὁ Ἴων εἶναι τέκνα τοῦ Εὐθύθου καὶ τῆς Κρεοῦσης, συνάπτονται ἐπομένως πολὺ περισσότερο μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἀπομακρύνονται τοῦ Δῶρου, ὅστις εἶναι θεῖος αὐτῶν».

Ἴωνος πιθανῶς οὐδὲν ἄλλο ὑποδηλοῖ ἢ ὅτι τρία συγγενῆ φύλα, Ἴωνες, Ἀχαιοὶ καὶ Δωριεῖς, ἐξεκίνησαν συγχρόνως περίπου ἐκ τῆς ἀρχικῆς κοιτίδος αὐτῶν, ἢ κινήσεις ὅμως τοῦ ἐνὸς τούτων, τοῦ τῶν Δωριέων, ἀνεκόπη, καθ' ὃν χρόνον τὰ ἕτερα δύο φύλα, οἱ Ἴωνες καὶ οἱ Ἀχαιοί, ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἡ εἰκασία αὕτη ἐνισχύεται καὶ ἐκ τῆς λοιπῆς ἄλλης ἀρχαίας παραδόσεως, καθ' ἣν Ἡρακλεῖδαι ἀναφέρονται ἐν Ἑλλάδι ἤδη ἀπὸ τοῦ Τρωικοῦ πολέμου καί, ὡς παρατηρεῖ ὁ WACE¹, ὁ Ἡρακλῆς εἶναι σχεδὸν ἀποκλειστικῶς Πελοποννήσιος Μυκηναῖος ἥρωος, δράσας κυρίως πρὸ τῶν Τρωικῶν, ὡς παρατηρεῖ δὲ ὁ HAMMOND² οἱ Ἡρακλεῖδαι δὲν εἶναι ἰδιαιτέρα τις φυλή, ἀλλ' ἀπλῶς πρόσωπά τινα, ἀπόγονοι τοῦ Μυκηναίου Ἡρακλέους συμφώνως πρὸς τὸν ΟΜΗΡΟΝ (Β 666) καὶ ἀπόγονοι τοῦ Μυκηναίου Περσέως, συμφώνως πρὸς τὸν ΗΡΟΔΟΤΟΝ (V 72, 3), ἀναγκασθέντες συνεπεῖα προστριβῶν πρὸς τινὰς τῶν ἐν Πελοποννήσῳ τότε Μυκηναίων μοναρχῶν, πρὸς τὸν Εὐρυσθέα εἰδικῶς, νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν Πελοπόννησον καὶ νὰ καταφύγωσι τελικῶς εἰς τοὺς ἐν τῇ ἡπειρωτικῇ Ἑλλάδι ἐπήλυδας Δωριεῖς· ἀφοῦ ἐπὶ τὴ διάστημα ἐστάθμευσαν ἐν τῇ Ἀττικῇ — λόγῳ μάλιστα τῆς προσφορᾶς ἀσύλου εἰς αὐτοὺς ἀντιμετώπισε τότε αὕτη, ἡ Ἀττικὴ, εἰσβολὴν τῶν Πελοποννησίων ὑπὸ τὸν Εὐρυσθέα καὶ διέτρεξεν οὐχὶ μικρὸν ἴσως κίνδυνον ἐξ αὐτῆς —, ἐγκατεστάθησαν τελικῶς ἐν νοτίῳ τινὶ τμήματι τῆς Ἡπείρου, ὁμοῦ μετὰ τῶν Δωριέων. Γενεάς τινὰς ὅμως ἀργότερον, συμφώνως πρὸς τὴν παράδοσιν, οἱ ἀπόγονοι τῶν Ἡρακλειδῶν τούτων, ἀκολουθοῦντες χρησμόν τινα, ἐπεχείρησαν νὰ ἐπανεγκατασταθῶσιν εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὁμοῦ πλέον μετὰ τῶν ἐν τῇ ἡπειρωτικῇ Ἑλλάδι ἐγκατεστημένων ἐπηλύδων Δωριέων. Συντετέλεσθη δὲ οὕτω τελικῶς ἡ κίνησις ἢ ἦτιον γνωστὴ ὡς ἡ (εἰς Πελοπόννησον) κάθοδος τῶν Ἡρακλειδῶν καὶ γνωστότερα ὡς ἡ (εἰς Πελοπόννησον) κάθοδος τῶν Δωριέων. Δὲν ἀποκλείεται συνεπῶς ὁ συνοικισμὸς τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν ἐπηλύδων Ἴώνων νὰ συνετελέσθη καὶ ἐν ὄψει ἀπειλῆς σαφῶς διαγραφομένης τότε καὶ ἐκ μέρους τοῦ ὄγκου τῶν ἐπηλύδων

1 Πβλ. καὶ Εἰσαγωγὴν ὑπὸ WACE, XXX ἐν CHADWICK, Documents of Mycenaean Greek: The effects of the Dorian migration into the Peloponnese have been exaggerated by historians. To the Greeks of the classical period there was no great Dorian Invasion. They called it the «Return of the Herakleidai», and we know from Homer that even at the time of the Trojan war Herakleidai were in power in Greece: Ptolemy the son of Herakles, the great Dorian hero, led the contingents from Rhodes and the southern Sporades. The Dorians, according to Thucydides, came into the Peloponnese with the returning of the Herakleidai. There is nowhere in the Greek tradition any hint that the Dorians were different except in dialect from any other Greek tribe. The Dorians were Greeks and found Greeks already thoroughly established in Hellas. There is no suggestion that they introduced any new or foreign culture: all efforts to find in the archaeological remains things specifically Dorian have failed completely. There

are undoubtedly changes and developments in the artefacts from the close of the Bronze Age down into the Iron Age and the Geometric period. but these are natural developments and not revolutionary changes: we must not deny to the intelligence of the Greeks any touch of inventiveness or originality. MATZ who says «Das wirklich Neue beginnt erst mit dem Protogeometrischen» overlooks the clear evidence of the evolution of proto-Geometric from the latest Mycenaean wares. The Dorian migration brought about not a cultural but only a political change in Greece. The return of the Alkmaeonidai and their clients is a parallel event and we need not imagine that the Dorians altered in Laconia, for instance, anything but the political structure of the country. The Dorians on the Return of the Herakleidai to the Peloponnese obtained political control of Corinth, Argos, Laconia and Messenia.

2 САΗ ž. ā. (1962), 27.

Δωριέων καὶ τοῦτο διότι ὁ ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ¹ σαφῶς ἀναφέρει, ὅτι ὁ συνοικισμὸς οὗτος Ἀθηναίων καὶ Ἰώνων συνετελέσθη οὐχὶ ἀπλῶς μόνον λόγῳ τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ Ἰωνοῦ κατὰ τὸν Ἀθηναίο-θηρακικὸν πόλεμον, ἀλλὰ κυρίως ἐξ αἰτίας τῆς ὑποψίας, ἣν ἔτρεφον οἱ Ἀθηναῖοι πρὸς τοὺς τότε Δωριεῖς.

Ἀττικὴ καὶ Πελοπόννησος φαίνονται οὕτω ἐποικισθεῖσαι τότε κατ' ἀρχὰς ὑπὸ Ἰωνικῶν καὶ Ἀχαιῶν φύλων κυρίως, τὰ φύλα ταῦτα δὲ φαίνονται, τὸ μὲν πολεμοῦντα κατὰ τῶν ἐντοπίων Μυκηναίων, τὸ δὲ προβαίοντα εἰς συμμαχίας πρὸς αὐτοὺς καὶ πολεμοῦντα ἐνίοτε καὶ κατ' ἀλλήλων. Οὕτω: ἐν τῇ Ἀττικῇ οἱ Ἰωνες φαίνονται εὐρισκόμενοι εἰς πόλεμον ἀρχικῶς πρὸς τὸν βασιλέα Ἐρεχθέα, συμμαχοῦντες δὲ ἀκολούθως μετ' αὐτοῦ κατὰ τῶν Θρακῶν², κλάδου τινὸς τῶν Ἀχαιῶν ἴσως (ἢ Φρυγία, ἐξ ἧς ὁ Πέλοψ καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ Ἀχαιοὶ τῆς Πελοποννήσου, συγγέεται πολλάκις πρὸς τὴν τότε Θράκην)³. Ἐν Ἀχαΐα ἐξ ἄλλου τῆς Πελοποννήσου τὸ πλεῖστον τῶν ἐκεῖ κατ' ἀρχὰς ἐγκατασταθέντων Ἰώνων, μὴ ἀνεχόμενον τὴν ἐπικυριαρχίαν τῶν ἐγγὺς αὐτῶν ἐγκατεστημένων Ἀχαιῶν, μεταναστεύει εἰς Ἀττικὴν, φυλετικῶς πλέον συγγενῆ αὐτῶν καὶ φαίνεται οὕτω κληθεῖσα ἢ ὑπὸ Ἰωνικῶν φύλων ἐποικισθεῖσα περιοχὴ τῆς Πελοποννήσου Ἀχαΐα ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τῶν Ἀχαιῶν ἐκ τῶν ὑστέρων μόνον, δηλαδὴ μετὰ τὴν ἐξ αὐτῆς εἰς Ἀττικὴν μετανάστευσιν τῶν Ἰώνων ἐποίκων αὐτῆς ἢ μέρους ἀπλῶς αὐτῶν.

Ἡ ἐξελλαδικὴ αὕτη καταγωγὴ ἐνίων Μυκηναίων βασιλέων πρὸ τοῦ Τρωικοῦ πολέμου παρέχει λογικὴν τινα ἐξήγησιν ἴσως πρωτογόνων ἐθίμων αὐτῶν, ἀνθρωποθυσιῶν π.χ., δικαιολογεῖ δὲ θρησκευτικῶς καὶ τὴν ὑπὸ τῆς Ἀρτέμιδος διαμετακόμισιν τῆς βασιλόπαιδος Ἰφιγενείας εἰς ἱερὸν τῆς θεᾶς μακρὰν τῆς ἑλληνικῆς πατρίδος κειμένου, ἐπὶ ἀκτῆς τῆς Μαύρης Θαλάσσης, προσδιοριζομένης οὕτω τῆς ἀρχικῆς κοιτίδος τῆς λατρείας αὐτῆς: ἐπίσης δικαιολογεῖ καὶ τὴν εἰς βορρᾶν ἐνιαύσιον ἀποδημίαν τοῦ Ἀπόλλωνος (Ὑπερβορείου): ἐξηγεῖ δ' ἐξ ἄλλου καὶ τὸν λόγον, δι' ὃν ἐκ τῶν Ὀμηρικῶν ἐπῶν ὁ μὲν πολιτισμὸς τῶν Τρώων φαίνεται ἀνώτερος τοῦ πολιτισμοῦ τῶν «Ἑλλήνων» τοῦ Ἀγαμέμνονος, καὶ οἱ ἠθικοὶ χα-

1 VII 1, 8-9: Ἰωνας δὲ ἀφικόμενοι εἰς τὴν Ἀττικὴν Ἀθηναῖοι καὶ ὁ βασιλεὺς αὐτῶν Μέλανθος Ἀνδροπόμπου συνοίκους ἐξεδέξαντο, Ἰωνὸς τε δὴ ἕνεκα καὶ ἔργων, ἃ ἔπραξε πολεμαρχῶν Ἀθηναίους: λέγεται δὲ ὡς ἐν ὑπονοίᾳ ποιοῦμενοι τοὺς Δωριεῖας οἱ Ἀθηναῖοι, μὴ οὐδὲ αὐτῶν ἐθέλωσιν ἀπέχεσθαι, ἰσχύος μᾶλλον οἰκείας ἕνεκα ἢ εὐνοίᾳ τῇ ἐς τοὺς Ἰωνας συνοίκους σφᾶς ἐδέξαντο.

2 Περὶ τῆς μεγάλης ἐξαπλώσεως τῶν Θρακῶν βλ. ΗΡΟΔ. V 3: Θρητικῶν δὲ ἔθνος μέγιστόν ἐστι, μετὰ γὰρ Ἰνδοῦς, πάντων ἀνθρώπων, βλ. καὶ RE VI A, 395. Βλ. ὡσαύτως ΣΤΡΑΒ. XI C.531: φασὶ δὲ καὶ Θρακῶν τινας, τοὺς προσαγορευομένους Σαοιπάρας, οἷον κεφαλοτόμους, οἰκῆσαι ἤπερ τῆς Ἀρμενίας, πλησίον Γουρανίων καὶ Μηδῶν, θηριώδεις ἀνθρώπους καὶ ἀπειθεῖς, ὄρεινους, περισχυθιστάς τε καὶ ἀποκεφαλιστάς: τοῦτο γὰρ δηλοῦσιν οἱ Σαοιπάραι. Εἴρηκα δὲ καὶ τὰ περὶ τῆς Μηδείας ἐν τοῖς Μηδικοῖς: ὥστ' ἐκ πάντων τοῦτων εἰκάζεται καὶ τοὺς Μηδούς καὶ Ἀρμενίους συγγενεῖς πως τοῖς Θεταλοῖς

εἶναι καὶ τοῖς ἀπὸ Ἰάσονος καὶ Μηδείας, ΗΡΟΔ. VII 73: Οἱ δὲ Φρύγες, ὡς Μακεδόνες λέγουσι, ἐκαλέοντο πρότερον Βρύγες, χρόνον ὅσον Εὐρωπήϊοι ἐόντες σύνοικοι ἦσαν Μακεδόνων, μεταβάντες δὲ ἐς τὴν Ἀσίην ἅμα τῇ χώρῃ καὶ τοῦνομα μετέβαλον ἐς Φρύγας... Ἀρμένιοι δέ, κατάπερ Φρύγες, ἐσοσάχαντο, ἐόντες Φρυγῶν ἄποικοι.

3 Ἐνδειξιν ὑπὲρ τῆς πάλαι ποτὲ ταυτίσεως Θρακῶν καὶ Ἀχαιῶν ἀποτελεῖ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ Θρακῆ Εὐμόλπου, Ἰμμάραδος (βλ. σ. 90-1, σημ. 2). Τὸ ὄνομα τοῦτο, ὡς παρατηρεῖ ὁ καθηγητὴς ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, συνδέεται πρὸς τὸ ὄνομα Rijamaradus, ὅπερ ἀπαντᾷ ἐπὶ χετταϊκῶν ἐγγράφων, σχετιζομένων πρὸς τοὺς Ahhi-jawā καὶ ἀναφέρεται εἰς τὸν πρῶτον Σπάρτακον τῆς Ἱστορίας Anz. d. phil.-hist. Klasse d. Österr. Akad. d. Wiss., 25, 1961, 244-5) Περὶ τῆς ἐξαπλώσεως τῶν Θρακῶν εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα τὴν Κρῆτην καὶ τὴν νήσους τοῦ Αἰγαίου βλ. BENGTON, ἔ. ἀ. 150 κ. ἔ.

ρακτῆρες τῶν Τρώων ἐμφανίζονται ἐν τῷ συνόλω αὐτῶν ὑπέρτεροι τῶν ἠθικῶν χαρακτῆρων τῶν «Ἑλλήνων» τοῦ Ἀγαμέμνονος — τοῦ Νέστορος καὶ τινων ἄλλων ἴσως ἀποτελούντων ἐξαιρέσειν—, ἢ δὲ ἡγεσία τῶν «Ἑλλήνων» τούτων παρουσιάζεται σφριγῶσα πρὸς μεγαλειώδεις πράξεις καὶ ἀψηφοῦσα συγχρόνως παντοίους ὄσους κινδύνους¹, εἰσέτι δὲ διαθέτουσα πείραν ἀξιόλογον εἰς κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν ἐπιχειρήσεις.

Προκύπτει ἄρα ὅτι ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ Τρωικὸς πόλεμος συμβαίνει μᾶλλον μετὰ ποιάντινα ἐρήμωσιν τῶν μυκηναϊκῶν κέντρων, συνεπεῖα σοβαρᾶς τινος κρίσεως, ἣν ἐπιφέρουσι φῦλα, κινούμενα ἀρχικῶς διὰ θαλάσσης κυρίως, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατὰ τοὺς περὶ τὰ μέσα περίπου τοῦ 13^{ου} π. Χ. αἰῶνος χρόνους ἢ ὀλίγον πρὸ αὐτῶν ἢ καὶ μετ' αὐτούς, ἀφ' ἑτέρου δὲ μεταξὺ τῶν μετακινήσεων τῶν φύλων τούτων καὶ τοῦ Τρωικοῦ πολέμου μεσολαβεῖ διάστημα, καθ' ὃ ἐπέρχεται εἰρηνικὴ πῶς συμβίωσις καὶ ποιὰ τις ἀφομοίωσις καὶ ἐπιμειξία τοῦ πλήθους αὐτῶν καὶ τῶν ἐντοπίων Μυκηναίων. Δὲν εἶναι ἀπίθανον ἐξ ἄλλου προκεχωρημένα κλιμάκια τῶν ἐπηλύδων τούτων φύλων, ταυτιζομένων πρὸς τινὰς τῶν «Λαῶν τῆς Θαλάσσης», νὰ εἶχον ἐγκατασταθῆ πρὸ τῶν μέσων τοῦ 13^{ου} π. Χ. αἰῶνος (βλ. καὶ ἀνωτέρω) ἐπὶ τινος τμήματος, βορείως πῶς τοῦ κεντρικοῦ χώρου τῆς μυκηναϊκῆς Ἑλλάδος εὐρισκομένου, ἐκ τῆς περιοχῆς δὲ ταύτης ὁρμώμενα τὰ φῦλα ταῦτα νὰ ἀπέβησαν ἀπειλητικὰ διὰ πολλοὺς τότε Μυκηναίους δεσπότας, ἐνισχυόμενα ἴσως ἐκάστοτε καὶ διὰ νέων κυμάτων ἐπηλύδων, διὰ θαλάσσης κυρίως ἀφικνουμένων. Τὰς πολεμικὰς ταύτας ἐπιχειρήσεις, αἵτινες εἶναι δυνατὸν νὰ ταυτισθῶσι πρὸς τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις τῆς Ὑστέρας Μυκηναϊκῆς ΠΙΒ ἐποχῆς, τὰς ὑπὸ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρεῦνης βεβαιουμένας καὶ συνδεομένας ἴσως πρὸς τὰς ἐπὶ Μενεφθᾶ κινήσεις τῶν «Λαῶν τῆς Θαλάσσης», ἀκολουθεῖ ἐρήμωσις μυκηναϊκῶν τινων περιοχῶν καὶ συγκέντρωσις τῶν κατοίκων αὐτῶν εἰς ἄλλας, ἀσφαλεστέρας, περιοχάς, ὡς καὶ διάσπασις τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας, εἰσέτι δὲ καὶ πυκνὸς ἐποικισμὸς τῆς Ἀχαΐας ὑφ' ἑνὸς φύλου, τῶν ἐπηλύδων πιθανῶς. Τὰ φῦλα ταῦτα, ἢτοι οἱ «Λαοὶ τῆς Θαλάσσης», ἢ ἔνια τῶν φύλων τούτων δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦλθον ἐκ τῶν παραλίων τῆς Μαύρης Θαλάσσης, τοσούτῳ μᾶλλον καθόσον ὑπὸ τῶν αἰγυπτιακῶν πηγῶν καλοῦνται τὰ φῦλα ταῦτα, ὡς μοι ὑπέδειξεν ὁ καθηγητὴς ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, «Λαοὶ τῆς Βαθυπρασίνης (θαλάσσης)». Ἐφόσον οὕτω πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις δὲν πιστοποιοῦνται πρὸς τὸ παρὸν ἐν Θεσσαλίᾳ διαρκούσης τῆς Ὑστέρας Μυκηναϊκῆς ΠΙΒ ἐποχῆς καὶ συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν τὰ μὲν ἰωνικὰ φῦλα τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Πελοποννήσου προῆλθον ἐκ Θεσσαλίας, ἔνια δὲ τῶν ἀρχαϊκῶν φύλων ἐκ τῆς ἐγγυὲς αὐτῆς περιοχῆς, ἐν ἧ καὶ δυνατὸν εἶναι νὰ τοποθετηθῶσιν ὀρισμέναι Ἀχαιίδες², ἐπιτρέπεται ἴσως ἢ εἰκασία, ὅτι πρώτη ἢ περιοχὴ τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς νοτίως αὐτῆς Φθίας ἐφικθῆσαν κατὰ τὸν 13^{ον} π. Χ. αἰῶνα δι' ἐπηλύδων φύλων, πρὶν δηλαδὴ ἢ ἐποικισθῶσι δι' αὐτῶν αἰ νοτίως αὐτῶν περιοχαί. Ὅταν ἐξ ἄλλου καὶ εἰς τὰς περιοχὰς ταύτας ἐγκατεστάθησαν τὰ φῦλα ταῦτα ἢ νέα ὁμοία φῦλα, γενόμενα καὶ κύρια κατὰ τὸ πλεῖστον τῆς ἐκεῖ καταστάσεως, διεσπᾶσθη ἢ μέχρι τότε ὑφισταμένη κεν-

¹ Βλ. ΚΑΡΟΛΙΔΗΝ, Εἰσαγωγή ἐν Ἱστορίᾳ ΠΑΠΑΡ-ΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ, ὅπ.σ'. ² AJA 33, 1929, 207.

τρική διάρθρωσις τῆς ἐξουσίας, ἐντόπιοι καὶ ἐπήλυδες ἀφωμοιώθησαν ἀκολούθως κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, ἢ ὅλη χώρα διωργανώθη μετὰ ταῦτα κατὰ μικρὰς ἡγεμονίας — συμφώνως ἴσως πρὸς τὸ σύστημα τῶν ὑποτελῶν τοῦ χετταϊκοῦ κράτους¹, ἐν συνδυασμῷ ὅμως καὶ πρὸς τὴν παλαιότεραν μυκηναϊκὴν πολιτειακὴν κατάστασιν, ἐπεχειρήθησαν δὲ μετ' ὀλίγον, περὶ τὰς δύο γενεὰς ἀργότερον, καὶ παλίνδρομοι ὁμαδικαὶ κινήσεις πρὸς τὴν Τροίαν — ἐκ τῆς Αὐλίδος, ἤτοι ἐκ περιοχῆς τῶν Ἀχαιῶν —, τὴν Κολχίδα καὶ τὴν Ταυρίδα. Ὡς δὲ ἔχει παρατηρήσει πρὸ πολλοῦ ἤδη ὁ καθηγητὴς ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, «ὁ Τρωικὸς πόλεμος, ὅστις εἶναι γεγονός ἐστορικόν, ἀποτελεῖ τὸν τελευταῖον κριτικὸν ἀλύσεως ὁμοίων γεγονότων» καὶ ὑπάρχει τότε «βαθυτέρα σύνδεσις μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Ἀνατολῆς»².

Ὁ Τρωικὸς πόλεμος συνεπῶς ἐμφανίζεται ὡς πάλη δύο τμημάτων ὁμοίας περιόδου ὁμοταξίας λαῶν, οἱ Μυκηναῖοι δὲ τοῦ Τρωικοῦ πολέμου καὶ τῆς Τρωικῆς ἐκστρατείας, κατὰ τὸν ΟΜΗΡΟΝ³ μὴ Ἑλληνας εἰσέει, ἀλλ' οὐχὶ καὶ βάρβαροι πλέον, διακρινόμενοι οὕτω τῶν γνησίων Μυκηναίων τῶν καθέτων καὶ τῶν θολωτῶν τάφων, εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῶσιν ἐφεξῆς ὡς ἀποτελοῦντες κρᾶμα τῶν παλαιῶν τούτων Μυκηναίων καὶ τῶν ἐπηλύδων τοῦ 13^{ου} π.Χ. αἰῶνος, ἐξ ὧν καὶ ὁ Πέλοψ ἄλλωστε χαρακτηρίζεται ἐνιαχοῦ βάρβαρος⁴. Ὁ πολιτισμὸς συνεπῶς τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 13^{ου} π.Χ. καὶ ὀλοκλήρου τοῦ 12^{ου} π.Χ. αἰῶνος δυνατὸν σήμερον νὰ θεωρηθῆ ὡς μίξις - μυκηναϊκὸς πολιτισμὸς, ἀρχόμενος κυρίως ἀπὸ τῆς ἀφίξεως διὰ θαλάσσης τῶν ἐπηλύδων καὶ περατούμενος διὰ τῆς πρὸς Πελοπόννησον προωθήσεως τῶν ἐπιγόνων κλάδου αὐτῶν, τῶν Δωριέων, ἅμα δὲ καὶ τῆς ἐκεῖ μετ' αὐτῶν ἐπιστροφῆς ἐξορίστων παλαιῶν Μυκηναίων ἡγεμόνων, τῶν Ἡρακλειδῶν. Ἡ ἐποχὴ τοῦ πολιτισμοῦ τούτου, χαρακτηριζομένη διὰ τῆς εἰσαγωγῆς νέων τινῶν στοιχείων — πολιτειακῶν καὶ λατρευτικῶν — εἰς τὸν ὑπάρχοντα ἤδη πολιτισμόν, ὡς καὶ διὰ τῆς ἀφομοιώσεως τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ ὑπὸ τῶν ἐπηλύδων, φύλων ῥιψοκινδύνων μὲν ἀλλ' ἀφομοιωτικῶν καὶ εἰδικῶν εἰς τὴν ναυσιπλοΐαν, ἀποτελεῖ τὴν καθαρῶς ἡρωικὴν ἐποχὴν τῆς Ἑλλάδος, αὕτη δὲ πιθανῶς ἀνταποκρίνεται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἴσως καὶ πρὸς τὸ «στρῶμα τῶν ἀναλαφρήτων» τῶν μυκηναϊκῶν ἀνακτόρων, συμφώνως πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ⁵ γενομένην διάκρισιν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀναλαμβάνονται κοιναὶ ἐπιχειρήσεις παντοίας μορφῆς ἐντὸς ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἢ τῆς

¹ Περὶ τῆς ὀργανώσεως τῶν ὑποτελῶν τοῦ χετταϊκοῦ κράτους βλ. GOETZE, Kleinasien, 98 κ.έ.

² ΑΕ 1927 - 8, 202.

³ ΘΟΥΚΥΔ. Ι 3: *τεκμηριοὶ δὲ μάλιστα Ὅμηρος πολλῶ γὰρ ἕστερος ἔτι καὶ τῶν Τρωικῶν γενόμενος, οὐδαμοῦ τοὺς ξύμπαντας ὠνόμασεν, οὐδ' ἄλλους ἢ τοὺς μετ' Ἀχιλλέως ἐκ τῆς Φθιώτιδος, οἵπερ καὶ πρῶτοι Ἑλληνας ἦσαν Δαναοὺς δ' ἐν τοῖς ἔπεισι καὶ Ἀργείους, καὶ Ἀχαιοὺς ἀνακαλεῖ οὐ μὴν οὐδὲ βαρβάρους εἶρηκε διὰ τὸ μὴδὲ Ἑλληνάς πο... Πβλ. ὁσαύτως ΣΤΡΑΒ. VII C.370: *Θουκυδίδης μὲν γὰρ τὸν ποιητὴν μηδαμοῦ βαρβάρους εἰπεῖν φησι διὰ τὸ μὴδὲ Ἑλληνάς πο τὸ ἀντίπαλον εἰς ἓν ὄνομα ἀποκεκρίσθαι. Καὶ Ἀπολλόδοτος δὲ μόνους τοὺς ἐν**

Θεσσαλίᾳ καλεῖσθαι φησιν Ἑλληνας, «Μυρμιδόνες δὲ καλεῦντο καὶ Ἑλληνας».

⁴ Βλ. ΙΣΟΚΡΑΤ. ἔκδοσις Teubner (ὑπὸ Blass), II (1927), Index Nominum, ἐν λ. *Isocrates*.

Δαναὸς ὁ πενήκοντα θυγατέρων πατήρ.

Σιδώνιον ποτ' ἄστν Κάδμος ἐκλιπών.

Πέλοψ ὁ Ταντάλειος εἰς Πίσαν μολών.

δηλῶν ἐκ τούτων ὡς ὅτι, ὡσπερ ἐκεῖνοι, βάρβαροι ὄντες, ἐλθόντες εἰς τὴν Ἑλλάδα κατέσχον αὐτῆς, οὕτω καὶ τέταρτός τις οὗτος ἀνεφύη δεσπότης τῆς Ἑλλάδος ὁ Φίλιππος.

⁵ Anz. d. phil.-hist. Kl. d. Öst. Ak. d. Wiss. 25, 1961, 246.

Τροίας καὶ τῶν Ἀργοναυτῶν π.Χ., αὐταὶ δὲ εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῶσιν ἐν τινι μέτρῳ καὶ ὡς παλίνδρομοι κινήσεις, ἤτοι πρὸς τὴν Ἀσίαν, τῶν ἐκ τῆς Ἀσίας κινήσεων τῶν ἐπηλύδων τοῦ 13^{ου} π. Χ. αἰῶνος. Εἰς τὰς κινήσεις ἀκριβῶς ταύτας τὰς προξενηθείσας ὑπὸ τῶν ἐπηλύδων τοῦ 13^{ου} π.Χ. αἰῶνος, ὧν τινες ἴσως συνεχίσθησαν καὶ ἀργότερον ἴσως (βλ. κατωτέρω), ἀναφέρεται, ὡς φαίνεται, καὶ ὁ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ, μνημονεύων, ὅτι βάρβαροι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐγκατασταθέντες κατ' ἀρχὴν εἰς τὰ παράλια, ἀσκοῦντες πειρατικὰς ἐπιδρομὰς ὁμοῦ μετὰ τῶν ἐντοπίων, ἐτρέπησαν εἰς τὴν ληστείαν¹, ταύτης δὲ σύνδρομον ἀπέβησαν διάφοροι μεταναστεύσεις² καὶ τὸ σιδηροφορεῖσθαι³. Ἡ ἔναρξις τῆς ληστείας τοποθετεῖται ὑπὸ τοῦ ΘΟΥΚΥΔΙΔΟΥ ἀκριβῶς πρὸ τῶν Τρωικῶν⁴, ἤτοι, πρὸ τοῦ τέλους περίπου τῆς Ὑστέρας Μυκηναϊκῆς ΠΙΒ ἐποχῆς. Τὸ σιδηροφορεῖσθαι συνεπῶς ἤρχισεν ἴσως ὀλίγον ἀργότερον.

Ἡ ἐποχὴ αὕτη τοῦ μίξο-μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ φαίνεται ἀποτελοῦσα τὸ λυκαυγὲς τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ τὴν πρώτην θετικὴν ἐκδήλωσιν τοῦ μεγαλείου τῶν Ἀθηναίων. Εἰς τοῦτο πιθανῶς συντελεῖ ἡ πλήρης ἐνσωμάτωσις τῶν ἐπηλύδων ἐποίκων τῆς Ἀττικῆς μετὰ τῶν ἐντοπίων Μυκηναίων Ἀθηναίων, τελοῦνται δέ, ὡς ἤδη ἐλέχθη, διαρκούσης τῆς ἐποχῆς ταύτης, δύο, φαίνεται, ἐνώσεις τῆς χώρας: α) ἐπὶ Ἐρεχθέως καὶ Ἴωνος: ἡ ἐνωσις τῶν ἐπηλύδων Ἰώνων καὶ τῶν τότε ἐντοπίων Μυκηναίων Ἀθηναίων, διαρκοῦντος ἤτοι τοῦ Ἀθηναίου - θρακικοῦ πολέμου ἢ ἀμέσως μετ' αὐτόν β) ὀλίγον ἀργότερον, ἐπὶ Θησέως, ἡ ἐνωσις τοῦ συνόλου αὐτῶν καὶ τῶν λοιπῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς, ἐπηλύδων καὶ μὴ, ὑπὸ κοινὸν ἐν Ἀθήναις Πρυτανεῖον καὶ Βουλευτήριον⁵. Ἡ ἐνωσις αὕτη ὑπὸ τὸν Θησέα, ἤτοι ἡ σύμπληξις ὑπὸ τὸ ἄστυ, καὶ τὴν ἐν αὐτῷ λατρείαν τῆς μυκηναϊκῆς θεᾶς, τῆς Ἀθηνᾶς, πασῶν τῶν ἐν τῇ Ἀττικῇ δμάδων διὰ τῆς ἐντάξεως αὐτῶν, ἐπηλύδων καὶ μὴ, εἰς τὴν λατρείαν τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τῆς προβολῆς οὕτω τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων ὡς τοῦ πολιτικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ κέντρου πάσης τῆς Ἀττικῆς, εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ τελικὴ καὶ ἐπίσημος προσπάθεια ἀναγνωρίσεως τῶν πανταχοῦ τῆς Ἀττικῆς ἐπηλύδων ὡς Ἀθηναίων πολιτῶν.

Ἡ ἀλλαγὴ αὕτη τοῦ Ἀθηναϊκοῦ πολιτεύματος, ὁ λεγόμενος δηλαδὴ συνοικισμὸς τοῦ Θησέως, καθ' ὃν πᾶσα τοπικὴ ἐξουσία ἐν Ἀττικῇ κατηργήθη, ἰδρῦθη δὲ τότε κοινὸν ἐν Ἀθήναις Πρυτανεῖον καὶ Βουλευτήριον, εἶναι δυνατὸν νὰ τοποθετηθῇ ἐγγὺς περίπου τῶν χρόνων τοῦ Τρωικοῦ πολέμου, ὡς δηλαδὴ θέλει καὶ ἡ ἀρχαία παράδοσις⁶, καὶ οὐχὶ εἰς τὸν 10^{ον} π.Χ. αἰῶνα, ὡς πιστεύεται ὑπὸ τινῶν φιλολό-

1 ΘΟΥΚΥΔ. Ι 5: *Οἱ γὰρ Ἕλληνες τὸ πάλαί, καὶ τῶν βαρβάρων, οἳ τε ἐν τῇ ἠπείρῳ παραθαλάσσιοι, καὶ ὅσοι νήσους εἶχον, ἐπειδὴ ἤρξαντο μᾶλλον περαιοῦσθαι ναυσὶν ἐπ' ἀλλήλους, ἐτρέποντο πρὸς ληστείαν, ἡγουμένων ἀνδρῶν οὐ τῶν ἀδυνατωτάτων, κέρδους τοῦ σφετέρου αὐτῶν ἕνεκα, καὶ τοῖς ἀσθενέσι τροφῆς καὶ προσπίπτοντες πόλεσιν ἀτειχίστοις, καὶ κατὰ κώμας οἰκουμέναις, ἤρπαζον καὶ τὸν πλεῖστον τοῦ βίου ἐντεῦθεν ἐποιοῦντο, οὐκ ἔχοντις πω αἰσχύνῃν τοῦτον τοῦ ἔργου, φέροντος δὲ τι καὶ δόξης μᾶλλον.*

2 Αὐτόθι Ι 2: *Φαίνεται γὰρ ἡ νῦν Ἑλλάς καλουμένη, οὐ πάλα βεβαίως οἰκουμένη, ἀλλὰ μεταστάσεις*

τε οὔσαι τὰ πρότερα, καὶ ραδίως ἕκαστοι τὴν ἑαυτῶν ἀπολείποντες, βιαζόμενοι ὑπὸ τινῶν ἀεὶ πλείονων.

3 Αὐτόθι Ι 5: *τό τε σιδηροφορεῖσθαι τοῖσι τοῖς ἠπειρώταις ἀπὸ τῆς παλαιᾶς ληστείας ἐμμεμένηκε.*

Ι 6: *πᾶσα γὰρ ἡ Ἑλλάς ἐσιδηροφόρει, διὰ τὰς ἀφράκτους τε οἰκήσεις καὶ οὐκ ἀσφαλεῖς παρ' ἀλλήλους ἐφόδους.*

4 Αὐτόθι Ι 5: *... καὶ ἐν τούτῳ τῷ τρόπῳ μᾶλλον ἤδη ὄντες, ὑστέρω χρόνῳ ἐπὶ Τροίαν ἐστράτευσαν.*

5 Βλ. σ. 121, σημ. 4.

6 Ὁ ΜΥΡΕΣ (Who Were the Greeks, 348) τοποθετεῖ μὲν τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἀθηναίων εἰς τὸν 13^{ον} π.Χ. αἰῶνα, διερωτᾶται ὁμως μήπως εἰς τὸν μῦ-

γων¹, ἢ εἰς τὸν 14^{ον} π. Χ. αἰῶνα, ὡς πιστεύεται ὑπὸ τῶν πλείστων ἀρχαιολόγων², καὶ τοῦτο διότι ὁ Θησεύς, συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν, εἶναι ἐκ μητρὸς μὲν Πελοπίδης, καὶ δὴ δισέγγονος τοῦ Πέλοπος, δρᾶσαντος κατὰ τὰ μέσα περὶ τοῦ 13^{ου} αἰῶνος π.Χ., ὡς ὁ Ἀγαμέμνων εἶναι ἕγγονος αὐτοῦ, ἐκ πατρὸς δὲ εἶναι Ἐρεχθίδης (περὶ αὐτοῦ βλ. ἐκτενέστερον εἰς προσθήκην, σ. 157-8), εἶναι δ' ἐξ ἄλλου σύγχρονος τῆς Ἑλένης τῆς Σπάρτης — ἦν ἀπάγει εἰς Ἀθήνας πρὸ τοῦ γάμου αὐτῆς — ὡς καὶ τοῦ Μενεσθέως, ὅστις μετέχει τῆς Τρωικῆς ἐκστρατείας. Συντελεῖ οὕτω, ὡς γνωστόν, ἡ ἀλλαγὴ αὕτη τοῦ Ἀθηναϊκοῦ πολιτεύματος ἐπὶ Θησεῶς τὰ μάλιστα, εἰς τὴν προβολὴν τῶν Ἀθηναίων καὶ ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς, ἀρχεται δὲ ἡ προβολὴ αὕτη, ὡς φαίνεται, ἤδη ἀπὸ τοῦ Αἰγέως. Τοῦτο ὑποδηλοῦσι πλείστοι μῦθοι τοῦ Θησεῶς, ἐνέχοντες πυρῆνα ἱστορικῆς ἀληθείας. Οὕτω:

Ὁ μῦθος τοῦ πολέμου Ἀθηναίων καὶ Κρήτης³ καὶ τῆς ἀπαλλαγῆς τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ τοῦ σκληροῦ καὶ ἀπανθρώπου πρὸς τὸν Μίνωα φόρου τῶν ἑπτὰ Ἀθηναίων νέων καὶ τῶν ἑπτὰ Ἀτθίδων, καὶ ὁ μῦθος τοῦ Μινωταύρου, μὴ καθαρῶς αἰγαιακῆς καταγωγῆς — ὁ NILSSON⁴ παρατηρεῖ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅτι οὐδαμῶς πιστοποιεῖται λατρεία ταύρου ὑπὸ τῶν Κρητῶν —, ἐπιβίωσις δὲ χειταΐζουσης μᾶλλον ἀσιατικῆς παραδόσεως, υἰοθετηθείσης ἐν Κρήτῃ μέσῳ ἐπήλυδος θαλασσίου φύλου, ἐγκατασταθέντος ἐν αὐτῇ⁵ δυνατὸν νὰ ἀποτελῇ ἀπήχησιν προϊστορικῶν γεγονότων, διασωζομένων ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν παραδόσεων, νὰ ὑποδηλοῖ ὁμως πιθανήν, φθίνοντος τοῦ 13^{ου} π.Χ. αἰῶνος, ὑποτέλειαν ἐπήλυδος φύλου τῆς Ἀττικῆς εἰς ἰσχυρότερον ἔπηλυ φύλον τῆς Κρήτης, διατηρήσαν ἑνίας τῶν ἀσιατικῶν αὐτοῦ παραδόσεων, σὺν τῷ χρόνῳ δὲ ἀφομοιώσαν, πλήρως σχεδόν, καὶ τὸν ὑπάρχοντα ἐντόπιον τότε πολιτισμὸν τῆς μεγαλονήσου. Ἡ ὑπαρξίς τοιοῦτου φύλου ἐν Κρήτῃ ἔχει ἤδη προταθῆ, ἐκ Κρήτης δὲ φαίνονται προελθόντες καὶ οἱ Φιλισταῖοι, μὴ κρητικῆς ἐντοπίου καταγωγῆς, ὡς πιστεύεται. Ἡ περίοδος αὕτη ἐξ ἄλλου τῆς μεγαλονήσου, ἦτοι ὁ εἰς καὶ ἡμῖς αἰῶν, 1250 - 1100 π. Χ., χαρακτηρίζεται καὶ διὰ τῆς διακοπῆς τῶν ἐμπορικῶν σχέσεων μετὰ τῆς Αἰγύπτου⁶, συμφώνως δὲ πρὸς τὰ δεδο-

θον περὶ τῆς ἀπελευθερώσεως ταύτης ἔχουσι παρεμφερῆ καὶ ἀναμνήσεις τῆς ἐποχῆς τῆς κυριαρχίας τῶν ἀνακτόρων τῆς μεγαλονήσου (πρὸ τοῦ 1400 π.Χ. δηλαδή).

1 Βλ. BONNER καὶ SMITH, *The Administration of Justice from Homer to Aristotle*, 57.

2 Βλ. HUXLEY, *Crete and the Luwians*, 11 κ.έ.

3 Περὶ τοῦ πολέμου τούτου βλ. ΠΛΟΥΤ. Θησεύς 15, 1. ΑΠΟΛΛΟΔ. III 15, 8 καὶ IV 61, 3-4 ΠΑΡΙΟΝ ΧΡΟΝΙΚΟΝ (JACOBY, *Das Marmor parium*, 8).

4 *Minoan Mycenaean Religion*, 322, 327.

5 Περὶ τῆς διαμονῆς μὴ κρητικῶν φύλων ἐν Κρήτῃ καὶ τῆς ἐξαπλώσεως αὐτῶν πρὸς ἀνατολάς, μέχρι τῆς Παλαιστίνης βλ. HALL, ἔ. ἀ. 287 κ.έ. Ἡ ἐμφάνισις τοῦ Ὑστέρου Μυκηναϊκοῦ ρυθμοῦ IIIΓ' ἔχει συνδεθῆ ὑπὸ τοῦ HEUKTLEY (QDAP 9-110) καὶ τοῦ MASKEPRANG (AJA 1938, 537-59) πρὸς τὴν ἐμφάνισιν τῶν Φιλισταίων καὶ τὴν βασιλείαν τοῦ Ραμσή τοῦ 3^{ου}. Ὁ ALBRICHT (BASOR XII, 53-8, XIII, 94 κ.έ.) φρονεῖ ὅτι ἡ δεκαετία 1170-1160 ἢ ἡ εἰκοσαετία 1170-1150 π. Χ. δέον

νὰ θεωρηθῆ ὡς ἡ χαμηλοτέρα τυχὸν χρονολογία τῆς προ-Φιλισταϊκῆς περιόδου ἢ ἐμφάνισις συνεπῶς τοῦ Φιλισταϊκοῦ ρυθμοῦ δέον νὰ τοποθετηθῆ οὐχὶ μακρὰν τῶν μέσων τοῦ 12^{ου} π.Χ. αἰῶνος. Κατὰ τὴν γνώμην ἐξ ἄλλου τοῦ ΜΥΛΩΝΑ (Ἐπετ. Φιλοσ. Σχολ. Παν. Ἀθην. 1959-60, 461), ἡ πτώσις τῆς Τροίας χαρακτηρίζεται διὰ τοῦ μολὶς ἀρχομένου Ὑστέρου Μυκηναϊκοῦ ρυθμοῦ IIIΓ'. Περὶ τῆς χρονολογήσεως τοῦ τέλους τοῦ Ὑστέρου Μυκηναϊκοῦ ρυθμοῦ IIIΒ, ἐξ ἧς ἐξαρτᾶται καὶ ἡ χρονολογίσις τῆς ἐνάρεξεως τοῦ Ὑστέρου Μυκηναϊκοῦ ρυθμοῦ IIIΓ', βλ. σ. 95 σημ. 3.

6 J. D. S. PENDLEBURY, Ὁδηγὸς Κνωσοῦ (Μετάφρασις Ν. Πλάτωνος) 14: 1250 - 1100 = YM IIIΒ, Δυναστεῖες XX - XXI. Διακοπὴ τῶν σχέσεων Αἰγύπτου καὶ Αἰγαιακῶν. Πβλ. καὶ PENDLEBURY, *The Archaeology of Crete*, 260: «...it appears most likely that the breaking off of the relations between Egypt and the Aegean was due to the first sea raid in Meneptah's reign, i.e. in 1232 B.C...».

μένα τῆς ἀρχαίας παραδόσεως ἢ περίοδος αὕτη συμπίπτει καὶ πρὸς τὴν ἐξάπλωσιν τῆς θαλασσίας δυνάμεως τῆς νήσου οὐ μόνον ἐν τῷ Αἰγαίῳ ἀλλὰ καὶ μέχρι τῆς Σικελίας¹. "Ὅτι ἡ ἐποχὴ αὕτη ἀκριβῶς εἶναι ἡ ἐποχὴ τῆς θαλασσοκρατίας τῆς νήσου δὲν ἐμφαίνεται μόνον ἐκ τῶν μύθων τοῦ Θησέως, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν Κρητικῶν γενεαλογιῶν, διότι, συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν ἐπίσης, ὁ Μίνως, προπάτωρ τοῦ Ἰδομενέως, τοῦ μετασχόντος τῆς Τρωικῆς ἐκστρατείας, δρᾷ περὶ τὰ μέσα τοῦ 13^{ου} π. Χ. αἰῶνος, ὡς δηλαδὴ ὁ Πέλοψ καὶ ὁ Νηλεὺς καὶ ἔν τινι μέτρῳ ὁ Ἰδομενέως — γενεαλογικῶς οὗτος ἐμφανίζεται ἐλαφρῶς προγενέστερος —, δύο γενεᾶς δηλαδὴ περίπου πρὸ τοῦ Τρωικοῦ πολέμου. Δὲν εἶναι ἐξ ἄλλου εἰς Μίνως, ἀλλὰ δύο, ὁ πρότερος, ἀγαθὸς καὶ δίκαιος βασιλεὺς, καὶ ὁ ὕστερος, ὁ μέγας θαλασσοκράτωρ, στυγνὸς μᾶλλον καὶ ἀδίστακτος δυνάστης. Ὁρθῶς συνεπῶς συνάγει ὁ ΜΥΛΩΝΑΣ,² ὅτι ἡ κυριαρχία τῆς Κρήτης ἐπὶ τῶν Ἀθηνῶν οὐδέποτε συνέβη κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς τοῦ πολιτισμοῦ τῆς μεγαλονήσου καὶ ὅτι ἐὰν ὁ μῦθος τοῦ Θησέως καὶ τοῦ Μινωταύρου ἀληθῆς πράγματι γεγονότα ἱστορικά, ταῦτα συνέβησαν μᾶλλον μετὰ τὴν παρακμὴν τοῦ Κρητικοῦ πολιτισμοῦ, μετὰ τὸ 1400 π. Χ. δηλαδὴ. Τὸ ναυτικὸν ἐξ ἄλλου τοῦ Μίνως, τὸ πρῶτον ναυτικὸν συμφώνως πρὸς τὴν γνώμην τοῦ ΘΟΥΚΥΔΙΔΟΥ³, οὐδὲν ἄλλο ἢ τὸ ἴσως εἰμὴ τὸ πρῶτον γνωστὸν ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ Αἰγαίου δρᾶσαν πολεμικὸν ναυτικόν. Ἡ στάθμευσις ἐπίσης τοῦ Ἀθηναίου ἥρωος εἰς Νάξον, ἐνθα ἡ ἀρχαία παράδοσις τοποθετεῖ τὴν ὑπαρξίν ἐπηλύδων Θρακῶν⁴, οὐδὲν ἄλλο ὑποδηλοῖ πιθανῶς ἢ τὴν ὑπαρξίν δεσμοῦ τῆς νήσου ταύτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν τοῦ Θησέως, λόγῳ ἴσως τῶν ἐν τῇ Ἀττικῇ ομάδων τῶν Θρακῶν καὶ τῶν ἀπογόνων αὐτῶν.

Ἡ ἐκ Τροιζῆνος ἐξ ἄλλου εἰς Ἀθήνας πορεία τοῦ Θησέως δυνατὸν νὰ ἀποτελῇ ἀπήχησιν ἱστορικοῦ γεγονότος, ὑποδηλοῦσα ἴσως τὴν διασφάλισιν τοῦ ὀδικοῦ δικτύου τοῦ Σαρωνικοῦ διὰ τῆς πατάξεως τῶν μέχρι τότε ἐκεῖ δρώντων κακοποιῶν στοιχείων, ἅτινα, λόγῳ τῆς ἐκ τῶν ἐπηλύδων ἀναταραχῆς, ἐλυμαίνοντο τὴν χώραν, ἦτοι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ληστείας⁵, καθ' ἣν ἐποχὴν περίπου ἔδρα καὶ ὁ Μίνως, ὁ πατάξας αὐτὴν ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ Αἰγαίου⁶. Δυνατὸν ὡσαύτως ἢ παράδοσις τῆς ἐκ

1 Περὶ τῆς παραδόσεως τοῦ ἐν Σικανίᾳ θανάτου τοῦ Μίνως βλ. ΗΡΟΔΟΤ. VII 170. 1, περὶ δὲ τοῦ ἐν Σικελίᾳ τάφου αὐτοῦ βλ. ΔΙΟΔΩΡ. IV 79. 3. Περὶ τῆς ἐν τῇ περιοχῇ ταύτῃ ἐξαπλώσεως τοῦ κρητικοῦ πολιτισμοῦ βλ. καθ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΝ, La Sicilia e la Grecia nell'eta preistorica ἐν Studi publicata dall'Istituto di Storia Antica dell'Università di Palermo 5, 1959, 3 κ.έ. βλ. ὡσαύτως ΗΥΧΛΕΥ, Crete and the Luwians, 12.

2 Athenian Studies Presented to William Scott Ferguson (Harvard Studies in Classical Philology, 1940), 36.

3 Βλ. σ. 112 σημ. 1.

4 Βλ. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΑ ἐν ΑΕ 1952, 90 - 1 καὶ Ἐπετηρ. Κυκλ. Μελετῶν 1, 1961, 601.

5 ἸΣΟΚΡΑΤ. Ἑλένη 32. Ὁρῶν (ὁ Θησεύς) γὰρ τοὺς βίᾳ τῶν πολιτῶν ἄρχειν ζητούντας ἑτέροις δουλεύοντας καὶ τοὺς ἐπικίνδυνον τὸν βίον τοῖς ἄλλοις καθιστάνας αὐτοὺς περιδεῶς ζῶντας, καὶ πολεμεῖν ἀναγκαζομένους μετὰ μὲν τῶν πολιτῶν πρὸς τοὺς ἐπιστρατευομένους, μετὰ δ' ἄλλων

τινῶν πρὸς τοὺς συμπολιτευομένους, ἔτι δὲ σὺλῶντας μὲν τὰ τῶν θεῶν, ἀποκτείνοντας δὲ τοὺς βελτίστους τῶν πολιτῶν, ἀπιστοῦντας δὲ τοῖς οἰκιστάτοις οὐδὲν δὲ ὀφθιμότερον ζῶντας τῶν ἐπὶ θανάτῳ συνελημμένων, ἀλλὰ τὰ μὲν ἔξω ζήλοντες, αὐτοὺς δὲ παρ' αὐτοῖς μᾶλλον τῶν ἄλλων λυπομένους· τί γὰρ ἐστὶν ἄλγιον ἢ ζῆν ἀεὶ δεδιότα, μὴ τις αὐτὸν τῶν παρεστώτων ἀποκτείνῃ, καὶ μηδὲν ἤτιον φοβούμενον τοὺς φυλάττοντας ἢ τοὺς ἐπιβουλεύοντας; τούτων ἀπάντων καταφρονήσας καὶ νομίσας οὐκ ἄρχοντας ἀλλὰ νοσήματα τῶν πόλεων εἶναι τοὺς τοιοῦτους, ἐπέδειξεν, ὅτι ὁάδιόν ἐστιν ἅμα τυραννεῖν καὶ μηδὲν χεῖρον διακεῖσθαι τῶν ἐξ ἴσου πολιτευομένων. (Βλ. καὶ σ. 112 σημ. 1β).

6 α: ΘΟΥΚΥΔ. I 4: Μίνως γὰρ παλαιάτατος, ὢν ἀκοῆ ἴσμεν, ναυτικὸν ἐκτίησας, καὶ τῆς νῦν Ἑλληνικῆς θαλάσσης ἐπὶ πλεῖστον ἐκράτησε· καὶ τῶν Κυκλάδων νήσων ἤρξε τε, καὶ οἰκιστὴς πρῶτος τῶν πλείστον ἐγένετο, Κᾶρας ἐξείλασας, καὶ τοὺς ἐαυτοῦ παῖδας ἡγεμόνας ἐγκαταστήσας· τό τε ληστρικόν, ὡς εἰκόσ, καθήρει ἐκ τῆς θαλάσσης, ἐφόσον ἠδύνατο, τοῦ τὰς προσόδους μᾶλλον ἰέναι αὐτῷ.

Τρωϊζήνος καταγωγής και τῆς ἐκεῖ γεννήσεως τοῦ Θησέως νὰ ἀπηχῆ και τὰς ναυτι-
κὰς σχέσεις μεταξύ τῶν διαφόρων ἐπὶ τοῦ Σαρωνικοῦ τότε ναυτικῶν κρατιδίων και
τὴν ἤδη ἀρχομένην ὑπεροχὴν τῶν Ἀθηναίων ἐπ' αὐτῶν διὰ τῆς πατάξεως ἰδίᾳ τῆς ἐκεῖ
ληστείας¹. Ἡ πάταξις τῆς ληστείας ταύτης και ἡ κατάπαισις τῶν πρὸς ἀλλήλους ἀγώ-
νων τῶν τότε ἡγεμόνων ἀποτελεῖ, ὡς φαίνεται, και τὴν πρὸ τῶν Τρωικῶν μέριμναν
τοῦ Ἀγαμέμνονος². Ὁ μῦθος ἐξ ἄλλου τῆς εἰς Ἀθήνας ἀφίξεως τῶν Σκυθικῆς
καταγωγῆς Ἀμαζόνων πιθανὸν ὡσαύτως νὰ ὑποδηλοῖ ἐμφάνισιν περιπλανωμένων,
ἄνευ προστάτου πλέον, γυναικοπαίδων— νέων ἐπηλύδων—, τῆδε κάκεισε διεκδικούντων
ἄσυλον και ἐστίαν, δὲν ἀποκλείεται δὲ ἡ ἐμφάνισις αὕτη κύματος νέων ἐπηλύδων,
ἧτοι κατὰ τοὺς ἀκριβῶς ἀμέσως πρὸ τῆς Τρωικῆς ἐκστρατείας χρόνους, νὰ συνδέε-
ται ἀμέσως ἢ και ἐμμέσως πρὸς τὴν ἐπὶ Ραμσῆ τοῦ 3^{ου} (1195 π. Χ.) νέαν και κατὰ
τῆς Αἰγύπτου κίνησιν τῶν «Λαῶν τῆς Θαλάσσης». Ὁ μῦθος τέλος τῆς εἰς Ἀθή-
νας ἀφίξεως τῆς Μηδείας και τῶν γάμων αὐτῆς μετὰ τοῦ Αἰγέως, πατρὸς τοῦ Θη-
σέως, ὡς και ὁ μῦθος τοῦ πολέμου τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ τὸν Θησέα κατὰ τῶν Θη-
βαίων, ὅπως ἀναγκασθῶσιν οὗτοι νὰ παραδώσωσι τοὺς πεσόντας Ἀργεῖους πρὸς
ταφήν μετὰ τὸν πόλεμον τῶν ἐπτὰ ἐπὶ Θήβαις, δυνατὸν νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀπη-
χοῦντες και τὴν τότε αἴγλην τῆς κατὰ ξηρὰν δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων, καθ' οὓς
χρόνους δηλαδὴ ἐπρόκειτο νὰ ἐπέλθῃ ἢ εἶχε μόλις ἐπέλθει ἢ σύμπηξις τοῦ πανατι-
τικοῦ κράτους και ἡ σύστασις τῆς πόλεως.

Οἱ χρόνοι οὗτοι τῆς Ἀθηναϊκῆς «πρωτο-ἱστορίας» χαρακτηρίζονται ὑπὸ τριῶν
κυρίως ἀμυντικῶν, ἧτοι ὑπὲρ τοῦ πατρίου ἐδάφους, ἀγῶνων: ἐνὸς κατὰ τῶν βαρ-
βάρων Θρακῶν, δευτέρου κατὰ τῶν βαρβάρων Ἀμαζόνων και τρίτου κατὰ τῶν Πε-
λοποννησίων ὑπὲρ τῶν Μυκηναίων Ἡρακλειδῶν φυγᾶδων³. Εἶναι δέ, ὡς ἤδη ἐλέ-

β: Πβλ. και ΠΛΟΥΤΑΡΧ. Θησεὺς IV: χαλεπὸν γὰρ ἦν
περὶ πορεύεσθαι τὴν εἰς Ἀθήνας ὁδόν, οὐδὲν μέρος κα-
θαρὸν οὐδὲ ἀκίνδυνον ὑπὸ ληστῶν ἔχουσαν.

1 Πβλ. και ΜΥΛΩΝΑΝ (Eleusis and the Eleusinian
Mysteries, 28-9): It is not difficult to believe that the
exploits attributed to Theseus along the road from
Athens to the Isthmos reflect the conquest of the
territory by the Athenians, especially if we assume
the order of these exploits to have occurred in a
sequence moving from east to west. Picard has pointed
out that the sequence, as we have it, from west to
east, dates only from the sixth century and Plutarch
indicates that even in antiquity there was some
skepticism regarding the sequence.

Ἐὰν τυχόν οἱ ἄθλοι οὗτοι συνδυασθῶσι πρὸς τὴν
πάταξιν τῆς ληστείας, δυνατὸν εἶναι νὰ θεωρηθῶσιν
ὡς ἀπόπειρά τις τοῦ Ἀθηναίου βασιλέως ἀντίστοιχος
τῆς τοῦ Μίνως (βλ. σημ. 6, σ. 111).

2: α. ἸΣΟΚΡΑΤ. Παναθ. 77: Ταύτην δὲ λαβὼν τὴν δύναμιν
(ὁ Ἀγαμέμνων) οὐκ ἔστιν ἦν τινα τῶν Ἑλληνίδων πό-
λεων ἐλύθησεν, ἀλλ' οὕτως ἦν πόρρω τοῦ περὶ τινος ἐξα-
μαρτεῖν, ὥστε παραλαβὼν τοὺς Ἑλληνας ἐν πολέμῳ και
ταραχαῖς και πολλοῖς κακοῖς ὄντας τούτων μὲν αὐτοὺς
ἀπήλλαξεν, εἰς ὁμόνοιαν δὲ καταστήσας τὰ μὲν περιττὰ τῶν

ἔργων και τερατώδη και μηδὲν ὠφελούντα τοὺς ἄλλους
ὑπερεῖδε, στρατόπεδον δὲ συστήσας ἐπὶ τοὺς βαρβάρους
ἤγαγεν.

β. ἸΣΟΚΡ. Παναθ. 79: ...τούτους (τοὺς βασιλέας), ἐπει-
σεν (ὁ Ἀγαμέμνων) ὑφ' αὐτῶ γενέσθαι και συνακο-
λουθῆν, ἐφ' οὓς ἂν ἡγήται, ... ἔτι δὲ κινδυνεύειν και
πολεμεῖν οὐκ ὑπὲρ τῆς σφετέρας αὐτῶν πατρίδος και βα-
σιλείας, ἀλλὰ λόγῳ μὲν ὑπὲρ Ἑλένης τῆς Μενελάου γυναι-
κός, ἔργῳ δ' ὑπὲρ τοῦ μὴ τὴν Ἑλλάδα πάσχειν ὑπὸ τῶν
βαρβάρων μήτε τοιαῦτα μήθ' οἷα πρότερον αὐτῆ συνέπεσε
περὶ τὴν Πέλοπος μὲν ἀπάσης Πελοποννήσου κατάληψιν,
Δαναοῦ δὲ τῆς πόλεως τῆς Ἀργείων, Κάδμου δὲ Θηβῶν.

γ. ἸΣΟΚΡΑΤ. Παναθ. 83: ...ἔργῳ δ' οὐ μόνον πρὸς ἄπαν-
τας τὴν Ἀσίαν κατοικοῦντας ἀλλὰ και πρὸς ἄλλα γένη πολλὰ
τῶν βαρβάρων κινδυνεύων (ὁ Ἀγαμέμνων) οὐκ ἀπέπειν
οὐδ' ἀπῆλθε, πρὶν τὴν τε πόλιν τοῦ τολμήσαντος ἐξαμαρτεῖν
ἐξηνδραποδίσαστο και τοὺς βαρβάρους ἐπανσεν ὑβρίζοντας.

3: α. ἸΣΟΚΡΑΤ. Ἀρχίδαμος, 42: τοὺς μὲν οὖν παλαιούς
κινδύνους εἰ διεξοίην, οὓς ἐποίησαντο πρὸς Ἀμαζόνας ἢ
Θρακᾶς ἢ Πελοποννησίους τοὺς μετ' Εὐρυσθέως εἰς τὴν
χώραν αὐτῶν εἰσβαλόντας, ἴσως ἀρχαῖα και πόρρω τῶν
νῦν παρόντων λέγειν ἂν δοκοίην.

β. ἸΣΟΚΡΑΤ. Πανηγ. 67: Σκύθαι (διὰ τῶν Ἀμαζόνων,
βλ. αὐτ. 68) και Θρακᾶς (διὰ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Εὐμόλπου)

χρη, οἱ χρόνοι οὗτοι χρόνοι τῶν μεγάλων ἐκστρατειῶν, πανελληνίων πολλάκις, καὶ δὴ τῆς Τρωικῆς. Εἰς τὴν ἐκστρατείαν ταύτην ὅμως περιέργως ἐλάχιστα φαίνονται συμβάλλουσαι αἱ Ἀθηναίαι, ὀλίγον μάλιστα πρὸ τῶν Τρωικῶν εὐρίσκονται αὗται, ὡς φαίνεται, εἰς πόλεμον μετὰ τῶν Μυκηνηῶν, ἐξ αἰτίας τῶν Ἡρακλειδῶν, ὁμοίως δὲ καὶ μετὰ τῆς Σπάρτης ἐξ αἰτίας τῆς Ἑλένης, ἐνῶ ἐξ ἄλλου ὁ Μενεσθεύς, ὁ μετασχὼν τῆς ἐκστρατείας ταύτης Ἀθηναῖος ἡγεμῶν, εἶναι ἐχθρὸς μᾶλλον ἢ φίλος τοῦ μεγάλου Ἀθηναίου πολιτικοῦ, τοῦ Θησέως. Εἶναι δυνατὸν ὡς ἐκ τούτου νὰ διατυπωθῶσι σχετικῶς διάφοροι εἰκασίαι. Γεγονὸς πάντως εἶναι, ὅτι αἱ Ἀθηναίαι, μὴ ἐξαντλούμεναι ἐκ τῆς Τρωικῆς ὑποθέσεως, ὡς πλεῖσται ἄλλαι σύγχρονοι τότε αὐτῶν πόλεις τῆς Ἑλλάδος, συνηνωμένα δὲ εἰς παγίαν ἐνότητα ὅλων τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς, εὐρίσκονται εἰς θέσιν νὰ ἀποφύγωσιν ὀλίγον ἀργότερον τὸν ἐκδωρισμὸν. Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὡς ἐκ τούτου ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Θησέως νὰ συνέλαβε καὶ νὰ ἐπραγματοποίησε τὸν συνοικισμὸν τοῦτον τῆς Ἀττικῆς καὶ ἐν ὄψει τοῦ κινουμένου, ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰωνος (βλ. ἀνωτέρω), ὄγκου τῶν Δωριέων, ἐξ οὗ ἴσως καὶ αἱ Ἀθηναίαι νὰ μετέσχον τελικῶς ἐλάχιστα μόνον τῆς Τρωικῆς ὑποθέσεως, τοσοῦτον μᾶλλον καθόσον οἱ Δωριεῖς πρὸ τῆς τελικῆς πρὸς νότον ἐπελάσεως, ἠνωμένοι μετὰ τινων βαλκανικῆς καταγωγῆς φύλων, εἶχον ἐπιχειρήσει καὶ ἐτέρας πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην κρούσεις. Τὸ ὄντως νέον ἄρα ὡς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν καὶ τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν δὲν ἀρχεται διὰ τῆς (εἰς Πελοπόννησον) καθόδου τῶν Δωριέων, ὡς θέλει ὁ MATZ¹, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐποικίσεως τῆς μυκηναϊκῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν ἐπηλύδων τοῦ 13^{ου} π. Χ. αἰῶνος. Ἡ μετὰ τὴν εἰς (Πελοπόννησον) καθόδον τῶν Δωριέων παρατηρουμένη ἀλλαγὴ τρόπου ζωῆς καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα δὲν ὀφείλεται συνεπῶς εἰς τοὺς Δωριεῖς μόνον, ὡς συνήθως πιστεύεται, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὸ ἐπικρατήσαν ὀρθολογιστικὸν πνεῦμα, ἀναγκαῖον σύνδρομον τῆς ἐκ τῶν μακρῶν πολέμων γενικῆς ἐν τῇ χώρᾳ ἐξαντλήσεως καὶ ἀπόρροια ἴσως α) ἀφ' ἐνὸς τῆς ἐπικρατησάσης ἡσυχίας ἐκ τῆς διακοπῆς τῶν ἐκ τῆς Ἀσίας κυρίως κυμάτων ἐπηλύδων, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς πατάξεως τῆς ληστείας· β) τῆς ἐπελθούσης ἤδη ἀπορ-

καὶ Πέρσαι (διὰ τῆς στρατείας τῶν Δωριέων καὶ Ξέρξου), *τυγχάνουσι δ' οὗτοι μὲν ἅπαντες ἡμῖν ἐπιβουλεύσαντες, ἡ δὲ πόλις πρὸς ἅπαντας τούτους διακινδυνεύουσα.*

γ. ΙΣΟΚΡΑΤ. Ἀρεοπαγικὸς 75: *τεκμαίρεσθαι δὲ δίκαιόν ἐστι τοῖς τε παλαιοῖς ἀγῶσιν, οἷς ἐποίησαντο πρὸς Ἀμαζόνας καὶ Θρακᾶς καὶ Πελοποννησίους ἅπαντας...*

δ. ΙΣΟΚΡΑΤ. Πανηγ. 70: *λέγεται δ' οὖν περὶ μὲν Ἀμαζόνων, ὡς τῶν μὲν ἐλθουσῶν οὐδεμία πάλιν ἀπῆλθεν, αἱ δ' ὑπολειφθεῖσαι διὰ τὴν ἐνθάδε συμφορὰν ἐκ τῆς ἀρχῆς ἐξεβλήθησαν, περὶ δὲ Θρακῶν, ὅτι τὸν ἄλλον χρόνον ὁμοῦροι προσοικουῦντες ἡμῖν τοσοῦτον διὰ τὴν τότε στρατείαν διέλιπον ὥστ' ἐν τῷ μεταξὺ τῆς χώρας ἔθνη πολλὰ καὶ γένη παντοδαπὰ καὶ πόλεις μεγάλας κατοικισθῆναι.*

ε. ΙΣΟΚΡΑΤ. Πανηγ. 58-9: *ἀνελόμενοι γὰρ πόλεμον ὑπὲρ μὲν τῶν τελευταίων πρὸς Θηβαίους, ὑπὲρ δὲ τῶν παίδων τῶν Ἡρακλέους πρὸς τὴν Εὐρουσθέως δύναμιν, τοὺς μὲν ἐπιστρατεύσαντες ἠνάγκασαν ἀποδοῦναι θάψαι τοὺς νεκροὺς τοῖς προσήκουσι, Πελοποννησίων δὲ τοὺς μετ' Εὐρουσθέως εἰς τὴν ἑσπέραν ἡμῶν εἰσβαλόντας ἐπεξελθόντες*

ἐνίκησαν μαχόμενοι κάκεινον τῆς ὕβρεως ἔπαυσαν.

ς. ΙΣΟΚΡΑΤ. Πανηγ. 64-5: *φαίνονται δ' ἡμῶν οἱ πρόγονοι τοσοῦτον ἁπάντων διενεγκόντες, ὥστ' ὑπὲρ μὲν Ἀργείων δυναστευομένων Θηβαίους, ὅτε μέγιστον ἐφρόνησαν, ἐπιτάττοντες, ὑπὲρ δὲ τῶν παίδων τῶν Ἡρακλέους Ἀργείους καὶ τοὺς ἄλλους Πελοποννησίους μάχῃ κρατήσαντες, ἐκ δὲ τῶν [πρὸς Εὐρουσθέα] κινδύνων τοὺς οἰκιστὰς καὶ τοὺς ἡγεμόνας τοὺς Λακεδαιμονίων διασώσαντες.*

ζ. ΙΣΟΚΡΑΤ. Φίλιππος 34: *μόνη γὰρ (ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων) ὑποστᾶσα τοὺς μεγίστους κινδύνους πρὸς τὴν Εὐρουσθέως δύναμιν κάκεινόν τε τῆς ὕβρεως ἔπαυσε καὶ τοὺς παῖδας (τοῦ Ἡρακλέους) τῶν φόβων τῶν ἀεὶ παραγινομένων αὐτοῖς ἀπήλλαξεν.*

η. ΔΗΜΟΣΘ. Ἐπιτάφιος 8: *καὶ μὴν καὶ τῶν Ἡρακλέους παίδων. ὅς τοὺς ἄλλους ἐσωξε, σωτήρης ἀνομόσθησαν (οἱ Ἀθηναῖοι) ἡνίκ' ἦλθον εἰς τήνδε τὴν γῆν ἰκέται, φεύγοντες Εὐρουσθέα.*

1 Βλ. σ. 105 σημ. 1: διὰ τῆς πρωτογεωμετρικῆς ἐποχῆς.

ροφήσεως τῶν ἐπηλύδων ὑπὸ τῶν *αὐτοχθόνων* καὶ τῆς προκυψάσης διαμορφώσεως τοῦ νέου διοικητικοῦ συστήματος, τῆς *πόλεως*¹.

Ἡ ἐπὶ βασιλείῳ Κόδρου τῆς ἰωνικῆς δυναστείας τῶν Νηλεϊδῶν ἀποτυχία τῶν Δωριέων, ὅπως καταλάβωσι τὰς Ἀθήνας καὶ ἐκδωρίσωσι τοὺς Ἀθηναίους, ἀπετέλεσε δικαίως νέαν πηγὴν ὑπερηφανείας αὐτῶν, οἷαν σχεδὸν καὶ ἡ ἀποτυχία τῶν Θρακῶν τοῦ Εὐμόλπου ἐπὶ βασιλείῳ Ἐρεχθέως τῆς δυναστείας τῶν Ἐρεχθεϊδῶν. Ἦτο δὲ ἡ ἀποτυχία αὕτη τῶν Θρακῶν ἱστορικὸν γεγονός τῆς πόλεως, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ κορυφαίου τῶν Ἑλλήνων ἱστορικῶν, τοῦ ΘΟΥΚΥΔΙΔΟΥ², ἐκ τοῦ σημείου δὲ τούτου, ὡς ἐλέχθη, δεόν νὰ θεωρηθῶσι σήμερον ὡς ἀρχόμενοι οἱ ἱστορικοὶ χρόνοι τῶν Ἀθηναίων.

Τὸ πρῶτον τοῦτο λοιπὸν ἱστορικὸν γεγονός τῆς πόλεως καὶ μάλιστα τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηναίων ἀπετέλεσεν, ὡς φαίνεται, τὸ θέμα τῆς διακοσμήσεως τοῦ ἐπ' αὐτῆς ναοῦ τῆς ὑπερμάχου καὶ πολιούχου θεᾶς, ἦτο δὲ τὸ θέμα τοῦτο τοσοῦτον μᾶλλον πρόσφορον, καθόσον ἐντὸς τοῦ ναοῦ τούτου τῆς θεᾶς ὑπῆρχε τὸ ἀρχαῖον ξόανον αὐτῆς, αὕτη αὕτη ἡ προστάτις θεὰ δηλαδὴ τῆς πόλεως, ὃ δὲ ναὸς οὗτος εἶχε κτισθῆ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ὑπὸ τῶν Περσῶν, βαρβάρων ἐπιδρομῶν ὡσαύτως, καταστραφέντος ναοῦ τῆς θεᾶς· οἱ Ἀθηναῖοι ἔξ ἄλλου τῶν Μηδικῶν χρόνων προσήγγιζον τοὺς μυθικοὺς προγόνους αὐτῶν καὶ κατὰ τὴν φιλοπατρίαν καὶ κατὰ τὴν εὐσέβειαν, προτιμῶντες νὰ θεωρῶσι τὸν ἄθλον τῶν Μηδικῶν ἔργων τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων τῆς πόλεως³, ἐπιτρέποντες εἰς αὐτοὺς νοεράν τινα ἴσως μόνον παραβολὴν τῶν δύο ἐκείνων ἄθλων.

Τολμηρὸν ἴσως κριθῆ τὸ κύριον συμπέρασμα τοῦ παρόντος κεφαλαίου, ὅτι δηλαδὴ ὁ ναὸς τῆς Ἀθηναῆς Νίκης εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ ναὸς τῆς Ἀθηναῆς Πολιάδος, ὁ ἀρχαῖος ναὸς, ὁ στεγάζων τὸ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως πάνσεπτον ξόανον τῆς θεᾶς, γνωστὸν ὑπὸ διαφόρους ἐπικλήσεις, ἐν αἷς καὶ Νίκη καὶ Πολιάς. Ἀφ' ἧς ὁμως καταστῆ συνειδητόν, ὅτι ἐν καὶ μόνον ξόανον ὑπῆρχεν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῆς πολιούχου θεᾶς, προσιατεῦον τὴν πόλιν καὶ ἐν καιρῷ εἰρήνης καὶ ἐν καιρῷ πολέμου, περὶ τοῦτο δ' ἐστρέφοντο πλεῖσται ὅσαι ἱεροτελεστία καὶ ἔπρεπεν ὡς ἐκ τούτου νὰ κατέχη τὴν κυρίαν θέσιν αὐτοτελοῦς ναοῦ, ἔξ ἄλλου οὔτε ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ Παρθενῶνος οὔτε ἐντὸς τοῦ Ἐρεχθεῖου ἐστεγάζετο τοῦτο κατὰ τοὺς προκλασσικὸς καὶ τοὺς κλασσικὸς χρόνους, ἀναγκαῖον ἀποβαίνει τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ μὲν μικρὸς κλασσικὸς ἀμφιπρόστυλος ναὸς ἐπὶ τοῦ πύργου ἐκτίσθη ἀφ' ἐνός ὡς κυρία κατοικία τοῦ μόνου ὑπάρχοντος καὶ μικρῶν διαστάσεων ξοάνου τῆς πολιούχου θεᾶς καὶ ἀφ' ἐτέρου πρὸς συγκάλυψιν τῆς ἐσχάρας, ἦτοι τοῦ ἱεροῦ χώρου, τοῦ θεωρουμένου ὡς τάφου τοῦ μυθικοῦ γενάρχου, παρέδρου αὐτῆς καὶ πολιούχου ἡρώος, τὸ δὲ βορείως τοῦ Παρθενῶνος οἰκοδόμημα, τὸ Ἐρέχθειον, ἐκτίσθη πρὸς κοινήν τέλεσιν τῆς χθονίας λατρείας αὐτῶν, καθὼς καὶ τινων ἄλλων χθονίων μορφῶν τῆς πόλεως, διὸ καὶ παρουσιάζει τοῦτο σαφῆ ἀπόκλισιν ἀπὸ τοῦ γνωστοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τύπου τοῦ ναοῦ.

1 Περὶ τῆς πόλεως βλ. BENGTSON, ἔ.δ. 99 κ. ἔ.

2 Βλ. σ. 86, σημ. 2α.

3 ΗΡΟΔΟΤ. VIII 109: *Ὅτε ἡμεῖς καταγραφάμεθα ἀλλὰ θεοὶ καὶ ἡρώες*

ΤΟ ΘΕΜΑ ΤΗΣ ΖΩΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΟΣ

ΑΙ ΠΕΝΤΕ ΚΕΝΤΡΙΚΑΙ ΜΟΡΦΑΙ

Τὸ θέμα τῆς ζωφόρου τοῦ Παρθενῶνος, συμφώνως πρὸς τὴν κρατοῦσαν γνώμην, ἔχει ληφθῆ ἕκ τῆς ἑορτῆς τῶν Παναθηναίων καὶ ταυτίζεται ἰδίᾳ πρὸς τὴν ἱερὰν πομπήν, δι' ἧς πέπλος νέος ἀφιεροῦτο εἰς τὸ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ξόανον τῆς Ἀθηνᾶς¹.

Ἡ γνώμη αὕτη προήλθε κυρίως ἐξ ἐρμηνείας τμήματος μικροῦ τῆς ζωφόρου, εὐρισκομένου ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς αὐτῆς, ὑπεράνω τῆς κυρίας εἰσόδου τοῦ ναοῦ, ὑπὸ τὸν ἄξονα τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος καὶ μεταξὺ τῶν δύο ὁμίλων τῶν θεοτήτων (εἰκ. 18-20), οὕτω δὲ ἐν τῇ κατ' ἐξοχὴν τιμητικῇ θέσει τῆς ζωφόρου. Τὸ τμήμα τοῦτο περιλαμβάνει πέντε μορφάς²: γυναικείαν μητριαρχικὴν (33), ἀνδρικήν (34), παιδὸς (35) καὶ δύο νεανίδων (31-32), διὰ τῶν πέντε δὲ τούτων μορφῶν εἰκονίζονται δύο διακεκριμένοι σκηναί, συνδεόμενοι στενῶς πρὸς ἀλλήλας, ἀποτελούμενοι ἕκ τριῶν καὶ δύο μορφῶν ἀντιστοίχως. Ἐκ τούτων ἡ γυναικεία μητριαρχικὴ μορφή ἔχει θεωρηθῆ ὡς ἱέρεια ἢ σύζυγος τοῦ Ἄρχοντος Βασιλέως, ἀσκοῦσα ἱερατικὰ καθήκοντα, ἢ καὶ ὡς ἀπλὴ γυνή, ἢ ἀνδρική μορφή ὡς ἱερεὺς ἢ Ἄρχων Βασιλεύς, ἀσκῶν ἱερατικὰ καθήκοντα, ἢ καὶ ὡς θνητός, ἢ μορφή τοῦ παιδὸς ὡς βοηθοῦ τοῦ ἱερέως τούτου ἢ τοῦ Ἄρχοντος Βασιλέως, αἱ δὲ μορφαὶ τῶν δύο νεανίδων ἔχουσι θεωρηθῆ ὡς διφορόροι, ἀρρηφόροι καὶ ὑφάντριαι τοῦ ἱεροῦ πέπλου τῆς θεᾶς, τραπεζοφόροι ἢ καὶ ὡς ἀπλαῖ Ἀτιθίδες.

Ἡ τοιαύτη ὁμῶς ἐρμηνεία συνεπάγεται σοβαρὰς δυσχερείας. Αἱ διὰ τῶν πέντε τούτων μορφῶν ἀπεικονιζόμεναι σκηναί, ἦτοι ἡ σκηνή, ἧς μετέχουσιν ἢ ἀνδρική μορφή καὶ ἡ μορφή τοῦ παιδός, καλουμένη συνήθως σκηνή τοῦ πέπλου, καὶ ἡ ἑτέρα σκηνή, ἧς φαίνονται μετέχουσαι ἢ γυναικεία μορφή καὶ αἱ μορφαὶ τῶν δύο νεανίδων, δὲν ἔχουσι διασαφηθῆ ἑπαρκῶς. Οὐδαμῶς ἔχει διασαφηθῆ ἐπίσης ὁ σύνδεσμος τῶν δύο σκηνῶν τούτων πρὸς ἀλλήλας. Ἀδικαιολόγητος ὑπὸ τὴν ἐρμηνείαν ταύτην παραμένει ἐξ ἄλλου ἢ διαίρεσις τῶν ὄλυμπιων θεοτήτων εἰς δύο ὁμίλους, ἔνθεν καὶ

1 Οἱ ἔχοντες διάφορον γνώμην—ὅτι δηλαδὴ τὸ θέμα τῆς ζωφόρου τοῦ Παρθενῶνος δὲν συνδέεται μετὰ τῆς Παναθηναϊκῆς ἑορτῆς—εἶναι παλαιοὶ τινες συγγραφεῖς, περιηγηταὶ κυρίως (βλέπε Α. Η. SMITH, A Catalogue of the Sculptures of the Parthenon, 67), καὶ ἕκ τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν ὁ WALDSTEIN (AJA 1885, 15 κέ), ὅστις ἐθεώρει ὅτι τὸ θέμα αὐτῆς ἦτο τὰ Συνοικία τοῦ Θεσέως, καὶ ὁ ELDERKIN (AJA 40, 1936, 92-99), ὅστις ἐθεώρει ὅτι νεαρός τις βλαστὸς Ἀθηναϊκῆς οἰκογενείας τοῦ 5ου π. Χ. αἰῶνος παρίστατο ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου ὑποδύμενος τὸν Ἐριχθόνιον—Ἐρεχθέα, παρ' αὐτὸν δὲ ὁ Ἄρχων βασιλεὺς ὑποδύμενος τὸν Διόνυσον καὶ ἡ Βασίλισσα ὑποδύμενη τὴν Δήμητρα. Παραλλαγὴν τῆς κρατούσης θεωρίας ἀποτελεῖ ἡ γνώμη τοῦ FLASCH (Zum Parthenonfries, 1887), καθ' ἣν καὶ ὁ ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου εἰκονιζόμενος παῖς κρατεῖ τὸ ἱμάτιον τοῦ πρὸ αὐτοῦ ἱσταμένου ἱερέως, καθ' ὃν χρόνον οὗτος θυσιάζει εἰς τὴν Ἀθηνᾶν ὡς καὶ ἡ γνώμη τοῦ MARTIN ROBERTSON, καθ' ἣν ἐπὶ τῶν δύο δίφρων πρὸ-

κειται νὰ ἀποτεθῆ: ἐπὶ τοῦ ἐνός μὲν ὁ παλαιός, ἐπὶ τοῦ ἑτέρου δὲ ὁ νέος παναθηναϊκὸς πέπλος (The Sculptures of the Parthenon ἐν Greece and Rome Supplement 1963, 56). Κατὰ τὸν ROBERTSON, ἡ παναθηναϊκὴ πομπὴ «was deemed to have been instituted by Erichthonios» καὶ ἡ ζωφόρος «has sometimes been thought to represent that first occasion». Εὐρίσκει ὁμῶς ὁ ROBERTSON, ὅτι ἡ (λεγομένη) πομπὴ ὅλης τῆς ζωφόρου «is not moving in its final order» καὶ πιστεύει, ὅτι «it is the procession in preparation... in the Outer Kerameikos», ἐνῶ «the little scene at the centre must be corresponding preparation on the Acropolis for the procession's reception».

2 Περὶ τῶν μέχρι τοῦδε ἐρμηνειῶν τῶν μορφῶν τούτων βλέπε: MICHAELIS, Der Parthenon, 255 κ. ἑ. Α. MOMMSEN, Heortologie, 184 κ. ἑ. Α. Η. SMITH, ἑ. ἄ. DEUBNER, Attische Feste, 30. PICARD, La Sculpture grecque, 465. BUSCHOR, Phidias der Mensch, 67 κ. ἑ. HERINGTON, Athena Parthenos and Athena Polias, 8.

ἔνθεν τῶν πέντε τούτων μορφῶν, οὐδεμία δὲ ἱκανοποιητικὴ δικαιολογία ἔχει προταθῆ περὶ τοῦ ὑφισταμένου «χάσματος» μεταξὺ τῶν δύο τούτων ὁμίλων. Ἄνεξιγήγρητος εἰσέτι παραμένει ὁ λόγος, δι' ὃν ἔχει ἀπεικονισθῆ ἐπὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου ἡ πομπὴ τῶν Παναθηναίων, ἡ ἀγομένη πρὸς τιμὴν τῆς Ἀθηνᾶς

31 32 33 34 35
Κεκροπίδες, Γῆ, Κέκροψ, Ἐριχθόνιος.
Εἰκ. 18. Κεντρικὸν τμήμα τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου.

Πολιάδος. Ἀκατανόητος ὡσαύτως εἶναι ὁπωσδήποτε ἡ ἀπεικόνισις ἐπὶ τοῦ λαμπροτέρου ἀθηναϊκοῦ ναοῦ προσώπων τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας τοῦ 5^{ου} π. Χ. αἰῶ-

28 29 30
Εἰκ. 19. Ἥβη, Ἥρα, Ζεὺς.

36 37
Εἰκ. 20. Ἀθηνᾶ, Ἥφαιστος.

νος, ἀπιθάνως ἀφηρωιζομένων, κατὰ παράβασιν τῶν ἤδη καθιερωμένων ἀρχῶν τῆς διακοσμήσεως τῶν ἑλληνικῶν ναῶν, ἣτις χρησιμοποιεῖ ἀποκλειστικῶς θρησκευτικο-μυθικὰ στοιχεῖα, προσβάλλουσα οὕτω τὰ ἀγρυπνα κάσφαλῆ θεῶν νόμιμα¹. Ἀναγκαῖα ἀποβαίνει συνεπῶς ἡ ἐπανεξέτασις τοῦ ὅλου θέματος τῆς ζωφόρου.

Ἡ ἀμφίεσις τῶν πέντε κεντρικῶν μορφῶν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου (31-35) καὶ ἡ σχέσις τῶν μορφῶν τούτων πρὸς ἀλλήλας, ὡς καὶ πρὸς τὰς ἐγγὺς αὐτῶν εὐρισκομένας θεότητες, ἐπισταμένως μελετώμεναι, παρέχουσι πολυτί-

1 ΣΟΦ. Ἄντιγ. 454 - 5.

μους ἐνδείξεις πρὸς ἐξακριβώσιν τῆς ταυτότητος τῶν μορφῶν τούτων καί, ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῆς, πρὸς ἀποσαφήνισιν ὁλοκλήρου τοῦ θέματος τῆς ζωφόρου προφανῶς. Οὕτω ὁ πωγωνοφόρος ἠλικιωμένος ἀνὴρ (34) φέρει χιτῶνα μετὰ βραχειῶν χειριδῶν (εἰκ. 21) καὶ ἄνευ ζώνης. Τοιοῦτοι χιτῶνες κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους συνήθως ἀπαρτίζουσι μέρος τοῦ ἱεροῦ κόσμου τῶν ναῶν, φέρονται ὑπὸ τῶν λατρευτικῶν ἀγαλμάτων τῶν θεοτήτων ἢ καὶ ὑπὸ τῶν ἱερέων¹ καὶ τῶν ἱερειῶν αὐτῶν, ἀποτελοῦσι δὲ πιθανώτατα προϊστορικὴν κληρονομίαν, μετ' ἐλαφρῶν τροποποιήσεων². Ἡ πρώτη τῶν δύο νεανίδων (31) φέρει σαφῶς χιτῶνα (εἰκ. 22), οἷον καὶ ὁ πωγωνοφόρος ἀνὴρ (34), φέρει δὲ αὕτη ἐπὶ πλεον καὶ ἱμάτιον. Ἡ ἑτέρα (32) τῶν νεανίδων τούτων, ἐφθαρμένη μερικῶς, φαίνεται ἐνδεδυμένη περίπου ὁμοίως, δι' ὁμοίου χιτῶνος καὶ ἱματίου. Ἐκ τῶν μετὰ βραχειῶν χειριδῶν καὶ ἄνευ ζώνης χιτῶνων αἱ μορφαὶ τῶν δύο τούτων νεανίδων καὶ ἡ μορφή τοῦ πωγωνοφόρου ἀνδρὸς εἶναι δυνατόν νὰ προσδιορισθῶσιν ὡς μορφαὶ δύο νεαρῶν ἱερειῶν καὶ ὡς μορφή ἠλικιωμένου ἱερέως ἐν τῇ ἐνασκήσει ἱερατικοῦ λειτουργήματος παρουσία τῶν Ὀλυμπίων θεοτήτων. Ἡ μητριαρχικὴ γυναικεῖα μορφή (33) φέρει ἀπλοῦν ἰωνικὸν χιτῶνα, ἐπὶ τοῦ χιτῶνος δὲ τούτου πέπλον καὶ ἐπὶ τοῦ πέπλου ἱμάτιον (εἰκ. 18 καὶ 29). Ἡ ἐπιβλητικὴ αὕτη γυναικεῖα μορφή ἐκ τῶν ἐνδυμάτων αὐτῆς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προσδιορισθῇ ὡς ἱερεία, τὰ τρία δὲ ἐνδύματα τῆς μορφῆς ταύτης, ὡς καὶ τὰ ἐνδύματα τῶν ἄλλων τριῶν μορφῶν ἐνηλίκων, διεκρίνοντο ἀλλήλων πιθανώτατα καὶ χρωματικῶς καὶ ἡ διαφορὰ αὕτη τῆς ἐνδυμασίας καθίστατο οὕτω ἐντονωτέρα καὶ σαφεστέρα.

Εἰκ. 21. Λεπτομέρεια εἰκ. 18 (βραχεῖα χεῖρις).

Εἰκ. 22. Λεπτομέρεια εἰκ. 18 (βραχεῖα χεῖρις).

Τὸ κεντρικὸν τμήμα τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου ἀποτελεῖται συνεπῶς ἐκ δύο ὁμάδων. Ἡ πρώτη τῶν ὁμάδων τούτων (ὁμάς Α) σύγκειται ἐκ μιᾶς γυναικεῖας μορφῆς μητριαρχικῆς καὶ ἐξ ἑνὸς παιδός, ἡ ἑτέρα δὲ ὁμάς (ὁμάς Β) σύγκειται ἐκ δύο νεαρῶν ἱερειῶν καὶ ἐξ ἑνὸς ἠλικιωμένου ἱερέως. Ἡ τριὰς τοῦ ἱερέως καὶ τῶν δύο ἱερειῶν (ὁμάς Β) φαίνεται κατευθυνομένη ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ, ἐνῶ ἡ δυὰς τῆς μητριαρχικῆς γυναικεῖας μορφῆς καὶ τοῦ παιδός (ὁμάς Α) φαίνεται κατευθυ-

¹ Περὶ ὁμοίου ἱερατικοῦ ἐνδύματος βλ. JOHANSEN, *The Attic Grave-Reliefs*, εἰκ. 17, ἀριστερᾶ καὶ B. SCHWEITZER, *Zur Kunst der Antike*, πίν. 25.

Πρβλ. καὶ ALFIERI-ARIAS (καὶ HIRMER), *Spina*, 74, 80-1-2 *AJA* 64, 1960, 348 κ.έ.

νομένη πρὸς τὰ ἀριστερά. Ὁ παῖς καὶ ἡ μητριαρχικὴ γυνὴ ἀποτελοῦσιν οὕτω μίαν ομάδα, καθόσον καὶ δὲν φέρουσιν ἱερατικὰ ἐνδύματα καὶ ἔχουσι τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν, ὁ δὲ ἱερεὺς καὶ αἱ δύο ἱερεῖαι ἀποτελοῦσιν ἑτέραν ομάδα, καθόσον καὶ φέρουσιν ἱερατικὰ ἐνδύματα καὶ ἔχουσι τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν, ἀντίθετον τῆς τῶν δύο ἄλλων.

Ὁ παῖς ὅμως, μέλος τῆς ομάδος Α, φαίνεται ἀπασχολημένος μετὰ τοῦ ἱερέως, μέλους τῆς ομάδος Β, ἡ μητριαρχικὴ δὲ γυνὴ ἐξ ἄλλου, μέλος τῆς ομάδος Α, φαίνεται ἀντιστοίχως ἀπασχολημένη ἀμέσως μὲν μετὰ τῆς μιᾶς ἱερείας, ἐμμέσως δὲ ἴσως καὶ μετὰ τῆς ἑτέρας ἱερείας, μελῶν τῆς ομάδος Β. Ἐπὶ τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου διακρίνονται συνεπῶς δύο σκηναὶ καὶ δύο ομάδες, ἀλλ' αἱ πέντε μορφαί, αἱ κατανεμόμεναι εἰς τὰς δύο ομάδας, δὲν μετέχουσι τῶν δύο σκηνῶν, ἀντιστοίχως πρὸς τὴν κατανομὴν αὐτῶν εἰς τὰς δύο ομάδας. Αἱ δύο εἰκονιζόμεναι σκηναὶ εἶναι: ἡ σκηνὴ τοῦ πέπλου καὶ ἡ σκηνὴ τῶν δίφρων.

Η ΣΚΗΝΗ ΤΟΥ ΠΕΠΛΟΥ

Εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ πέπλου ὁ ἱερεὺς καὶ ὁ παῖς κρατοῦσιν ἀπὸ κοινοῦ τὸν ἱερὸν πέπλον. Ὡς ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται, ὁ παῖς ἢ παραδίδει τὸν πέπλον εἰς τὸν ἱερέα ἢ λαμβάνει τὸν πέπλον παρὰ τοῦ ἱερέως ἢ βοηθεῖ ἀπλῶς τὸν ἱερέα κατὰ τὴν παραλαβὴν καὶ τὴν ἀναδίπλωσιν τοῦ πέπλου, κατὰ μῆκος καὶ κατὰ πλάτος. Καὶ ἐὰν μὲν λαμβάνῃ οὗτος τὸν πέπλον παρὰ τοῦ ἱερέως ἢ καὶ βοηθῇ τὸν ἱερέα κατὰ τὴν παραλαβὴν καὶ τὴν ἀναδίπλωσιν τοῦ πέπλου, πρέπει νὰ εἶναι ἀπλοῦς βοηθός· ἀντιθέτως, ἐὰν παραδίδῃ τὸν πέπλον εἰς τὸν ἱερέα, πρέπει νὰ εἶναι σημαντικὴ φυσιογνωμία τῆς ἀθηναϊκῆς λατρείας.

Ἡ Πολιάς Ἀθηνᾶ, ὡς ἔχει παρατηρηθῆ, διέθετε μὲν κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ἰδίᾳς ἱερείας εἰς ἀποκλειστικὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς, δὲν διέθετεν ὅμως καὶ ἴδιον ἱερέα. Εἶναι συνεπῶς ἀπίθανος ἢ ἀπεικόνισις βοηθοῦ τοῦ ἀνυπάρχοντος τούτου ἱερέως τῆς θεᾶς. Ἀδικαιολόγητος ἐπίσης εἶναι καὶ ἡ ἀπεικόνισις, ὡς ἔχει ὑποστηρικθῆ, ἀμφιθαλοῦς ἄρρενος τέκνου ἀριστοκρατικῆς οἰκογενείας ἢ καὶ ἄρρενος τέκνου ἱερέως, ἀπεσπασμένου παρὰ τῆ ὑπηρεσίᾳ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ οὕτω προβαλλομένου ὡς τελείου ἀνδρὸς διὰ τῆς παρουσίας τοῦ ἄρρενος τέκνου αὐτοῦ. Τοιοῦτο στοιχεῖον δὲν φαίνεται ἐναρμονιζόμενον πρὸς τὴν λατρείαν τῆς Ἀθηνᾶς, θεᾶς ἀγάμου, οὐδὲν κοινὸν ἐχούσης πρὸς τὰς λατρείας τῆς ἀναπαραγωγῆς¹.

Χρήσιμος, ἐξ ἄλλου, πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς μορφῆς τοῦ παιδὸς τούτου τῆς ζωφόρου ἀποβαίνει σύγκρισις αὐτοῦ πρὸς ἑτέραν μορφήν γλυπτοῦ τῆς αὐτῆς ἐποχῆς. Ἡ στάσις τοῦ παιδὸς τῆς ζωφόρου εἶναι μεστὴ ἀξιοπρεπείας καὶ μεγαλοπρεπείας, τὸ δὲ ἱμάτιον αὐτοῦ εἶναι πλούσιον καὶ ὑπὲρ τὸν ὄμιον ἐρριμμένον. Ἡ στάσις

¹ Τὸν παῖδα τοῦτον ὁ ELDERKIN ἐθεώρει ὡς νεαρόν τινα ἱερέα, βλαστὸν ἴσως ἐπιφανοῦς Ἀθηναϊκῆς οἰκογενείας, ἐρμηνεύοντα τὸ πρόσωπον τοῦ μυθικοῦ ἱδρυτοῦ τῶν Παναθηναίων Ἐριχθονίου· τὰς δύο δὲ μορφὰς ἀριστερᾶ αὐτοῦ ἐθεώρει ὡς μορφήν τοῦ Ἀρ-

χοντος Βασιλέως, ἐρμηνεύοντα τὸ πρόσωπον τοῦ Διονύσου, καὶ μορφήν τῆς συζύγου αὐτοῦ, ἐρμηνευούσης τὸ πρόσωπον τῆς Δήμητρος. (βλ. σ. 115, σημ. 1). Ἡ ἄποψις αὕτη προσκρούει ἐπὶ τῶν αὐτῶν ὡς ἄνω δυσχερεῖων.

αὕτη καὶ τὸ ἱμάτιον τοῦτο ἐνθυμίζει ἐν πολλοῖς τὴν στάσιν καὶ τὸ ἱμάτιον τοῦ παιδὸς τοῦ γνωστοῦ μεγάλου ἀναγλύφου ἐξ Ἐλευσίνος. Ὁ παῖς τοῦ ἀναγλύφου τούτου ἔχει ταυτισθῆ, ὡς γνωστόν, πρὸς τὸν Τριπτόλεμον, λόγῳ τῆς ἔνθεν καὶ ἔνθεν αὐτοῦ παρουσίας τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Περσεφόνης. Ὁ παῖς τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου τοῦ Παρθενῶνος εἰκονίζεται παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Ἀθηνᾶς (εἰκ. 18, 20), ἡ θέσις δὲ αὕτη οὐδαμῶς εἶναι τυχαία. Οὐδαμῶς τυχαία ὡσαύτως φαίνεται ἐξ ἄλλου νὰ εἶναι καὶ ἡ θέσις τῆς Ἀθηνᾶς παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Ἡφαίστου, ὁ συνδυασμὸς δὲ οὗτος Ἀθηνᾶς-Ἡφαίστου ἐν σχέσει πρὸς τὸν παῖδα παρέχει τὴν κυρίαν κλειδα πρὸς ἐξακριβωσιν τῶν πέντε κεντρικῶν μορφῶν τῆς ἀνατολικῆς ζωφόρου καὶ πρὸς διασάφησιν τῶν ἐξ αὐτῶν ἀποτελουμένων δύο σκηνῶν.

Ὁ συνδυασμὸς οὗτος προέρχεται πιθανώτατα ἐκ παλαιοῦ μύθου, γνωστοῦ ἐκ γραπτῶν πηγῶν καὶ ἐκ μνημείων, καὶ δὴ ἀγγείων, τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος: Ὁ Ἡφαιστος ἠράσθη μὲν πάλαι ποτὲ τῆς Ἀθηνᾶς, ἠτύχησεν ὅμως εἰς τὸν ἔρωτα τοῦτον, ἐκ τῆς γονῆς δὲ αὐτοῦ, πεσοῦσης κατὰ γῆς, ἔτεκεν ἐν καιρῷ ἢ Γῆ υἱόν, τὸν Ἐριχθόνιον-Ἐρεχθέα. Τοῦτον ἔλαβεν ἡ Ἀθηνᾶ παρὰ τῆς Γῆς καὶ ἀπέκρυψεν ἐντὸς κιβωτίου (κίστης), παρέδωκε δὲ τοῦτο πρὸς φύλαξιν εἰς τὰς θυγατέρας τοῦ Κέκροπος, τελούσας ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτῆς. Αὗται ὅμως, παρὰ τὴν ἐντολὴν τῆς θεᾶς, ἠνοιξαν τὸ κιβώτιον καί, ἰδοῦσαι τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ, κατελήφθησαν ὑπὸ μανίας ἢ ἀπλῶς τρόμου, ἐρρίφθησαν δὲ πᾶσαι ἢ μία τούτων ἀπὸ τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως. Ὁ Ἐριχθόνιος-Ἐρεχθεύς, ταυτιζόμενος πρὸς τὴν μορφήν τοῦ γηγενοῦς Ἐρεχθέως, τοῦ γενάρχου, οὐχὶ δηλαδὴ τὴν τοῦ πατρὸς τῆς Κρεοῦσης, ἀνετράφη ἐντὸς τοῦ τεμένου τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ἐν καιρῷ διεδέχθη τὸν Κέκροπα.

Ὁ μῦθος οὗτος ἐπιτρέπει τὴν λίαν πιθανὴν ἐρμηνείαν, ὅτι ὁ μεγαλοπρεποῦς ἐμφανίσεως παῖς, ὁ εἰκονιζόμενος ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ ζεύγους Ἀθηνᾶς-Ἡφαίστου¹, εἶναι ὁ γενάρχης τῶν Ἀθηνῶν Ἐριχθόνιος-Ἐρεχθεύς. Δὲν στερεῖται ἴσως σημασίας ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ ἐμφανίζεται ἄνευ τῶν συνήθων πολεμικῶν ἐξαρτημάτων αὐτῆς, φέρει δὲ μόνον τὴν αἰγίδα, ταύτην δὲ οὐχὶ ἐπὶ τοῦ στήθους, ἀλλ' ἐπὶ τῶν γονάτων. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ὑπεβάλλετο ἴσως εἰς τὸν θεατὴν ἢ ἰδιότης τῆς θεᾶς ὡς μητρὸς τοῦ Ἐριχθονίου καὶ παρέδρου αὐτῆς (βλ. σ. 77) ἀλλὰ καὶ συντρόφου πῶς τοῦ Ἡφαίστου.

Ὁ δεσμὸς τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ἡφαίστου εἶναι γνωστὸς εἰς τὴν ἐλληνικὴν τέχνην ἐκ παραστάσεων, ἐξ ὧν αἱ συνηθέστεραι παρουσιάζουσι τὴν Ἀθηνᾶν: (α) διωκομένην ὑπὸ τοῦ Ἡφαίστου, (β) υἰοθετοῦσαν τὸν υἱὸν τοῦ Ἡφαίστου Ἐριχθόνιον, (γ) ἰσταμένην παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Ἡφαίστου. Ἡ ἱστορία τοῦ ἔρωτος τοῦ Ἡφαίστου πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν ἀποτελεῖ πιθανῶς ἐπιβίωσιν παλαιοτάτου μύθου, καθ' ὃν ἡ Ἀθηνᾶ καὶ ὁ Ἡφαιστος ἀπετέλουν ἀρχικῶς θεῖον ζεύγος, ὁ δὲ Ἐριχθόνιος ἀπετέλει νεαρὸν θεόν, υἱὸν τοῦ ζεύγους τούτου. Ὁ ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ² ἔχει εὑρεῖ ἀναλογίαν τῆς λατρείας τοῦ Διὸς-Υπάτου καὶ τῆς τοῦ Ἐριχθονίου-Ἐρε-

¹ Περὶ τῆς Ἀθηνᾶς Ἡφαιστείας βλ. A. V. COOK, Zeus III, 1, 213-56· βλ. ἐπίσης AM 69-70, 1954-5, 77 κ. ἑ.

² ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ, Τὸ Ἐρέχθειον, 14.

χθέως¹ πρὸς τὴν τοῦ Σωσιπόλιδος, ὁ δὲ ROBERT² ἔχει εὑρεῖ ἀναλογίαν τῆς λατρείας τοῦ Σωσιπόλιδος πρὸς τὸν κρητικὸν παῖδα Δία καὶ πρὸς τὸν Δία Σωσίπολιν τῆς ἐπὶ Μαιάνδρῳ Μαγνησίας. Ἐπὶ πλέον ἢ τριάς Ἀθηνᾶς - Ἡφαίστου - Ἐριχθονίου ἀπηχεῖ ἴσως καὶ συγγένειαν πρὸς τὸν γνωστὸν τύπον τῆς χετταϊκῆς τριάδος, ὡς ἔχει ἄλλωστε ὑποστηριχθῆ καὶ ὑπὸ τοῦ A. B. COOK³. Ὡς παρατηρεῖ ὁ DUSSAUD⁴, ἤδη ἀπὸ τῆς πρωτο-χετταϊκῆς ἐποχῆς παρουσιάζεται πολύμορφος ἡλιακὴ θεά, σχετιζομένη πρὸς τὴν Φύσιν καὶ ἔχουσα ἔντονον πολεμικὸν χαρακτήρα, ἡ δὲ λατρεία τῆς θεᾶς ταύτης συνδυάζεται πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ ἄρρενος θεοῦ τῶν θυελλῶν, ἡσσοнос κύρους, καὶ πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ νεαροῦ θεοῦ, υἱοῦ τῶν δύο τούτων θεοτήτων. Ὁ μῦθος ὁμοίως τῆς ἀθηναϊκῆς τριάδος, ἀσφαλῶς μυκηναϊκῆς καταγωγῆς — ἴχνη ὁμοίας λατρείας παρατηροῦνται εἰς τὸν μινωικὸν-μυκηναϊκὸν πολιτισμόν —, φαίνεται ὑποστὰς ἐν καιρῷ τροποποιήσεις. Σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου ἡ Ἀθηνᾶ φαίνεται διαμορφωθείσα εἰς παρθένον θεάν, ὁ Ἡφαιστος εἰς ἑτέραν ἀνεξάρτητον θεότητα, ὁ Ἐριχθόνιος εἰς ἥρωα. Ἄλλ' ἡ τροποποιήσις αὕτη, ἂν καὶ προσέδωκε χαρακτήρα ἀνωτέρας θρησκείας εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν λατρείαν, δὲν ἤρκεσε νὰ ἐξαφανίσῃ τὰ κατάλοιπα τοῦ ἀρχικοῦ μύθου, ἡ ἴδὲ ἀνάμνησις τοῦ δεσμοῦ Ἀθηνᾶς - Ἡφαίστου φαίνεται διατηρηθεῖσα εἰς τὸ ἐπεισόδιον τοῦ ἀτυχοῦς ἔρωτος τοῦ θεοῦ τούτου πρὸς τὴν θεάν ταύτην, ὡς καὶ εἰς τὴν ὑπ' ἀμφοτέρων τούτων προστασίαν τῶν καλῶν τεχνῶν καὶ τῆς βιοτεχνίας. Ἴσως τὰ κατάλοιπα ταῦτα, ἀποτελέσαντα ἐνωρὶς ἐνοχλητικὴν ἀντινομίαν πρὸς τὴν ιδιότητα τῆς Ἀθηνᾶς ὡς παρθένου, συνετέλεσαν εἰς τὴν δημιουργίαν ἑτέρου, νεωτέρου, μύθου, καθ' ὃν ἡ Ἀθηνᾶ ἐγένετο θετὴ μήτηρ τοῦ ἥρωος, φυσικὴ δὲ μήτηρ αὐτοῦ ἀπέβη ἡ Γῆ. Δὲν εἶναι ὁμοίως ἀπίθανον ὁ νεώτερος οὗτος μῦθος νὰ προῆλθεν ἐκ τοῦ συγκερασμοῦ δύο διαφόρων λατρειῶν: τῆς λατρείας τῆς Γῆς, παλαιότερας καὶ προελληνικῆς (πελασγικῆς), καὶ τῆς λατρείας τῆς Ἀθηνᾶς, μεταγενεστερας καὶ τελικῶς ἐπικρατησάσης.

Εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ πέπλου ἄρα ὁ εἰκονιζόμενος παῖς εἶναι πιθανώτατα ὁ Ἐριχθόνιος - Ἐρεχθεύς⁵, ἄρτι παραδώσας τὸν ἱερὸν πέπλον τῆς μητρὸς αὐτοῦ Ἀθηνᾶς εἰς τινὰ ἱερέα καὶ βοηθῶν εἰσέτι τοῦτον, ὅπως παραμείνωσιν ἐπικεκαλυμμένα τὰ ἄκρα τοῦ πέπλου κατὰ τὴν παραλαβὴν καὶ τὴν ἀπόθεσιν αὐτοῦ. Ἡ σκηνὴ τοῦ πέπλου, ἐπομένως, εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῆ ὡς ἡ κατ' ἐξοχὴν σκηνὴ τῆς ἰδρύσεως τῶν Παναθηναίων. Ἡ ἴδρυσις τῆς ἑορτῆς ταύτης, ἄλλωστε, ὑπὸ τοῦ Ἐριχθονίου - Ἐρεχθέως μαρτυρεῖται ἐκ πλειόνων πηγῶν⁶. Συμφώνως πρὸς ταῦτα ὁ

1 Περὶ τῆς αὐτῆς ὑποστάσεως τοῦ γηγενοῦς Ἐρεχθέως (οὐχὶ δηλαδὴ τοῦ πατρὸς τῆς Κρεούσης) καὶ τοῦ Ἐριχθονίου βλ. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΑ, ἔ. ἀ. 19, ἐνθα καὶ ἡ σχετικὴ περὶ τοῦ θέματος βιβλιογραφία.

2 AM 1898, 37 κ.έ. Βλ. ὁσαύτως JdI 1906, 151.

3 A. B. COOK, ἔ. ἀ. 236.

4 Religions des Hittites, «*Mana*» 1949, 335 - 6.

5 Περὶ τῶν παραστάσεων τοῦ μύθου τοῦ Ἐριχθονίου βλ. BROMMER, ἐν Charites (Langlotz), 157 κ.έ.

6 : I. ΑΡΠΟΚΡΑΤΙΩΝ ἐν λ. Παναθήναια: Δημοσθένης

Φιλιππικοῖς. διττὰ Παναθήναια ἤγετο Ἀθήνησι, τὰ μὲν καθ' ἕκαστον ἐνιαυτόν, τὰ δὲ διὰ πενταετηρίδος, ἅπερ καὶ μεγάλα ἐκάλον. Ἰσοκράτης Παναθηναϊκῶ (17) φησι μικρὸν δὲ πρὸ τῶν μεγάλων Παναθηναίων, ἤγαγε δὲ τὴν ἑορτὴν πρῶτος Ἐριχθόνιος ὁ Ἡφαίστου, καθ' ἃ φησιν Ἑλλάνικός τε καὶ Ἀνδροτίων, ἐκάτερος ἐν α'. Ἀτθίδος. Πρὸ τούτου δὲ Ἀθήναια ἐκαλεῖτο, ὡς δεδήλωκεν Ἰστρος ἐν γ. τῶν Ἀττικῶν.

II. ΣΧΟΛΙΑΣΤΗΣ Παρμενίδου Πλάτωνος 127A: Ἡ τῶν Παναθηναίων ἑορτὴ καὶ ὁ ἀγὼν ἐτέθη μὲν τὸ πρῶ-

ἦρος οὗτος καὶ γενάρχης ἀφίερωσεν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τὸ πρῶτον ξόανον τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος, ἵδρυσεν δὲ ἐπίσης πρὸς τιμὴν αὐτῆς τὴν ἑορτὴν τῶν Παναθηναίων καὶ τοὺς Παναθηναϊκοὺς ἀγῶνας.

Τῆς ἑορτῆς ταύτης τῶν Παναθηναίων προϋπῆρχεν, ὡς γνωστόν, τοπικὴ ἑορτή, ὀνόματι Ἀθήναια. Αὕτη εἶχε γεωργικὸν χαρακτήρα, συνεδέετο δὲ οὕτω πρὸς τὴν λατρείαν τῆς γῆς πιθανῶς, τοῦτο δὲ συνάγεται ἐκ τῆς ἐποχῆς τῆς τελέσεως αὐτῆς. Ἡ τροπὴ τῆς ἑορτῆς ταύτης εἰς ἑορτὴν Παναθηναϊκὴν, ἤτοι παναττικὴν, συντελεσθεῖσα διὰ τῆς ἐντάξεως αὐτῆς ἐν τῇ λατρείᾳ τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ τοῦ Ἡφαιστοῦ¹ πιθανῶς, οὐδὲν ἄλλο ὑποδηλοῖ ἢ παλαιότητα ἐπιτυχῆ τινὰ προσπάθειαν πολιτικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἐνώσεως ὁμάδων τῆς Ἀττικῆς.

Περὶ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐνώσεως τῆς Ἀττικῆς ὑπῆρχον, φαίνεται, τρεῖς παραδόσεις. Ἡ ἥττον γνωστὴ παράδοσις ἐθεώρει τὴν πρώτην ἔνωσιν τῆς Ἀττικῆς, ἔχουσαν πιθανώτατα πολιτικὸν καὶ θρησκευτικὸν χαρακτήρα, ὡς ἔργον τοῦ Κέκροπος², θεωρουμένου ἀνέκαθεν ὡς Ἀθηναίου μὲν μονάρχου ἀλλὰ καὶ ἱερέως ἅμα ἤτοι βασιλέως-ἱερέως, τῆς Ἀθηνᾶς. Ἡ ἐτέρα παράδοσις ἐθεώρει τὴν δευτέραν ἔνωσιν τῆς Ἀττικῆς ὡς ἔργον τοῦ Ἰωνος³. Ἡ τρίτη δὲ ἔνωσις, ἡ ἀναφερομένη εἰς τὸν Θησέα⁴, εἶχεν, ὡς συνάγεται, περισσότερον πολιτικὸν καὶ ὀλιγώτερον θρησκευτικὸν χαρακτήρα, συνεδέετο δὲ οὐ μόνον πρὸς τὴν σύμπληξιν πάσης τῆς Ἀττικῆς ὑπὸ τὸ ἄστυ, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἐξάπλωσιν τῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς (βλ. σ. 94 καὶ 109· παράβαλε καὶ τὰς μυθικὰς κατακτήσεις τοῦ Θησέως ἐν Σκύρω

τον ὑπὸ Ἐριχθονίου τοῦ Ἡφαιστοῦ καὶ τῆς Ἀθήνης, ὕστερον δὲ ὑπὸ Θησέως, συναγαγόντος τοὺς δήμους εἰς ἄστυ.

III ΠΑΡΙΟΝ ΧΡΟΝΙΚΟΝ 2373, 17: ... ἄφ' οὗ Ἐριχθόνιος Παναθηναίος τοῖς πρώτοις γενομένοις ἅμα ἐξενεξε καὶ τὸν ἀγῶνα ἐδείκνυε.

IV ΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΣ III 14, 6: Ἐν δὲ τῷ τεμένει τραφεῖς Ἐριχθόνιος ἐπ' αὐτῆς Ἀθηνᾶς, ἐκβαλὼν Ἀμφικτύονα, ἐβασίλευσεν Ἀθηναίων καὶ τὸ ἐν Ἀκροπόλει ξόανον τῆς Ἀθηνᾶς ἰδρύσατο καὶ τῶν Παναθηναίων τὴν ἑορτὴν συνεστήσατο καὶ Πραξιθέαν νύμφην ἔγημε, ἐξ ἧς αὐτῷ παῖς Πανδίων ἐγεννήθη.

V. ΣΧΟΛ. Ἀριστ. Παναθ. 189, 4 (III 323): Τῶν Παναθηναίων τῶν μικρῶν λέγει ταῦτα γὰρ ἀρχαιότερα, ἐπὶ Ἐριχθονίου τοῦ Ἀμφικτύονος γεγόμενα ἐπὶ τῷ φόνῳ τοῦ Ἀστερίου τοῦ γίγαντος.

VI. ΨΕΥΔΟ-ΕΡΑΤΟΣΘΕΝΗΣ Καταστερισμοὶ 13: καὶ ἐθανμάσθη (ὁ Ἐριχθόνιος) ἀγωνιστῆς γενόμενος ἤγαγε δ' ἐπιμελῶς τὰ Παναθηναία καὶ ἅρμα ἠνίοχει ἔχων παραβάτην ἀσπίδιον ἔχοντα καὶ τριλοφίαν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ἀπ' ἐκείνου δὲ κατὰ μίμησιν καὶ ὁ καλούμενος ἀποβάτης.

1 Ἡ πρὸς τὴν δυνάδα Ἀθηνᾶς καὶ Ἡφαιστοῦ συνδεσις τῆς ἑορτῆς ταύτης διαφαίνεται καὶ ἐκ τῆς πρὸς τὴν ἑορτὴν τῶν Χαλκιδίων σχέσεως αὐτῆς (ΣΟΥΛΑ ἐν λ. Χαλκιδία: ἑορτὴ Ἀθήνησιν, ἃ τινες Ἀθήναια καλοῦσι... ὕστερον δὲ ὑπὸ μόνον ἤγετο τῶν τεχνιτῶν, ὅτι Ἡφαιστος ἐν τῇ Ἀττικῇ χαλκὸν εἰργάσατο, ἔστι δὲ ἔνῃ καὶ νέα τοῦ Παναθηναϊκῶνος, ἐν ἧ καὶ ἱερεῖαι μετὰ τῶν ἀρχον-

φόρων τὸν πέπλον διάζονται... Φανόδημος δὲ φησὶν οὐκ Ἀθηναῖον ἄγεσθαι τὴν ἑορτὴν, ἀλλ' Ἡφαιστῷ).

2 ΣΤΡΑΒΩΝ. IX C.397: ... φησὶ Φιλόχορος πορθουμένης τῆς χώρας ἐκ θαλάττης μὲν ὑπὸ Καρῶν, ἐκ γῆς δὲ ὑπὸ Βοιωτῶν, οὓς ἐκάλεον Ἄσους, Κέκροπα πρῶτον εἰς δώδεκα πόλεις συνοικίσει τὸ πλῆθος, ὧν ὀνόματα Κεκροπία, Τετραπόλις, Ἐπακρία, Δεκέλεια, Ἐλευσίς, Ἀφιδνα (λέγουσι δὲ καὶ πληθυντικῶς Ἀφιδνας), Θόρικος, Βραυρών, Κήθυρος, Σφηττός, Κηφισιά... πάλιν δ' ὕστερον εἰς μίαν πόλιν συναγαγεῖν λέγεται τὴν νῦν τὰς δώδεκα Θησοῦς.

3 Βλ. σ. 93, 102 κ.ε.

4 ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ II 15: Ἐνεβεβήκει δὲ ἀπὸ τοῦ πάντων ἀρχαίων ἐτέρων μᾶλλον Ἀθηναίους τοῦτο· ἐπὶ γὰρ Κέκροπος καὶ τῶν πρώτων βασιλέων ἡ Ἀττικὴ εἰς Θησέα αἶε κατὰ πόλεις φκεῖτο, πρυτανεῖά τε ἐχοῦσας καὶ ἀρχοντας· καὶ ὅποτε μὴ τι δείσειαν, οὐ ξυνήσαν βουλευσόμενοι ὡς τὸν βασιλέα, ἀλλ' αὐτοὶ ἕκαστοι ἐπολιτεύοντο καὶ ἐβουλεύοντο· καὶ τινες καὶ ἐπολέμησάν ποτε αὐτῶν (βλ. σ. 86) ἐπειδὴ δὲ Θησεὺς ἐβασίλευσε, γενόμενος μετὰ τοῦ ξυνετοῦ καὶ δυνατὸς τὰ τε ἄλλα διεκόμησε τὴν χώραν, καὶ καταλύσας τῶν ἄλλων πόλεων τὰ τε βουλευτήρια καὶ τὰς ἀρχάς, ἐς τὴν νῦν πόλιν οἴσασιν, ἐν βουλευτήριον ἀποδείξας καὶ πρυτανεῖον, ξυνώκησε πάντας.

ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ VIII 1: Παναθηναία κληθῆναι φασὶν ἀπὸ τοῦ Θησέως, ὅτι ὑπὸ Ἀθηναίων ἐτέθη συνειλεγμένων εἰς μίαν πόλιν.

Βλ. σ. 94 καὶ 109-10, 113.

καὶ Θράκη, ἐφ' ὧν οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰῶνος προέβαλλον διεκδικήσεις κληρονομικῶ δικαιώματι). Ἡ τρίτη αὕτη παράδοσις, μεταγενεστέρα τῶν προηγουμένων, ἀπέβη ἢ ἐπικρατεστέρα καὶ ἐν καιρῷ ἐθεωρήθη ὡς ἡ μοναδικὴ ἔνωσις τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς, οὕτω δὲ ἀπέβη αὕτη ἢ ἐπικρατεστέρα παράδοσις, ὡς ἔχει ἤδη παρατηρήσει καὶ ὁ DE SANCTIS¹.

Ἡ ἀπεικόνισις συνεπῶς ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου τῆς μυθικῆς ἰδρύσεως τῶν Παναθηναίων ἀναφέρεται πιθανῶς εἰς τὴν πρώτην μυθικὴν ἔνωσιν τῶν περὶ τὴν Ἀκρόπολιν οἰκούντων. Ἡ γνώμη αὕτη αἶρει καὶ τὸ κύριον ἔρεισμα τῆς θεωρίας τοῦ HERINGTON², ὅτι δὲν ὑπῆρχε τελικῶς διαφορὰ μεταξὺ τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος καὶ τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου. Τὸ θέμα τοῦτο εἶχε θίξει πρῶτος ὁ FURTWÄNGLER³, οὗτος ὅμως ἐπεχείρησε νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἐπὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου ὑπαρξίν γλυπτῆς διακοσμῆσεως μετὰ θέματος ἀναγομένου εἰς τὴν λατρείαν τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος διὰ τῆς ὑποθέσεως, ὅτι ὁ Παρθενῶν προωρίζετο ἀρχικῶς πρὸς λατρείαν ἀπὸ κοινου τῆς Παρθένου καὶ τῆς Πολιάδος καὶ ὅτι λόγῳ δυσχερειῶν ἀπροβλέπτων τὸ ξόανον τῆς Πολιάδος δὲν ἀπετέθη εἰς τὸν Παρθενῶνα, ἀλλὰ παρέμεινεν ἐκεῖ ἔνθα εὐρίσκετο, μέχρις οὗ μετεφέρθη βραδύτερον εἰς τὸ Ἐρέχθειον.

Η ΣΚΗΝΗ ΤΩΝ ΔΙΦΡΩΝ

Εἰς τὴν σκηνὴν τῶν δίφρων παρουσιάζονται : (α) δύο νεάνιδες (31 καὶ 32) μεθ' ἱερατικοῦ ἐνδύματος, ὡς ἐλέχθη, καὶ μετὰ δίφρου ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, τούτων δὲ ἡ ἐτέρα κρατεῖ καὶ κανοῦν διὰ τῆς ἀριστερᾶς, (β) μητριαρχικὴ γυναικεῖα μορφή (33) ἄνευ ἱερατικοῦ ἐνδύματος, λαμβάνουσα τὸν δίφρον παρὰ τῆς μιᾶς τῶν ἱερείων τούτων.

Ἡ ἐπικρατοῦσα γνώμη θεωρεῖ τὰς δύο νεάνιδας ταύτας ὡς τὰς ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος ἀρρηφόρους, φερούσας δίφρους, τὴν δὲ ἐτέραν τούτων φέρουσαν καὶ κανοῦν τολυπῶν, ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἐρίου τοῦ πέπλου τῆς θεᾶς, ἢ πλακούντων ἐκ τῆς θυσίας πρὸς τιμὴν τῆς θεᾶς.

Συμφώνως πρὸς τὴν ἐπικρατεστέραν ἐκδοχὴν τῆς γνώμης ταύτης ἢ μητριαρχικὴ γυνή, θεωρουμένη ἰέρεια ἢ σύζυγος τοῦ Ἄρχοντος Βασιλέως, λαμβάνει τὸν δίφρον παρὰ τῆς πρὸ αὐτῆς νεάνιδος, ὁ ἕτερος δίφρος δὲ πρόκειται νὰ παραδοθῇ ὑπὸ τῆς ἐτέρας νεάνιδος εἰς τὴν περαιτέρω ἰσταμένην μορφήν (34) τοῦ ἱερέως ἢ Ἄρχοντος Βασιλέως. Κατ' ἀρχὴν ἢ ἐκδοχὴ αὕτη προσκρούει ἐπὶ τοῦ ἀπαραδέκτου συγχρωτισμοῦ θεῶν καὶ θνητῶν.

1 DE SANCTIS, Ἀτθίς 22-24. Οὗτος φρονεῖ, ὅτι ὁ Θουκυδίδης διατυποῖ ἰδίᾳ θεωρίας, διαφορὰς τῆς καθιερωμένης παραδόσεως. Ἡ παράδοσις τῆς ὑπὸ τοῦ Θησέως ἰδρύσεως τῶν Ἰσθμίων (JACOBY, *Marior pagini*, 87) ἀποτελεῖ ἴσως μέρος τῆς αὐτῆς γενικῆς παραδόσεως τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ κύρους τῶν Ἀθηνῶν ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς. Παρατηρητέον, ὅτι ἡ Ἀττικὴ δὲν εἶναι ἢ ἀποκλειστικὴ πατρίς τοῦ Θησέως· οὗτος δὲν εἶναι συνεπῶς ἀποκλειστικῶς Μυκηναῖος Ἀθηναῖος ἦρος, ὡς ὁ Ἐριχθόνιος· Ἐρεχθεύς, καθόσον καὶ

ἡ Τροϊζὴν ἔχει θησαϊκὴν παράδοσιν καὶ ἡ Θεσσαλία καὶ ἡ Σκύρος, ἴσως δὲ καὶ ἡ Φωκίς, ἢ Βοιωτία καὶ ἡ Κυνουρία (WILL, *Corinthiaca*, 193). Ο X. G. L. HAMMOND, *Land Tenure in Athens and Solon's Seisachtheia* ἐν *JHS* 81, 1961, 78, σημ. 9 παρατηρεῖ, ὅτι τὸ κείμενον τοῦ Θησέως τοῦ Πλουτάρχου εἶναι ρομαντικὸν καὶ ἀναχρονιστικόν.

2 HERINGTON, ἔ. ἀ. 48 κ.έ.

3 FURTWÄNGLER, *Masterpieces of Greek Sculpture* (1905), 426.

Συμφώνως πρὸς τὴν ἐτέραν ἐκδοχὴν τῆς αὐτῆς γνώμης, ἡ μητριαρχικὴ γυνή, ἰέρεια θεωρουμένη, ἐπιβλέπει δύο νεαρὰς βοηθοὺς αὐτῆς κατὰ τὴν τοποθέτησιν δύο δίφρων ἐν συμβολικῇ προσκλήσει πρὸς τὰς θεότητας. Ἡ ἐκδοχὴ αὕτη αἴρει μὲν τὴν ἐκ τοῦ συγχρωτισμοῦ θεῶν καὶ θνητῶν δυσχέρειαν, δὲν ἐξηγεῖ ὁμως (α) διατὶ αἱ θεότητες ἐμφανίζονται καθήμεναι ἤδη, (β) διατὶ ὁ συμβολισμὸς οὗτος περιλαμβάνει δύο, οὐχὶ ἓνα π. χ. ἢ τρεῖς, δίφρους.

Ἀμφότεραι αἱ ἐκδοχαὶ αὗται δὲν ἐξηγοῦσιν ἐπίσης: (α) διατὶ ὁ ἕτερος τῶν δίφρων τούτων εἶναι μικρότερος, (β) διατὶ ἡ μητριαρχικὴ γυνή, καίτοι θεωρεῖται ἰέρεια, δὲν φέρει ἱερατικὸν ἔνδυμα, (γ) διατὶ καταλαμβάνει αὕτη ἐπὶ τῆς ζωφόρου θέσιν ἐπισημοτέραν ἢ αἱ θεότητες.

Ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς γυναικὸς ταύτης ὡς συζύγου τοῦ Ἄρχοντος Βασιλέως δὲν ἐξηγεῖ τὴν σχέσιν αὐτῆς, συμβολικῆς συνεύνου τοῦ Διονύσου, μετὰ τῆς Ἀθηνᾶς, ἀγάμου θεᾶς κατ' ἐξοχὴν. Ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς γυναικὸς ταύτης ὡς ἐξεχούσης ἱερείας τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος δὲν ἐξηγεῖ ἐξ ἄλλου τὸ μὴ ἱερατικὸν ἔνδυμα αὐτῆς.

Οἱ δύο δίφροι, ἐπομένως, φαίνονται ἀντιστοιχοῦντες πρὸς δυάδα συγκεκριμένων μορφῶν, οὐχὶ ὁμως πρὸς δυάδα ἐκ τῶν καθημένων θεοτήτων ἢ πρὸς τὸ ζεῦγος τῶν μορφῶν 33 καὶ 34. Ἡ κλεῖς τοῦ προορισμοῦ τῶν δίφρων τούτων πρέπει νὰ ζητηθῆ ὡς τῶν μαλλον εἰς τὸν δεσμὸν τοῦ Ἐριχθονίου-Ἐρεχθέως πρὸς τὰς λοιπὰς τέσσαρας μορφὰς τοῦ κεντρικοῦ τούτου τμήματος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου.

Αἱ πέντε αὗται μορφαὶ πλαισιοῦνται ἔνθεν καὶ ἔνθεν ὑπὸ τῶν δύο ὁμίλων τῶν θεοτήτων, ἡ μόνη δὲ μέχρι σήμερον ἐκτεθεῖσα ἱκανοποιητικὴ δικαιολογία τῆς διαιρέσεως τῶν θεοτήτων εἰς τοὺς δύο τούτους ὁμίλους ὑποθέτει τὰς θεότητας ταύτας καθήμενας πρὸ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος, τὰς δὲ πέντε μορφὰς ἱσταμένας ἔμπροσθεν αὐτῶν καὶ τοῦ ναοῦ¹, ἢ ὀπισθεν αὐτῶν, ἐντὸς τοῦ ναοῦ². Ἡ ἀντίληψις αὕτη βασίζεται ἐπὶ τῆς ἐλλείψεως δῆθεν προοπτικοῦ βάθους ἐκ τῶν πλείστων γλυπτῶν τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς. Καίτοι ὁμως προοπτικὸν βάθος οὐσιαστικὸν δὲν παρουσιάζεται πρᾶγματι ἐπὶ τῶν γλυπτῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης, ὑπάρχει ὁμως ἤδη ἐπὶ τούτων ποιά τις διαφοροποιήσις πρὸς ὑποβολὴν αὐτοῦ, παρατηρουμένη ἄλλωστε καὶ ἐνιαχοῦ τῆς ζωφόρου, π. χ. εἰς τὰς σκηναὶς τῶν ἀρμάτων καὶ τῶν ἰπέων.

Ἡ σχέσις τοῦ Ἐριχθονίου-Ἐρεχθέως πρὸς τὰς λοιπὰς τέσσαρας μορφὰς τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου, ὡς καὶ ἡ πρὸς ἀλλήλας σχέσις τῶν πέντε τούτων μορφῶν εἶναι ἀληθῶς ἡ ἀκόλουθος: Ἡ πρώτη τῶν μορφῶν τοῦ τμήματος τούτου, ἡ μία τῶν δύο ἱεριῶν (31), εἶναι σχεδὸν κατ' ἐνώπιον, μόλις ἐξελθοῦσα ἐκ χώρου, ὀπισθεν αὐτῆς κειμένου, μέρους τοῦ ναοῦ πιθανῶς, στρέφεται δὲ ἐλαφρῶς πρὸς τὰ δεξιὰ, ἵνα ἀκολουθήσῃ τὴν πορείαν τῆς ἐτέρας ἱερείας (32). Ἡ ἐτέρα αὕτη ἰέρεια, βαδίζουσα βραδέως πρὸς τὰ δεξιὰ, φαίνεται ἄρτι συναντήσασα τὴν μητριαρχικὴν γυναικείαν μορφὴν (33), ἐκ τῆς ἀντιθέτου πλευρᾶς ἐρχομένην. Ὁ ἱερεὺς (34) πορευόμενος ἐπὶ τῆς αὐτῆς καὶ αἱ δύο

¹ A. H. SMITH, A Guide to the Department of Greek and Roman Antiquities in the British

Museum, 1920, 34.

² BUSCHOR, Phidias der Mensch, 68.

ίερείαι κατευθύνσεως, προηγούμενος δὲ τούτων, φαίνεται συναντήσας ἤδη τὸν Ἐριχθόνιον-Ἐρεχθέα, συνοδευόμενον ὑπὸ τῆς μητριαρχικῆς μορφῆς.

Ἡ τριάς τῶν δύο ἱερείων καὶ τοῦ ἱερέως, ἡ ὁμάς Β δηλαδή, νοεῖται οὕτω εὐρισκομένη ἐπὶ ἐπιπέδου διαφόρου τῆς δυάδος τοῦ Ἐριχθονίου-Ἐρεχθέως καὶ τῆς μητριαρχικῆς μορφῆς, τῆς ὁμάδος Α δηλαδή. Ἡ ὁμάς Α οὕτω νοεῖται εὐρισκομένη πρὸς τῆς ὁμάδος Β, ἥτοι ἐπὶ ἐπιπέδου πλησιεστέρου πρὸς τὸν θεατὴν, ὁ δὲ Ἐριχθόνιος-Ἐρεχθεὺς δὲν νοεῖται εὐρισκόμενος ὀπισθεν, ἀλλὰ παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς μητριαρχικῆς μορφῆς.

Τὰ μέλη τῆς ὁμάδος Β, κινούμενα ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ, παρέχουσι τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ἐξεκίνησαν ἐκ τοῦ αὐτοῦ σημείου περίπου καὶ ὅτι ἔχουσι τὸ αὐτὸ περίπου σημεῖον προσορισμοῦ. Ὡς σημεῖον ἐκκινήσεως αὐτῶν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος, ὡς προσορισμὸς δὲ αὐτῶν ἢ πρὸς τὸν ναοῦ τούτου συνάντησις τῶν μελῶν τῆς ὁμάδος Α. Καθ' ὃν χρόνον οὕτω ὁ ἱερεὺς νοεῖται συναντήσας τὸν Ἐριχθόνιον-Ἐρεχθέα καὶ σχεδὸν λαβὼν παρὰ τούτου τὸν ἱερὸν πέπλον τῆς Ἀθηνᾶς — τὸν πρῶτον πέπλον τῆς Πολιάδος — αἱ δύο ἱερείαι νοοῦνται ὡς ἐξαγαγοῦσαι ἐκ τοῦ ναοῦ δύο δίφρους πρὸς χρῆσιν τοῦ Ἐριχθονίου-Ἐρεχθέως καὶ τῆς μετ' αὐτοῦ μητριαρχικῆς αὐτοῦ συνοδοῦ (33).

Εἶναι ἐνδεχομένη ἡ ἀντίρρησης ὅτι ἡ παραλαβὴ δίφρου ἀπάδει πρὸς τὴν ἐπιβλητικότητα καὶ τὸ ἀκτινοβολοῦν κῦρος τῆς μητριαρχικῆς ταύτης μορφῆς (33). Ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ λοχοτεχνία ὁμως γέμει παραδειγμάτων θεαινῶν καὶ ἐπιφανῶν γυναικῶν, ἀσχολουμένων περὶ κοινὰ ἔργα. Ἐνδεχομένη ὡσαύτως εἶναι ἡ ἀντίρρησης, ὅτι ὁ Ἐριχθόνιος-Ἐρεχθεὺς, ιδρύων τὰ Παναθήναια, εἶχεν ἀπὸ καιροῦ ὑπερβῆ τὸ στάδιον τῆς παιδικῆς ἡλικίας. Ὁ εἰκονογραφικὸς τύπος ὁμως τοῦ Ἐριχθονίου-Ἐρεχθέως, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ BROMMER, ἦτο ἀνέκαθεν μορφὴ παιδός¹, δὲν ἦτο μορφὴ ἐφήβου ἢ ἀνδρός.

Η ΕΝΘΡΟΝΙΣΙΣ ΤΟΥ ΕΡΙΧΘΟΝΙΟΥ - ΕΡΕΧΘΕΩΣ

Μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ πέπλου καὶ τὴν ἀκολουθοῦσαν ἀπομάκρυνσιν τοῦ ἱερέως καὶ τῶν δύο ἱερείων εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ, πρὸς ἐκεῖ ἀπόθεσιν τοῦ πέπλου, ἡ μορφὴ τοῦ Ἐριχθονίου-Ἐρεχθέως καὶ ἡ μορφὴ τῆς μητριαρχικῆς αὐτοῦ συνοδοῦ πρόκειται νὰ λάβωσι θέσιν ἐπὶ τῶν δύο δίφρων, τοποθετουμένων μεταξὺ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Διός.

Ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ ἱερέως καὶ τῶν ἱερείων καὶ ἡ παραμονὴ ταυτοχρόνως τοῦ Ἐριχθονίου-Ἐρεχθέως καὶ τῆς μητριαρχικῆς αὐτοῦ συνοδοῦ ἐν μέσῳ τῶν καθημένων θεοτήτων ἀποτελοῦσι νοουμένας σκηνάς, εὐχερῶς δέ: αἱ θρησκευτικαὶ παραστάσεις τῆς ἑλληνικῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος δὲν εἶναι στιγμιαῖαι ἀπεικονί-

¹ ἔ. ἀ. 160: . . . dass Erichthonios in den Bildern nur als Kind vorkommt. Παρατηρητέον ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅτι ὁ Ἐριχθόνιος εἰκονίζεται συνήθως εἰς μὲν τὰς ἀγκάλας (σκηναὶ υἱοθεσίας, αὐτόθι) ὑπὸ μορφὴν νηπίου, μόνον δὲ ὑπὸ μορφὴν παιδός (πβλ. Ἀκροπό-

λεως 396: LANGLOTZ, πίν. 29. ARV 628), καὶ δὲ μετὰ πλουσίου ἱματίου, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς ζωφόρου δηλαδή. Περὶ τούτου βλ. δημοσιευθὸς μου εἰς «Χαριστήριον» καθηγητοῦ Ὁρλάνδου.

σεις, φωτογραφικαὶ οὕτως εἰπεῖν, ἀλλ' ἀπεικονίσαις ὀλικάι, πολλάκις καὶ μετὰ συμβολισμοῦ τινος.

Οὕτω, αἱ δύο σκηναί, αἱ ἀποτελούμεναι ἐκ τῶν πέντε κεντρικῶν μορφῶν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου, ἡ σκηνὴ τοῦ πέπλου καὶ ἡ σκηνὴ τῶν δίφρων, ὑποδηλοῦσι συγχρόνως καὶ δύο ἐτέρας σκηναί: τὴν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἱεροῦ ἐπιστροφὴν τοῦ ἱερέως καὶ τῶν δύο ἱερείων καὶ τὴν ἐν τῷ μέσῳ τῶν καθημένων θεοτήτων ἐπὶ δίφρου ἐνθρόνισιν τοῦ Ἐριχθονίου-Ἐρεχθέως καὶ τῆς μητριαρχικῆς αὐτοῦ συνοδοῦ, τοῦ μὲν παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς θετῆς μητρὸς αὐτοῦ Ἀθηνᾶς ὡς *παρέδρου* αὐτῆς (βλ. σ. 77), τῆς δὲ παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Διὸς ὡς μητρὸς αὐτοῦ καὶ *Ὀλυμπίας*.

Ἡ ἐνθρόνισις αὕτη ἐπὶ δίφρου ἐν μέσῳ τῶν καθημένων θεοτήτων εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῆ ὡς στιγμιαία, ἐπὶ τῆς γῆς ὅμως, ἀποθέωσις τοῦ Ἀθηναίου ἥρωος¹. Ἐξ ἄλλου, ἡ παρουσία τῶν θεοτήτων εἶναι δυνατὸν νὰ ἐρμηνευθῆ ὡς σκοποῦσα τὴν ὑπ' αὐτῶν θεωρίαν τῆς ιδρύσεως τῆς μεγάλης ἀθηναϊκῆς ἑορτῆς, τῆς τελουμένης ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῶν γενεθλίων τῆς Ἀθηνᾶς, ἀλλὰ καὶ τὴν πανηγυρικὴν ἐπιβράβευσιν τῆς εὐσεβείας τοῦ Ἀθηναίου ἥρωος καὶ γενάρχου.

Ἡ νοουμένη αὕτη σκηνὴ τῆς ἀποθέωσεως καθιστᾷ οὕτω σαφῆ καὶ τὸν προορισμὸν τῶν δύο δίφρων. Ὁ προορισμὸς τοῦ ἐτέρου τῶν δίφρων πρὸς ἐνθρόνισιν τοῦ Ἐριχθονίου-Ἐρεχθέως ὑποδεικνύεται ἐξ ἄλλου καὶ ἐκ τοῦ μικροτέρου μεγέθους τοῦ δίφρου τούτου.

(Ὁμάς) Α΄.

ΕΡΙΧΘΟΝΙΟΣ - ΕΡΕΧΘΕΥΣ ΚΑΙ ΓΗ

Ἐξακριβωτέον ἤδη, ποία εἶναι ἡ μητριαρχικὴ συνοδὸς τοῦ Ἐριχθονίου, ἡ ἔχουσα τὴν κατ' ἐξοχὴν τιμητικὴν θέσιν ἐπὶ τῆς ζωφόρου (σ. 12).

Ἡ μορφή αὕτη δὲν εἶναι οὔτε ἱέρεια, οὔτε σύζυγος τοῦ Ἄρχοντος Βασιλέως (σ. 12). Εἰς τὴν νοουμένην σκηνὴν τῆς ἀποθέωσεως τοῦ Ἐριχθονίου αὕτη εὐρίσκειται ἀφ' ἑνὸς μὲν παραπλεύρως τοῦ Διὸς, καὶ δὴ ἔχοντος παρὰ τὸ ἕτερον πλευρὸν αὐτοῦ τὴν Ἥραν, ἀφ' ἐτέρου δὲ παραπλεύρως τοῦ Ἐριχθονίου-Ἐρεχθέως, ἐμφανίζεται δὲ οὕτω ἔχουσα δεσμὸν μὲν στενότατον μετὰ τοῦ Διὸς καὶ μετὰ τοῦ Ἐριχθονίου-Ἐρεχθέως, ὑπερέχουσα δὲ πρεσβεία τούτου, ἐξ οὗ καὶ τὸ μέγεθος τοῦ πρὸς ἐνθρόνισιν αὐτῆς προοριζομένου δίφρου· ἐνῶ, ἐξ ἄλλου, πρὸς τὴν ἐτέραν πλευρὰν κάθηται ἐγγὺς ὅλως τοῦ Ἐριχθονίου-Ἐρεχθέως ἡ θετὴ μήτηρ αὐτοῦ Ἀθηνᾶ, καὶ δὴ ἔχουσα τὸν Ἥφαιστον παρ' αὐτήν. Ἡ μητριαρχικὴ συνοδὸς τοῦ Ἐριχθονίου-Ἐρεχθέως οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἄρα ἢ ἡ μήτηρ αὐτοῦ Γῆ.

¹ Ἀποθέωσις (ἐν Ὀλύμπῳ) τοῦ Ἐριχθονίου-Ἐρεχθέως δὲν ἀναφέρεται, διότι πρόκειται περὶ χθονίου ἥρωος (βλ. PFISTER, ἔ. ἀ. 480 κ.έ.).

Περὶ τῶν μέχρι τοῦδε ἀπόψεων ὡς πρὸς τὸν προορισμὸν τῶν δύο δίφρων βλέπε:

MICHAELIS, ἔ. ἀ. 203. MOMMSEN, Feste, 114. PREMERSTEIN ἐν *ÖJh* 14, 1912, 25. SMITH, A Guide to

the Department of Greek and Roman Antiquities in the British Museum, 34. PICARD, La Sculpture Grecque, II, 465. Βλέπε ὡσαύτως τὴν ὑπὸ τοῦ DEUBNER (*Attische Feste*, 31) γενομένην παρατήρησιν, ὅτι ἱεροὶ δίφροι δὲν πιστοποιῶνται ἐν τῇ πομπῇ τῶν Παναθηναίων.

Ὁ Ἐριχθόνιος-Ἐρεχθέως εὐρισκόμενος οὕτω ἐν μέσῳ τῶν δύο μητέρων αὐτοῦ, καθ' ὃν τρόπον, ἐξ ἄλλου, καὶ ἐπὶ τῶν συνήθων παραστάσεων τῆς υἰοθεσίας, ἐπὶ κεντρικῆς δὲ θέσεως τῆς ζωφόρου, τιμᾶται ὡς ὁ εὐσεβῆς γενάρχη τῶν Ἀθηνῶν· ἐνῶ ἐξαίρονται ἅμα αἱ δύο μεγάλαι θήλειαι θεότητες τῶν Ἀθηνῶν, τὸ μὲν ἡ Γῆ, ὡς ἡ φυσικὴ μήτηρ αὐτοῦ καὶ ὡς ἡ Ὀλυμπία μήτηρ, τὸ δὲ ἡ θετὴ μήτηρ αὐτοῦ, ὡς ἡ εἰρηνικὴ θυγάτηρ τοῦ Διός, πρὸς ἣν καί, ὡς ἐορτάζουσιν θεάν, προσφέρεται παρὰ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ὁ πρῶτος πέπλος, διὰ τῶν χειρῶν τοῦ ἰδίου αὐτῆς υἱοῦ καὶ μυθικοῦ γενάρχου τῶν Ἀθηναίων.

Ἡ εἰκασία, ὅτι οὐδὲν ἄλλο ἢ ἡ Γῆ εἶναι ἡ μητριαρχικὴ συνοδὸς τοῦ Ἐριχθονίου-Ἐρεχθέως, ἐνισχύεται σοβαρῶς καὶ ἔκ τινος τεχνικῆς ἰδιορρυθμίας τῆς ἐπεξεργασίας τῆς μορφῆς ταύτης. Τὸ κατώτατον δεξιὸν ἄκρον τοῦ πίπιοντος ἐνδύματος αὐτῆς δὲν παρουσιάζει ἴχνη ἀποκρούσεως, κυρτοῦται δὲ πρὸς τὰ ἄνω ὡσεὶ περατούμενον. Καὶ παρουσιάζεται ἡ μορφή αὐτῆ ἐλλιπῆς κατὰ τὸν ἀριστερὸν πόδα (εἰκ. 31), τούτου δ' ὁ χῶρος καταλαμβάνεται περιέργως ὑπὸ τοξοειδοῦς κοιλότητος, διακρινομένης διὰ τὴν ὀμαλὴν περίμετρον καὶ τὴν λείαν ἐξεργασίαν τῆς ἐπιφανείας. Ἄθικτος δὲ εἶναι ὑπὸ τὸ σημεῖον τοῦτο καὶ ἡ ἐν εἴδει ἀναθυρώσεως ταινία τοῦ ἄκρου τμήματος τοῦ δόμου, συνδεομένη ἄλλοτε μετὰ τοῦ κάτωθεν αὐτῆς ἐπιστυλίου. Ἡ τοιαύτη ἔλλειψις τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῆ ὡς μὴ τυχαία: ὁ δόμος τοῦ ἐπιστυλίου, ὑψούμενος ἀρχικῶς ἐπὶ τοῦ χώρου τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς τῆς μορφῆς ταύτης, ἐσχημάτιζεν ἴσως προέκτασιν λοφοειδοῦς σχήματος, ἀποτελοῦσαν πρόσφορον μέσον τονισμοῦ τοῦ χθονίου χαρακτῆρος τῆς εἰκονιζομένης θεότητος.

Ἡ ἐρμηνεία ὅμως τῆς μητριαρχικῆς ταύτης μορφῆς τῆς ζωφόρου ὡς παριστάσεως τὴν Γῆν εἶναι δυνατὸν νὰ προκαλέσῃ τὴν ἐξῆς ἀντίρρησην: αἱ πλεῖσται τῶν παραστάσεων τοῦ κύκλου τῆς υἰοθεσίας τοῦ Ἐριχθονίου-Ἐρεχθέως, ἰδίᾳ αἱ παλαιότεραι, ἐμφανίζουσι τὴν Γῆν ἔχουσαν διαστάσεις μεγαλυτέρας¹ ἢ αἱ μετ' αὐτῆς εἰκονιζόμεναι θεότητες, ἐπὶ τῆς ζωφόρου δὲ ἐμφανίζεται αὕτη ἔχουσα μικροτέρας διαστάσεις ἢ αἱ μετ' αὐτῆς εἰκονιζόμεναι θεότητες.

Αἱ παραστάσεις ὅμως αὗται τοῦ κύκλου τῆς υἰοθεσίας τοῦ Ἐριχθονίου-Ἐρεχθέως φαίνονται ἀκολουθοῦσαι καθιερωμένην παράδοσιν, ἣν ἀπηχοῦσι πιθανῶς παλαιὰ λατρευτικὰ ἐπίθετα αὐτῆς: *πελώρη*² (ΗΣΙΟΔΟΣ)³, *μεγίστη* (ΣΟΛΩΝ)⁴.

Ἄλλ' ἤδη ἐρυθρόμοργοί τινες παραστάσεις ἀποκλίνουν τοῦ κανόνος τούτου: Στάμνος τοῦ Μουσείου τοῦ Μονάχου⁵, χρονολογουμένη περὶ τὰ μέσα τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰῶνος, ἐμφανίζει τὴν Γῆν ἐν φυσικῷ μεγέθει.

Ἡ ἀπόκλισις αὕτη ἄρα ἐπιτρέπει τὴν εἰκασίαν, ὅτι ἡ παλαιὰ περὶ κολοσ-

1 Κολοσσικὴ ἐμφανίζεται ἡ Γῆ καὶ ἐπὶ τοῦ γνωστοῦ μηλιακοῦ πηλίνου ἀναγλύφου. Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο ὁ JACOBSTHAL (Die melischen Reliefs, 96 κ.έ.) θεωρεῖ ὡς κίβδηλον. Ἀντίθετοι πρὸς τὴν ἄποψιν ταύτην τάσσονται: ὁ EITREM, ἡ ΚΑΡΟΥΖΟΥ καὶ ὁ BROMMER (βλ. BROMMER, ἔ. ἀ. 154).

2 Θεογον. 479: (Ζῆνα) τὸν μὲν οἱ ἐδέξατο Γαῖα

πελώρη.

3 Ἀπόσπ. ἐν ΑΡΙΣΤ. Ἀθην. Πολιτ. 12: *μήτηρ μεγίστη δαιμόνων Ὀλυμπίων ἀριστα Γῆ μέλαινα*

4 Παρατήρησις ὑπὸ Sir JOHN BEAZLEY: *μεγίστη here must have the notion of great, not «large» or «big».*

5 ARV 319 (στάμνος, ἀριθ. 2413).

οικῆς Γῆς παράδοσις, προϊόντος τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰῶνος, ἐχαλαρώθη ἐλαφρῶς, εἰς τὴν χαλάρωσιν δὲ ταύτην συνετέλεσαν πιθανῶς καὶ τινες δοξασῖαι τῶν διανοουμένων τῆς ἐποχῆς τοῦ Περικλέους. Συναφῆς χαλάρωσις, παρατηρουμένη τότε καὶ ἐν τῇ ἀποδόσει μειξογενῶν τινῶν μορφῶν, ἐπισημανθεῖσα δὲ ἤδη καὶ ἀναλυθεῖσα ὑπὸ τοῦ BUSCHOR¹ καὶ ἄλλων, ἔρχεται εἰς ἐπίρρωσιν τῆς εἰκασίας ταύτης.

Ἐξ ἄλλου, αἱ διαστάσεις τῆς Γῆς, ὡς εἰκονίζεται αὕτη ἐπὶ τῆς ζωφόρου, αἱ ἐπιτραπεῖσαι ὑπὸ τῆς νοοτροπίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐπεβλήθησαν ἴσως καὶ ἐκ τοῦ ἐξῆς λόγου: Ἡ μείξις σκηνῶν πομπῆς καὶ θεωρίας ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου προέβαλλε τὴν ἀνάγκην ἰσομετωπίας μεταξὺ τῶν μορφῶν τῶν σκηνῶν τούτων, ἰσταμένων τῶν μὲν καὶ καθημένων τῶν δέ, καθίστα δὲ οὕτω ἀδύνατον, ἢ ἔστω δυσχερῆ, τὸν ἐκ τῆς παραδόσεως ἐνδεδειγμένον ἄλλοτε ὑπερονομισμὸν τῶν διαστάσεων τῆς Γῆς. Ὁπωσδήποτε ὁ τονισμὸς τῆς ὑπεροχῆς τῆς Γῆς ἔναντι τῶν ἄλλων θεοτήτων ἐπετεύχθη διὰ τῆς κατ' ἐξοχὴν τιμητικῆς θέσεως αὐτῆς².

Ἐπὶ ἐποχῆς προγενεστέρως ἢ ἐκ τοῦ μεγέθους τῆς Γῆς δυσχέρεια ἴσως ἀντιμετωπίζετο ἄλλως: ἡ Γῆ π.χ. ἴσως εἰκονίζετο κολοσσικὴ μὲν, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἄνω ἡμῖς αὐτῆς μόνον. Μίμησις τούτου ὅμως ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου θὰ ἦτο ἐν δυσαρμονίᾳ πρὸς τὸν πομπικὸν χαρακτῆρα τῆς εἰκονιζομένης τελετῆς, τοῦτο ὅμως δὲν ἐπέτρεπεν ἡ ἐποχὴ τοῦ Περικλέους. Ἐπὶ πλεόν ἢ παράστασις τῆς Γῆς κολοσσικῆς καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου θὰ ἐπεσκίαζε τὴν Ἀθηνᾶν, τὴν κατ' ἐξοχὴν κυρίαν θεότητα τῶν Ἀθηνῶν, τὴν ἐνοικοῦσαν ἐντὸς τοῦ ναοῦ τῆς Πολιάδος καὶ τιμωμένην διὰ τῆς εἰκονιζομένης ἐπὶ τῆς ζωφόρου τοῦ Παρθενῶνος ἀθηναϊκῆς ἐσφραγῆς.

(Ὁμάς) Β΄.

ΚΕΚΡΟΥ ΚΑΙ ΚΕΚΡΟΠΙΔΕΣ

Συμφώνως πρὸς τὰς ἐπικρατεστέρας μέχρι τοῦδε γνώμας, αἱ δύο νεάνιδες τῆς ομάδος Β εἶναι: (α) αἱ δύο ἀρρηφόροι ἢ (β) δύο τῶν ἐν τῇ ὑψηλείᾳ τῆς Ἀθηνᾶς κορῶν, ὁ δὲ ἀνὴρ τῆς αὐτῆς ομάδος εἶναι: (α) ὁ Ἄρχων Βασιλεύς, ὁ ἔχων καθήκοντα γενικὰ ἐπὶ τῶν πατριῶν τελετῶν, (β) ὁ ἐπὶ τοῦ καθαρισμοῦ τοῦ πέπλου κατανίπτης, (γ) ὁ ἱερεὺς τοῦ Ποσειδῶνος—Ἐρεχθέως, τοῦ λατρουμένου μετὰ τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος ἐντὸς τοῦ Ἐρεχθείου (βλ. σ. 94, 77). Ἡ ἐρμηνεῖα ὅμως αὕτη προσκρούει (α) ἐπὶ τοῦ, ἀσυμβιβάστου, συγχρωτισμοῦ θεῶν καὶ ἀνθρώπων, ἐφ' ὅσον ἡ ὁμάς αὕτη παρεμβάλλεται μεταξὺ τῶν θεοτήτων· (β) ἐπὶ τῆς ἐλλείψεως συνδέσμου, γνωστοῦ ἐκ τῶν γραπτῶν πηγῶν, μεταξὺ τῶν δύο ἱερείων (ἀρρηφόρων ἢ κορῶν) ἀφ' ἑνός, καὶ ἐκάστου τῶν ἱερέων τούτων ἀφ' ἑτέρου· (γ) ἐπὶ τῆς ἐλλείψεως στενῆς σχέσεως μεταξὺ Ἀθηνᾶς καὶ Ἄρχοντος Βασιλέως, ὡς καὶ μεταξὺ Ἀθηνᾶς καὶ ἱερέως Ποσειδῶνος—Ἐρεχθέως· (δ) ὡς καὶ ἐπὶ τῆς ὅλως ἀσήμου θέσεως τοῦ

1 Phidias der Mensch, 50.

2 Ἴσως ἡ κόμη τῆς μορφῆς ταύτης ἦτο πολιὰ Πο-

λιὰν κόμην ἔφερε πιθανῶς καὶ ἡ ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ

Ἡφαιστείου μορφή τῆς Γῆς (AM 1953-5, 86).

κατανίπτου, μὴ δικαιολογούσης τὴν ἐπὶ τῆς ζυφόρου ἀπεικόνισιν αὐτοῦ.

Ἡ ἐρμηνεία αὕτη, καθ' ἣν τὸ κανοῦν, τὸ φερόμενον διὰ τῆς ἀριστεραῶς χειρὸς ὑπὸ τῆς μιᾶς (31) τῶν νεανίδων τούτων, εἶναι κανοῦν ἐρίων ἢ κανοῦν πλακούντων, δὲν ἐξηγεῖ τὸν λόγον τῆς εἰς κοινὴν θεάν κατὰ τὴν παράδοσιν τοῦ πέπλου ἐκθέσεως τοῦ ἐρίου ἢ τὸν λόγον τῆς ἀποσπάσεως τῆς φερούσης τοὺς πλακούντας μορφῆς ἐκ τῆς πομπῆς τῶν σφαγίων καὶ τῶν προσφορῶν.

Ἡ ταύτις, ἐξ ἄλλου, τῶν νεανίδων τούτων πρὸς τὰς ἀρρηφόρους δὲν ἐξηγεῖ ἐπίσης τὸν λόγον, δι' ὃν εἰκονίζονται αὐταὶ ὡς νεάνιδες, οὐχὶ δὲ ὡς παιδίσκαι.

Καθ' ἡμᾶς, αἱ δύο νεάνιδες τῆς ομάδος Β εἶναι δύο Κεκροπίδες, ὁ δὲ ἀνήρ τῆς ομάδος ταύτης εἶναι ὁ Κέκροψ¹. Οὕτω ὑπάρχει ἀκέραιον ἐφ' ὅλης τῆς σκη-

Εἰκ. 23. Ἐρμῆς, Διώνυσος, Δημήτηρ, Ἄρης.

νῆς τῆς παραδόσεως τοῦ πέπλου τὸ μυθικὸν κλίμα, ἠρώων μόνον ἐκ τοῦ οἰκείου μύθου συμπαρισταμένων μετὰ τῶν θεοτήτων. Ἐπίσης ὑπάρχει οὕτω δεσμός οἰκο-

¹ Ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ παραδόσει ὁ Κέκροψ ἐμφανίζεται ὡς μορφή Βασιλέως - Ἱερέως (ἀρχετύπου ἴσως μορφῆς τοῦ Ἄρχοντος Βασιλέως) ἄμεσον σχέσιν ἔχοντος πιθανῶς μετὰ τῆς εἰς τὴν Ἀττικὴν εἰσαγωγῆς ἢ καὶ τῆς ἐκεῖ ἐπικρατήσεως τῆς προϊστορικῆς τριαδικῆς λατρίας: Ἀθηνᾶς - Ἥφαιστου - Ἐριχθονίου, ἴσως δὲ καί, ὡς ὑποστηρίζει ὁ ΚΕΡΕΝΥΙ (Jungfrau und Mutter in der griechischen Religion, 22), καὶ τοῦ θεσμοῦ τῆς μονογαμίας καὶ τοῦ πατρωνύμου. Ὁ ΜΥΛΩΝΑΣ (Ἐπιτύμβιον Τσοῦντα, 417) ὑποστηρίζει, ὅτι ὁ Κέκροψ ἀντιπροσωπεύει ἀρχαιότεραν δυναστείαν τῶν Ἀθηναίων, ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὴν ἀρχαιότεραν δυναστείαν τῶν Μυκηναίων, ἧς τὰ μέλη ἐθάπτοντο ἐντὸς τῶν καθέτων τάφων, ὁ δὲ Ἐριχθόνιος νεωτέραν δυναστείαν τῶν Ἀθηναίων, ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὴν νεωτέραν δυναστείαν τῶν Μυκηναίων, ἧς τὰ μέλη ἐθάπτοντο ἐντὸς τῶν θολωτῶν τάφων. Παρομοίαν γνώμην, οὐχὶ τὴν αὐτὴν, εἶχεν ἔκφρασει καὶ ἡ HARRISON (βλ. περὶ τούτου ΜΥΛΩΝΑΣ, αὐτόθι). Ὁ NILSSON (GGR 414, 421) ἐξ ἄλλου ὑποστηρίζει, ὅτι, πλὴν τῆς Ἀθηνᾶς, ἐντὸς τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ἀκροπόλεως ἐλατρεύετο κατὰ τὴν προϊστορικὴν ἐποχὴν καὶ ὁ Ποσειδῶν, ἢ σύνδεσις δὲ Ποσειδῶνος καὶ Ἐρεχθέως προήλθεν ἐκ τῆς γεινιάσεως τοῦ τόπου τῆς

λατρίας αὐτῶν. Ὁρθῶς ὁμοῦ ὑποστηρίζει ὁ ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ, ὅτι ὁ Ἐρεχθεὺς - Ἐριχθόνιος εἶναι ἄμεσος διάδοχος προϊστορικῆς χθονίας θεότητος, παλαιότερας τῆς προϊστορικῆς ὑποστάσεως τοῦ Ποσειδῶνος (Τὸ Ἐρέχθειον, 24), οὐχὶ δηλαδὴ ἥρωας τις ἄπλως, ἀλλὰ θεότης ἐκπεσοῦσα εἰς ἥρωα. Ἡ θεότης αὕτη καθ' ἡμᾶς εἶναι τὸ τρίτον σκέλος τῆς ἀθηναϊκῆς λατρευτικῆς τριάδος, σύστοιχος δὲ μορφή τοῦ νεοῦ θεοῦ τῆς χετταϊκῆς τριάδος. Ὁρθῶς συνεπῶς καὶ σχετίζει ὁ ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ τὸν Ἐρεχθέα - Ἐριχθόνιον πρὸς τὸν Σωσίπολιν καὶ εὐρίσκει τὴν ταύτισιν τοῦ Ἐρεχθέως - Ἐριχθονίου πρὸς τὸν Ποσειδῶνα μεταγενεστέραν (Περὶ τούτου βλ. καὶ σ. 94).

Περὶ τῶν ἀπεικονίσεων τοῦ Κέκροπος βλ. ΒΡΟΜΜΕΡ, ἔ. ἀ. 153 κ. ἔ. Ὡς ὑποστηρίζει ὁ ΒΡΟΜΜΕΡ, αἱ παραστάσεις τοῦ Κέκροπος εἶναι οὐχὶ μόνον μειζογενεῖς, ἀλλ' ὡσαύτως καὶ ὄλως ἀνδρικοί, συμφῶνως πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς τοῦ Περικλέους (ἔ. ἀ. 152 - 64). Περὶ τῆς πρὸς ἀνθρωπομορφισμὸν τάσεως τῆς ἐποχῆς ταύτης βλέπε ὡσαύτως ΒΥΣΧΟΡ (ἔ. ἀ. 50) καὶ D. M. ROBINSON (AJA 35, 1931, 153 περὶ τῆς καθαρῶς ἀνθρωπίνης ἀποδόσεως τοῦ Κέκροπος).

γενειακὸς μεταξὺ τῶν τριῶν τούτων μορφῶν, εἰσέτι δὲ ὁ εἰκονιζόμενος ἀνὴρ δὲν εἶναι ἄσημος λειτουργός, ὡς ὁ κατανίπτης, ἀλλ' εἶναι ἤρωσ στενῶς πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν συνδεδεμένος. Ὡσαύτως ἡ ἐρμηνεῖα τῶν νεανίδων ὡς Κεκροπίδων¹ δικαιολογεῖ καὶ τὴν ἀπεικόνισιν τούτων οὐχὶ ἐν ἡλικίᾳ παιδίσκης, ἐξηγεῖ δὲ καὶ τὸ ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τῆς ἐτέρας τούτων κανοῦν, ὡς σύμβολον τῆς παρὰ τῆ Ἀθηνᾶ ὑπηρεσίας αὐτῆς. Ἐξ ἄλλου, ἡ ταύτισις τῶν νεανίδων τούτων πρὸς τὰς Κεκροπίδας δικαιολογεῖ πιθανῶς καὶ τὴν θέσιν αὐτῶν παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Διός, τῆς μητρὸς αὐτῶν, ὡς παρατηρεῖ καὶ ὁ Α. Β. COOK², γνωστῆς ὡς θυγατρὸς τοῦ Ἀκταίου, λατρευτικοῦ ὀνόματος τοῦ Διός. Τὸ ἱερατικὸν δὲ λειτούργημα τῶν Κεκροπίδων ἀφ' ἑνός, προσκομιζουσῶν τοὺς δίφρους, καὶ τοῦ Κέκροπος ἀφ' ἐτέ-

Εἰκ. 24. Ποσειδῶν, Ἀπόλλων, Ἄρτεμις, Ἀφροδίτη - Ἔρως.

ρου, λαμβάνοντος παρὰ τοῦ Ἐριχθονίου-Ἐρεχθέως τὸν πέπλον, ἐξηγεῖ καὶ τὴν ἱερατικὴν ἀμφίεσιν αὐτῶν.

ΟΙ ΟΜΙΛΟΙ ΤΩΝ ΘΕΟΤΗΤΩΝ

Αἱ δώδεκα μορφαὶ τῶν θεοτήτων, ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου (εἰκ. 19-20 καὶ 23-24), εὐρίσκονται ἑκατέρωθεν τῶν πέντε κεντρικῶν μορφῶν, ἀποτελοῦσαι οὕτω δύο ὁμίλους, βόρειον καὶ νότιον, εἰκονίζονται δὲ ἅπασαι καθήμεναι, ἐνῶ παρίστανται ἐν ὀρθίᾳ στάσει ὁ Ἔρως, ἐπὶ τοῦ βορείου ὁμίλου, καὶ ἡ Ἥβη, ἐπὶ τοῦ νοτίου ὁμίλου, ἐξ αἰτίας ἴσως τῆς ἀεικινήτου φύσεως ἀμφοτέρων καὶ συμφώνως πρὸς τὴν συνήθη παράστασιν αὐτῶν ἐν τῇ ἐλληνικῇ εἰκονογραφίᾳ.

Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους ὑπὸ τὰ καθίσματα τῶν θεοτήτων παρουσιάζεται ἀνώμαλος. Τοῦτο προσφάτως ἡρμηνεύθη ὡς ὑποδηλοῦν τὸ βραχῶδες τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἄρα τὴν ὀλυμπίαν κατοικίαν τῶν θεοτήτων, ἀφ' ἧς καὶ αἱ θεότητες αὐταὶ θεῶνται — μὴ καθήμεναι ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως — τὴν πομπὴν τῶν Παναθη-

¹ Περὶ τοῦ συνδέσμου τῶν Κεκροπίδων πρὸς τὰς δύο Ἀρεμφόρους βλ. ΚΕΡΕΝΥΙ, Jungfrau und Mutter in der griechischen Religion, 53. Ἐνίοτε αἱ Κεκροπίδες

φαίνονται συγγεόμεναι πρὸς τὰς Ἐρεχθείδας (ΣΧΟΛ. Δημ. 438. 17 καὶ ΣΧΟΛ. Ἀριστείδ. Παναθ. 119).
² Α. Β. COOK, Zeus III, I, 260.

ναίων¹. Ἡ ἐρμηνεία ὅμως αὕτη δὲν ἐξηγεῖ ἰδίᾳ τὴν εἰς δύο ὁμίλους διαίρεσιν τῶν θεοτήτων, μὴ δικαιολογουμένην ἄλλως εἰμὴ μόνον ἐὰν αὗται εὐρίσκωνται ἑκατέρωθεν τῆς προσόψεως τοῦ ναοῦ τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς, καὶ μάλιστα πλαισιοῦσαι, καθ' ἡμᾶς, τὴν ὑπὸ τοῦ Ἐριχθονίου-Ἐρεχθέως παράδοσιν τοῦ πέπλου τῆς Ἀθηνᾶς εἰς τὸν Κέκροπα. Ἀλλὰ καὶ οὔτε χρειάζεται ἡ ἐρμηνεία αὕτη πρὸς ἐξήγησιν τοῦ ἀνωμάλου ἐδάφους, ὅπερ ὑποδηλοῖ ἀπλῶς τὸ βραχῶδες τῆς Ἀκροπόλεως.

Ἡ διάταξις τῶν θεοτήτων, ἀμφοτέρων τῶν ὁμίλων, δικαιολογεῖται, πλὴν ἄλλων, καὶ ἐκ τῶν ἐξῆς:

Ἡ θέσις τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἔρωτος ἐπὶ τοῦ βορείου ἄκρου τοῦ βορείου ὁμίλου δὲν εἶναι ἴσως ἄσχετος πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς Ἀκροπόλεως ὑπαρξίν τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἔρωτος. Τὸ μικρὸν ἀνάγλυφον τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἔρωτος²—πιθανῶς ἐκ τῆς βορείου πλευρᾶς προερχόμενον—καὶ τὸ γνωστὸν ἀνάγλυφον τῆς Τελετῆς³, σχετισθέντα ἤδη πρὸς τὴν ἐν Κήποις Ἀφροδίτην⁴—τὸ ἀνάγλυφον δὲ τῆς Τελετῆς καὶ πρὸς τὴν Φειδιακὴν παράδοσιν⁵—ἐμφανίζουσι τὴν θεὰν ἔχουσαν τὸ ἱμάτιον αὐτῆς ὡς περίπου ἡ Ἀφροδίτη τῆς ζωφόρου—παρυφαί ἐπὶ τῶν γονάτων—καὶ ὡς μορφαί τινες ἐρυθρομόρφων ἀγγείων τοῦ τέλους τοῦ 5^{ου} αἰῶνος π. Χ., σχετισθεῖσαι ἤδη πρὸς τὴν λατρείαν τῆς ἐν Κήποις Ἀφροδίτης⁶. Ἡ τοιαύτη ἰδιορρυθμία ἀπηχεῖ ἴσως στοιχεῖον λατρευτικοῦ τύπου τῆς θεᾶς. Οἰαδήποτε δὲ καὶ ἂν εἶναι ἡ σημασία τῆς χειρονομίας τῆς ἐπὶ τῆς ζωφόρου Ἀφροδίτης—λίαν ἐντόνως ὅμως ὑποβαλλομένης τῆς ἐντυπώσεως περὶ συνδυασμοῦ ταύτης πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς Ἀκροπόλεως ὑπαρξίν τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἔρωτος—, ὅπως δὲ ὅποτε ὁ Ἔρως, παρὰ τὴν Ἀφροδίτην ἰστάμενος, ὑποδηλοῖ τὴν κοινὴν λατρείαν αὐτῶν, αὕτη δὲ εἶχε κέντρον τὸ ἱερὸν τοῦτο τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς Ἀκροπόλεως. Καὶ δὲν εἶναι ἴσως τυχαία ἡ ὑπαρξις ὑπὸ τὸν πόδα τῆς Ἀφροδίτης ὀγκώδους ἀνωμαλίας τοῦ ἐδάφους, ὡσεὶ κλειτύος λόφου.

Ἡ θέσις τοῦ Ἐρμοῦ ἐπὶ τοῦ ἐτέρου ἄκρου τῆς θείας ὀμηγύρεως τῆς ζωφόρου, οὕτω δὲ ἐπὶ τοῦ νοτίου ἄκρου τοῦ νοτίου ὁμίλου, καὶ ἡ πρὸς νότον στροφή αὐτοῦ δὲν εἶναι ἴσως ἄσχετος πρὸς τὴν ἐκεῖσε τῆς Ἀκροπόλεως τοποθέτησιν τοῦ Κυνοσαργείου⁷ καὶ τοῦ Λυκείου, τόπων λατρείας τοῦ ἐναγωνίου Ἐρμοῦ. Ἡ πιθανότης αὕτη ἐνισχύεται καὶ ἐκ τῆς ὅλης ἐν γένει ἐμφανίσεως τοῦ Ἐρμοῦ ἐπὶ τῆς ζωφόρου: γυμνοῦ—πέτασος καὶ χλαμῦς ἐπὶ τῶν γονάτων—καθημένου δὲ καὶ τείνοντος τὴν ἀριστερὰν κνήμην, συμφώνως πιθανώτατα πρὸς λατρευτικὸν τύπον τοῦ ἐναγωνίου Ἐρμοῦ, μορφὴν δρομέως ἔχοντος ἀναπαυομένου, ἐτοιμοῦ δὲ πρὸς νέον δρόμον⁸.

1 Journal of the Warburg and Courtauld Institutes 1961 (P. FEHL).

2 Hesperia 4, 1935, 146.

3 LANGLOTZ, Aphrodite in den Garten ἐν Sitz. der Heidelb. Akad. der Wiss. 1953-4, πίν. 7, ἀρ. 2, σημ. 32 (βιβλιογραφία).

4 Hesperia ἔ.ἀ. 146 κ.έ. (BRONEER).

5 LANGLOTZ, ἔ. ἀ. 23.

6 Rendiconti della Pont. Acad. Rom. d'Arch. 27, 1951-4, 180 κ.έ.

7 Περὶ τῶν ὑπαρχουσῶν γνωμῶν ὡς πρὸς τὴν θέσιν τοῦ Κυνοσαργείου καὶ τοῦ Λυκείου, WYCHERLEY ἐν BSA 55, 1960, 39 κ.έ.

8 Δύο τῶν ἐν τῇ μικροτεχνίᾳ ἀπαντώντων δειγμάτων τοῦ τύπου τούτου τοῦ Ἐρμοῦ (σκύφος: Hesperia 16, 1947, πίν. 65 31) καὶ χαλκῆ πλάξ: (αὐτόθι πίν. 63, 251),

᾽Ωσαύτως ἡ τριάς Ἀθηνᾶς-Ἥφαιστου-Ποσειδῶνος εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ βορείου ὀμίλου, ἰσορροποῦσα ἔν τινι μέτρῳ τὴν τριάδα Διὸς-Ἥρας-Ἥβης τοῦ νοτίου ὀμίλου, καίπερ ὀρθίας τῆς Ἥβης εἰκονιζομένης, εἶναι ἐστραμμένη πρὸς βορρᾶν, ὅπερ δὲν εἶναι ἴσως ἄσχετον πρὸς τὴν πρὸς βορρᾶν τοῦ Παρθενῶνος λατρείαν τῶν τριῶν τούτων θεοτήτων ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ Ἐρεχθείου. Τοῦτο προϋποθέτει ὅμως τὴν ἐπὶ τῆς ζωφόρου σύμπτωσιν δύο θεμάτων: (α) θεοτήτων καθημένων πρὸ τοῦ ἱεροῦ χώρου τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος, αἵτινες παρακολουθοῦσιν αὐτοπροσώπως τὴν μυθικὴν ἴδρυσιν τῶν Παναθηναίων, (β) εἰκόνων θεοτήτων, συγκεκριμένων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον λατρευτικῶν τύπων, οἵτινες ἔχουσι λαξευθῆ ἐπὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Παρθενῶνος.

Ἡ πρὸς νότον στροφὴ τῆς κεφαλῆς τῆς Ἥβης δὲν εἶναι ἄσχετος ἴσως πρὸς τὴν ἐκεῖσε τῆς Ἀκροπόλεως ὑπαρξίν τοῦ Κυνοσαργείου, ἐν ᾧ ἀναφέρεται βωμὸς αὐτῆς. Δὲν εἶναι ὡσαύτως ἄσχετος ἴσως πρὸς τὴν πρὸς ἀνατολὰς ὑπαρξίν τοῦ Ὀλυμπείου καὶ ἡ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην στροφὴ τοῦ κορμοῦ τῆς Ἥρας καὶ τοῦ Διὸς, οὗ καὶ ἡ μορφή δὲν εἶναι ἄσχετος ἴσως πρὸς τὸν λατρευτικὸν τύπον τοῦ Διὸς Ὀλυμπίου. Ἡ θέσις τοῦ ζεύγους Διὸς-Ἥρας ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ βορείου ὀμίλου ἐξ ἄλλου ἰσορροπεῖ τὴν ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ νοτίου ὀμίλου θέσιν τοῦ ζεύγους Ἀθηνᾶς-Ἥφαιστου, ἡ δὲ στροφὴ τῆς κεφαλῆς τῆς Ἥρας πρὸς βορρᾶν, πρὸς τὸν Δία, ἰσοσταθμεῖται διὰ τῆς πρὸς νότον, πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν, στροφῆς τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἥφαιστου· εἶναι δὲ ἡ στροφὴ αὕτη δηλωτικὴ ἴσως τοῦ ἥσσοнос κύρους αὐτῶν ἔναντι τῶν θείων αὐτῶν συντρόφων, Διὸς καὶ Ἀθηνᾶς. Ἡ ἐμφάνισις ἐξ ἄλλου τοῦ ζεύγους Διὸς-Ἥρας ἀριστερᾶ τοῦ ζεύγους Ἀθηνᾶς-Ἥφαιστου ἐξαίρει τὴν ἱεραρχικὴν αὐτῶν θέσιν, τοσοῦτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ἡ προέχουσα θέσις τοῦ Διὸς τονίζεται καὶ διὰ τοῦ ὑπερέχοντος μεγέθους αὐτοῦ ἔναντι πασῶν τῶν θεοτήτων τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου, ὡς καὶ διὰ τῆς ἐπὶ θρόνου τοποθετήσεως μόνου αὐτοῦ. Παρὰ τὸν Δία ἡ Γῆ, τὴν αὐτὴν καὶ οὗτος λαμβάνουσα στάσιν κατὰ τὴν νοουμένην σκηνὴν τῆς ἐνθρονίσεως, ἰσοσταθμοῦσα δὲ τὴν παρὰ τὴν Ἀθηνᾶν ὑπαρξίν τοῦ Ἐριχθονίου-Ἐρεχθέως, πιθανῶς ὑποδηλοῖ καὶ τὴν ἐν τῷ Ὀλυμπείῳ ὑπαρξίν τοῦ ἱεροῦ τῆς Γῆς Ὀλυμπίας.

Ἡ στάσις τοῦ Ἀπόλλωνος¹ τοῦ βορείου ὀμίλου, ἐστραμμένου πρὸς βορρᾶν, ὡς περίπου καὶ ἡ παρ' αὐτὸν γυναικεία μορφή, Λητώ ἢ Ἄρτεμις, δηλοῖ σχέσιν ἴσως πρὸς τὸ ἐπὶ τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς Ἀκροπόλεως ἱερὸν τοῦ Πυθίου² Ἀπόλλωνος, ἡ στροφὴ ὅμως τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ πρὸς νότον δηλοῖ ἴσως καὶ τινὰ σχέσιν πρὸς ἕτερον τόπον λατρείας αὐτοῦ (Λύκειον;). Ἡ σύστοιχος πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα μορφή τοῦ νοτίου ὀμίλου, ὁ Διόνυσος, στρέφει τὴν κεφαλὴν πρὸς νότον, ἴσως πρὸς τὰ ἐπὶ τῆς νοτίου πλευρᾶς τῆς Ἀκροπόλεως ἱερὸν καὶ θέατρον

προέρχονται ἐκ τμήματος τῆς νοτίου στοᾶς τῆς Κορίνθου, ὅπερ κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους τοῖς ἀλλοτρίοις ἐχρησίμευσεν ὡς ἀγωνοθετεῖον. Βλ. ὡσαύτως ἀνάγλυφον παράστασιν χαλκοῦ κράνου (AJA 58, 1954, πίν. 39, εἰκ. 15) καὶ ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἐν Μονάχῳ (αὐτόθι πίν. 40, εἰκ. 16).

¹ Ὁ FARNELL εὐρίσκει ἀντίγραφα τοῦ τύπου τού-

του τοῦ Ἀπόλλωνος ἐπὶ παραστάσεως ἐρυθρομόρφου ἀγγείου τῆς Νεαπόλεως (The Cults of Greek States I, 342) καὶ ἐπὶ χρυσοῦ ἀγγείου τοῦ Βουκουρεστίου (αὐτόθι πίν. 36b).

² Περὶ τοῦ Πυθίου βλ. σημ. 23 καὶ ὑπὸ BRONNER ἐν ΑΕ 1960, 54 κ.έ., AJA 63, 1959, 68 κ.έ. ὑπὸ WYCHERLEY.

αὐτοῦ, ἔχει δὲ τὸν κορμὸν πρὸς βορρᾶν ἢ βορειοδυτικὰ ἐστραμμένον, ἴσως πρὸς ἕτερον ἱερὸν αὐτοῦ (ἐν Λίμναις;¹).

Ἡ Δημήτηρ, ἐγγὺς τοῦ Διονύσου καθημένη, στρέφεται πρὸς νότον, ἴσως πρὸς τὸ ἱερὸν αὐτῆς παρὰ τὸν Ἴλισόν. Ὁ δὲ παρ' αὐτὴν Ἄρης στρέφεται ὠσαύτως πρὸς νότον, ἴσως πρὸς ἱερὸν τινα τόπον λατρείας αὐτοῦ, πιθανῶς τὸν χῶρον, ἔνθα ἐτοποθεῖται ἡ ἀρχαία παράδοσις τὸν ὑπ' αὐτοῦ θάνατον τοῦ υἱοῦ τοῦ Ποσειδῶνος Ἀλιροθίου.

Πρὸς τὴν τοιαύτην διάταξιν τῶν θεοτήτων τῆς ζωφόρου συμφωνεῖ καὶ ἡ ἐπι

Εἰκ. 25. Μυθικοὶ ἥρωες τοῦ νοτίου ὀμίλου (Κοδριδαί ;).

τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος τοῦ Παρθενῶνος θέσις τῆς Ἀφροδίτης καὶ τῶν ἐλευσινίων θεοτήτων².

ΟΙ ΟΜΙΛΟΙ ΤΩΝ ΗΡΩΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΙΕΡΟΠΟΙΩΝ

Αἱ ἑπτὰ ἀνδρικοὶ μορφαί, δεξιᾶ τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἔρωτος (εἰκ. 26: 43-47 καὶ εἰκ. 29: 48-49) καὶ αἱ ἕξι ἀνδρικοὶ μορφαί, ἀριστερᾶ τοῦ Ἐρμοῦ (εἰκ. 25: 20-23, εἰκ. 28: 18-19), πλαισιοῦσαι οὕτω ἑκατέρωθεν τὰς θεότητας ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου, φαίνονται ἐκ πρώτης ὄψεως ἀποτελοῦσαι δύο ἐνιαίους ὀμίλους, βόρειον καὶ νότιον.

Αἱ μορφαί αὗται ἔχουσιν ἐρμηνευθῆ διαφοροτρόπως. Οἱ παλαιότεροι τῶν ἐρευνητῶν, οἱ περιηγηταὶ ἰδίᾳ, ἐθεώρησαν ταύτας ὡς μορφὰς ἀξιωματούχων, ἤτοι ἱεροποιῶν, ἐπιμελητῶν, ἀθλοθετῶν, ὠρισμένας δὲ καὶ ὡς μορφὰς ἀπλῶν θεατῶν³. Βραδύτερον ὁμως, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1906, αἱ πλεῖσται τούτων ἐθεωρήθησαν μορφαὶ ἡρώων. Οὕτω, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΥ⁴, πρώτου ἐπιστήσαντος τὴν προσοχὴν ἐπὶ τῆς ἐγγὺς τῶν μορφῶν τούτων παρουσίας τῶν θεοτήτων, αἱ δέκα (18-23

¹ Περὶ τῆς τοπογραφίας τοῦ ἐν Λίμναις ἱεροῦ βλ. JUDEICH², 56 κ.έ. 176 (μεταξὺ Ἄρειου Πάγου καὶ Πνυκός). Κατὰ τῆς ταυτίσεως ταύτης τάσσεται ὁ WYCHERLEY (BSA 55, 1960, 60 κ.έ.). Προτιμότερα ἴσως εἶναι ἡ γνώμη, καθ' ἣν τὸ πρόβλημα τῆς ἀκριβοῦς θέσεως τοῦ ἱεροῦ τούτου παραμένει εἰσέτι ἄλυτον (JHS 80, 1960, 116 ὑπὸ HOOKER).

² Ἡδὴ ὁ ELDERKIN (AJA 1936, 95) θεωρεῖ, ὅτι αἱ

ἑπτὰ θεῖαι μορφαὶ τοῦ βορείου ὀμίλου τῶν θεοτήτων σχέσιν ἔχουσι πρὸς τὴν πρὸς βορρᾶν τοῦ Παρθενῶνος ὑπαρξίν τῶν ἱερῶν αὐτῶν.

³ Βλ. A. H. SMITH, The Sculptures of the Parthenon, 54.

⁴ Phyllen - Heroen am Parthenonfries ἐν AM 31, 1906, 83 κ.έ.

καὶ 43-46), ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ, τῶν μορφῶν τούτων εἶναι δυνατόν νὰ ταυτισθῶσι πρὸς τοὺς δέκα ἑπώνυμους ἥρωας τῶν Ἀθηνῶν, αἱ ὑπόλοιποι δὲ τρεῖς (47-49) πρὸς θνητοὺς τινὰς ἀξιωματούχους τῆς παναθηναϊκῆς πομπῆς.

Ἡ ταύτισις ὅμως αὕτη ὑπὸ τοῦ ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΥ προσκρούει: (α) ἐπὶ τῆς ὁμοιότητος τῆς πρώτης μὲν (47) τῶν τριῶν μορφῶν (ἀξιωματούχων τῆς πομπῆς κατ' αὐτόν) πρὸς τὰς τελευταίας τέσσαρας (43-46) τῶν δέκα μορφῶν (τῶν ἑπώνυμων ἡρώων κατ' αὐτόν), τῶν δὲ ἄλλων δύο (48-49) τῶν τριῶν μορφῶν πρὸς τὰς δύο πρώτας (18-19) τῶν δέκα μορφῶν.

Εἰκ. 26. Μυθικοὶ ἥρωες τοῦ νοτίου ὀμίλου ('Ἐρεχθεΐδαι ;).

Τὴν κλεῖδα πρὸς ὀρθὴν διαίρεσιν καὶ ταύτισιν τῶν δέκα τριῶν τούτων μορφῶν (18-23 καὶ 43-49) προσφέρει εἰς ἡμᾶς ἢ ὑπὸ τοῦ ΑΣΗΜΟΛΕ γενομένη παρατήρησις, καθ' ἣν τινὲς τῶν δέκα τριῶν τούτων μορφῶν εἶναι μεγαλύτεραι τῶν ἄλλων, ἅμα δὲ καὶ μικρότεραι τῶν ἐγγὺς αὐτῶν θεοτήτων.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς παρατηρήσεως ταύτης τοῦ ΑΣΗΜΟΛΕ πρὸς ἥρωας εἶναι δυνατόν νὰ ταυτισθῶσιν ἑννέα μορφαί: αἱ τέσσαρες μορφαί (20-23) τοῦ νοτίου ὀμίλου, ἀριστερᾶ τοῦ Ἑρμοῦ, καὶ αἱ πέντε μορφαί τοῦ βορείου ὀμίλου (43-47), δεξιᾶ τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἔρωτος. Καὶ περαιτέρω μεταξὺ τῶν πέντε ἡρώων τοῦ βορείου ὀμίλου ἐνδείκνυται νὰ διακριθῶσι: (α) τέσσαρες σκηπτοῦχοι (43-46), (β) εἷς μὴ σκηπτοῦχος (47). Ἡ διάκρισις δὲ αὕτη ἄγει εἰς ἀναγνώρισιν τῶν ὑπὸ τῶν μορφῶν τούτων εἰκονιζομένων μυθικῶν προσώπων.

Οὕτω, αἱ τέσσαρες σκηπτοῦχοι μορφαί τοῦ βορείου ὀμίλου εἶναι μυθικοὶ βασιλεῖς, ὅπερ ὑποδηλοῦται διὰ τοῦ σκήπτρου, καὶ δὴ τῆς αὐτῆς ἀθηναϊκῆς δυναστείας, ὅπερ ὑποδηλοῦται διὰ τῆς ὁμοιότητος τῶν χαρακτηριστικῶν αὐτῶν. Τρεῖς τούτων (43, 45, 46) εἶναι ἡλικιωμένοι βασιλεῖς, ἐξ οὗ καὶ πωγωνοφόροι, ὁ τέταρτος δὲ (44), στερούμενος πώγωνος, εἶναι βασιλεὺς νεαρᾶς ἡλικίας, καὶ δὴ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ παρ' αὐτόν ἡλικιωμένου βασιλέως, ὃν φαίνεται στηρίζων μετὰ στοργῆς. Ἡ βασιλικὴ αὕτη δυὰς εἶναι δυνατόν νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς Θησεὺς-Αἰγεύς¹,

¹ Περὶ τῶν παραστάσεων τοῦ Αἰγεῶς βλ. BROMMER, τῶν ἀγγειογραφικῶν παρουσιάζεται ὡς πατὴρ τοῦ Θησεῶς, φέρει κόμην πολιάν. Τοιαύτην κόμην ἴσως ἔφεραν

οὐχὶ δὲ ὡς Αἰγέως - Πανδίων, ὡς προέτεινεν ὁ ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ, καθόσον: (α) ἡ δυὰς Θησέως-Αἰγέως εἶναι πλέον γνώριμος εἰς τὴν ἑλληνικὴν τέχνην ἢ ἡ δυὰς Αἰγέως-Πανδίωνος, (β) δὲν ὑπάρχει παράστασις Αἰγέως ἐφήβου εἰκονιζομένου παρὰ τὸν Θησέα, ἐνῶ λίαν δημοφιλὴς εἶναι, ἰδίᾳ μετὰ τὰ Μηδικά, ἡ μορφή τοῦ Θησέως ἐφήβου. Ἐξ ἄλλου, δὲν στερεῖται ἴσως σημασίας ἡ ἐγγὺς τῆς Ἀφροδίτης θέσις τοῦ Αἰγέως, θεωρουμένου ὡς ὑπευθύνου τῆς εἰσαγωγῆς τῆς λατρείας αὐτῆς εἰς τὴν Ἀττικὴν.

Ἡ ἀναγνώρισις τῶν μυθικῶν τούτων βασιλέων, δεξιᾶ τῶν θεοτήτων ἐπὶ τῆς ζωφόρου, ἐνισχύεται καὶ ἐκ τοῦ δεσμοῦ αὐτῶν μετὰ τοῦ Ἐριχθονίου-Ἐρεχθέως, γενάρχου τῆς δυναστείας αὐτῶν, ἰδρυτοῦ δὲ τῆς ἑορτῆς τῶν Παναθηναίων. Πράγματι οἱ δύο οὗτοι βασιλεῖς — Θησεὺς καὶ Αἰγέως — ἀνήκουσιν εἰς τὴν δυναστείαν οὐ μόνον τῶν Πανδιονιδῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν Ἐρεχθειδῶν, καθόσον ὁ Πανδίων ὁ 1^{ος} ἦτο υἱὸς τοῦ Ἐριχθονίου-Ἐρεχθέως. Ὁ δεσμὸς τῶν Ἐρεχθειδῶν - Πανδιονιδῶν μετὰ τοῦ Ἐριχθονίου ἀποτελεῖ θέμα ἐμφανιζόμενον οὐ μόνον ἐπὶ τῆς ζωφόρου ἀλλὰ καὶ ἀλλοῦ τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, ὡς π. χ. ἐπὶ ἐρυθρομόρφου ἀττικῆς κύλικος¹, ἐφ' ἧς εἰκονίζεται ἡ σκηνὴ τῆς υἰοθεσίας τοῦ Ἐριχθονίου-Ἐρεχθέως, παρισταμένου τοῦ βασιλέως Ἐρεχθέως (πατρὸς τῆς Κρεούσης), τοῦ Αἰγέως καὶ τοῦ Πάλλαντος.

Ὁ Αἰγέως καὶ ὁ Πάλλας κατὰ τὴν ἐπικρατεστέραν παράδοσιν εἶναι οἱ ἐπιφανέστεροι τῶν τεσσάρων υἱῶν τοῦ Πανδίωνος τοῦ 2^{ου}: Λύκου, Νίσου, Πάλλαντος, Αἰγέως. Ὁ Πάλλας ἐπὶ ἐρυθρομόρφου κρατήρος τῆς Ἀκροπόλεως² ἐμφανίζεται καθήμενος, ἐνῶ οἱ ἄλλοι μετ' αὐτοῦ εἰκονιζόμενοι Πανδιονίδαι ἐμφανίζονται ὄρθιοι. Οὕτω, εἰς τῶν ἄλλων δύο, πλὴν τοῦ Θησέως καὶ τοῦ Αἰγέως, σκηπτούχων ἡρώων τοῦ βορείου ὁμίλου εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς Πάλλας.

Ὁ μὴ σκηπτούχος ἦρως (47) ἀνήκει εἰς ἐνιαῖον σύνολον μετὰ τῶν Ἐρεχθειδῶν - Πανδιονιδῶν: ἔχει οὗτος τὸ αὐτὸ καὶ οἱ μυθικοὶ οὗτοι βασιλεῖς μέγεθος, στρέφεται πρὸς τὴν πλευρὰν τούτων, ἰδίᾳ πρὸς τὸν Θησέα, φέρει δὲ τὸ αὐτὸ περιόπιον καὶ ὁ Θησεὺς ἱμάτιον. Εἶναι ἄρα οὗτος μυθικὸς ἦρως, μὴ ὑπάρξας βασιλεύς, ἔχων ὅμως δεσμὸν στενὸν μετὰ τῆς δυναστείας τῶν Ἐρεχθειδῶν - Πανδιονιδῶν. Καθ' ἡμᾶς ὁ ἦρως οὗτος εἶναι ὁ Φόρβας, μυθικὸς γυμναστὴς καὶ ἠνίοχος τῆς οἰκογενείας τῶν Πανδιονιδῶν, τοῦ Θησέως κυρίως, λατρευόμενος καὶ ἐντὸς ἰδίου ἱεροῦ ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως³. Ἐκράτει, φαίνεται, οὗτος διὰ τῆς ὑψωμένης δεξιᾶς χειρὸς ἀντικείμενον, σύμβολον ἴσως τῆς πρὸς τοὺς Πανδιονίδας σχέσεως αὐτοῦ. Τὸ ἀντικείμενον τοῦτο, ἐξωγραφημένον μόνον, οὐδόλως σώζεται σήμερον⁴.

οὗτος καὶ ἐπὶ τῆς ζωφόρου. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ J. P. HARLAND (Prehistoric Aegina, 51) ὁ Αἰγέως ἀποτελεῖ τὴν μεγάλην θαλασσίαν θεότητα τῆς Πρωτοελλαδικῆς ἐποχῆς, βαθμιαίως συγχωνευθεῖσαν μετὰ τοῦ Ποσειδῶνος, κυρίας θεότητος τῶν φορέων τῆς μινυεῖου κεραμεικῆς. Ὁ WILL (ἔ. ἀ. 211) βλέπει ἀντιθέτως σύνδεσμον τοῦ Θησέως πρὸς τοὺς φορεῖς τῆς κεραμεικῆς ταύτης. Περί τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς λατρείας αὐτοῦ βλ. σ. 93.

1 ARV, 739 (Βερολ. 2537). Ἐπὶ τῆς κύλικος ταύτης, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς ζωφόρου, ἡ συμπαρουσία τῶν βασιλέων τούτων ἀποτελεῖ ἀναχρονισμόν. Τοιοῦτου εἶ-

δους ὁμοῦ ἀναχρονισμὸς εἶναι γνωστὸς ἐν τῇ θρησκευτικῇ τέχνῃ γενικῶς: βλ. π. χ. παράστασιν Θεοτόκου μετὰ Ἀγίων τῆς Ἐκκλησίας.

2 ARV, 195.

3 PRELLER-ROBERT, Griechische Mythologie II 2, 141 καὶ 731. Ὁ δεσμὸς Θησέως καὶ Φόρβαντος ἐμφανίζεται οὐ μόνον ἐπὶ τῆς ζωφόρου ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἐρυθρομόρφων ἀττικῶν ἀγγείων, ἐφ' ὧν εἰκονίζεται ὁ Θησεὺς καὶ ἄνηρ, φέρων τὸ ὄνομα Φόρβας (βλ. von BÖTHMER, Amazons, 234).

4 Ὁ A. H. SMITH (ἔ. ἀ. 64) παρατηρήσας τὴν κίνησιν τῆς χειρὸς τῆς μορφῆς ταύτης ἠρμήνευσεν αὐτὴν ὡς χει-

Αἱ τέσσαρες μορφαὶ (20 - 23) τοῦ νοτίου ὀμίλου, ἀριστερᾶ τοῦ Ἑρμοῦ, σκῆπτρον φέρουσαι ἅπασαι, αἱ μὲν δύο αὐτῶν (22-23) ἐπὶ τοῦ γλυπτῷ ἀποδεδομένον, αἱ δὲ ἄλλαι δύο (20-21) ἐξωγραφημένον ἀπλῶς¹, καὶ ὅμοια περίπου ἔχουσαι χαρακτηριστικά, ἐμφανῆ καὶ σήμερον, παρὰ τὴν ἀπόκρουσιν αὐτῶν ἐν πολλοῖς, εἶναι πιθανῶς βασιλεῖς ὡσαύτως ἀθηναϊκῆς δυναστείας. Αἱ μορφαὶ αὗται, συγκρινόμεναι πρὸς τὰς μορφὰς τῆς δυναστείας τῶν Ἑρεχθιδῶν - Πανδιονιδῶν, παρουσιάζουσι φυσιογνωμονικὰ στοιχεῖα, ὡς πρὸς τὴν κόμη, τὸν πώγωνα ἢ καὶ τὴν ὄλην διάπλασιν τοῦ σώματος, ἐξ ὧν ὑποδηλοῦται ποιά τις ἐξέλιξις· οὕτω δὲ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναγνωρισθῶσιν ὡς βασιλεῖς μεταγενεστέρας ἢ οἱ Μυκηναῖοι Ἑρεχθίδαι - Πανδιονίδαι ἀθηναϊκῆς δυναστείας. Ἐξ ἄλλου, ἡ στάσις τῶν μορφῶν τούτων, ὡς καὶ τὸ πρόσωπον μιᾶς αὐτῶν (20), τὸ μόνον ἀκεραίως σχεδὸν σωζόμενον, ὑποβάλλει τὴν ἐντύπωσιν γνησίας εὐγενείας ἀρχόντων· μία δὲ αὐτῶν (22) παρουσιάζει ἐξόγκωσιν ἀσυνήθη τοῦ ἀριστεροῦ ποδός, ὁμοιάζουσαν πρὸς τὴν ἐξόγκωσιν τοῦ ποδός τοῦ Ἡφαίστου (εἰκ. 27).

Οὕτω αἱ μορφαὶ αὗται εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναγνωρισθῶσιν ὡς βασιλεῖς ἀνήκοντες εἰς τὴν Ἰωνικὴν δυναστείαν τῶν Νηλειδῶν - Κόδριδῶν. Ἡ δυναστεία αὕτη ἐθεωρεῖτο μεταγενεστέρα τῆς τῶν Ἑρεχθιδῶν - Πανδιονιδῶν καὶ διεκρίνετο, ἐξ ἄλλου, διὰ τὴν παροιμιώδη εὐγένειαν τῶν μελῶν αὐτῆς, ἰδίᾳ τοῦ Κόδρου: *εὐγενέστερος Κόδρου*²· ὁ πρεσβύτερος δὲ υἱὸς τοῦ Κόδρου, ὁ Μέδων, συμφώνως πρὸς πληροφορίαν τοῦ ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ (VII 2, 1) ἦτο χωλὸς κατὰ τὸν ἕτερον πόδα.

Ἰδρυτὴς τῆς δυναστείας τῶν Κόδριδῶν ἐθεωρεῖτο ὁ Νηλεὺς, συνεδέετο δὲ οὗτος ἢ ὁμώνυμος ἀπόγονος τούτου, καὶ πρὸς τὴν ἐκ τῆς Ἀττικῆς μετανάστευσιν τῶν πρώτων Ἰώνων. Νηλεὺς καὶ Κόδρος εἶχον καὶ ἴδιον ἱερὸν ἐν Ἀθήναις, πρὸς νότον τῆς Ἀκροπόλεως, ἐν ᾧ πιθανώτατα ἐδεικνύετο καὶ ὁ τάφος τοῦ Κόδρου³. Οἱ βασιλεῖς τῆς δυναστείας ταύτης, μολοντί μυθικοί, δὲν ἐθεωροῦντο ἐξ ἴσου ὡς οἱ Ἑρεχθίδαι - Πανδιονίδαι σεπτοί, ἀπὸ τῆς ἐπαναστάσεως ὅμως τῶν Ἰώνων εἶχον, ὡς πιστεύεται, ἠϋξημένην μνήμην παρὰ τῷ λαῷ, ἀκμάζουσαν ὅτε διεκοσμεῖτο ἡ ζωφόρος.

Ἡ ὑπαρξίς, ἀφ' ἐνὸς μὲν πέντε μορφῶν ἡρώων⁴ ἐπὶ τοῦ βορείου ὀμίλου, ἀφ'

ρονομίαν ἀπευθυνομένην πρὸς μορφὴν τινα σύστοιχον αὐτῆς ἐν τῇ νοτίῳ πομπῇ. Ἡ ἐρμηνεία ὅμως αὕτη προσκρούει: α) ἐπὶ τῆς διαφορᾶς μεγέθους τῆς μορφῆς ταύτης καὶ τῶν προσώπων τῆς πομπῆς. β) ἐπὶ τοῦ ἐμφανοῦς συνδέσμου (στάσις, μέγεθος, γενικὴ διάπλασις, ἀμφίεσις) αὐτῆς πρὸς τὰς τέσσαρας μορφὰς τῶν Ἑρεχθιδῶν - Πανδιονιδῶν.

1 Τοῦτο καταφαίνεται ἐκ τῆς στάσεως ἀμφοτέρων, ἰδίᾳ τῆς ὑπ' ἀριθ. 21 μορφῆς, ἰσορροπομένης μόνον

ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν στηρίξεως ἐπὶ σκῆπτρου.

2 ΕΛΛΑΝΙΚΟΣ (ξ. ἀ.) 23, ἀπόσπ. 11: Σημειωτέον ὅτι ἡ μία (20) μορφὴ τοῦ ὀμίλου τούτου θεωρεῖται φέρουσα τὰ χαρακτηριστικά τοῦ Περικλέους, τούτου δὲ ἡ οἰκογένεια ἀνήγε τὴν ἀρχὴν εἰς τὴν δυναστείαν ταύτην.

3 Βλέπε JUDEICH, 161, σημ. 1. Βλ. ἐπίσης JHS 80, 1960, 115 καὶ BSA 55, 1960, 60 κ.έ.

4 Τὰ σκῆπτρα τῶν μορφῶν τούτων ἀποτελοῦνται

Εἰκ. 27. Λεπτομέρεια ἐκ τῆς εἰκ. 25.

έτέρου δὲ τεσσάρων μόνον μορφῶν ἡρώων ἐπὶ τοῦ νοτίου ὀμίλου, ὑπηγορεύθη πιθανῶς ἐκ τῆς ἀνίσου κατανομῆς τοῦ διαθεσίμου χώρου, ὡς ἐκ τῆς ἀντιστοιχίας αὐτοῦ πρὸς τὸν ἄνω ὄμιλον τὸν καταλαμβανόμενον ὑπὸ τῶν δύο ὀμίλων τῶν θεοτήτων: τὸ μῆκος τοῦ νοτίου ὀμίλου τῶν θεοτήτων εἶναι μείζον ἢ τὸ μῆκος τοῦ βορείου ὀμίλου τῶν θεοτήτων. Πιθανῶς ὅμως ἡ ἀνισότης αὕτη τοῦ βορείου καὶ τοῦ νοτίου ὀμίλου τῶν θεοτήτων ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα τῆς ἀπαραιτήτου παρουσίας τοῦ Φόρβαντος ἐπὶ τοῦ βορείου ὀμίλου τῶν ἡρώων καὶ τῆς προκυψάσης ἀνισότητος τῶν δύο ὀμίλων ἡρώων. Διὰ τῆς ἀνισαριθμίας ταύτης μεταξὺ τῶν δύο ὀμίλων ἡρώων ἐπιτυγχάνεται ἰδία ἰσορροπία ἐν τῇ διαρθρώσει τῶν τεσσάρων τούτων ὀμίλων τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου καὶ συγχρόνως ἀποφεύγεται ἡ ἀτεγκτος ἰσορροπία μορφῶν καὶ χώρων.

Εἰκ. 28. Ἱεροποιοὶ καὶ ἐργαστῖναι τοῦ νοτίου ὀμίλου.

Αἱ ὑπόλοιποι τέσσαρες μορφαὶ (εἰκ. 28, 29: 18-9, 48-9) ἐκ τοῦ συνόλου τῶν δέκα τριῶν ἀνδρῶν μορφῶν τῶν ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῶν θεοτήτων, ἔχουσαι μικρότερον μέγεθος καὶ τρόπον διευθετήσεως τοῦ ἱματίου διάφορον τῶν μορφῶν τῶν ἡρώων, πρὸς οὓς καὶ στρέφουσι τὰ νῶτα, εἶναι δυνατόν νὰ ταυτισθῶσι πρὸς θνητούς, πλαισιοῦντας ἀνὰ δύο (18 - 19 καὶ 48-49) τοὺς ὀμίλους τῶν ἡρώων. Αἱ μορφαὶ αὗται θνητῶν φαίνονται ἐπὶ κεφαλῆς, αἱ δύο τῆς νοτίου καὶ αἱ δύο τῆς βο-

ρείου πομπῆς, ὅμοιαι δὲ μορφαὶ εἰκονίζονται καὶ εἰς αὐτὴν αὐτὴν τὴν πομπήν, νότιον καὶ βόρειον, πρόσταγμα τι ἔχουσαι καὶ αὗται ἐπὶ τῆς πορείας αὐτῆς. Εἶναι ἄρα δυνατόν πᾶσαι αἱ μορφαὶ αὗται νὰ ταυτισθῶσι πρὸς τινὰς τῶν ἱεροποιῶν, τῶν ἐχόντων εἰδικὰ καθήκοντα ἐπὶ τῶν θυσιῶν τῆς ἑορτῆς τῶν Παναθηναίων¹.

Ἄξια μνείας τυγχάνει διαφορὰ τις μεταξὺ τῆς μιᾶς ἀπὸ τῆς ἑτέρας δυάδος τῶν ἱεροποιῶν τούτων. Αἱ μορφαὶ τῆς νοτίου δυάδος (εἰκ. 28: 18-19) φαίνονται ὡσεὶ ἀναπαυόμεναι, ἀφοῦ κατηύθυναν τὴν πομπήν, ἐνῶ αἱ τῆς βορείου δυάδος (εἰκ. 29: 48-49) φαίνονται εἰσέτι κατευθύνουσαι τὴν βόρειον πομπήν. Τοῦτο ἴσως μαρτυρεῖ, ὅτι ἡ νότιος πομπὴ εἶχε βραχυτέραν πορείαν ἢ ἡ βόρειος.

ΑΙ ΔΥΟ ΠΟΜΠΑΙ

Διὰ τῶν ὀμίλων τῶν ἡρώων ἐκατέρωθεν τῶν θεοτήτων, ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου, ἐξαντλεῖται ἡ ἐξεικόνισις συγκεκριμένων μυθικῶν προσώπων, θεοτήτων ἢ ἡρώων. Οἱ ἐπόμενοι ὀμίλοι, ἔχοντες ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν ἐκατέρωθεν τῶν δυάδων τῶν ἱεροποιῶν, ἀπαρτίζονται ἐξ ἀνωνύμων προσώπων τῆς μυθικῆς πρῶ-

ἐξ ἀπλῶν ράβδων κυρίως, δὲν εἶναι δηλαδὴ τὰ συνήθη πολυτελῆ βασιλικά σκῆπτρα. Τοῦτο ὀφείλεται ἴσως εἰς τὴν ἐγγὺς τῶν θνητῶν τούτων βασιλέων παρουσίαν τῶν θεῶν. Αἱ ράβδοι αὗται ἐξ ἄλλου δυνατόν νὰ παρ-αβληθῶσι πρὸς τὰ μυθικά σκῆπτρα τῆς ὀμηρικῆς

ἐποχῆς (Ἰλιαδ. Α 234).

¹ Περὶ τῶν ἱεροποιῶν τῶν Παναθηναίων βλ. RAUBITSCHER καὶ JEFFERY, ἔ. ἀ. ἀρ. 326-8 καὶ BIBBER ἐν AJA 48, 1944, 124-5.

της τελετῆς¹, ἅτινα φέρουσιν ὁμῶς ἔντονον τὸ πνεῦμα τῆς παναθηναϊκῆς τελετῆς τοῦ 5^{ου} π. Χ. αἰῶνος².

Οἱ ὄμιλοι οὗτοι ἀποτελοῦσι δύο πομπάς: τὴν νότιον ἀκολουθῶν πρὸς τὴν δυνάδα τῶν ἀναπαυομένων ἱεροποιῶν (18-19), καὶ τὴν βόρειον, ἀκολουθῶν πρὸς τὴν ἑτέραν δυνάδα τῶν ἱεροποιῶν (48-49), ἐν ἀρχῇ δὲ ἑκατέρας τῶν πομπῶν τούτων εὐρίσκειται ὄμιλος γυναικείων μορφῶν, ταυτιζομένων ὑπὸ τῶν πλείστων ἐρευνητῶν πρὸς τὰς ὑφαντρίαις τοῦ ἱεροῦ πέπλου τῆς Ἀθηνᾶς³, τὰς ἐργαστίνας⁴ (εἰκ. 28-29).

Διακρίνομεν οὐ μόνον δύο ὄμιλους ἀλλὰ καὶ δύο τύπους ἐργαστινῶν: ἐργαστίνας τοῦ νοτίου ὄμιλου, φερούσας ἰωνικὸν χιτῶνα καὶ ἐπὶ τούτου πέπλον⁵, καὶ ἐργαστίνας τοῦ βορείου ὄμιλου, φερούσας μόνον πέπλον⁶. Ἡ διαφορὰ αὕτη ἐνδυμασίας τῶν δύο τούτων ὄμιλων τῶν ἐργαστινῶν, ἀρχικῶς ἐντονωτέρα λόγῳ καὶ τῶν χρωματικῶν ἐναλλαγῶν τῶν ἐξωγραφημένων ἐνδυμάτων, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ τυχαία.

Μικραὶ λεπτομέρειαι βοηθοῦσι πρὸς ἐρμηνείαν τῆς διαφορᾶς ταύτης: 1) Ὁ πῆχυς, ὁ καρπὸς καὶ ἡ ἄκρα χεὶρ τῶν ἐργαστινῶν τοῦ νοτίου ὄμιλου παρουσιάζει τὴν ξηρὰν καὶ ἐλαφρῶς πλαδαρὰν σάρκα τῆς ὄριμου γυναικός, ἐνῶ ὁ πῆχυς, καρπὸς καὶ ἡ ἄκρα χεὶρ τῶν ἐργαστινῶν τοῦ βορείου ὄμιλου παρουσιάζει τὴν εὐχυμον καὶ πυκνὴν σάρκα τῆς νεάνιδος. 2) Τὸ στήθος τῶν ἐργαστινῶν τοῦ νοτίου ὄμιλου εἶναι στήθος γυναικὸς μητρὸς, ἐνῶ τὸ στήθος τῶν ἐργαστινῶν τοῦ βορείου ὄμιλου εἶναι στήθος ἀγάμου γυναικός⁷. Ἡ διαφορὰ αὕτη εἶναι δυνατὸν νὰ ἐρμηνευθῇ ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχαίας πληροφορίας⁸, καθ' ἣν αἱ ὑφαντρίαι τοῦ πέπλου τῆς Ἀθηνᾶς (ἐργαστίνας) διηροῦντο εἰς δύο κατηγορίας, ἦτοι: (α) τελείας γυναικῆς (ἐγγάμους καὶ μετὰ τέκνου ἢ τέκνων) καὶ (β) παρθένους.

Ἡ μητριαρχικὴ γυναικεία μορφή Γῆ (εἰκ. 18, 31), ἡ καὶ ἐστραμμένη πρὸς τὰς ἐργαστίνας τοῦ νοτίου ὄμιλου, φέρει ὁμοίαν πρὸς ταύτας ἐνδυμασίαν⁹ (εἰκ. 28, 30),

1 Ἡ σύνθεσις τῆς ζωφόρου ὑποδηλοῖ διὰ τοῦ πομπικοῦ χαρακτήρος αὐτῆς μίμησιν, ἄμεσον ἢ ἔμμεσον, προτύπου τινὸς ἐκ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος (BUSCHOR ἐν AM 58, 1933, 16).

2 Κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους αἱ μυθικοῦ περιεχομένου παραστάσεις, θεατρικαὶ εἴτε εἰκαστικαὶ, ἀπεδίδοντο συμφώνως πρὸς τὸ σύγχρονον τότε πνεῦμα, οὐχὶ δὲ συμφώνως πρὸς τὰ ἔθνη τῶν μυθικῶν χρόνων.

3 Κατὰ τὸν 5^{ον} π. Χ. αἰῶνα ὁ πέπλος οὗτος μάλινος, κιτρινοῦ χρώματος, φέρων χρυσοῦ ποικίλματα, ἐκοσμεῖτο διὰ σκηρῶν ἐκ τῶν κατὰ τὴν γιγαντομαχίαν ἀνδραγαθῶν τῆς Ἀθηνᾶς.

4 Ἡ γνώμη τοῦ ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΥ, καθ' ἣν αἱ μορφαὶ αὗται εἶναι δυνατὸν νὰ ταυτισθῶσι πρὸς τὰς ἐλάχιστα γνωστὰς κομμωτριάς (AM 31, 1906, 48) δὲν ἔχει

τύχει ἕκτοτε προσοχῆς.

5 Τινὲς τούτων φέρουσι καὶ βραχὺ ἱμάτιον.

6 Τινὲς τούτων φέρουσιν ἐπίσης καὶ βραχὺ ἱμάτιον.

7 Ὅμοια παραδείγματα διαφοροποιήσεως στήθους, ἐνδύματος καὶ χειρῶν μεταξὺ ἐγγάμων καὶ ἀγάμων γυναικῶν ἔχουσιν ἤδη ἐπισημανθῆ, βλ. AM 76, 1961, 81 κ.ε., παρένθ. πίν. 52-53, 55, 56· βλ. καὶ σ. 84 σημ. 11. Πβλ. καὶ γλυπτὸν Ροιτῶν: ΜΥΛΟΝΑΣ, Eleusis, εἰκ. 69.

8 ΣΧΟΛ. Ἐκάβης Εὐριπ. 466: οὐ μόνον παρθένου ὄφαινον (τὸν πέπλον), ὡς φησὶν Ἀπολλόδορος... ἀλλὰ καὶ τέλειαι γυναῖκες, ὡς Φερεκράτης ἐν Δουλοδιδασκάλῳ... τοῦτον δὲ ἀνιέρουν διὰ πενταετηρίδος ἐν τοῖς Παναθηναίοις.

9 Ἡ μορφή αὕτη φέρει καὶ ἱμάτιον, καθ' ὃν τρόπον καὶ τινες τῶν ἐργαστινῶν (σημ. 5 καὶ 6 τῆς παρούσης σελίδος).

48 49
Εἰκ. 29. Ἱεροποιοὶ καὶ ἐργαστίνας τοῦ βορείου ὄμιλου.

Εἰκ. 30. Ἐκ τῶν ἐργαστιῶν τοῦ νοτίου ὀμίλου.

ἦτοι χιτῶνα καὶ πέπλον¹, ἐνῶ ἡ νεαρὰ γυναικεία

1 Ὁ τύπος οὗτος τῆς ἐνδυμασίας — πέπλος ἐπὶ χιτῶνος — εἶναι ἐνδεικτικὸς τῶν μητριαρχικοῦ χαρακτῆρος θεαινῶν. Τοῦτο δὲ φαίνεται καὶ ἐκ τῶν ἀκολουθῶν ἀγαλμάτων :

1. Λειβαδιάς : LANGLOTZ, Phidiasprobleme, πίν. 17 (Γῆ).

2. Ἰσθμίας : BRONNER ἐν Hesperia 1953, πίν. 59a (Ἀμφιτρίτη).

3 Κορίνθου: Corinth IX ἀρ. 55, σ. 47-8, εἰκ. 55 (Κυβέλη). Βλέπε ἐπίσης AMELUNG, Sculpt. Vat. Mus. I, 6. 825, ἀρ. 28, πίν. 91.

4. Κορίνθου: Corinth IX ἀρ. 68, σ. 14-5, εἰκ. 7 (Δημήτηρ).

5. Ρώμης : JONES, Catalogue of the Palazzo dei Conservatori, πίν. 45, 1, μετὰ βιβλιογραφίας.

6. Ρώμης : Αὐτόθι πίν. 38, 73 (Ρώμη).

7. Πέπλος καὶ χιτῶν ἐμφανίζεται καὶ ἐπὶ ἀναγλύφων μορφῶν. Οὕτω π.χ. Ἀττική στήλη τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου χρονολογούμενη ἀπὸ τοῦ 4^{ου} π. Χ. αἰῶνος ἔχει ὡς ἀκρωτήριον μορφήν φέρουσαν ἀμφότερα τὰ ἐνδύματα ταῦτα (AJA 1946, εἰκ. 12). Ἡ μορφή αὕτη ἔχει ἐρμηνευθῆ ὡς μορφή νεκρᾶς γυναικός, τελοῦσης ὑπὸ τὸ κράτος τῆς μεγάλης μητριαρχικῆς θεᾶς, τῆς Δήμητρος. Ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα τοῦ αὐτοῦ Μουσείου καὶ τῆς Νέας Ὑόρκης ἐμφανίζουν τὴν νεκράν, ἔχουσαν ἔντονα μητριαρχικά χαρακτηριστικά, φέρουσαν ὡσαύτως τὰ αὐτὰ ἐνδύματα (AJA 48, 1944, 229 κ.ε. εἰκ. 1, 3, 9, 12). Ἐξ ἄλλου τὸ αὐτὸ ἐνδύμα φέρει ἡ Ἀθηνα εἰς παραστάσεις ἀγγείων, ὧν σαφῆς εἶναι πολλακίς ὁ χθόνιος χαρακτῆρ (βλ. ΑΕ 1957, 168 κ.ε.: εἰκ. 5α. ARV 419, 19).

8. Ὁ αὐτὸς ὁμοῦς τύπος ἐνδυμασίας ἀπαντᾷ καὶ ἐπὶ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς — κατ' ἐξοχὴν μὴ μητριαρχικῆς θεᾶς ἐν Ἀθήναις —, θεωρουμένου ὑπὸ τῶν πλείστων ἐρευνητῶν ὡς ἀντίγραφου τῆς Ἀθηνᾶς τοῦ Φειδίου. Πρόκειται περὶ τοῦ ἀκεφάλου ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς Medici τῶν Παρισίων. (Βιβλιογραφίαν περὶ τῶν μέχρι τοῦδε γνωμῶν καὶ περὶ τοῦ θέματος βλ.: ΠΕΛΕΚΙΔΗ, Ὁ τύπος τῆς Ἀθηνᾶς τῶν Μεδίκων ἐν ΑΔ 1924-25, 121-44 καὶ LANGLOTZ, ἔ.ἀ. 107-8). Ἐφόσον ὁμοῦς οὐδὲν ἕτερον γνωστὸν ἀντίγραφον τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου παρουσιάζει τὴν ιδιόμορφον ταύτην ἐνδυμασίαν, ἐνῶ ἐξ ἄλλου τὸ ἀντίγραφον τοῦτο φέρει ὅπωςδήποτε ἔκδηλα τὰ σημεῖα τῆς Φειδιακῆς παραδόσεως, ἡ ἐνδυμασία δέ, ἣν φέρει, εἶναι χθονίας φύσεως καὶ ἐνδεικτικὴ θεᾶς μητρὸς καὶ οὐχὶ παρθένου, δέον νὰ σχετίσωμεν αὐτὸ μᾶλλον πρὸς τὸ ἐν Ἡλίδι, συμφώνως πρὸς τὴν παράδοσιν, ὑπὸ τοῦ Φειδίου ποιηθὲν ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς Μητρὸς :

ΠΑΥΣΑΝ. V 3, 3: τῶν δὲ Ἡλείων αἱ γυναῖκες ... ἐβξασθαι τῇ Ἀθηνᾷ λέγονται ..καὶ ἡ εὐχὴ σφισιν ἐτετέσθη, καὶ Ἀθηνᾶς ἱερὸν ἐπέκλησιν Μητρὸς ἰδρῶσαντο.

ΠΑΥΣΑΝ. VI 26, 3: ἐν ἀροπόλει δὲ τῇ Ἡλείων ἐστὶν ἱερὸν Ἀθηνᾶς ἑλέφαντος δὲ τὸ ἄγαλμα καὶ χρυσοῦ εἶναι μὲν δὴ Φειδίου φασὶν αὐτὴν, πεποιθῆται δὲ ἀλεκτροῶν ἐπὶ τῷ

μορφὴ Ἀθηνᾶ (εἰκ. 20), ἐστραμμένη πρὸς τὰς ἐργαστίνας τοῦ βορείου ὀμίλου (εἰκ. 29), φέρει ὁμοίαν πρὸς ταύτας ἐνδυμασίαν, ἥτοι μόνον πέπλον, ἄνευ χιτῶνος ὑπ' αὐτόν¹.

Πλὴν τῆς διαφοροποιήσεως τῆς ἐνδυμασίας μεταξὺ τῆς Γῆς καὶ τῆς Ἀθηνᾶς παρατηρεῖται ὡσαύτως ἐπὶ τῶν δύο μορφῶν τούτων² καὶ διαφοροποιήσεις εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν χειρῶν καὶ τοῦ στήθους αὐτῶν, ὁμοία πρὸς τὴν τῶν ἐργαστινῶν τοῦ βορείου καὶ τοῦ νοτίου ὀμίλου, ἢ τριπλῆ δὲ αὕτη διαφοροποιήσις (ἐνδυμασία, χεῖρες, στήθος) μεταξὺ τῶν ἐργαστινῶν τοῦ βορείου καὶ τοῦ νοτίου ὀμίλου, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῆς Γῆς καὶ τῆς Ἀθηνᾶς, ὑποδηλοῖ τὴν στενὴν σχέσιν μεταξὺ τῶν ἐργαστινῶν τοῦ νοτίου ὀμίλου καὶ τῆς Γῆς ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν ἐργαστινῶν τοῦ βορείου ὀμίλου καὶ τῆς Ἀθηνᾶς ἀφ' ἑτέρου.

Οἱ ὀμίλοι ἀνωρύμων Ἀθηναίων—ἀνδρῶν, γυναικῶν καὶ παιδῶν—, οἱ ἀκολουθοῦντες τὰς ἐργαστίνας καὶ ἐπὶ τοῦ βορείου καὶ ἐπὶ τοῦ νοτίου τμήματος τῆς πομπῆς, φέρουσι σφάγια, σκεύη καὶ ἄλλας προσφορὰς πρὸς τέλεσιν θυσίας.

Κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ἡ θυσία αὕτη ἐτελεῖτο μετὰ τὴν κατάθεσιν τοῦ πέπλου, ἀπετελεῖτο δέ, ὡς φαίνεται, ἐκ σειρᾶς διαφόρων διαδοχικῶν τελετουργικῶν πράξεων, συμφώνως δὲ πρὸς ἐπιγραφὴν τοῦ 4^{ου} π. Χ. αἰῶνος, ἀφορῶσαν εἰς τὴν ἑορτὴν τῶν Παναθηναίων, ἐτελοῦντο πρῶτον δύο προεισαγωγικαὶ θυσίαι, ἢ μία πρὸς

κράνει, ὅτι προχειρότατα ἔχουσιν ἐς μάχας οἱ ἀλεκτρονῆες.

Τὸ θέμα ὁμῶς τῆς ταυτίσεως ταύτης χρῆζει ἰδίας μελέτης.

¹ Ἡ παρὰ τὸν Δία εἰκονιζομένη Ἥρα φέρει πέπλον καὶ ἱμάτιον, ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν, ἥτοι νυμφικὴν ἐσθῆτα (ἱερογαμία).

² Λόγω τῆς φθορᾶς τῶν δύο τούτων μορφῶν ἐπὶ τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου τῶν σημείων τούτων, ἢ διαφοροποιήσις αὕτη δὲν παρουσιάζεται ἐξ ἴσου ἔκδηλος ὅπως ἐπὶ τῶν ἐργαστινῶν.

Εἰκ. 31. Ἡ κεντρικὴ μορφὴ τῆς παραστάσεως τῆς εἰκ. 18 (Γῆ).

τιμήν τῆς Ἀθηνᾶς, ἢ ἑτέρα δὲ πρὸς τιμήν θεότητος, ἣς τὸ ὄνομα δὲν σφάζεται σήμερον ἐπὶ τῆς ἐπιγραφῆς¹, καὶ μετὰ ταύτας ἐτελεῖτο μεγάλη θυσία πρὸς τιμήν τῆς Ἀθηνᾶς². Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ὀρθῶς ὁ DEUBNER³ προσεπάθησε νὰ συνδυάσῃ πρὸς τὰς ἐπὶ τῆς ζωφόρου εἰκονιζομένας δύο πομπὰς θυσίας, ἐταύτισεν ὅμως, οὐχὶ εὐστόχως, τὴν μεγάλην θυσίαν (τῆς Ἀθηνᾶς) τῆς ἐπιγραφῆς πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς ζωφόρου νότιον πομπὴν τῆς θυσίας, τὴν ἑτέραν δὲ τῶν δύο προεισαγωγικῶν θυσιῶν τῆς ἐπιγραφῆς πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς ζωφόρου βόρειον πομπὴν τῆς θυσίας. Ἡ ταύτισις αὕτη δὲν εἶναι εὐστοχος, καθόσον ἐξαιρεῖ μονομερῶς καὶ ὑπερέτρως τὴν μίαν τῆς ἐπιγραφῆς προεισαγωγικὴν θυσίαν, ἥτοι ἰδίᾳ εἰς βάρος τῆς ἑτέρας τοιαύτης, οὐδαμῶς εἰκονιζομένης, ἀλλὰ καὶ εἰς βάρος τῆς μεγάλης πρὸς τιμήν τῆς Ἀθηνᾶς θυσίας, εἰκονιζομένης, συμφώνως πρὸς τὴν γνώμην ταύτην, ἐπὶ τῆς ὀλιγώτερον ἐμφανοῦς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου.

Καθ' ἡμᾶς ὁ ὄμιλος τῶν παρθένων ἐργαστινῶν — ἀμέσως συνδεομένων πρὸς τὴν παρθένον Ἀθηνᾶν —, εἰκονιζόμενος ἐπὶ κεφαλῆς τῆς βορείου πομπῆς τῆς θυσίας, οὐδὲν ἄλλο ὑποδηλοῖ ἢ ὅτι ἡ πομπὴ αὕτη ἀφεώρα εἰς τὴν πρὸς τιμήν τῆς Ἀθηνᾶς ἀγομένην θυσίαν· ὁ δὲ ὄμιλος τῶν τελείων γυναικῶν ἐργαστινῶν — ἀμέσως συνδεομένων πρὸς τὴν θεϊαν μητέρα Γῆν —, εἰκονιζόμενος ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἑτέρας πομπῆς τῆς θυσίας, ἥτοι τῆς νοτίου, οὐδὲν ἄλλο ὑποδηλοῖ ἢ ὅτι ἡ πομπὴ αὕτη ἀφεώρα εἰς τὴν πρὸς τιμήν τῆς Γῆς ἀγομένην θυσίαν. Ἐκ τῶν δύο δὲ τούτων πομπῶν τῆς θυσίας, ἡ πρὸς τιμήν τῆς Ἀθηνᾶς εὐλόγως ἔχει εἰκονισθῆ ἐπὶ τῆς πλείον ἐμφανοῦς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ, τῆς βορείου.

Διὰ τῆς ἐρμηνείας ταύτης καθίσταται δυνατὸν καὶ νὰ ἀναγνωρισθῶσιν ἐν τῷ διαφορισμῷ αὐτῶν αἱ δύο ἐπὶ τῆς ζωφόρου εἰκονιζόμεναι πομπαὶ θυσίας καὶ νὰ προσδιορισθῆ ἡ θεότης, ἣς τὸ ὄνομα ἀνεφέρετο ἐπὶ τῆς ἀφορώσεως εἰς τὴν ἑορτὴν τῶν Παναθηναίων ἐπιγραφῆς, ἀλλὰ καὶ νὰ δικαιολογηθῆ ἡ διαφορὰ μήκους τῶν δύο πομπῶν τῆς θυσίας (βλ. σ. 136), ὡς ἐκ τῆς διαφορᾶς ἀποστάσεως τοῦ σημείου τῆς ἀφετηρίας τῶν πομπῶν ἀπὸ τοῦ βωμοῦ τῆς Ἀθηνᾶς ἀφ' ἐνός, πρὸς ὃν κατευθύνεται ἡ βόρειος πομπή, καὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ ἀρχαίου ναοῦ, πρὸς ὃν κατευθύνεται ἡ νότιος πομπή, ἔνθα ἐτελεῖτο τότε ἡ προεισαγωγικὴ θυσία (βλ. σ. 84).

Συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν τελετάρχης τῆς θυσίας, τῆς ἐπακολουθησάσης τὴν κατάθεσιν τοῦ πέπλου τῆς Ἀθηνᾶς κατὰ τὴν πρώτην, τὴν μυθικὴν, τελετὴν τῶν Παναθηναίων, ὑπῆρξεν ὁ Ἐριχθόνιος-Ἐρεχθεύς (σ. 120-1), ἐξ οὗ καὶ εἰκονίζεται οὗτος ἐν σπουδαίᾳ θέσει τῆς ζωφόρου, παραδίδων τὸν πέπλον πρὸ τῆς θυσίας (σ. 118 κ.έ.). Ἡ βόρειος πομπὴ τῆς ἐπὶ τῆς ζωφόρου θυσίας εἶναι ἄρα ἡ πρώτη τελεσθεῖσα θυσία πρὸς τιμήν τῆς Ἀθηνᾶς. Συμφώνως πρὸς ἑτέραν ἀρχαίαν παράδοσιν ὁ Ἐριχθόνιος-Ἐρεχθεύς ἐθέσπισε καὶ τὸ ἔθος τελέσεως προθυσίας πρὸς τιμήν τῆς Γῆς πρὸ πάσης θυσίας πρὸς τιμήν ἄλλης τινὸς θεότητος⁴. Ἡ νότιος

1 IG 1372. CIA 2. 163 (814): Βιβλιογραφίαν βλ. ἐν HERINGTON, ἔ. ἀ. 31 - 4 καὶ DEUBNER, ἔ. ἀ. 26-7.

2 Περὶ τῆς σημασίας τῆς ἀμφίσεως Ἀτθίδων λειτουργῶν βλ. ΚΙΚΕΡΩΝΑ ἐν Verg. IV 35 (ἐπὶ τῶν κανηφόρων τοῦ Πολυκλείτου): *Erant aenea praeterea duo signa non maxima, verum eximia venustate, vir-*

ginali habitu atque vestitu, quae manibus sublatiis sacra quaedam more Atheniensium virginum reposita in capitibus.

3 DEUBNER, ἔ. ἀ. 26 - 7.

4 ΣΟΥΔΑ ἐν λ. κουροτόφος Γῆ ταύτη δὲ θῆσαι φασιν πρῶτον Ἐριχθόνιον ἐν τῇ Ἀκροπόλει καὶ βωμὸν ἰδρῦ-

πομπή τῆς ἐπὶ τῆς ζωφόρου θυσίας εἶναι ἄρα ἴσως ἡ πρώτη ἐν Ἀθήναις τελεσθεῖσα προθυσία πρὸς τιμὴν τῆς Γῆς¹, καὶ δὴ ἡ κατὰ τὰ πρῶτα Παναθηναῖα τελεσθεῖσα προθυσία, δὲν εἶναι δὲ πιθανῶς ἄνευ σημασίας ὅτι ἡ νότιος πομπή τῆς θυσίας συμπεριλαμβάνει ὡς ἱερὰ σφάγια ταύρους μόνον, ἐνῶ ἡ βόρειος πομπή τῆς θυσίας, ἡ πρὸς τιμὴν τῆς Ἀθηνᾶς ἀγομένη, συμπεριλαμβάνει ὡς ἱερὰ σφάγια ταύρους καὶ κριοὺς συγχρόνως, ὡς ἀπαιτεῖ δηλαδὴ τὸ τυπικὸν τῆς λατρείας ἥδη ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἐγράφησαν οἱ στίχοι τῆς Ἰλιάδος (βλ. σ. 72). Ἡ μεγάλη ἐξ ἄλλου θυσία δυνατὸν νὰ ἀπετέλει καινοτομίαν τῶν ἱστορικῶν χρόνων.

Ἐξ ἄλλου, συμφώνως πρὸς ἑτέραν ἀρχαίαν πληροφορίαν, τὸ ἔθιμον τῶν κανηφόρων καθιερώθη κατὰ τὴν τέλεσιν τῆς θυσίας τῶν πρώτων Παναθηναίων ὑπὸ τοῦ Ἐριχθονίου-Ἐρεχθέως², ἐπίσης δὲ καὶ τὸ ἔθος τῶν θαλλοφόρων ἐθεσπίσθη ἐπὶ Ἐριχθονίου-Ἐρεχθέως³: ἐξ οὗ καὶ μετὰ τῶν ἄλλων ὁμίλων τῆς ἐπὶ τῆς ζωφόρου εἰκονιζομένης θυσίας ὑπάρχει ὁμιλος κανηφόρων καὶ ὁμιλος θαλλοφόρων.

ΑΙ ΙΠΠΙΚΑΙ ΣΚΗΝΑΙ

Μετὰ ἑκατέραν τῶν δύο πομπῶν τῆς ζωφόρου εἰκονίζονται ἵππικαὶ σκηναί, ἧτοι ἄρματα τρέχοντα καὶ ἵππεις καλπάζοντες.

Συμφώνως πρὸς τὴν κρατοῦσαν γνώμην αἱ ἵππικαὶ αὗται σκηναὶ ἔκλειον τὴν παναθηναϊκὴν πομπὴν ἀρχόμεναι ἀπὸ τοῦ Κεραμεικοῦ. Ἡ γνώμη αὕτη ὁμως χρήζει ἀναθεωρήσεως, καθόσον ἄρματα τρέχοντα καὶ ἵππεις καλπάζοντες οὐδαμῶς ἑναρμονίζονται πρὸς τὴν ἀτμόσφαιραν κατανύξεως, τὴν συμφυᾶ πρὸς τὴν σεπτὴν ταύτην πομπήν⁴. Αἱ ἵππικαὶ αὗται σκηναὶ εἶναι δυνατὸν νὰ διακριθῶσιν εἰς τρεῖς κατηγορίας: Α) ἄρματοδρομίας Β) ἵππικὰς σκηναὶς τῶν μακρῶν πλευρῶν, Γ) ἵππικὰς σκηναὶς τῆς δυτικῆς πλευρᾶς.

Αἱ ἵππικαὶ σκηναὶ τῆς ζωφόρου παριστῶσι μᾶλλον φάσεις τινὰς τῶν μυθικῶν ἵππικῶν ἀγῶνων τῶν Παναθηναίων⁵. Οἱ ἵππικοὶ οὗτοι ἀγῶνες τῶν Παναθη-

σασθαι, χάριν ἀποδιδόντα τῇ Γῇ τῶν τροφείων, καταστήσαι δὲ νόμιμον τοὺς θύοντάς τιμὴν θεῶν ταύτην προθύειν.

Περὶ τοῦ ἔθους τοῦ προθύματος πρὸς τιμὴν τῆς Γῆς ἀνὰ πᾶσαν θυσίαν βλ. STENGEL, Opferbräuche der Griechen. Αἱ ἐρμηνεῖαι τούτου ἀμφισβητοῦνται ὑπὸ τοῦ EITREM, Opferritus und Veropfer der Griechen und Römer.

1 Ὅτι ὁ ταῦρος ἐθεωρεῖτο ἱερὸν ζῷον τῆς Γῆς φαίνεται καὶ ἐκ τίνος ἀρχαίου ἔθους: ἐν Αἰγαῖς τῆς Ἀρχαίας, ἔνθα ἐλατρεύετο ἡ Γῆ, αἱ ἐκάστοτε προσερχόμεναι ἵνα χρυσθῶσιν ἱέρεια αὐτῆς ἐδοκιμάζοντο πίνουσαι αἷμα ταύρου (βλ. ΠΑΥΣΑΝ. VII 25, 13. Πβλ. καὶ PLIN. Nat. Hist. XXVIII 147).

2 ΦΙΛΟΧΟΡΟΣ 24: Ὡς Ἐριχθονίου βασιλευόντος πρῶτον κατέστησαν αἱ ἐν ἀξιώματι παρθένου φέρειν τὰ κατὰ τῇ θεῶν, ἐφ' οἷς ἐπέκειντο τὰ πρὸς τὴν θυσίαν τοῖς τε Παναθηναίοις καὶ ταῖς ἄλλαις πομπαῖς (βλ. RE X, 1863, ἐν λ. Κανηφόροι).

3 ΣΧΟΛ. Ἀριστοφ. Σφήκ. 542: Ἐν τοῖς Παναθηναίοις οἱ γέροντες θαλλοὺς ἔχοντες ἐπόμπειον... Τούτου δὲ τοῦ ἔθους Ξενοφῶν μὲν ἐν τῷ Συμποσίῳ (4. 17), Φιλόχορος

δὲ ἐν δευτέρῳ (μνημονεύει), ὅς γε καὶ τὸν καταιδόντα τὸ ἔθος Ἐριχθόνιον συνίστησι.

4 Χωρὶον ἐκ τοῦ Ἰππαρχικοῦ (III 2) τοῦ ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ (4^{ος} π. Χ. αἰών), ἀναφερόμενον εἰς τοὺς ἵππεις τῆς παναθηναϊκῆς πομπῆς, ἐμφανίζει εὐχὴν τοῦ συγγραφέως: Καλὸν μοι δοκεῖ εἶναι κατὰ φυλὰς εἰς τάχος ἀνείναι τοὺς ἵππους μέχρι τοῦ Ἐλευσινίου, δὲν προσδιορίζει ὁμως ὅτι ὄντως οἱ ἵππεις ἀνήρχοντο τροχάδην μέχρι τοῦ Ἐλευσινίου. Οὐδὲν ἀναφέρει ἐξ ἄλλου τοῦτο περὶ ἀρμάτων καὶ δὴ μετ' ἀποβατῶν.

5 Ἡ ἐρμηνεία αὕτη πλησιάζει πρὸς τὴν γνώμην τοῦ HOMER THOMPSON, τὴν διατυπωθεῖσαν ἐσχάτως ἐπὶ τῇ ἀναγορῆσει αὐτοῦ ὡς ἐπιτίμου διδάκτορος τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. Κατὰ τὴν γνώμην ταύτην ἐπὶ τῆς ζωφόρου ἔχουσιν εἰκονισθῆ σκηναὶ ἐκ τῶν ἀρματοδρομιῶν τῆς εορτῆς τῶν Παναθηναίων. Αἱ σκηναὶ αὗται νοοῦνται προφανῶς ὡς παρένθετοι, τοῦτο ὁμως παρέχει σοβαρὰν δυσχέρειαν, ἐὰν κατὰ τὰ ἄλλα ἡ ζωφόρος θεωρηθῆ ὡς εἰκονίζουσα τὴν συνήθη Παναθηναϊκὴν πομπήν. Δυσχέρειαι ἐν τούτοις παρουσιάζονται καὶ ἐὰν ἀκόμη τὰ

ναίων ἦσαν οἱ σπυρδαλιότεροι ἵππικοὶ ἀγῶνες τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, τὸ δὲ ἀγώνισμα τῆς ἀρματοδρομίας περιελάμβανε καὶ τὸ ἀγώνισμα τοῦ ἀποβάτου (ἢ παραβάτου ἢ μεταβάτου), δηλαδή ἐπιδεξίαν μεταπήδησιν ὀπλίτου ἀπὸ ἄρματος τρέχοντος εἰς ἄρμα τρέχον¹. Κατὰ μίαν παράδοσιν οἱ ἵππικοὶ οὗτοι ἀγῶνες τῶν Παναθηναίων, ἦτοι αἱ ἀρματοδρομίαι, ἰδρύθησαν ὑπὸ τοῦ Ἐριχθονίου, οὗτος δὲ καὶ ἠνιόχει ἄρματος μετ' ἀποβάτου². Κατὰ ἑτέραν παράδοσιν οἱ ἀγῶνες οὗτοι ἰδρύθησαν μετὰ τὸν ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς φόνον τοῦ γίγαντος Ἀστερίου³, ὅπως δὲ, μολοντί ἀγόμενοι πρὸς τιμὴν τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος, ἐτέλουν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου⁴ τῆς ἀγωνιστικῆς καὶ πολεμικῆς φύσεως, τῆς καὶ εἰκονιζομένης ἐπὶ τῶν παναθηναϊκῶν ἀμφορέων, ἐπάθλων τῶν ἀγῶνων τούτων⁵.

Ἐπὶ τῶν σκηνῶν τῆς ἀρματοδρομίας τῆς βορείου πλευρᾶς εἰκονίζεται μεγαλοπρεπῆς ἄρμα (πλάξ XXIII). τοῦτο δὲ διαφέρει κατὰ τὸ μέγεθος καὶ τὸ σχῆμα τοῦ δίφρου αὐτοῦ πάντων τῶν λοιπῶν ἀρμάτων τῶν σκηνῶν τούτων. Ἐπὶ τοῦ ἄρματος τούτου εἰκονίζεται μορφή (ἀποβάτου) λίαν ἀποκεκρουμένη, πρὸ αὐτοῦ δὲ μορφή νέου (ἵπποκόμου;) φέροντος χιτωνίσκον καὶ γλαμύδα.

Μορφή παιδός, δυναμένου νὰ ἀναγνωρισθῇ μετὰ βεβαιότητος ὡς μορφή τοῦ Ἐριχθονίου, δὲν παρατηρεῖται ἐπὶ τῶν σωζομένων τῆς ζωφόρου σκηνῶν τῆς ἀρ-

ἀρματα καὶ οἱ ἵππεις θεωρηθῶσιν, ὅτι ἀποτελοῦσι μέρος τῆς πομπῆς ταύτης, ὠρισμένās δὲ τῶν δυσχερειῶν τούτων ἀναγνωρίζει καὶ ὁ CORBETT (The Sculpture of the Parthenon, 23-23): «...it is hard to believe that the cavalry began their ride-past before they were all formed up;... though the general character and many of the details tally with statements about the Panathenaic procession and so support the identification of the subject, the agreement is not complete. Certain elements are missing which we know from classical authors to have formed part of the actual processions; the most striking instance is the absence of the citizen infantry in full armour. We are further hampered by the fact that, as is usual in Greek art of the period, interest is concentrated on the actors in the scene, and the setting is not indicated...; so we can locate the beginning and the end of the frieze, but the intervening points are left undefined. The division of the procession into two streams has been taken to reflect an arrangement in real life whereby it split up and passed on either side of the temple; it is at least beyond doubt that the reliefs on the South side cannot be a faithful reproduction of the hypothetical southern portion, for apart from the unlikelihood that the cavalry and chariots went on to the confined area of the Acropolis at all, neither they nor the sacrificial animals could negotiate the flight of steps which leads to the west end of the temple... Again, the number of victims shown on the frieze is a token figure, which fall short of reality;... the cavalry occupies so large a section... Moreover, we cannot be certain that

the sequence of the frieze mirrors the order of the parade...». Περὶ τῶν δυσχερειῶν τούτων βλ. καὶ Μ. ROBERTSON, *The Sculptures of the Parthenon in Greece and Rome* 1963, 56-7.

1 Τὸ ἀγώνισμα τοῦ ἀποβάτου σύνηφες ἦτο κυρίως ἐν Ἀττικῇ καὶ Βοιωτίᾳ, περιελάμβανε δὲ καὶ τὴν ἀπὸ τρέχοντος ἵππου εἰς τρέχοντα ἵππον μεταπήδησιν τοῦ ὀπλίτου. Πλήρη βιβλιογραφίαν ἐπὶ τοῦ θέματος βλ. Α. STILLWELL ἐν *Corinth* XII, II 227, σημ. 85 καὶ 86. Περὶ τῶν ἀποβατῶν βλ. DUCATI ἐν *Rend. R. Accademia delle Scienze dell'Istituto di Bologna* 6, 1921, 71-79, περίληψιν τοῦ ἀρθροῦ τούτου ἐν *AJA* 27, 1923, 474 2.

2 Βλ. καὶ σ. 9, σημ. 1, VII.

3 ΣΧΟΛ. εἰς Ἀριστείδ. Παναθ. 189, 4 (III, 323): ΜΙΧΑΗΛΙΣ, ἔ.ἀ. 35: «...ἡ τάξις τῶν ἀγῶνων καθ' ἃ Ἀριστοτέλης ἀναγράφεται... δευτέρα δὲ τὰ Παναθηναία ἐπὶ Ἀστερί(ω;) τῷ Γίγαντι ὑπὸ Ἀθηνᾶς ἀναιρεθέντι. Ἡ πληροφορία αὕτη βασίζεται ἀσφαλῶς ἐπὶ τῆς κρατούσης παραδόσεως περὶ τῆς χθονίας προελεύσεως τῶν ἀγῶνων γενικῶς (περὶ τοῦ χθονίου χαρακτηριστικῶς τῶν ἀγῶνων βλ. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΑ, ἔ.ἀ. 39). Ἀξία μνείας τυγχάνει ἡ σύμπτωση τοῦ ὀνόματος τοῦ γίγαντος Ἀστερίου, φονευθέντος ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ ὀνόματος τινος τοῦ Μινωταύρου (Ἀστερίων), φονευθέντος ὑπὸ τοῦ Θεσέως, δευτέρου κατὰ σειρὰν Ἀθηναίου ἥρωος ἀμέσως συνδεομένου πρὸς τὴν ἰδρυσιν τῶν Παναθηναϊκῶν ἀγῶνων (σ. 120-1, σημ. 6, II).

4 Περὶ τῆς σχέσεως τῶν Παναθηναϊκῶν ἀγῶνων πρὸς τὴν ἐν τῷ Παρθενῶνι λατρείαν τῆς Ἀθηνᾶς βλ. HERINGTON, ἔ.ἀ. 42.

5 Περὶ τῆς ἰδρύσεως τῶν ἀγῶνων τούτων βλ. CORBETT (*The Burgon and Blacas Tombs* ἐν *JHS* 80, 1960,

ματοδρομίας. Τὸ τμήμα ὅμως τῆς ζωφόρου, ἐφ' οὗ εἰκονίζεται ἡ ἄρματοδρομία, εἶναι τὸ πλέον κατεστραμμένον. Ἐπὶ τῆς ὑπ' ἀριθ. XII πλακὸς τῆς βορείου πλευρᾶς αὐτῆς εἶναι ἐμφανῆς μικρόσωμος μορφή ἠνιόχου ἄρματος¹. Ἀτυχῶς ἡ κεφαλὴ τῆς μορφῆς ταύτης εἶναι ἀποκεκρουμένη, ἀλλὰ σώζεται ἡ κόμη παιδὸς μᾶλλον καὶ οὐχὶ ἐφήβου. Τοιαύτη κόμη ὅμως ἀπαντᾷ ἐνίοτε καὶ ἐπὶ ἐφήβων τῆς ζωφόρου (πβλ. ἀρ. 2 πλακὸς δυτικῆς πλευρᾶς), ἀμφίβολον δὲ οὕτω εἶναι ἐὰν ἡ μορφή αὕτη εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῆ ὡς μορφή παιδὸς πράγματι, ταυτιζομένου πρὸς τὸν πλέον διάσημον ἠνιόχον τῶν Ἀθηνῶν, τὸν Ἐριχθόνιον - Ἐρεχθέα², ὑπὸ μορφὴν παιδὸς πάντοτε εἰκονιζόμενον. Ἄξιον μνείας τυγχάνει πάντως, ὅτι ὁ ἀποβάτης τοῦ ὑπὸ τῆς μορφῆς ταύτης ἐλαυνομένου ἄρματος φαίνεται ὅτι εἶναι καὶ ὁ νικητὴς ἀποβάτης τῆς ἄρματοδρομίας τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς ζωφόρου, μόνος μεταπηδήσας ἀσφαλῶς ἐκ τοῦ ἄρματος ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, λόγῳ τῆς δεξιτεχνίας τοῦ ἠνιόχου.

Δυνατὸν οὕτω αἰ σκηναὶ ἄρματοδρομίας τῶν δύο πλευρῶν τῆς ζωφόρου νὰ θεωρηθῶσιν ὡς εἰκονίζουσαι μυθικὰς ἄρματοδρομίας, ἴσως δὲ τὴν ἴδρυσιν τῶν ἀγῶνων τούτων (βλ. ἀνωτέρω) καὶ ἑτέραν μυθικὴν ἄρματοδρομίαν (βλ. ἐπίσης ἀνωτέρω), ἧς ἡ παράστασις ὑπηρετήθη ἐκ τῆς ἀνάγκης πιθανῶς αἰσθητικῆς ἰσορροπήσεως τῶν παραστάσεων τῶν δύο μακρῶν πλευρῶν τῆς ζωφόρου, ὡς ἀντίβαρον δηλαδὴ τῆς συνθέσεως τῆς ἄρματοδρομίας τῆς βορείου πλευρᾶς.

Ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι ὅτι καὶ οἱ ἠνιόχοι καὶ οἱ ἀποβάται τῶν σκηνῶν ἄρματοδρομίας ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν, βορείου καὶ νοτίου, φέρουσιν ἑλληνικὴν ἐνδυμασίαν καὶ ἐξάρτυσιν, ἀντιθέτως πρὸς τοὺς ἐν συνεχείᾳ τῶν σκηνῶν τούτων εἰκονιζομένους ἱππεῖς, ὧν τινες μὲν φέρουσιν ἑλληνικὴν, τινὲς δὲ βαρβαρίζουσιν ἐνδυμασίαν καὶ ἐξάρτυσιν. Ἡ τοιαύτη διαφοροποίησις εἶναι ἴσως δυνατὸν νὰ ἐκληφθῆ ὡς ἐνδεικτικὴ τῆς τελέσεως τῶν μυθικῶν τούτων ἄρματοδρομιῶν πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν ἐπιλύδων τῆς Ἀττικῆς, οἵτινες εἶναι πιθανῶς οἱ ὑπεύθυνοι τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ ἔθους τῆς ἱππασίας, εἰς ἣν ἐποχὴν δηλαδὴ καὶ ἡ παράδοσις τοποθετεῖ αὐτάς (βλ. σ. 89 καὶ σημ. 1).

Οἱ ἱππεῖς καὶ τῶν τριῶν πλευρῶν τῆς ζωφόρου φέρουσιν ἑλληνικὴν ἀλλὰ καὶ

578), καὶ DAVISON (Notes on the Panathenaea ἐν JHS 78, 1958, 23 κ.ε.) καὶ DAVISON (Addenda to Notes on the Panathenaea ἐν JHS 82, 1962, 142).

1 Παρατήρησις ὑπὸ Sir JOHN BEAZLEY: «The founder or giver of a sports meeting ought not to take part himself in the events. Achilles does indeed say, opening the games which he gives in the honour of Patroclus, that if he compete in the chariot race he would certainly win, but he does not compete. The passage in the *Katasterismoi* (ἐ.ἀ.) is in favour of Erichthonios competing in the games and may of course be abbreviated from a larger account of Erichthonios achievements; and the smallness of the figure (N46) does call for explanation».

2 Ἐκ τούτου καὶ ὀνομάζεται ἠνιόχος κατὰ τὴν Ἀττικὴν παράδοσιν ὁ (ἐπὶ τοῦ βορείου ἡμισφαιρίου) ἀστερισμός:

ΨΕΥΔΟ - ΕΡΑΤΟΣΘΕΝΟΥΣ *Καταστερισμοὶ 13: Τοῦτον (τὸν Ἐριχθόνιον) ὁ Ζεὺς ἰδὼν πρῶτον ἐν ἀνθρώποις ἄρμα ζεύξαντα (ἱππων), ὅς ἐστιν Ἐριχθόνιος ἐξ Ἥφαιστον καὶ γῆς γενόμενος, καὶ θαυμάσας, ὅτι τοῦ Ἥλιου ἀντίτιμον ἐποίησατο, διφρεῖαν ὑποζεύξας ἱππους λευκοὺς (ἀνήγαγεν εἰς ἄστρα).* Βλ. καὶ σ. 150.

Παρατήρησις ὑπὸ Sir JOHN BEAZLEY: «The mss. read ἄρμα ἠνιόχον ἔχων. ἄρμα ἠνιόχει ἔχων is Roberts emendation and may well be right, But there does seem to have been abbreviation hereabouts, for the parabates is said to carry an aspidion. On the frieze and everywhere else the parabates in the apobates chariot-race carries a full sized shield. Aspidion may apply to the apobates horse-race (of which we have no representations in Attica), on Italiote vases and coins the apobates in the horse-race does carry a small shield (for which the horse must have been grateful)».

βαρβαρίζουσαν ένδυμασίαν, ὡς καὶ ἑλληνικὴν ἀλλὰ καὶ βαρβαρίζουσαν ἐξάρτυσιν, ἤτοι: χιτῶνα, χλαμύδα, χιτῶνα καὶ χλαμύδα, θώρακα — διακρινομένων δύο τύπων θώρακος, ὧν ὁ εἷς ἀπαντᾷ καὶ ἐπὶ μορφῆς μὴ Ἀθηναίου ἐπὶ τῆς ζωφόρου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης— (σ. 86), κράνος — διακρινομένων ὡσαύτως δύο τύπων κράνους, ὧν ὁ εἷς ἀπαντᾷ ἐπὶ τῆς αὐτῆς μορφῆς τοῦ μὴ Ἀθηναίου—, πέτασον, ἄλωπεκίδα — ἀπαντῶσαν ἐπὶ πλείστων μορφῶν μὴ Ἀθηναίων τῆς ζωφόρου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης —, θρακικὴν ὑπόδεσιν, σανδάλια. Τέσσαρες τοῦλάχιστον ἐξ ἄλλου ἱππεῖς τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς ζωφόρου εἶναι ἀνελληνόστολοι (πβλ. ΑΙΣΧ. Ἰκ. 234) (βλ. π.χ. πίν. 6) φέροντες βαρβαρίζοντα, ἤτοι χειριδωτόν, χιτῶνα, οὐδέποτε φερόμενον ὑπὸ Ἀθηναίου πολίτου. Οὐδεὶς ἀντιθέτως ἱππεὺς τῆς δυτικῆς καὶ τῆς νοτίου πλευρᾶς τῆς ζωφόρου φέρει χειριδωτόν χιτῶνα. Ἡ διαφορὰ αὕτη δὲν στερεῖται ἴσως σημασίας, ἀποτελεῖ δὲ πιθανῶς ἔνδειξιν, ὅτι οἱ ἱππεῖς τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς ζωφόρου διαφέρουσιν, ὡς πρὸς τὴν σύστασιν, τῶν ἱππέων τῆς νοτίου καὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, εἰσέτι δὲ ὅτι οἱ ἱππεῖς τῆς δυτικῆς πλευρᾶς εἶναι τῆς αὐτῆς περιόδου καὶ οἱ ἱππεῖς τῆς νοτίου πλευρᾶς κατηγορίας. Δυνατὸν δηλαδὴ οἱ ἱππεῖς τῶν δύο τούτων πλευρῶν, δυτικῆς καὶ νοτίου, νὰ ἐκπροσωπῶσι τὴν αὐτὴν σχεδὸν κοινότητα πολιτῶν, ἤτοι Μυκηναίους Ἀθηναίους οἰκοῦντας περὶ τὴν Ἀκρόπολιν καὶ συμμάχους αὐτῶν ἐπήλυδας Ἴωνας, ἐξαθηναϊσθέντας τρόπον τινά. Δυνατὸν δὲ εἰδικώτερον ἐπὶ μὲν τῆς δυτικῆς πλευρᾶς νὰ εἰκονίζεται ἡ σύμπραξις Μυκηναίων Ἀθηναίων καὶ ἐπηλύδων Ἰώνων πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν Ἐλευσινίων καὶ τῶν Θρακῶν τοῦ Εὐμόλπου, ἐπὶ δὲ τῆς νοτίου πλευρᾶς ἢ μετὰ ταῦτα συνέλευσις αὐτῶν εἰς τὸ ἄστυ πρὸς σύστασιν κοινῆς πολιτείας. Συμφώνως πρὸς τὴν παράδοσιν ὁ Ἴων, ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἐπηλύδων Ἰώνων (βλ. σ. 94, 102 κ.έ., 121), ὑπῆρξε καὶ ὁ πρῶτος πολέμαρχος τῶν Ἀθηναίων μετακληθεὶς ἐπὶ τούτῳ κατὰ τὴν μακρὰν, ὡς φαίνεται, διάρκειαν τοῦ πολέμου αὐτῶν ἐναντίον τῶν Ἐλευσινίων καὶ τῶν Θρακῶν τοῦ Εὐμόλπου, ἀκολούθως δὲ διεδέχθη τὸν βασιλέα τῶν Ἀθηναίων Ἐρεχθεά καὶ καθιδρύθη οὕτω τότε ἰσοπολιτεία Ἀθηναίων καὶ Ἰώνων, ἐξ ἧς καὶ ἐθεωροῦντο ἕκτοτε συνήθως οἱ Ἴωνες τῆς Ἀττικῆς ὡς πελασγικόν, ἤτοι αὐτόχθον γένος (βλ. σ. 102 κ.έ.). Ἡ ἀπεικόνισις ἐπὶ τῆς πλευρᾶς ταύτης τῆς ζωφόρου συνεπῶς Ἀθηναίων ἀφ' ἑνὸς καὶ ἐπηλύδων ἀφ' ἑτέρου ἀναφέρεται πιθανῶς εἰς τὴν δευτέραν μυθικὴν ἔνωσιν τῶν Ἀθηναίων, ὡς ἢ ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου εἰκονιζομένη σκηνὴ ἀναφέρεται πιθανῶς εἰς τὴν πρώτην ἔνωσιν αὐτῶν (βλ. σ. 121).

Οἱ ἱππεῖς τῆς βορείου πλευρᾶς ἐξ ἄλλου δυνατὸν νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἐκπροσωποῦντες ἕτεραν φάσιν ἐν τῇ διαμορφώσει τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων. Ἐνδέχεται νὰ περιλαμβάνωσιν οἱ ἱππεῖς οὗτοι καὶ ἄλλους ἐπήλυδας, μετέχοντας εἰς ἕτεραν κοινοπραξίαν πρὸς πολιτικὴν ἐνοποίησιν, μεταγενεστέραν τῆς ἐπὶ Ἴωνος καὶ σπουδαιότεραν αὐτῆς, ἐξ οὗ καὶ νὰ εἰκονίσθη αὕτη ἐπὶ τῆς βορείου πλευρᾶς, τῆς ἐμφανεστερας, ἐπετεύχθη δὲ οὕτω αἰσθητικὴ ἰσορροπία τῶν συνθέσεων τῶν δυτικῶν ἡμίσεων τῶν δύο μακρῶν πλευρῶν αὐτῆς. Τοιαύτη κοινοπραξία πρὸς πολιτικὴν ἐνοποίησιν ὑπῆρξεν ἢ τρίτη μυθικὴ ἔνωσις τῶν Ἀθηναίων (βλ. σ. 94, 109), ἢ ἐπὶ Θησέως (ὁ λεγόμενος *συννοικισμὸς* ἢ ἡ λεγομένη *συννοίκισις*). Ἡ νέα αὕτη πολιτεία ἀναγνωρίζουσα ἰσοτιμίαν μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν μετ' αὐτῶν συνωκημέ-

νων πλέον Ἰώνων, ἀφ' ἑνός, καὶ τῶν λοιπῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς, ἀφ' ἑτέρου, ἐν οἷς καὶ ἄλλων ἐπηλύδων, ἀπογόνων ἴσως τῶν Θορακῶν τοῦ Εὐμόλπου, τῶν Ἀμαζόνων καὶ ἄλλων συνίστατο κυρίως εἰς τὴν σύμπηξιν πάντων τούτων ὑπὸ τὸ ἄστυ, καὶ τὴν ἐν αὐτῷ λατρείαν, καὶ δὴ εἰς τὴν ὑπαγωγὴν αὐτῶν ὑπὸ κοινὸν Πρυτανεῖον καὶ Βουλευτήριον. Εἰς ἀνάμνησιν τῆς πολιτείας ταύτης ἐτελοῦντο τὰ *Συνοικια*, ἰδία πρὸς τοῦτο ἑορτή, ἐξ ἄλλου δὲ καὶ πανηγυρικῶς συνεκεντροῦντο ἕκτοτε εἰς τὸ ἄστυ πάντες οἱ Ἀθηναῖοι πολῖται ἐξ ὅλης τῆς Ἀττικῆς, καὶ ἐκ τῶν πλέον ἀπροσίτων περιοχῶν αὐτῆς, καθ' ἑκάστην ἑορτὴν τῶν Παναθηναίων, εἰς ἀνάμνησιν ἀκριβῶς τοῦ συνοικισμοῦ τούτου ἐπὶ Θησέως, συντελεσθέντος κατὰ τὴν τέλεσιν τῆς ἑορτῆς ταύτης ἐπὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ.

Εἶναι ἄρα δυνατὸν νὰ θεωρηθῶσιν οἱ ἱππεῖς τῆς βορείου πλευρᾶς ὡς ἐκπροσωποῦντες τὴν πανηγυρικὴν μυθικὴν πομπικὴν εἰσέλασιν τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς εἰς τὸ ἄστυ — συλλαμβάνεται νοερῶς καὶ ὁ κτύπος τῶν *χαλκοκρότων ἱππων* αὐτῶν (πβλ. ΑΡΙΣΤ. Ἰππ. 551) —, τὴν ἐκεῖ συνέλευσιν αὐτῶν καὶ δι' αὐτῆς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς πλήρους ἰσοπολιτείας αὐτῶν κατὰ τινὰ ἐπὶ Θησέως τελεσθεῖσαν ἑορτὴν τῶν Παναθηναίων, δημιουργηθέντος τότε τοῦ παναττικοῦ κράτους, ἥτοι τῆς πόλεως, προβαλλομένης δὲ οὕτω ἐπαξίως τῆς μεγάλης ἐκείνης «ἱστορικῆς ἡμέρας» τῶν Ἀθηνῶν, τῆς προοικονομίας τὴν μεγάλην κοινοπολιτείαν τῶν Ἀθηναίων τοῦ 5^{ου} π. Χ. αἰῶνος καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν. Περὶ τοῦ συνοικισμοῦ τούτου ὁμιλῶν ὁ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ¹ λέγει, ὅτι ὁ Θησεὺς *ἠνάγκασε μᾶ πόλει ταύτῃ χρῆσθαι, ἢ ἀπάντων ἤδη ξυντελούντων εἰς αὐτήν, μεγάλη γενομένη, παρεδόθη ὑπὸ Θησέως τοῖς ἔπειτα, ὑπαινισσόμενος οὕτω, ὅτι ὑπῆρξαν τοπικοὶ τινες ἄρχοντες τῆς Ἀττικῆς διστάσαντες ἢ καὶ ἀντιταχθέντες εἰς τὴν ἔνωσιν τῆς χώρας καὶ τελικῶς συμπράξαντες, ὁ δὲ ἸΣΟΚΡΑΤΗΣ² ἐξ ἄλλου τονίζει, ὅτι ὁ Θησεὺς τὴν πόλιν, ὡς λέγεται, διοικεῖν τῷ πλήθει παρέδωκεν...*

Μεταξὺ τῶν σκηνῶν τῆς ἱπποδρομίας, ἐπὶ τοῦ δυτικωτάτου ἄκρου τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς ζωφόρου, διακρίνεται μορφὴ παιδός (πλάξ XLII εἰκ. 32). Κατὰ τὴν κρατούσαν γνώμην ὁ παῖς οὗτος εἶναι ὑπηρετίσκος, διευθετῶν τὰς πτυχὰς τοῦ χιτῶνος τοῦ πρὸ αὐτοῦ ἰσταμένου Ἀθηναίου νέου. Ἡ γνώμη αὕτη ὁμως δὲν φαίνεται ὀρθὴ ἐκ τῶν ἐξῆς λόγων: 1) Ἀθηναῖος μετὰ ὑπηρέτου εἰκονίζεται μὲν ἐπὶ ἀναγλύφων ἐπιτυμβίων, οὐδέποτε ὁμως ἐπὶ διακοσμήσεως ναοῦ. 2) Ὁ παῖς οὗτος δὲν διευθετεῖ τὰς πτυχὰς τοῦ χιτῶνος τοῦ πρὸ αὐτοῦ ἰσταμένου νέου, ἀπλῶς ἐγγίζει τὸν νέον τοῦτον ἐκ τῶν ὀπισθεν διὰ τῶν δακτύλων τῆς ἀριστερᾶς, οὐχὶ δὲ τῆς δεξιᾶς χειρός, ὡς θὰ ἔπραττεν οὗτος προκειμένου νὰ διευθετήσῃ τὰς πτυχὰς τοῦ χιτῶνος, καὶ οὐδαμῶς ἐμφανίζεται ἄρα ὡς ὑπηρετῆς αὐτοῦ. Ἀντιθέτως παρουσιάζει ὁ παῖς οὗτος γνωρίσματα, οἷον ἱμάτιον ὑπὲρ τὸν ἀριστερὸν ὤμον ἐρριμμένον, δεξιὸν σκέλος ἄνετον καὶ ἀριστερὸν στάσιμον, ἀπαντῶντα ἐπὶ τῆς μορφῆς τοῦ Ἐριχθονίου τῆς εἰκονιζομένης ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου (βλ. σ. 119 κ. ἐ.), εἰσέτι δὲ φέρει καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ταινίαν. Ἐπὶ πλέον ὁ παῖς οὗτος κατέχει θέσιν τὰ μάλιστα ἐξέχουσαν ἐπὶ τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς ζωφόρου, ἀποτελῶν τὴν πρώτην μορφὴν τῆς, παρατακτικῆς, συνθέσεως τῆς πλευρᾶς ταύτης.

1 II 15.

2 Παναθην. 129.

Ἡ ὁμοιότης αὕτη πρὸς τὸν Ἑριχθόνιον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου, ὡς καὶ ἡ ἐξέχουσα θέσις αὐτοῦ, εὐρισκομένου ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τῆς πλευρᾶς ταύτης, ὑποδεικνύουσιν ἐπαρκῶς, ὅτι ὁ παῖς οὗτος οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἴσως ἢ ὁ Ἑριχθόνιος, ὠθῶν ἐλαφρῶς ἐκ τῶν ὀπισθεν ἔφηβον φέροντα μὴ γνησίαν ἑλληνικὴν ἐνδυμασίαν καὶ οὕτω παροτρύνων αὐτὸν ὅπως ἀνέλθῃ ἐπὶ τοῦ πρὸ αὐτοῦ ἵππου καὶ μετὰσχῃ τῆς κοινῆς τῶν ἄλλων ἵππων δράσεως. Ὁ ἔφηβος οὗτος φέρον βαρβαρίζοντα, ἥτοι χειριδωτόν, χιτῶνα καὶ θρακικὴν ὑπόδεσιν τανύων δὲ τὰς πτυχὰς τοῦ χιτῶνος αὐτοῦ πλαγίως φαίνεται ἔτοιμος ὅπως ἱππέυσῃ ἐπὶ τοῦ πρὸ αὐτοῦ ἵππου, διστάζων εἰσέτι ὄμως. Σημειωτέον ὅτι εἰς τὴν Ἰλιάδα (Α 197) ἡ Ἀθηνᾶ ἐμφανίζεται εἰς τὸν Ἀχιλλεῖα ὀπισθεν αὐτοῦ, ἐγγίζει αὐτὸν καὶ παρέχει τὰς συμ-

Εἰκ. 32. Δυτικώτερον ἄκρον τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς ζωφόρου.

βουλὰς αὐτῆς. Ἐπιφάνεια ἥρωος εἶναι γνωστὴ ἐπίσης, μάλιστα ὑπὸ μορφὴν παιδὸς (ΠΑΥΣΑΝ. VI 20, 4). Ἐξ ἄλλου ὁ πρὸ τοῦ ἐφήβου τούτου τῆς ζωφόρου ἱστάμενος Ἀθηναῖος ἔφηβος εἶναι ἐστραμμένος πρὸς τὸν Ἑριχθόνιον καὶ ὑψώνει τὴν ἀριστερὰν χεῖρα ὡς πρὸς σεπτὴν μορφὴν, προσβλέπων ἅμα λοξῶς καὶ κάτω, προφανῶς πρὸς τὸν Ἀθηναῖον ἥρωα, τονιζομένης οὕτω ἔτι μᾶλλον τῆς παρουσίας τοῦ Ἑριχθονίου.

Ἡ σκηνὴ αὕτη σχέσιν ἴσως ἔχει πρὸς τινὰ παράδοσιν, μὴ γνωστὴν εἰς ἡμᾶς, περὶ τῆς ἰδρύσεως τοῦ παναττικοῦ κράτους καὶ τῶν δυσχερειῶν, αἰτινες ἴσως ἀνεφύησαν κατ' αὐτήν, ὑπερενικήθησαν δέ, συμφώνως πρὸς τὰ λεγόμενα τοῦ ΘΟΥΚΥΔΙΔΟΥ, χάρις εἰς τὴν σύνεσιν καὶ τὴν δύναμιν τοῦ Θεσέως, πειθαναγκάσαντος, τρόπον τινά, τοὺς τοπικοὺς ἄρχοντας ὅπως ἀναγνωρίσωσιν ὡς κυρίαν θεότητα τῆς Ἀττικῆς τὴν Ἀθηνᾶν καὶ ὡς πρῶτον ἥρωα τῆς χώρας τὸν υἱὸν αὐτῆς Ἑριχθό-

νιον, ἐκτείνοντα τοῦ λοιποῦ τὴν εὐλογίαν αὐτοῦ εἰς πάντας τοὺς κατοίκους αὐτῆς,

Εἰκ. 33. Ζεύγος ἰππέων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου.

Εἰκ. 34. Ζεύγος ἰππέων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου.

ἐπήλυδας καὶ αὐτοχθόνους, ἀπαξάπαντας Ἀθηναίους πολίτας, ἰσοτίμους. Εἶναι δὲ

Εἰκ. 35. Κεντρικὴ ὁμάς τοῦ βορείου ἡμίσεος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου (Ἐρεχθεύς, Εὐῆθος, Ἴων;).

αἱ σκηναὶ τῆς ἀπεικονίσεως τῆς συνελύσεως τῶν διαφόρων ἰσοτίμων Ἀθηναίων πολιτῶν σύμφωνα καὶ πρὸς τὰ πορίσματα τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρεῦνης, καθ' ἃ ἡ

ίππασία ἐγένετο γνωστή ἐν Ἑλλάδι φθινοῦσης τῆς μυκηναϊκῆς καὶ τῆς ὅλης ἐν γένει ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ (βλ. σ. 89), ἐνῶ κατὰ τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν οἱ ἵπποι ἐχρησιμοποιοῦντο μόνον διὰ τὰ ἄρματα.

Αἱ ἵππικαὶ σκηναὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου εἶναι δυνατὸν νὰ διακριθῶσιν εἰς δύο τμήματα, ἐμφανίζοντα ποιὰν τινα ἐνότητα: 1) τὸ βόρειον τμήμα, τὸ καὶ μεγαλύτερον, καὶ 2) τὸ νότιον τμήμα, τὸ καὶ μικρότερον. Τὸ βόρειον τμήμα τῆς ζωφόρου (πλάξ II - XI) περιλαμβάνει μικρὰς ομάδας ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερά, ἐξαιρέσει μιᾶς (πλάξ III εἰκ. 35). Ἐκάστη τῶν ὁμορρόπων (πλάξ II, IV - XI) τούτων ὁμάδων — βλ. δύο ἐν εἰκ. 33 (II) καὶ 34 (IV) — ἔχει δύο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἵππεῖς, φέροντας ἑλληνικὴν ἢ μειξελληνικὴν ἀμφίεσιν καὶ ἐξάρτυσιν. Εἶναι δυνατὸν, πιστεύομεν, ἢ μία μορφή ἐκάστης δυάδος τῶν ἱπέων τούτων νὰ

Εἰκ. 36. Λεπτομέρεια τῆς εἰκ. 35 δεικνύουσα τὰς ἀναξυρίδας τῆς κεντρικῆς μορφῆς (Ξούθου).

ἐρμηνευθῆ ὡς ὁ παραστάτης τῆς ἄλλης καὶ ἰδίᾳ πάντες οἱ ἵππεῖς νὰ θεωρηθῶσιν ἐντόπιοι Ἀθηναῖοι ἀφ' ἐνὸς καὶ ἐπήλυδες Ἴωνες ἐξαθηναϊσθέντες ἀφ' ἐτέρου, συμμαχήσαντες κατὰ τινος ἐχθροῦ, καὶ συγκεκριμένως Ἀθηναῖοι τοῦ Ἐρεχθέως (τοῦ βασιλέως, πατρὸς τῆς Κροεύσης) καὶ Ἴωνες τῆς Ἀττικῆς τοῦ Ξούθου καὶ τοῦ Ἴωνος (υἱοῦ αὐτῆς), συνασπισθέντες ἐναντίον τῶν Ἐλευσινίων καὶ τῶν Θρακῶν τοῦ Εὐμόλπου.

Τὸ αὐτὸ τμήμα τῆς ζωφόρου περιλαμβάνει, ἐγγὺς τοῦ βορείου ἄκρου αὐτοῦ, καὶ μίαν ομάδα, μὴ ὁμόρροπον (πλάξ III εἰκ. 35). Ἡ ὁμάς αὕτη ἀποτελεῖται: Α) Ἐκ πωγωνοφόρου ἀνδρὸς (4), μετὰ γλαμύδος καί, ὡς ἐκ τῆς στάσεως αὐτοῦ συνάγεται, σκῆπτρου (χαλκοῦ). Β) Ἐξ ἐτέρου πωγωνοφόρου ἀνδρὸς μεθ' ἱματίου καὶ ἀναξυρίδων (5). Ὁ δεύτερος οὗτος ἀνὴρ κρατεῖ διὰ τῶν χαλινῶν ἵππον, ἔχοντα τὴν αὐτὴν καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἵπποι κατεύθυνσιν, ὡς καὶ οἱ μετ' αὐτόν, εἰκονιζόμενοι. Γ) Ἐκ νεανίσκου, γυμνοῦ (6). Οὗτος ἐμφανίζεται ὡς ὁ μέλλον ἀναβάτης τοῦ ἵππου, τοῦ κρατομένου ὑπὸ τοῦ δευτέρου πωγωνοφόρου ἀνδρὸς. Παρατηρητέον ὅτι οὐδεμία ἱκα-

νοποιητικὴ δικαιολογία ἔχει δοθῆ τῆς ὑπάρξεως τῆς ἰδιαίτερας ταύτης ομάδος ἐν μέσῳ τῶν ἄλλων ὁμορρόπων ομάδων ἐκ δυάδων ἰπέων, εἰσέτι δὲ καὶ τῆς δι' ἀναξυρίδων (βλ. καὶ εἰκ. 36) ἀμφίσεως ἑνὸς προσώπου (5) τῆς ομάδος ταύτης, μᾶλλον ἀπαραδέκτων ἐπὶ Ἀθηναίου, μετέχοντος ἰδίᾳ τῆς σεπτοτέρας τῶν ἑορτῶν τῆς πόλεως.

Ἡ ἰδιαίτερα αὕτη ὁμάς εἶναι παρένθετος μεταξὺ τῆς πρώτης καὶ τῆς τρίτης δυάδος τῶν ἰπέων, φαίνεται δὲ οὕτω ὡσεὶ διασπῶσα τὴν συνοχὴν τῆς ὅλης σειρᾶς αὐτῶν. Ὡς θὰ δειχθῆ ὅμως, τοῦτο συμβαίνει ἐκ πρώτης ὄψεως μόνον:

Ἐκδηλὸς εἶναι ἡ σχέσις μεταξὺ τοῦ δευτέρου πωγωνοφόρου ἀνδρὸς (5) καὶ τοῦ γυμνοῦ νεανίσκου, ὑποσημαινομένη καὶ διὰ τοῦ μεταξὺ αὐτῶν τρυφεροῦ βλέμματος, ἐπὶ τῇ ἀναχωρήσει τοῦ νεανίσκου προφανῶς. Πλὴν τῆς σχέσεως ταύτης μεταξὺ τοῦ ἀνδρὸς τούτου καὶ τοῦ νεανίσκου, ὑποβαλλομένης καὶ διὰ τῆς φυσιογνωμικῆς ὁμοιότητος αὐτῶν, ἑτέρα σχέσις ὑποδηλοῦται μεταξὺ τῶν δύο πωγωνοφόρων ἀνδρῶν, τοῦ σκηπτύχου (4), ταυτιζομένου πρὸς Ἀθηναῖον βασιλέα, καὶ τοῦ φέροντος ἀναξυρίδας (5), ταυτιζομένου πρὸς ἐπήλυδα, ὡς εἰσέτι καὶ ἄλλη τις σχέσις, ἥτοι μεταξὺ τοῦ Ἀθηναίου τούτου βασιλέως καὶ τοῦ νεανίσκου.

Ἡ ἰδιαίτερα αὕτη ὁμάς, τῶν τριῶν ἀνθρωπίνων μορφῶν καὶ τοῦ ἵππου, εἶναι δυνατὸν οὕτω νὰ ἐρμηνευθῆ ὡς ἡ σκηνὴ τοῦ μυθικοῦ ἀποχαιρτισμοῦ τοῦ (νεανίσκου) Ἴωνος, υἱοῦ τοῦ (μετ' ἀναξυρίδων ἐπήλυδος) Ξούθου, γαμβροῦ, ἐπὶ θυγατρὶ, τοῦ (μετὰ σκήπτρου, Ἀθηναίου βασιλέως), Ἐρεχθέως, ἐπὶ τῇ ἀναχωρήσει τοῦ Ἴωνος, ὡς πρώτου πολεμάρχου τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν, ἐξαθηναϊσθέντων Ἴώνων τῆς Ἀττικῆς, ἐναντίον τῶν Ἐλευσινίων καὶ τῶν Θρακῶν τοῦ Εὐμόλπου. Διὰ τῆς ἐρμηνείας ταύτης ἐξηγεῖται καὶ ἡ στάσις τοῦ προπορευομένου ἰπέως (2) διὰ τοῦ πρὸς τὸν νεανίσκον ἐστραμμένου ἄνω σώματος καὶ βλέμματος αὐτοῦ (εἰκ. 33), δεικνύοντος ἴσως εὐλάβειαν πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἴωνος καὶ δέος διὰ τὸ προκείμενον ἔργον. Ὁ Ἐρεχθεὺς πρὸς τὴν μορφὴν ταύτην τοῦ Ἀθηναίου ἰπέως στρέφει πιθανῶς τὸ βλέμμα καὶ εἶναι οὗτος ἴσως, καθὸ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ὄλου ὁμίλου τῶν ἰπέων, εἷς τῶν υἰῶν καὶ διαδόχων αὐτοῦ (βλ. σ. 103).

Καὶ εἶναι μὲν δυνατὸν ἡ μορφὴ αὕτη τοῦ Ἴωνος νὰ θεωρηθῆ ἀναχρονιστικὴ, καθὸ μορφὴ νεανίσκου. Συμβαίνει ὅμως ὁ εἰκονογραφικὸς τύπος αὐτοῦ νὰ εἶναι μόνον μορφὴ νεανίσκου πιθανῶς, ὅπως ὁ εἰκονογραφικὸς τύπος τοῦ Ἐριχθονίου-Ἐρεχθέως συμβαίνει νὰ εἶναι μορφὴ νηπίου ἢ παιδὸς μόνον, ἢ θρησκευτικὴ δὲ τέχνη, οἷα καὶ ἡ τῶν γλυπτῶν τοῦ Παρθενῶνος, δὲν δεσμεύεται νὰ χρησιμοποιῆ ἀναχρονισμούς, τείνουσα ἐξ ἄλλου νὰ εἶναι συμβατικὴ μᾶλλον ἢ πραγματιστικὴ.

Καὶ στατικῶς μὲν ἡ σκηνὴ τοῦ ἀποχαιρτισμοῦ, τοῦ Ἴωνος ὑπὸ τοῦ Ξούθου καὶ τοῦ Ἐρεχθέως, εἶναι «ἀντιθετικὴ», παρουσιάζει δὲ δύο ἄξονας: α) μεταξὺ τοῦ πρώτου πωγωνοφόρου ἀνδρὸς, ταυτιζομένου πρὸς τὸν βασιλέα Ἐρεχθέα, καὶ τοῦ πρὸ αὐτοῦ ἵππου, ταυτιζομένου πρὸς τὸν ἵππον τοῦ Ἴωνος· καὶ β) μεταξὺ τοῦ δευτέρου πωγωνοφόρου ἀνδρὸς, ταυτιζομένου πρὸς τὸν ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρὸν τοῦ Ἐρεχθέως Ξούθου, καὶ τοῦ υἱοῦ τούτου Ἴωνος· ἐμφανίζεται δὲ διὰ τοῦ τρόπου τούτου ὡσεὶ ἀποτελουμένη ἐκ δύο ἀντιθετικῶς διατεταγμένων ἡμιμαδῶν. Αἱ ἡμιμαδες ὅμως αὗται ἐνοῦνται μεταξὺ αὐτῶν, διὰ τῆς σχέσεως κυρίως τοῦ ἵππου, μέ-

λους τῆς μιᾶς ἡμιομάδος, καὶ τοῦ Ξούθου, μέλους τῆς ἐτέρας ἡμιομάδος. Καὶ οὕτω ἡ ὁμάς αὕτη παρουσιάζεται ὡς ἐνιαῖον σύνολον. Δυναμικῶς δὲ ἡ αὕτη σκηνὴ εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῇ καὶ ὡς παρατακτικὴ, διότι νοερώς τοῦ ἀποχαιρετισμοῦ τοῦ Ἴωνος ἔπεται ἀφ' ἑνὸς ἡ σκηνὴ τῆς ἀναχωρήσεως αὐτοῦ, ἐν μέσῳ τῶν ἔνθεν (εἰκ. 33) καὶ ἔνθεν (εἰκ. 34) ἰπέων, καὶ ἀφ' ἐτέρου ἡ σκηνὴ τῆς ἀποχωρήσεως τοῦ βασιλέως Ἐρεχθέως καὶ τοῦ Ξούθου.

Τὸ νότιον τμήμα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου φαίνεται συναποτελούμενον ἐκ τεσσάρων ὁμάδων, ὧν ἡ ἀριστερὰ εἶναι καὶ ἡ κεντρικωτέρα ὁμάς (πλᾶξ XII: βλ. πίν. 7 καὶ XIII). Ἡ ὁμάς αὕτη περιλαμβάνει μορφὴν παιδὸς (24) ἀποκεκρουμένην κατὰ τὸ κάτω ἡμισυ, αὕτη δὲ προσφέρει ἴσως τὴν κλεῖδα τῆς εἰκονιζομένης σκηνῆς.

Ἡ μορφὴ αὕτη παιδὸς παρουσιάζει ὁμοιότητα πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν δύο ἄλλων πλευρῶν τῆς ζωφόρου μορφὴν τοῦ Ἐριχθονίου¹, τὴν ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ δυτικωτάτου ἄκρου τῆς βορείου πλευρᾶς, ἔχει δηλαδὴ πλούσιον ἱμάτιον, ὑπὲρ τὸν ἀριστερὸν ὤμον ἐρριμμένον, καὶ πιθανῶς τὴν αὐτὴν στάσιν τῶν κάτω (ἀποκεκρουμένων) ἄκρων· αὕτη κατέχουσα ἐξέχουσαν, ὡς καὶ αὗται, θέσιν ἐπὶ τῆς ζωφόρου, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἴσως ἢ μορφὴ ἐπίσης τοῦ Ἐριχθονίου—Ἐρεχθέως.

Ὁ Ἐριχθόνιος ἐμφανίζεται οὕτω ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου ἀπασχολούμενος περὶ μεγαλοπρεπῆ τινα ἵππον, κλίνοντα τὸν λαιμὸν καὶ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ κάτω, ἀντιθέτως πρὸς πάντας τοὺς λοιποὺς ἐπὶ τῆς ζωφόρου εἰκονιζομένους ἵππους. Ἐκ τῆς κλίσεως τοῦ λαιμοῦ καὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἵππου, ἐκ τῆς ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἄνω στροφῆς τοῦ ρύγγους αὐτοῦ, ὡς καὶ ἐκ τῆς κινήσεως τῆς δεξιᾶς χειρὸς τοῦ Ἐριχθονίου ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν κίνησιν τῶν δακτύλων αὐτῆς, εἶναι δυνατὸν νὰ συναχθῇ, ὅτι ὁ Ἐριχθόνιος εἰκονίζεται ὑποτάσσων διὰ χαλινῶν (ἐξωγραφημένων) ἵππον μεγαλοπρεπῆ, προβάλλοντα εἰσέτι προσπάθειαν ἀντιστάσεως ματαίαν, πραγματοποιῶν δὲ οὕτω τὸ μέγα κατόρθωμα τῆς ὑπὸ τὸ ἡνίον θέσεως τοῦ ἵππου καὶ ἀξιοποιῶν αὐτὸν πρὸς σύστασιν τοῦ ἄρματος. Ἡ ἐρμηνεῖα αὕτη ἐνισχύεται καὶ ἐκ τῆς ἄλλως πῶς ἀνερμηνεύτου παραστάσεως δεξιᾶ τῆς σκηνῆς ταύτης ἵππων ἄνευ χαλινῶν, ἐν ἡμιαγρία δὲ τρόπον τινὰ καταστάσει εἰκονιζομένων. Οἱ δύο τῶν ἵππων τούτων ἐξ ἄλλου καὶ δὴ οἱ ἀμέσως δεξιᾶ τῆς σκηνῆς ταύτης, οἱ ἐστραμμένοι πρὸς αὐτήν, φαίνονται ἀποτελοῦντες μέρος αὐτῆς. Οἱ ἵπποι οὗτοι ἐμφανίζονται ὡς ὀδηγούμενοι πρὸς τὸν Ἐριχθόνιον ὑπὸ ἀνδρικῆς τινος μορφῆς (25 πλᾶξ XIII), μυθικοῦ ἵπποκόμου ἴσως, πρόκειται δὲ πιθανῶς νὰ τεθῶσιν ὡσαύτως ὑπὸ τὸ ἡνίον. Ἡ σκηνὴ ὁμοῦ αὕτη εἶναι

¹ Ἡ μορφὴ αὕτη κατὰ τὴν κρατοῦσαν γνώμην εἶναι ὑπηρετίσκος τοῦ ἔμπροσθεν αὐτοῦ εἰκονιζομένου ἐφήβου. Ἡ γνώμη αὕτη ὁμοῦ ἐπὶ οὐδενὸς σοβαροῦ ἐρείσματος στηρίζεται, παραβλέπει δὲ τὴν ὑπαρξίν (ἐξωγραφημένης) ταινίας ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, οὐδαμῶς δικαιολογουμένης ἐπὶ μορφῆς ὑπηρετίσκου, δὲν ἐξηγεῖ δὲ ὡσαύτως τὸν λόγον τῆς διατάξεως τῶν δακτύλων τῆς δεξιᾶς χειρὸς. Ἡ ταινία αὕτη ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐχρησίμευε πιθανῶς πρὸς στερέωσιν φύλλου τινός, ὑπὲρ τὸ μέτωπον καὶ ἐπὶ τῆς κόμης γεγλυμ-

μένου, συμβόλου χθονίας λατρείας πιθανῶς [ὁμοία φύλλα βλ. ἐν ΑΔ 9, 1924-5, 155 κ.ε. (ΡΩΜΑΙΟΣ) καὶ ἐν ΑΕ 1953-4, 1, 296-7 (ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ)]. Ὁ ΡΩΜΑΙΟΣ (ἔ.ά. 157) παρατηρεῖ, ὅτι ὁμοίον φύλλον φέρεται δεδεδεμένον ἐπὶ τῆς κόμης τῶν μυθικῶν βασιλέων Ὁρνέως, Πάλλαντος, Νίσου καὶ Λύκου, ἀπεικονιζομένων ἐπὶ ἐρυθρομόρφου κρατήρος τῆς Ἀκροπόλεως (σ. 31, σημ. 2). Φέρεται ἐπίσης καὶ ὑπὸ τοῦ ἐναγωνίου Ἐρμού, ὡς σύμβολον νίκης πιθανῶς (ΡΩΜΑΙΟΣ, ἔ.ά. 157).

ἀπλῶς νοητή. Ἡ ἀπεικόνισις πάντως ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ σκηνῇ τῆς ζωφόρου τριῶν ἵππων, ὧν ὁ εἷς—ὁ μεγαλοπρεπέστερος—ἐμφανίζεται δαμαζόμενος ὑπὸ τοῦ Ἐριχθονίου, ἔπονται δὲ καὶ οἱ ἕτεροι δύο, εἶναι δυνατὸν νὰ συνδυασθῇ πρὸς τὴν ὑπὸ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως ἀναφερομένην ζεῦξιν ἄρματος¹ (συνωρίδος μετὰ παρηόρου) ὑπὸ τοῦ Ἐριχθονίου, πρώτου μυθικοῦ ἠνιόχου².

Ἡ παράστασις τῆς σκηνῆς τοῦ δαμασμοῦ τοῦ μεγαλοπρεποῦς ἵππου τούτου ὑπὸ τοῦ Ἐριχθονίου συμπεριλαμβάνει καὶ δύο ἄλλας μορφάς: (α) μορφήν ἐφήβου (22) πλαισιοῦσαν ἐξ ἀριστερῶν τὴν σκηνὴν ταύτην, βλέπουσαν δὲ αὐτὴν μετ' ἐσωστρόφου στοχασμοῦ, (β) νεανικὴν μορφήν (23) ἐπιβλητικῶ παραστήματος, κατέχουσαν καιρίαν θέσιν εἰς τὴν σκηνὴν ταύτην, ἰσταμένην δὲ ἐπὶ ἰδίου ἐπιπέδου, ἐγγυτέρου πρὸς τὸν θεατὴν.

Ἡ μορφή τοῦ ἐφήβου (22) ἐστηρίζετο προφανῶς ἐπὶ (χαλκῆς) ράβδου³, κρατούμενης διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρός, δίκην σκήπτρου, οὕτω δὲ φαίνεται νὰ εἶναι μορφή νεαροῦ βασιλέως, μυθικοῦ. Ἡ μορφή αὕτη ἐξ ἄλλου παρουσιάζει κατ' ἐξοχὴν σῶμα τέλειον τὴν διάπλασιν, συγχρόνως δὲ ἔκφρασιν μεστήν πνευματικότητος καὶ οὕτω ταυτίζεται πιθανώτατα πρὸς τὸν Θησέα, ἰδεώδη ἀπὸ τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰῶνος ἐνσάρκωσιν τοῦ Ἀθηναίου ἐφήβου τῶν Παναθηναϊκῶν ἀγῶνων, τοῦ ἠσκημένου τὸ σῶμα, ἅμα δὲ καὶ παιδείας μουσικῆς κεκτημένου.

Ἡ τοιαύτη ἐρμηνεῖα εὐρίσκει ἔρεισμα ἐκ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως, καθ' ἣν ὁ Θησεὺς ὑπῆρξεν ὁ δεύτερος—ἦτοι μετὰ τὸν Ἐριχθόνιον—θεσπίσας τοὺς Παναθηναϊκοὺς⁴ ἀγῶνας⁵.

Ἡ νεανικὴ μορφή (23), ἡ μεγίστη πασῶν τῶν ἐγγὺς αὐτῆς μορφῶν τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου, φέρει ἔνδυμα πολυτελέστατον, ἦτοι χλαμύδα πορπομένην ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ καὶ πίπτουσαν ἐκ τῶν ὀπισθεν ἐπὶ τοῦ πήχεος τῆς ἀριστερᾶς χειρός, καὶ χιτῶνα λεπτὸν καὶ πολύπτυχον, ἐσφιγμένον διὰ ζώνης, ὡς συνήθως ἐπὶ τῶν ἐν κινήσει μορφῶν. Ἐξ ἄλλου ἡ μορφή αὕτη κρατεῖ κηρύκειον διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρός, ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στηριζομένου. Ἡ μορφή αὕτη, εὐρισκομένη ἐπὶ ἰδίου ἐπιπέδου, ἀκίνητος δὲ καὶ αὐτάρκης, φαίνεται μὴ μετέχουσα τῆς εἰκονιζομένης σκηνῆς, οὐδὲ κἄν διὰ βλέμματος, καὶ ὡσεὶ φύσεως ἄλλης ἢ αἱ δύο ἕτεραι ἐν αὐτῇ μορφαί, ὁρατὴ δὲ μᾶλλον ὑπὸ τοῦ θεατοῦ μόνον. Ἡ νεανικὴ αὕτη μορφή ταυτίζεται πιθανώτατα πρὸς τὸν Ἐρμῆν, εἰκονιζόμενον διὰ τύπου τινὸς λατρευτικοῦ ὁμοιώματος αὐτοῦ⁶. Ὁ ἐκπρόσωπος τῶν

1 Βλ. σ. 120-1, σημ. 6, III.

2 Βλ. σ. 143, σημ. 2.

3 Εὐρέθησαν ἴχνη χαλκοῦ ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς παλάμης τῆς μορφῆς ταύτης. Κατάλληλος ἐμφανίζεται πρὸς τοῦτο ἡ διάταξις τῶν δακτύλων τῆς χειρός ταύτης καὶ ἡ θέσις τῆς ἐπὶ τῆς ράβδου ἀναπαυομένης ταύτης χειρός.

4 Βλ. σ. 120-1, σημ. 1, II.

5 Περὶ τῆς ἀναχρονιστικῆς συμπαρουσίας Ἐριχθονίου καὶ Θησεῦς βλ. σ. 134, σημ. 1. Ἡ διαφορὰ τῶν ἐπὶ μέρους χαρακτηριστικῶν μεταξὺ τῆς μορφῆς τοῦ Θησεῦς τῆς δυτικῆς πλευρᾶς καὶ τοῦ Θησεῦς τῆς ἀνατολικῆς

πλευρᾶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς ὀφειλομένη εἰς τὴν διάφορον καλλιτεχνικὴν ἰδιοσυγκρασίαν τῶν ἀντιστοιχῶς ὑπευθύνων γλυπτῶν τῆς ζωφόρου βλ. σ. 156.

6 Ἡ μορφή αὕτη συγκρίνεται ἐπιτυχῶς πρὸς τὰς ἀκολούθους μορφάς τοῦ Ἐρμοῦ.

Ὡς πρὸς τὴν θέσιν τοῦ κηρυκείου καὶ τὴν διάθεσιν τῆς χλαμύδος:

Ἐργαλμα Ludovisi (BUSCHOR, Phidias der Mensch, εἰκ. 1).

Μαρμάρινον ἀντίγραφον Ἐρμοῦ ἐν τῷ Βρετανικῷ Μουσείῳ (A. A. SMITH, Catalogue III, πίν. 4, ἀρ. 1599)

θεῶν καὶ βοηθὸς τῶν ἀνθρώπων¹, προστάτης τῶν νέων ἰδιαίτερος, ἐπιφαίνεται εἰς τὴν σκηνὴν ταύτην, ἵνα διὰ τῆς παρουσίας αὐτοῦ καθιερώσῃ τὸν ἄθλον τοῦ νεαροῦ Ἀθηναίου ἥρωος, συμφώνως πρὸς τὴν γνωστὴν ἐπίβλεψιν καὶ ἀντίληψιν, ὑπὸ τὴν ἀρχαίαν ἔννοιαν τῆς λέξεως, τῶν θεῶν περὶ τῶν ἐξαιρέτων πράξεων τῶν ἡρώων.

Ἡ ἐμφάνισις τοῦ Ἑρμοῦ δις ἐπὶ τῆς ζωφόρου, ἦτοι καὶ ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἐν τῇ ὀμηγύρει ἀπλῶς τῶν δώδεκα θεῶν, καὶ ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ὡς ἐκπροσώπου αὐτῶν, οὐδαμῶς ἀντιβαίνει πρὸς θρησκευτικὸν ἢ ἄλλον κανόνα, ἀλλ' ἀντιθέτως καὶ ἐπιτυγχάνει ἰσορρόπησιν τῆς παρουσίας τοῦ θεοῦ στοιχείου ἐπὶ τῶν σκηνῶν, ἐφ' ὧν εἰκονίζεται ἐξαιρετος πράξις τοῦ γενάρχου, δηλαδή ἐφ' ἑκατέρας τῶν δύο τούτων πλευρῶν τῆς ζωφόρου. Ἐξ ἄλλου ἡ διαφορὰ τῶν δύο ἐπὶ τούτων θεμάτων ὑποδηλοῖ καὶ ἱεράρχησιν τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ

26

27

Εἰκ. 37. Μορφὴ τοῦ νοτίου ἡμίσεος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου.

Εἰκ. 38. Ὁ Ποσειδῶν τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος τοῦ Παρθενῶνος (Carrey).

στοιχείου τιμωμένων δύο ἀρετῶν — τῆς εὐσεβείας τοῦ Ἀθηναίου ἥρωος, τῆς τιμωμένης ὑπὸ τῆς ὀμηγύρεως τῶν δώδεκα θεῶν, καὶ τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ, τῆς τιμωμένης ὑπὸ τοῦ ἐκπροσώπου τούτων Ἑρμοῦ — πρὸς διδασχὴν τοῦ Ἀθηναϊκοῦ λαοῦ.

Δεξιᾷ τῆς κεντρικῆς σκηνῆς ταύτης διακρίνονται τρεῖς ομάδες, βόρειος, μέση καὶ νότιος.

Ἡ πρώτη ομάδα, ἡ βόρειος (πλᾶξ XIV), ἀποτελεῖται ἐκ δύο ἀνδρικών μορφῶν ἀντιμετώπων καὶ ἐκ μορφῆς τινος ἵππου μεταξὺ αὐτῶν (εἰκ. 37). Ἡ ἀριστερὰ μορφὴ τῆς ομάδος ταύτης ἐλάχιστα μόνον σφάζεται σήμερον, φέρει δὲ θρακικὴν ὑπόδεσιν (26), ἡ δὲ δεξιὰ εἶναι μορφὴ πωγωνοφόρου ἀνδρὸς μετὰ χλαμύδος (27). Ἡ ταύ-

¹Ὡς πρὸς τὸν τύπον τοῦ ἐνδύματος:

Ἑρμῆς ψυχοπομπός, Ἀνάγλυφον Νεαπόλεως: (RODENWALDT, Die Kunst der Antike, πίν. 342).

²Ὡς πρὸς τὴν θέσιν τοῦ δεξιοῦ βραχίονος, Ἑρμῆς Ὀλυμπίας.

¹ Ἰλιάδος Ω 334:

Ἑρμεία, σοὶ γάρ τε μάλιστα γε φίλιτόν ἐστιν ἀνδρὶ ἔταιρίσσαι.

Βλ. ὡσαύτως στιχ. 360, 440. Περὶ Ἑρμοῦ ὡς φίλου τῶν ἀνθρώπων βλέπε ἐπίσης Hesperia 16, 1947, 95.

Εἰκ. 39. Μορφή νοτίου ἡμίσεος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου.

τις ἀμφοτέρων τῶν μορφῶν τούτων ἢ ἔστω τῆς μιᾶς αὐτῶν εἶναι δυσχερῆς. Δυσχερῆς εἶναι καὶ ἐρμηνεία τῆς προκειμένης σκηνῆς καὶ ἴσως μόνον τὸ ἀνώμαλον, ὡσεὶ χαῖνον, ἔδαφος, ἐφ' οὗ ὁ ἵππος, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν θρακικὴν ὑπόδεσιν τῆς ἐτέρας ἀνδρική μορφῆς, παρέχει ποιάν τινα κατεύθυνσιν πρὸς ἐρμηνείαν τῆς σκηνῆς. Ἄξια σημειώσεως ἐξ ἄλλου τυγχάνει ἡ ὁμοίότης τῆς στάσεως τῆς ἐτέρας μορφῆς πρὸς

Εἰκ. 40. Ἀθηνᾶ Ἰππία (Ἐρυθρόμορφος ἀγγειογραφία).

τὴν μορφήν τοῦ Ποσειδῶνος ἐπὶ τοῦ ὑπερκειμένου, δυτικοῦ, ἀετώματος τοῦ Παρθενῶνος¹ (εἰκ. 38).

Ἡ δευτέρα ὁμάς, ἡ μέση (πλάξ XV), ἀποτελεῖται ἐκ μιᾶς ἀνθρωπίνης μορφῆς (28) καὶ δύο, πρὸ αὐτῆς, παρατακτικῶς ἰσταμένων ἵππων (εἰκ. 39). Ἡ ἀνθρωπίνη αὕτη μορφή ὡς ἐκ τῆς διαπλάσεως τῆς κεφαλῆς καὶ ὡς ἐκ τοῦ μακροῦ, ἐπὶ τοῦ χιτῶνος, ἱματίου εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ γυναικεία· δυστυ-

¹ Βλ. τὸ εἰς τὸν Carrey ἀποδιδόμενον σχέδιον (LABORDE, Athènes au XVe, XVIe et XVIIe siècles, Paris 1854).

χῶς ὅμως εἶναι ἀποκεκρουμένη καὶ λίαν ἐφθαρμένη, μὴ παρέχουσα οὕτω ἐπαρκῆ στοιχεῖα πρὸς ταύτισιν· οὕτω δὲ ἡ εἰκασία αὕτη μένει ἀτεκμηρίωτος. Ἀξιοσημείωτος ὅμως εἶναι ἡ ὁμοιότης τῆς χειρονομίας τῆς μορφῆς ταύτης, ὡσεὶ ψαυούσης τὴν κεφαλὴν τοῦ πρὸ αὐτῆς ἵππου, πρὸς τὴν ἀνάλογον χειρονομίαν τῆς Ἀθηνᾶς Ἰππίας, τῆς εἰκονιζομένης ἐπὶ ἐρυθρομόρφου κύλικος τῆς Φλωρεντίας (εἰκ. 40)¹.

Ἡ τρίτη ὁμάς, ἡ νότιος (πλάξ XVI καὶ δεξιὸν τμήμα τῆς XV), ἀποτελεῖται ἐκ δύο ἀνθρωπίνων μορφῶν (29, 30), ἧτοι Ἀθηναίων νεανικῆς ἡλικίας, δυσδιαγνώστου ἐπίσης ταυτότητος, εἰκονιζομένων δὲ πιθανῶς καὶ ἀνεξαρτήτως ἀλλήλων: νέου (29), πρὸς τὰ δεξιὰ, φέροντος γλαμύδα καὶ πέτασον (εἰκ. 41), ἔχοντος δὲ τὸν ἀριστερὸν πόδα ἐπὶ κεκλιμένον χαμηλοῦ, ὀρθογωνίου βράχου· καὶ ἑτέρου νέου (30), κατ' ἐνώπιον εἰκονιζομένου, ἰσταμένου μετὰ κλίσεως τοῦ ἄνω κορμοῦ καὶ φέροντος ἱμάτιον μᾶλλον ἢ γλαμύδα, ἀναπεπταμένην ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος καὶ ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς,

29
Εἰκ. 41. Νέος μετὰ πετάσου
τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου.

λαμβάνοντος τὴν συνοδείαν τοῦ Ἴωνος, ἀποκαθίσταται δὲ ἅμα καὶ ἡ κατὰ δυνάδας διάρθρωσις τοῦ ὅλου τούτου τμήματος, καὶ δὴ ἡ τῶν δύο ἄνευ συντρόφων ἱππέων (πλάξ VI 11 καὶ πλάξ VIII 15) ἀποτελούντων δυνάδα, οὕτως ὥστε ὁ εἷς αὐτῶν νὰ εἶναι ὁ παραστάτης τοῦ ἑτέρου. Ὁ μετὰ πετάσον νέος (29, εἰκ. 41) τοῦ νοτίου ἄκρου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς πιθανὸν νὰ ὑποδηλοῖ ταξιδιώτην. Περαιτέρω συμπέρασμα ὅμως περὶ τῆς ταυτότητος αὐτοῦ εἶναι λίαν παρακεκινδυνευμένον, ἐνδείκνυται πάντως νὰ μὴ ἀποσιωπηθῇ, ὅτι ἐπὶ ἀναγλύφου τοῦ Λούβρου (εἰκ. 42)² εἰκονίζεται μορφὴ Θεσέως μετὰ γλαμύδος καὶ πύλου, ἀποτελοῦντος, ὡς καὶ ὁ πέτασος, ἐξάρτημα ἴδιον τῶν ταξιδιωτῶν, πρὸ αὐτοῦ δὲ ἐπίπεδος χαμηλὸς βράχος· διὰ τοῦ βράχου τούτου παρίσταται ἴσως ὁ μεταξὺ Ἑρμιόνης καὶ Τροϊζήνος κείμενος βράχος, ὁ ὀνομαζόμε-

καλύπτουσαν ὡσαύτως καὶ τὴν δεξιὰν αὐτοῦ χεῖρα. Ἐπὶ τῆς αὐτῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου, κατὰ πολὺ νοτιώτερον (πλάξ VI, 12), εἰκονίζεται νέος τις, ὡσαύτως πρὸς τὰ δεξιὰ, ἀντιρρόπως πρὸς τὰς ἐγγὺς αὐτοῦ μορφάς, ἔχων τὸν ἀριστερὸν πόδα, ἐφ' ὁμοίου βράχου, μὴ κεκλιμένου ὅμως, φέρων ἐπίσης γλαμύδα ἀλλ' ἀντὶ πετάσου, ἀττικὸν κράνος, εἶναι δυνατὸν δὲ νὰ σχετίζονται θεματικῶς οἱ δύο νέοι, οἱ τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν καὶ στάσιν ἔχοντες. Εἶναι δυνατὸν δηλαδὴ οἱ δύο οὗτοι νέοι (12 καὶ 29) νὰ ἀποτελῶσι μορφὰς παρίσους τρόπον τινά, ὅτε καὶ ἀποκαθίσταται καθόλου ἡ ὁμόροπος κίνησις τοῦ βορείου ἡμίσεος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς (πλάξ III - XI), περι-

Εἰκ. 42. Ἀνάγλυφον
Λούβρου (ἀριστερὸν ἄκρον).

¹ VALOURIS, Athena als Herrin der Pferde, εἰκ. 8.

² Βλ. ROSCHER, Lexikon Myth. V ἐν λ. Theseus, σ. 723, εἰκ. 10.

νος κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους βωμὸς τοῦ Σθενίου Διὸς ἢ πέτρα τοῦ Θησέως, γνωστὴ διὰ τὴν ὑπ' αὐτὴν ἀπόκρυψιν τῶν σανδαλίων καὶ τοῦ ξίφους τοῦ Αἰγέως, συμφώνως πρὸς τὴν μυθικὴν παράδοσιν¹. Ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου ὁ νέος (29) εἰκονίζεται ἐξ ἄλλου ὑποδυόμενος τὰ σανδάλια αὐτοῦ. Ἐν περιπτώσει, καθ' ἣν αἱ δύο αὐταὶ μορφαὶ (12, 29) θεωρηθῶσιν ὡς πάρισοι (Αἰγεὺς-Θησεύς;), ἐνδείκνυται ἴσως νὰ θεωρηθῶσιν ὡς πάρισοι καὶ αἱ δύο ἀκρότατοι μορφαὶ τῆς πλευρᾶς ταύτης τῆς ζωφόρου, ἢ βορειοτάτη ἀφ' ἑνὸς (πλάξ I, 1) καὶ ἡ νοτιοτάτη (πλάξ XVI, 30) ἀφ' ἑτέρου.

ΣΥΓΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ

Τὸ θέμα τῆς ζωφόρου τοῦ Παρθενῶνος εἶναι πιθανῶς τὸ χρονικὸν τοῦ ἀπωτάτου παρελθόντος τῆς πόλεως. Σκηναὶ μὴ ταυτόχρονοι, πᾶσαι ὅμως ἐκ τῆς μυθικῆς παραδόσεως, εἰκονίζονται ἐπὶ τῶν τεσσάρων πλευρῶν τῆς ζωφόρου, τὰς σκηναὶς δὲ ταύτας ὁ σχεδιαστὴς² αὐτῆς ἔχει συνενώσει εἰς ἄρμονικὸν σύνολον, προσδώσας εἰς αὐτὰς τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς.

Αἱ σκηναὶ αὐταὶ καὶ τὰ μετέχοντα αὐτῶν πρόσωπα ἐρμηνεύονται ὡς ἑξῆς: Ἐπὶ τοῦ μέσου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς εἰκονίζεται ὁ ἰδρυτὴς τῶν Παναθηναίων, Ἐριχθόνιος-Ἐρεχθεύς, ὑπὸ μορφὴν παιδός, ἦτοι κατὰ καθιερωμένον τύπον αὐτοῦ, παραδίδων τὸν ἱερὸν πέπλον τῆς θετῆς αὐτοῦ μητρὸς Ἀθηνᾶς εἰς τὸν μυθικὸν ἱερέα αὐτῆς Κέκροπα. Παρὰ τὸν Κέκροπα εἰκονίζεται ἡ Γῆ, φυσικὴ μήτηρ τοῦ Ἐριχθονίου, παρὰ ταύτην δὲ εἰκονίζονται δύο Κεκροπίδες, μυθικαὶ ὡσαύτως ἱερεῖαι τῆς Ἀθηνᾶς, προσκομίζουσαι δύο δίφρους, ἐφ' ὧν πρόκειται νὰ ἐνθρονισθῶσι, μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ πέπλου, ὁ Ἐριχθόνιος καὶ ἡ Γῆ, ἐν μέσῳ τῶν καθημένων θεοτήτων καὶ παρουσίᾳ μυθικῶν τινῶν βασιλέων τῶν Ἀθηναίων, εἰκονιζομένων ἔνθεν καὶ ἔνθεν.

Ἐκατέρωθεν τοῦ τμήματος τούτου τῆς ζωφόρου εἰκονίζονται σκηναὶ τῆς πομπικῆς προσκομίσεως τῶν σφαγίων καὶ τῶν λοιπῶν προσφορῶν τῆς μυθικῆς θυσίας τῶν Παναθηναίων, δεξιᾷ μὲν πρὸς τιμὴν τῆς Ἀθηνᾶς, ἀριστερᾷ δὲ πρὸς τιμὴν τῆς Γῆς, τιμωμένης δι' ἰδίας προθυσίας ἐν πάσῃ θυσίᾳ, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τῆς μυθικῆς θυσίας τῶν πρώτων Παναθηναίων. Αἱ σκηναὶ τῆς πομπῆς ταύτης ἐκτείνονται καὶ ἐπὶ τῶν μακρῶν πλευρῶν τῆς ζωφόρου, βορείου καὶ νοτίου.

Ἐπὶ τῶν πλευρῶν τούτων, τῶν μακρῶν, εἰκονίζονται ὡσαύτως καὶ σκηναὶ τῆς ἰδρύσεως τῶν μυθικῶν ἀρματοδρομιῶν, ἴσως τὸ μὲν ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς μετὰ τὸν φόνον τοῦ γίγαντος Ἀστερίου, τὸ δὲ ὑπὸ τοῦ Ἐριχθονίου, πρώτου μυθικοῦ ἡγίου-

1 Τοῦ ἐπεισοδίου τούτου ὑπῆρχεν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἰδίᾳ παράστασις (βλ. ΠΑΥΣΑΝ. I 27: *τούτου δὲ εἰκῶν ἐν ἀκροπόλει πεποιήται τοῦ λόγου, χαλκοῦ πάντα ὁμοίως πλὴν τῆς πέτρας.*)

2 Περὶ τῶν γλυπτῶν τοῦ Παρθενῶνος καὶ τοῦ Φειδίου βλ. W. H. SCHUCHARDT, *Die Entstehung des Parthenonfrieses*, ἐν *JdI* 45, 1930, 218-80. BUSCHOR

Phidias der Mensch. v. SCHWEITZER, *Um Pheidias ἐν Zur Kunst der Antike*, 66 κ. ἑ. (1963). E. LANGLOTZ, *Phidiasprobleme καὶ ἐν Vermächtnis der Antike* (ὑπὸ R. HERBIG). Βλ. ἐπίσης περὶ τῶν γλυπτῶν SCHWEITZER, *Meister am Parthenon ἐν Festgabe zur Winkelmannsfeier*, Λειψία 1936, καὶ ἐν *JdI* 53, 1938, 189-54, 1939, 1-96· 55, 1940, 170-241.

χου τῆς πόλεως, μετὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀφιέρωσιν τοῦ πρώτου πέπλου τῆς πολιούχου θεᾶς, μητρὸς αὐτοῦ, κατὰ τὴν ἴδρυσιν τῆς μεγίστης Ἀθηναϊκῆς ἑορτῆς. Τῶν σκηναίων τούτων ἔπονται ἕτεροι σκηναῖ, ἱππέων ἐν καλπασμῶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον. Ἐκ τούτων ἄλλοι μὲν φέρουσιν ἑλληνικὴν καὶ ἄλλοι μειξελληνικὴν, βαρβαρίζουσαν, ἐνδυμασίαν καὶ ἐξάρτυσιν, δυνατὸν δ' ὡς ἐκ τούτου νὰ ἐκπροσωπῶσιν αὐτόχθονας Ἀθηναίους οἱ μὲν, ἐξαθηναϊσθέντας ἐπήλυδας οἱ δέ, καὶ αἱ ἐν λόγῳ σκηναῖ νὰ εἰκονίζωσι τὴν εἰς τὸ ἄστυ πομπικὴν εἰσέλασιν τῶν πρώτων Ἀθηναίων πολιτῶν μετὰ τὴν ἔνωσιν τῆς χώρας, ἐντοπίων καὶ ἐπηλύδων ὁμῶδων αὐτῆς, κατὰ τινὰ ἑορτὴν τῶν Παναθηναίων, τὸ μὲν ἐπὶ Ἴωνος, τὸ δὲ ἐπὶ Θησέως ἴσως.

Ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου εἰκονίζονται μυθικαὶ σκηναῖ ἐπίσης. Διακρίνονται δύο κεντρικαὶ σκηναῖ. Τούτων ἡ μία εἰκονίζει πιθανῶς τὸν ἀποχαιρετισμὸν τοῦ Ἴωνος ὑπὸ μορφῆν νεανίσκου εἰκονιζομένου, κατὰ καθιερωμένον τύπον αὐτοῦ πιθανῶς, καὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Ξούθου, φέροντος ἀναξυρίδας, καθὸ ἐπήλυδος, παρουσίᾳ τοῦ Ἀθηναίου βασιλέως Ἐρεχθέως, προμήτορος τοῦ Ἴωνος καὶ πενθεροῦ ἐξ ἄλλου τοῦ Ξούθου. Διὰ τῆς σκηναῖς ταύτης ὑποδηλοῦται πιθανῶς ἡ μυθικὴ συμμαχία Ἀθηναίων καὶ Ἰώνων κατὰ τῶν Θρακῶν καὶ τῶν Ἐλευσινίων τοῦ Εὐμόλπου καὶ ἡ τότε σύστασις τοῦ θεσμοῦ τῆς πολεμαρχίας. Ἡ ἑτέρα κεντρικὴ σκηναῖ τῆς πλευρᾶς ταύτης εἰκονίζει πιθανῶς τὸν υἱὸν τῆς Ἀθηνᾶς καὶ μυθικὸν γενάρχην τῆς πόλεως, τὸν Ἐριχθόνιον, ὑποτάσσοντα τὸν ἵππον πρὸς σύστασιν τοῦ ἄρματος, δημιουργοῦντα δὲ οὕτω καὶ τὴν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν τῆς ἰδρύσεως τῶν πρώτων μυθικῶν ἀγώνων, τῶν ἄρματοδρομιῶν. Εἰς τὴν αὐτὴν σκηναῖ τιμᾶται ἰδιαίτερος, ὡς φαίνεται, καὶ ὁ Θησεύς, ὁ δεύτερος πολιούχος ἥρωσ τῆς πόλεως, ὅστις καὶ φέρεται ὡς ὁ ἕτερος ἰδρυτὴς τῶν Παναθηναϊκῶν ἀγώνων, τῶν ἱπποδρομιῶν πιθανῶς· ἐπιφαίνεται δὲ ὁ Ἐρμῆς ὑπὸ τὴν ιδιότητα αὐτοῦ ἀφ' ἑνὸς ὡς ἐκπροσώπου τῶν θεῶν καὶ ἀφ' ἑτέρου ὡς βοηθοῦ τῶν ἡρώων κατὰ τὴν τέλεσιν τῶν μυθικῶν ἄθλων αὐτῶν.

Εἰδικώτερον περὶ τῶν βραχειῶν πλευρῶν τῆς ζωφόρου, ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς, παρατηρητέα τὰ ἑξῆς:

Τὸ θέμα τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου φαίνεται ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ θέμα τοῦ ὑπερκειμένου αὐτῆς ἀνατολικοῦ ἀετώματος, τὸ δὲ θέμα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου φαίνεται ἐν μέρει ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ θέμα τοῦ ὑπερκειμένου αὐτῆς δυτικοῦ ἀετώματος καὶ τῶν μετοπῶν τῆς αὐτῆς πλευρᾶς ¹.

Ἡ διάταξις τῶν μορφῶν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος εἶναι μᾶλλον στατικὴ. Παρουσιάζονται δηλαδὴ κατακόρυφοι ἄξονες καὶ ἡρεμοὶ κινήσεις. Ἡ διάταξις τῶν μορφῶν τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος καὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς εἶναι μᾶλλον δυναμικὴ. Παρουσιάζονται δηλαδὴ λοξοὶ ἄξονες καὶ μᾶλλον βίαιοι κινήσεις. Δὲν ἀποκλείεται συνδυασμὸς μυθικῶν σκηναίων εἰρηνικῆς φύσεως (α) ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος (γέννησις τῆς Ἀθηνᾶς) καὶ (β) ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου (ἴδρυσιν τῆς ἐπὶ τοῖς γενεθλίοις τῆς Ἀθηνᾶς τε-

¹ Βλ. σ. 91.

λουμένης ἑορτῆς), ὡς καὶ μυθικῶν σκηνῶν ἀγωνιστικῆς φύσεως (α) ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ ἀειώματος (νίκη τῆς Ἀθηνᾶς ἐπὶ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῶν ἵππων αὐτοῦ) καὶ (β) ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου (νίκη τοῦ Ἴωνος καὶ τοῦ βασιλέως Ἐρεχθέως ἐπὶ τῶν Θρακο-Ἐλευσινίων τοῦ Εὐμόλπου, ὡς καὶ νίκη τοῦ Ἐριχθονίου ἐπὶ τοῦ ἵππου γενικῶς).

Προσθήκη εἰς σελ. 110. — Ὡς προ-προποπάτω τοῦ Θησεῶς¹ ὁ βασιλεὺς Ἐρεχθεὺς φαίνεται κατὰ πολὺ προγενέστερος τοῦ γ' τετάρτου τοῦ 13^{ου} π. Χ. αἰῶνος, ἔνθα τοποθετοῦνται ὑπὸ τῆς νεωτέρας ἐρεῦνης τὰ ὀχρωματικὰ ἔργα τῆς Ἀκροπόλεως. Τοῦτο συμβαίνει ἐκ πρώτης ὄψεως ἴσως μόνον. Ὁ Θησεὺς εἶναι τρισέγγονος τοῦ βασιλέως Ἐρεχθέως ἀλλὰ καὶ δισέγγονος τοῦ Πέλοπος, ἔγγονοι δὲ τούτου εἶναι ὁ Ἀγαμέμνων καὶ ὁ Μενέλαος. Ὁ Θησεὺς λόγῳ τῆς συγγενείας αὐτοῦ πρὸς τὸν Πέλοπα φαίνεται νεώτερος τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τοῦ Μενελάου, ἐνῶ εἶναι πράγματι παλαιότερος αὐτῶν. Αἱ ἀρχαῖαι αὗται γενεαλογίαι ἴσως πρέπει νὰ χρησιμοποιῶνται μετὰ σχετικῆς ἐλαστικότητος καὶ δυνατὸν τὸ αὐτὸ περίπου χρονικὸν διάστημα νὰ καλύπτεται ὑπὸ τῆς διαδοχῆς περισσοτέρων βασιλέων εἰς τὰς Ἀθήνας ἢ εἰς τὰς Μυκήνας. Ἡ βασιλεία τοῦ Ἐρεχθέως δυνατὸν οὕτω νὰ μὴ ἀφίσταται πολὺ τῶν μέσων τοῦ 13^{ου} π. Χ. αἰῶνος καὶ ἡ ἀπόδοσις τῶν ὀχρωματικῶν ἔργων τῆς Ἀκροπόλεως εἰς αὐτὴν νὰ μὴ ἀπομακρύνεται οὐσιαστικῶς τῶν πορισμάτων τῆς νεωτέρας ἐρεῦνης. Ἀπόλυτος ὁμοῦς σύμπτωσης τῆς βασιλείας ταύτης πρὸς τὴν χρονολόγησιν τῶν ἀνωτέρω ἔργων ὑπὸ τῆς νεωτέρας ἐρεῦνης ἀπαιτεῖ ἢ ἐλαφρῶς ὑψηλοτέραν χρονολόγησιν αὐτῶν ἢ ἐλαφρῶς χαμηλοτέραν τῆς ἐπικρατεστέρας, τοῦ ΕΡΑΤΟΣΘΕΝΟΥΣ, χρονολόγησιν τοῦ Τρωικοῦ πολέμου. Ἡ ἀπόδοσις τῶν ἔργων τούτων εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Ἐρεχθέως ἐπιβάλλεται πάντως, διότι τὸ σταθερὸν σημεῖον πρὸς ἐρμηνείαν τῶν ὡς ἄνω ἔργων πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀρχαία παράδοσις, λαμβανομένη μάλιστα ὡς ἐνιαῖον σύνολον, τὰ δὲ πορίσματα τῆς νεωτέρας ἐρεῦνης πρέπει νὰ διερευνῶνται ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῆς. Ἡ παράδοσις αὕτη ἐπὶ τοῦ προ-

1 Ὁ σύγχρονος τοῦ Θησεῶς βασιλεὺς τῶν Θηβῶν Οἰδίπους εἶναι τρισέγγονος τοῦ οἰκιστοῦ αὐτῶν Κάδμου, εἶναι δὲ οὕτω ὁ Κάδμος σύγχρονος περίπου ἀφ' ἑνὸς τοῦ βασιλέως τῶν Ἀθηνῶν Ἐρεχθέως καὶ ἀφ' ἑτέρου τοῦ συγχρόνου τούτου Ξούθου. Ἡ εἰς τὴν Βοιωτίαν συνεπῶς ἐμφάνισις τοῦ ἐπὶ ἡλδὸς Κάδμου συμπίπτει περίπου πρὸς τὴν εἰς τὴν Ἀττικὴν ἐμφάνισιν τοῦ ἐπὶ ἡλδὸς Ξούθου, ἀποτελοῦσα ἴσως μικρὸν τι ἐπεισόδιον τῆς γενικωτέρας κινήσεως τῶν «Λαῶν τῆς Θαλάσσης».

Ὁ μῦθος τῆς ἰδρύσεως τῶν Θηβῶν ὑπὸ ἐπὶ ἡλδὸς ἀρχηγῶν δὲν εἶναι ὁ πρῶτος ἀρχαῖος περὶ τῆς ἰδρύσεως αὐτῶν μῦθος Ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδυσσεΐας (λ. 260 κ.ε.) ἀποδίδει τὴν ἰδρυσιν ταύτην εἰς τοὺς ἐντοπίους Ἀμφίονα καὶ Ζῆθον, τέκνα τοῦ Διὸς καὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ ποταμοῦ τῆς Βοιωτίας Ἀσωποῦ.

Ἡ παλαιότερα γνώμη περὶ τῆς σημειτικῆς καταγωγῆς τοῦ Κάδμου, καθὸ ἀδελφοῦ τοῦ Φοίνικος, ἔχει ἐγ-

καταλειφθῆ σήμερον πλέον, ἢ δὲ ἱστορία τοῦ Κάδμου θεωρεῖται ἐγκλιούσα ἑλληνικώτατα στοιχεῖα. Ἐνδέχεται ὁμοῦς ὁ Κάδμος νὰ θεωρῆται ἀδελφὸς τοῦ Φοίνικος ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ Κίλικος ἀφ' ἑτέρου, δι' ὃν λόγον περίπου ὁ Ἴων θεωρεῖται ἀδελφὸς τοῦ Ἀχαιοῦ καὶ τοῦ Δώρου (βλ. σ. 104). Ἐνδέχεται δηλαδὴ ἢ εἰς Βοιωτίαν ἐγκατάστασις τοῦ ἐπὶ ἡλδὸς Κάδμου νὰ ἦτο σύγχρονος περίπου ἀφ' ἑνὸς πρὸς τὴν εἰς τὰ νότια παράλια (τῆς Κιλικίας) τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸς τὴν εἰς τὰ νοτιώτερον αὐτῶν παράλια (τῆς Φοινίκης καὶ τῆς Παλαιστίνης) ἐγκατάστασιν ὄρισμένων ἄλλων συγγενῶν τμημάτων τῶν «Λαῶν τῆς Θαλάσσης» (βλ. σ. 110). Δὲν εἶναι οὕτω τυχαῖον ὅτι ὁ υἱὸς τῆς Μαντοῦς, τῆς θυγατρὸς τοῦ Τειρεσίου Μόψος ἐγκαθίσταται ἐπίσης εἰς τὴν Κιλικίαν, ἐπιγραφὴ δὲ ἐκ Καρτερῆς τῆς Κιλικίας ἀναφέρει ἀρχοντα ὀνόματι Μυρση ἐν Φοινίκῃ (περὶ αὐτοῦ βλ. C.A.H. II (1962), 22 κ.ε. ὑπὸ HAMMOND).

κειμένου αναφέρει μετακινήσεις ἐπηλύδων ἐπὶ βασιλείας τοῦ Ἐρεχθέως καὶ μέγαν κίνδυνον, ὃν διέτρεξαν αἱ τότε Ἀθηναίαι ἐκ κλάδου αὐτῶν, ἀναφέρει δὲ καὶ μετακινήσεις ἐπηλύδων εἰς Πελοπόννησον. Ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα ἐξ ἄλλου πιστοποιεῖ, ὅτι, καθ' ὃν χρόνον περίπου ἐκινδύνευον σοβαρῶς αἱ Ἀθηναίαι, ἐκινδύνευον ἐξ ἴσου σοβαρῶς καὶ ἡ Πελοπόννησος. Τυχὸν ἀπόδοσις συνεπῶς τῶν ὀχυρωματικῶν ἔργων τῆς Ἀκροπόλεως εἰς ἄλλον κίνδυνον, μεταγενέστερον τοῦ τῶν ἐπὶ βασιλείας τοῦ Ἐρεχθέως ἐπηλύδων — τῶν Ἀμαζόνων ἢ τῶν Ἡρακλειδῶν π.χ. ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θησέως —, δὲν εὐσταθεῖ, διότι ὁ κίνδυνος οὗτος ἐπὶ Θησέως, ἀφ' ἐνὸς δὲν φαίνεται τοιαύτης σπουδαιότητος οἷας ὁ τῶν ἐπηλύδων ἐπὶ Ἐρεχθέως, ὥστε νὰ δικαιολογῇ τὴν κατασκευὴν τοιούτων ἔργων, καὶ δὲν συνδέεται ἐξ ἄλλου πρὸς ὅμοιον σύγχρονον περίπου αὐτοῦ κίνδυνον τῶν Πελοποννησιακῶν κέντρων, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι, συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν, ἐπὶ Θησέως ἡ Ἀκρόπολις ἔχει ἐγκαταλειφθῆ καὶ ὡς ἔδρα ἀσκήσεως τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας¹ καὶ ὡς διαμονὴ τῶν μοναρχῶν τῆς πόλεως².

ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΚΑΡΔΑΡΑ

¹ Βλ. σ. 121, σημ. 4.

² RE IV ἐν λ. *Delphinion*.

Ἐκ τῆς ζωφόρου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης. Ἀθηναίο-θηρακικός πόλεμος.

Έκ τῆς ζωφόρου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης. Ἀθηναίο-θρημικὸς πόλεμος.

Ἐκ τῆς ζωφόρου τοῦ Παρθενῶνος. Νέος «ἀνελληνόστολος».
Κατ' εὐγενή παραχώρησιν τῆς Miss Alison Franz.